SOME PAGES IN THE ORIGINAL CONTAIN FLAWS AND OTHER DEFECTS WHICH APPEAR ON THE FILM

వీరభద్రరావు, చిలుకూరి, 1872-1939

ఆంధ్రుల చరిత్రము

చెన్నపురి, 1912

Record no. 584

Vīrabhadrarāvu, Cilukūri, 1872-1939

Āṃdhrula caritramu

Cennapuri, 1912

Record no. 584

Bibliographic Record Target

వీరభద్రరావు, చిలుకూరి, 1872-1939.

ఆంధ్రుల చరిత్రము : మధ్యయుగము / చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారిచే రచియింపఁబడినది.- 1. కూర్పు.- చెన్నపురి : ఆనంద ముద్రాక్షరశాల, 1912.

2 volumes. ;17 cm.

Record no. 584

Vīrabhadrarāvu, Cilukūri, 1872-1939.

Āṃdhrula caritramu : madhyayugamu / Cilukūri Vīrabhadrarāvu pantulugāricē raciyimpam̐baḍinadi.- 1. kūrpu.- Cennapuri : Ānanda Mudrākṣaraśāla, 1912.

2 volumes. ;17 cm.

Record no. 584

598

598

సారస్వత నికేతనము, వేటపాలెం.

గ్రంథసంఖ్య 598 954.016 L2;P2

ఈ గ్రంథమును ఇందు క్రింద కడపటిదిగా యుండు తేదిలోపల వాపసు ఇవ్వవలెను.

1940	19.10.47	26.10.53
1940	15.2.48	15.11.53
[illegible]	4.3.48	29.5.55
1.43	10.1.48	2.2.56
[illegible]	8.2.49	9.2.56
3.44	15.3.50	13.9.56
2.7.44	5.8.51	7.1.58
7.44	10.11.51	2.6.58
[illegible]	30.12.51	12.12.60
7.12.44	19.1.52	11.7.61
7.45	20.3.52	16.11.61
12.6.45	24.4.52	9.6.63
21.12.45	23.9.52	14.4.64
19.7.46	5.5.53	1.2.65
9.2.47	6.9.53	1.3.65
14.3.47		14.3.65
3.47		8.4.66

8.6.66

31.12.68

15.9.71

17.2.72

8.3.73

8.6.73

3.12.73

10.3.74

31.3.74

3.9.83 [illegible]

14-8-95

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల ౧౫.

ఆంధ్రుల చరిత్రము

ద్వితీయ భాగము.

మధ్యయుగము

ఇయ్యది

చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారిచే రచియింపఁబడినది.

మొదటి కూర్పు.

చెన్నపురి.

జ్యోతిష్మతీ ముద్రాయంత్రశాలయందు ముద్రింపఁబడియె.

1912.

వెల రు. ౧-౮-౦.

Royal Patrons.

The Hon. The Maharaja of Bobbili, G. C. I. E.,

The Raja of Pithapuram,

The Raja of Munagala.

రాజపోషకులు.

ఆనరెబల్ బొబ్బిలి మహారాజాగారు,

జి. సి. ఐ. ఇ.

శ్రీ. పిఠాపురము రాజాగారు.

శ్రీ. మునగాల రాజాగారు.

సంపాదకీయ భూమిక.

ఇది యాంధ్రులచరిత్రయందు ద్వితీయభాగము. గ్రంథకర్త గారు మాచదువరులకు చిరపరిచితులు గావున వారిని గుఱించి మే మేమియు విశేషించి వ్రాయఁ బని లేదు.

చరిత్రలు వ్రాయుట సులభసాధ్యము గాదు. అందును నిదివఱకు మార్గ మేర్పడని పట్టులను సాధించుట కష్టతరము. ఆంధ్రజాతిచరిత్రమునకు రాచబాటవైన మొదట వ్రాసినవారు ఈ గ్రంథకర్తలగు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు గారు అని నుడువుటలో సాహసం బేమియును లేదు. దుర్గమప్రదేశములకు మార్గ మేర్పఱుపఁబూనువారు అనేకతరులతాదుల భేదింపవలసియుండును. అందాక కొన్ని నైజముగ మిక్కిలి యుపయోగకారులయి యుండవచ్చును. అట్టివానిని మహత్తరోపయోగమునకయి త్యజింపవలసియుండును. మార్గనిర్మాత ప్రమాదవశంబున నెక్కొక్కెడ నుపయోగపరిమితి నిర్ణయించుకొనలేకపోవచ్చును. పరిస్థితివైపరీత్యంబువలన నుపయుక్తంబగుపదార్థంబు విషమంబుగఁ గాన్పించుట గూడఁ గలదు.

బూసఁగు లోపము లన్నింటికిని ప్రథమమార్గనిర్మాత

యుత్తరవాది యనుట లెస్స యగునే? అట్లే ఆంధ్రచరిత్రప్రపంచంబునం గూడ ప్రాథమికోద్యమం బగునీగ్రంథరాజంబున నెఱసు లుండిన యెడల నవ్వానిని బుధులు సంస్కరించిన నాంధ్రదేశంబునకు గ్రంథకర్తతోఁ బాటు లాభము కలుగఁజేసినవారే యగుదురు. ఆనమ్మకము మాకుఁ గల దగుటను జేసి మే మీమహాకార్యంబునకుఁ గడఁగియున్నారము. ఆంధ్రచరిత్రాధ్యయనపరు లెల్లరును మాకు సాయపడఁ బ్రార్థితులు.

గ్రంథకర్తగారు పీఠికలోఁ దమ కీసంపుటము రచించుటయందు గలిగిన ప్రోత్సాహనిరుత్సాహ కారణంబులను వ్రాసికొనియున్నారు. అవి యెల్లను ప్రస్తుతరచనకు సంబంధించిన వారిస్వవిషయంబులు.

వీరు ఆంధ్రులచరిత్రమును వ్రాయుటయందుఁ బ్రథములగుటవలన వీరి యభిప్రాయములు గొందఱకు సమ్మతములు గాకపోవచ్చును. కొన్ని సందర్భముల నయ్యవి ప్రమాదజనితంబు లయినను గావచ్చును. కాని ఏవిషయమునుగుఱించియైనను, నుపక్రమించువారు సంపూర్ణముగఁ దమహృదయంబును విప్పి చెప్పినం గాని చర్చనీయాంశంబులు వెల్లడియగుట లేదు. అందువలన వారికిఁ గొంత స్వాతంత్ర్యం బిచ్చుట ధర్మమని తలంచి మేము ఈగ్రంథకర్తగారి యభిప్రాయముల విషయ

మున జోక్యము గలుగఁజేసికొనినవారము గాము. సహృదయులగుఁజదువరు లిందు సంస్కారంబు లవశ్యము లని తోఁచినచో మాకును గ్రంథకర్తగారికిని తెలిపినఁ గృతజ్ఞులమయి యుండఁగలము.

విజ్ఞానచంద్రికాకార్యస్థానము.
మే నెల 30-1912 }

సంపాదకుఁడు.

అవతారిక.

"క. వినఁదగు నెవ్వరు సెప్పిన
వినినంతనె వేగపడక వివరింపఁదగున్
కని కల్ల నిజము దెలిసిన
మనుజుఁడె పో నీతిపరుఁడు మహిలో సుమతీ."

జనాదరము.

చిన్ననాఁటనుండియు దేశచరిత్రమునం గలయభిరుచిచేత దానినే యభిమానవిద్యగా నభ్యసించి దేశాభిమానము నన్నుఁ బురికొల్ప నస్మద్దేశచరిత్రమును మాతృభాషలో వ్రాసి భాషాసేవయు దేశసేవయు సలుపవలయు నన్నసంకల్ప ముదయించిన మాత్రాన సామర్థ్యాసామర్థ్యముల నించుకయు నాలోచింపక బుద్ధిచాపల్యమును మరల్చుకొనలేక యిక్కార్యమును నిర్వహింపసమర్థులగు విద్యాధికు లుపేక్షాపరులై యుండుటచేత నేనయిన గానిమ్మని సాహసించి చరిత్రరచనకుం గడంగి శ్రీవిజ్ఞానచంద్రికామండలివారి యనుగ్రహంబునం జేసి రెండేండ్లనాఁడు ప్రథమభాగమును బ్రకటింపఁగలిగితిని. తలపెట్టినకార్యము ప్రాథమిక మగుటచేతనో, కష్టసాధ్య మని యెఱింగియుండుట చేతనో, కేవలము నాయెడం గలవాత్సల్యాతిశయముచేతనో,

నాగ్రంథమునందలి దోషములను బరిగణింపక గుణములనే గ్రహించి నాయుద్యమమును ఘనముగా శ్లాఘించి యాంధ్రభాషాపత్రికలు నా కత్యంతమును ప్రోత్సాహమును గలిగించినవి. ప్రథమభాగముయొక్క ద్వితీయముద్రణపీఠికలో నాపత్రికాధిపతుల కెల్లరకు నాకృతజ్ఞతను దెలుపుకొనియుంటిని.

జయంతి రామయ్యగారిజాబు.

అప్పుడు డిప్యూటీకలెక్టరు హోదా వహించియుండి యిప్పుడు చెన్నపురిలో నాలుగవప్రెసిడెన్సీ మేజస్ట్రేటుగా నున్న శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులు బి. ఏ. బి. ఎల్. గారికి నాగ్రంథమును బంపుకొనఁగా గ్రంథస్వీకారమును జేసినవిషయమును మూడుమాసములకు వెనుక నీక్రిందిజాబు మూలమునఁ దెలిపియున్నారు.

NAIDUPETA
NELLORE

Dear Sir, *28-8-10*

Please allow me to thank you heartily for the copy of your ఆంధ్రులచరిత్ర which I shall read with great interest. I am more than ordinarily interested in the subject-matter of your book, being a fellow-worker in the same field.

I received your book some time ago but could not acknowledge it immediately not knowing your correct address.

I am now writing in the hope of this letter finding you. It is a happy sign of the times that young men of your type are coming forward to study and expand the past history of their motherland.

Yours very truly
(Sd) J RAMAAYYA.

[ఆంధ్రులచరిత్రమును నాకు పంపినందులకు నేను మీకు హృదయపూర్వకముగా వందనము చేయుచున్నాను. నేను మిక్కిలి సంతోషముతో దానిని బఠించెదను. ఒకేకృషియందు మీవలె నేనును పాటుపడుచున్నవాఁడ నగుటచేత మీగ్రంథములోని కథాంశమునం దసాధారణ మైనశ్రద్ధ గలవాఁడనై యున్నాను. కొంతకాలము క్రిందటనే మీగ్రంథము నాకు చేరినది కాని మీసరి యైన చిరునామా నాకు తెలియనందున వెంటనే గ్రంథస్వీకరణమునుగూర్చి మీకు తెలుపలేదు.

ఈజాబు మీకు చేరునన్న యూహతో నిపుడు వ్రాయుచున్నాను.

తమమాతృదేశముయొక్క పూర్వచరిత్రమును బఠించి విస్తరింపఁ జేయుటకు మీవంటి యౌవనవంతులు ముందుకు వచ్చుచుంట కాలముయొక్క శుభచిహ్నమని చెప్పఁదగియున్నది.]

శ్రీరామయ్యపంతులుగారు వ్రాసినజాబు నాకు వెంటనే చేరగలిగినందుల కెంతయు సంతసించితిని. ఈచరిత్రమును మిక్కిలి సంతోషముతోఁ బఠించెద నని వ్రాసినందునకు నేనును మిక్కిలి సంతోషించితిని. తరువాత రెండుమాసములకుఁ జెన్నపురిలో ప్రెసిడెన్సీకాలేజిభవనమున నన్నయభట్టారకవర్ధంతి మహోత్సవము జరుగుటకుఁ బూర్వ మాకాలేజిభవనమున వారిదర్శనము లభించెను. అట్టి ప్రథమసందర్శనకాలమున జరిగిన సంభాషణములోఁ బంతులుగారు చరిత్ర మింకను జదువలే దని ముచ్చటించిరి. అనంతర మనేకసందర్భములలో వారితోఁ గలిసి సంభాషించుట సంభవించినను ప్రథమచరిత్రగ్రంథమును గూర్చినప్రశంస వచ్చియుండలేదు. ఏయేచరిత్రాంశముల నాతో నేకీభవింతురో ఏయేచరిత్రాంశముల నాతో నేకీభవింపరో తెలిసికొనవలయు నన్న యపేక్ష గలిగియుంటిని గాని యెప్పుడును గ్రంథమును జదివినట్లు చెప్పియుండనందున నట్టియపేక్షను వదలుకొని మిన్నకుండవలసినవాఁడ నైతిని.

ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాదిసంచిక

ఇట్లుండ, ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాది సంచికలో "ఆంధ్రభాషామహాసంఘు" మను శీర్షికతో రామయ్యపంతులుగారు వ్రాసిన యొక చిన్నవ్యాసము ప్రకటింపఁబడియెను. ఆంధ్రులచరిత్రమును గూర్చి యం దిట్లు వ్రాయఁబడినది.

"సమగ్రమును సప్రమాణము నగు నాంధ్రదేశ చరిత్రము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యము. అట్టి గ్రంథములు ప్రస్తుతము బొత్తిగా లేవు. కాని చరిత్ర వ్రాయుటకుఁ గావలసిన సాధనము లనేకములు గలవు. సర్వజ్ఞుఁడగు నీశ్వరుని సంకల్పమువలన మనపూర్వకవులు ప్రాయశః నిర్ధనులై తమతమ కాలములం దుండిన భూపతులను వారి మంత్రులు మొదలుగా గల యితర ధనవంతులను నాశ్రయించి వారిని తమ కృతులకుఁ బతులుగా నొనర్చుటయు నట్లు చేయునప్పు డాకృతిపతులను వారి పూర్వులను స్తుతించుటయు సమకూరినవి. ఈ స్తవములలో నతిశయోక్తుల క్రిందఁ గొంత భాగమును గొట్టివేసినను చరిత్రోపయోగము లగు నంశములు గలవు. కృతులయందు బహుశః కాలనిర్ణయము లేదు. కాలనిర్ణయము కలిగి యితరవిషయములలోఁ గృతులఁ బోలియున్నవి తామ్రశిలా శాసనములు. మఱియు నీశాసనములు తొలుత లిఖింపఁబడినవె కాని వాటిప్రతులు కాకయుండుటఁబట్టి పరమప్రమాణములుగా నంగీకరింపఁదగియున్నవి. ఇట్టి శాసనములు వేలకొలఁది గలవు. శాసనములు, కృతులు, పురాణములు మొదలగు సాధనములను సావధానముగా నిష్పక్షపాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించినయెడల దేశవృత్తాంతము చాలవఱకుఁ దెలియును. తెలిసినప్పుడు ప్రస్తుతము పలువు రనుకొనునట్లు మనదేశము పూర్వకాలమం దంధకారబంధురమగు ప్రాకృతస్థితిలో నుండినది కా దనియు, నాయా

కాలములయం దసాధారణ ప్రజ్ఞావంతులును లోకహితైక పరాయణులు నగు మహాపురుషు లుండి రనియు, నట్టిమహానీయుల వంశమునందుఁ బుట్టిన తమ భాగ్య మనల్ప మనియు, బ్రతియాంధ్రునకును దోచుటయె గాక యుత్తరరామచరిత్రలోని యీ క్రిందిపద్యముయొక్క భావ మెంతమందుని డెందమున కయిన బోధ కలుగక మానదని చెప్ప సాహసించెదను.

శ్రీరాముఁడు:—

“చం. అలఘుతరార్కవంశకలశాబ్ధిశశాంకులు సర్వలోకపూ
జ్యులు నగుపార్థివుల్ తమవిశుద్ధచరిత్రముచేత బండువె
న్నెలగతి లోక మెల్లెడల నింపినతోరపుకీర్తి కియ్యెడన్
గలుష మొకింత నావలనఁ గల్గినచో నిఁక నన్నుఁ గాల్పనే”

రావుసాహెబు కృష్ణశాస్త్రి. బి. ఏ.
గారి యభిప్రాయము.

చెన్నపురిరాజధానిలో దొరతనమువారిశాసనపరిశోధకులుగా నున్న రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి. బి. ఏ.గారు నాచే రచియింపఁబడిన కృష్ణదేవరాయచరిత్రమునుగూర్చి ౧౯౧౧ వ సంవత్సరము జూను ౨౦-వ తేదిని నాకు వ్రాసిన జాబులో ఆంధ్రులచరిత్రమునుగూర్చి వారియభిప్రాయ మీక్రింది వాక్యములోఁ దెలిపియున్నారు.

“Already from your Andhrulacharitram a copy of which was kindly made over to me for perusal by

the Hon'ble Mr. N. Subba Rao Pantulu I had come to judge of your beautiful style, correctness of statement and laborious research as being eminently fitted for the sort of work that you have undertaken to do.”

(మాననీయు లైన ఎన్. (న్యాపతి) సుబ్బరావుపంతులు గారివలన మీయాంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతి యొకటి పరిశీలనార్థము నా కొసంగఁబడినందున మీయొక్క చక్కనిశైలియు, యథార్థకథనమును, విశేషపరిశ్రమతోడి పరిశోధనయుఁ జూడ మీరు పూనినపనివంటి పనిని నిర్వహించుటకు మీరు మిక్కిలి తగియున్నా రని తలంచియే యుంటిని)

కృష్ణశాస్త్రిగారితో నాకు పరిచయము లేకపోయినను, అంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతిని వారికి పంపకపోయిన దోషము నాయం దున్నను, నేను కోరియుండక పోయినను నాగ్రంథమును జదివినమీఁదట వారికిఁ గలిగినయభిప్రాయమును ఆదరపురస్సరముగాఁ దెలిపినందుకు వారికి నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాఁడను.

ఇతరవిద్యాధికులయభిప్రాయములు.

ఇతరవిద్యాధికు లనేకు లనుకూలాభిప్రాయము లొసంగి యనేకవిధములుగాఁ బ్రోత్సాహమును గలుగఁజేసియున్నారు. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిం దుదాహరించుట మాని నెల్లూరులో న్యాయవాదులుగా నున్న శ్రీయుత వంగోలు వేంక

ఓరంగయ్యపంతులు బి ఏ. బిఎల్ గారు పంపినయభిప్రాయమును మాత్ర మీక్రింద నుదాహరించుచున్నాను.

"విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమాలికయందు తాము చేర్చిన నాయకమణినా నొప్పెడియాంధ్రులచరిత్రను జదివితిని. మీ విమర్శవిస్తృతియు, పరిశీలనానైపుణ్యమును కడుశ్లాఘనీయములుగ నున్నవి. తెలుఁగుభాష నిదివఱకు ప్రాయశః సాహిత్యమూలము లగుకావ్యములును కాదాచిత్కముగ వైద్యమున నొండె ధర్మవిషయమున నొండె రాజవంశచరిత్రప్రస్తుతి నొండె గ్రంథము లుండినవి కాని భాషాంతరాపేక్ష లేక మనయూర మనయింటఁ గూర్చుని మనమాతృభాషనే సకలశాస్త్రేతిహాసాదివిషయపరిచయము బొందఁగలిగిన యవకాశము యుష్మదాదు లగుదేశికులమూలమున నాంధ్రప్రపంచమునకు సమకూడుచున్నది"

ఈరీతిగాఁ బరిచయము లేని విద్యార్థికు లనేకులు నాచరిత్రగ్రంథమును జదివి నేను కోరియుండకపోయినను నాకు తెలియఁజేసినందులకు నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుచున్నాడను.

ఇట్లు దొరతనమువారి శాసనపరిశోధకులు, ఇతరవిద్యార్థికులు, ఆంధ్రపత్రికాధిపతులు సదభిప్రాయము లొసంగి యుండుటచేత నాంధ్రపత్రిక ౧వ యుగాదిసంచికయందు శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులుగారు వ్రాసినవాక్యములకు వారిభావములకు నిరుత్సాహపడవలసినపని లేదని యెంచి యీద్వితీయచరిత్రభాగరచనకుఁ గడంగ సాహసించితిని. ఆంధ్రదేశము పూర్వ

మంధకారబంధుర మైనదండకారణ్యముగా నుండలేదనియు, ఆకాలమునం దీదేశమును బరిపాలించుచు సర్వలోకపూజ్యులై తమవిశుద్ధచరిత్రముచేతఁ దమకీర్తిని లోక మెల్లెడల వ్యాపింపఁ జేసినట్టి యర్కకులకలశాబ్ధిశశాంకు లెవ్వరో వారియుదంత మెట్టిదో వివరించుచు సమగ్రమైనట్టియు సప్రమాణమైనట్టియు స్వహస్తలిఖిత మైనచరిత్రమును రామయ్యపంతులుగా రాంధ్రప్రపంచమునకుఁ గరుణించినయెడల మహోపకారమును జేసినవా రగుదురు. అప్పు డీచరిత్రకారుఁడు తనయభిప్రాయమును మార్చుకొనుటకును సందియము లేదు.

చర్చలు.

చరిత్రగ్రంథములలోఁ జర్చలతోఁ గూడినభాగము లుండినయెడలఁ బఠనీయములుగ నుండవని కొందఱు చెప్పుదురు. ఇది కొంతవఱకు వాస్తవమే కాని చరిత్రము వ్రాయఁబడక యున్నదేశముయొక్క చరిత్రము మొట్టమొదట వ్రాయునప్పుడు చర్చచేసి సందిగ్ధములుగ నున్నయనేకాంశములను సిద్ధాంతము చేసి స్థిరపఱచినం గాని కాలనిర్ణయమునకు యథార్థకథనమునకు విషయవర్ణనమునకుఁ గడంగినచరిత్రకారుఁడు పరిహాసపాత్రుఁ డగును. కాఁబట్టి మొదట వ్రాయఁబడుగ్రంథము విమర్శలతోఁ గూడియుండకతప్పదు. ఇట్టి విమర్శితచరిత్రగ్రంథములు భావికాలమునఁ జరిత్రకారుల కెన్నివిధములనో తోడ్పడఁగలవు.

సమగ్రము - సప్రమాణము.

సమగ్రమును సప్రమాణము నగు నాంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యమె కాని యొక్కసారిగా సమగ్రమును సప్రమాణము నగు చరిత్రము వ్రాయుట సాధ్యము గాదు. ఒకనికి సప్రమాణముగఁ గన్పట్టినది యింకొకనికి నప్రమాణముగఁ గన్పట్టుచుండును. ఒక కాలమునందు సమగ్ర మనిపించుకొన్నది మఱియొక కాలమునం దసమగ్ర మనిపించుకొనును. కాలము గడచిన కొలఁది, జనసామాన్యమునకు స్వదేశచరిత్రమునం దభిరుచి పుట్టిన కొలఁది, విద్యాభివృద్ధి కలిగిన కొలఁది, చరిత్రసాధనములు పెంపొందిన కొలఁది, చరిత్రపరిశోధన మభివృద్ధి గాంచిన కొలఁది, ఉత్కృష్ట మేధావంతులు జనించిన కొలఁది, దేశచరిత్రము దినక్రమప్రవర్ధమానమై వన్నె గాంచుచుండును. అంతియ కాని సమగ్రమును సప్రమాణము నగుచరిత్ర మొకనిచే గాని బహుజనులచే గాని యేకకాలమునందు వ్రాయ నలవి కా దని తెలిసికొనవలయును.

ఆంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుటకు శాసనములు ముఖ్యాధారములు. ఇయ్యవి వేలకొలఁది గలవు. కొన్ని ప్రకటింపఁబడినవి. మఱికొన్ని ప్రకటింపఁబడవలసియున్నవి, ఇంకను వేలకొలఁది ప్రతు లెత్తుకొనఁబడవలసియున్నవి. వీని నన్నిటిని పరిశోధించి సమన్వయించుకొనవలయును. ఇంకను భావికాలమున శిలాశాసనములు తామ్రశాసనములు బయలుపడి క్రొత్తచరిత్రాంశములను వెల్లడింపవచ్చును. అట్లగుటవలన సమగ్రమయినట్టియు, సప్రమాణ మైనట్టియు దేశచరిత్రము వ్రాయుట కెవ్వనికి సాధ్య మగును? నాయాంధ్రులచరిత్రము సమగ్రమయిన దని నే నెప్పుడును చెప్పి యుండలేదు. నే నపేక్షించున దెల్లఁ జరిత్రజ్ఞు లగువారు నాగ్రంథమును జదివి గుణదోషపరిశీలనము చేసి యనురాగముతో నాకుఁ దెలిపి సుకర మైన మార్గము జూపి ప్రోద్బడవలయు ననియె.

భాగవివరణము.

ఈద్వితీయభాగమునందు కొండవీటిపంటరెడ్లచరిత్రమును గూడఁ జేర్చుటకు మొదట సంకల్పించినవాఁడ నైనను, విజ్ఞానచంద్రికామండలివారు ద్వితీయభాగము ౪౦౦ పుటలకన్న మించి యుండరా దని శాసించి యున్నందున, కాకతీయచరిత్రము ముగించునప్పటికే ౩౭౪ పుటలు నిండి యుపోద్ఘాతాదులతో ౪౦౦ పుట లగుచున్నందున, పంటరెడ్లచరిత్రము నిందుఁ జేర్చుటకు సాధ్యపడక పోయినది. అదియునుం గాక పంటరెడ్లచరిత్రము విస్తరించి వ్రాయవలసియున్నది కావున దానిని మూఁడవభాగములోఁ జేర్చి సాధ్య మయినంతశీఘ్రకాలములో ననఁగా ౫-౬ మాసములలోనే ముద్రింపఁ బ్రయత్నించెదను, కాఁబట్టి యీభాగమునందు క్రీ. శ. ౧౧౦౦ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమువఱకు అనఁగా కా

చక్రవర్తుల సామ్రాజ్యాంతమువఱకును గలచరిత్రము మాత్రమే వ్రాయఁబడినది.

పరస్పర విరుద్ధాంశములు.

ఈచరిత్రము రెండేండ్లనుండి వ్రాయఁబడుచు వ్రాసిన భాగ-మెప్పటి దప్పుడు ముద్రింపఁబడుచు వచ్చుటచేత నెకకాలమునం దెలియని విషయములు మఱియొక కాలమునం దెలిసికొనుట తటస్థించుటచేత నట్టివిషయములు కడపటి ప్రకరణములలోఁ జేర్పఁబడుచువచ్చినవి. అట్టిసందర్భములయందుఁ గడపటి ప్రకరణములలోని విషయములే ప్రామాణ్యములుగా నంగీకరింపఁదగిన వని చదువరులకు మనవి చేయుచున్నాఁడను.

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి కాలము నేను నిర్ణయించినదే సరియైన దని చెప్పఁజాలను. శ్రీబుర్రా శేషగిరిరావుపంతులు ఎం. ఏ గారు పండ్రెండవశతాబ్దము మధ్య నున్నత్రిభువనమల్లచోడదేవుని చోడబల్లినిగా భావించి యతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడైన నన్నెచోడుఁడే నన్నెచోడకవి యని సిద్ధాంతము చేసినారు కాని త్రిభువనమల్లుఁడు చోడబల్లి కాఁజాలఁడు. అదియును గాక త్రిభువనమల్లుని కొడుకైన నన్నెచోడుని తల్లి మాబలదేవి యని శాసనములం గన్పట్టుచున్నది. కుమారసంభవమున దన తల్లి శ్రీసతి యని నన్నెచోడకవి చెప్పకొనియున్నాఁడు. కుమారసంభవకృతిపతి యైన జంగము మల్లికార్జునుఁడు బ్రహ్మచారిగా

వర్ణింపఁబడియె ననియు, నేను పేర్కొనిన గురు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు గృహస్థుఁడు గావున కుమారసంభవకృతిపతి కాఁజాలఁ డనియు, ఆజంగమ మల్లికార్జునుఁడు కాలాముఖమతమునకు సంబంధించినవాఁ డనియు, అతఁడు కదంబలూరు కన్నడ శాసనములలో నుగ్గడింపఁబడె ననియు, అతనిపేర కుంభకోణములో నెకమఠము కట్టఁబడిన దనియు, అతఁడు నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వపువాఁ డనియు, శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎం. ఏ. గారు వాదించుచున్నారు. మఱియు కుమారసంభవములో,

"శా. భర్గుం డంతకవాహనుల్మరహతిన్ భంజించు నల్లెమ్మెయిన్
దర్గంగా రథపత్త్రముల్ విఱిగి వేదండాంకురానీకముల్
నుర్గాడన్ భటకోరకంబు లలరన్ నూత్నాశ్వపుష్పౌఘముల్
మర్గింతుక బరసైన్యపద్మవనముం మద్బాణవర్షంబునన్"

అనుపద్యములో "తర్గంగా, నుర్గాడన్, మర్గింతున్" అని భారతములో లేనిప్రయోగముల వంటి ప్రయోగములు గల వనియు,

"క్రౌంచపద వృత్తము:—

చూచుచు నాస్వాదించుచు లేఁదూండ్లకరుపు ప్రియులకు
నలరుచు మైరో
మాంచలములాలం గంచుకితంబై వాడముఁగ నడరు మః
బులినముల

డించుచు సంభాషించుచుఁ బ్రీతిం బాలుచుచుఁ జెలంగు
చుఁ బాలయు సముద్య
త్క్రౌంచగతులు వీక్షించుచు భాస్వజ్జ్వలనుఁడు శరవ
ణసగసికి వచ్చెన్”

అనువృత్తము భారతములోని క్రౌంచపదవృత్తలక్షణమునకును, కవిజనాశ్రయము, లక్షణసారము మొదలగులక్షణగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడిన క్రౌంచపదవృత్తలక్షణమునకును విరుద్ధలక్షణము కలిగియున్న దనియు, నన్నయకుఁ బూర్వము కర్ణాటకభాషలో నిట్టిక్రౌంచవృత్తములు గల వనియు,

“శా. ముక్తాముక్తఘనానురాగమదనస్మేరాద్వైకసంసేవ్యసం
త్యక్తాకర్మపదప్రభేదమతివిద్యాదేహశోష్మైకహా
భక్తాలంబకమంత్రతంత్రమయసద్భావస్థితైకస్పృశా
శాక్తేయో మునిచింత్యమానభరతాసంతాపహా సద్యశా”

అనుచక్రబంధములో కృతికర్త, కృతిపతులనామములు గానరా దనియు, పదునొకొండవశతాబ్దమున కీవల చక్రబంధములలో నవశ్యముగాఁ గృతిపతియొక్కయు, కవియొక్కయు నామము లుండుట యాచారమై యున్న దనియు, కాఁబట్టి నన్నయకుఁ బూర్వమునం దిట్టియాచార మున్న దనియు,

నన్నయకుఁ బూర్వము ముప్పదియాఱు అలంకారములు మాత్రమె కల వని భామహుఁడు దండి మొదలగువారు పేర్కొని

రనియు, అట్లే నన్నెచోడుఁడు కూడఁ దనకుమారసంభవమున ముప్పదియాఱలంకారములఁ బేర్కొనియున్నవాఁ డనియు,

కాఁబట్టి పైహేతువులచేత నన్నెచోడకవి, నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వుఁ డని చెప్పుచున్నారు. ఇప్పటికీవిషయమున నా కేసిద్ధాంతమును స్థిరపడియుండలేదు. ఇంకను బరిశీలింపవలసియున్న దని నాయభిప్రాయము.

కాకతి రుద్రాంబవిషయము.

కాకతి రుద్రాంబ కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి కూఁతురు కాని భార్య కా దని మల్కాపురశాసనముం బట్టి సిద్ధాంత పఱిచి యున్నాను. మల్యాల గుండయ దండనాథుని బూదపూరు శాసనములోఁ గూడ రుద్రదేవుఁ డనుపేరితో రాజ్యము చేసినరుద్రాంబిక గణపతికూఁతు రనియె యీక్రిందిశ్లోకములలో సూచింపఁబడియెను.

“తస్యాతిశస్యః క్షితిపోషదక్షస్సదా స్వకె()ర్మణి ధర్మమూల!
సుతస్సమాసీదసమానభూతి ర్యాభవల్లభః శ్రీగణపాభిధానః.
శత్రూనాశు పిపేష వీరనిరతా స్సంధూ న్నుపో పాత్రనో
ధారే ష్వేవ తుతోష నిత్యవిలసస్తి త్యోన్మిమే సాక్షిణీ
సౌందర్యం చ ముమోష శంబరరిపో ర్విశ్వం వివేష త్విషా
(స)ద్ధర్మం విశిశేష యః పరహితం తోషాదియేష ప్రభుః॥
తద్రాజభువి సద్భద్రముద్రే రుద్రమహీపతౌ
అస్మిన్నిపస్మితవిక్రాంతౌ గుర్వీ ముర్వీ మ్పాశాసతి

వెలుగోటివారివంశచరిత్రము.

శ్రీ వేంకటగిరిసంస్థానాధీశ్వరులైన మహారాజశ్రీ శ్రీమహా రాజా గోపాలకృష్ణయాచేంద్ర బహాదుర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారు నా ప్రార్థన నంగీకరించి వెలుగోటివారివంశచరిత్రముయొక్క ప్రతి నొక్కదానిని దయచేయఁగా వందనపూర్వకముగా స్వీకరించి యామూలాగ్రముగాఁ బఠించితిని. అందు చరిత్రబద్ధములు కాని విషయము లనేకము లుండుటచేత నాయభిప్రాయభేదమును తెలుపవలసివచ్చినది. అందులకు మిక్కిలి చింతించుచున్నాను. చరిత్రమునందు వారివంశవిషయమై నేఁ జేసినసిద్ధాంతములను సహేతుకముగా దోషము లని నిరూపించినయెడల వానిని దీని కనుబంధముగాఁ బ్రకటింతును.

రాచకొలమువారు.

ఈచరిత్రమును జదివినప్పుడు వర్తమానకాలమున నాంధ్రదేశమునందు క్షత్రియు లనియు, రాజపుత్త్రు లనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్న రాచవారు బలిజ, కమ్మ, వెలమ, రెడ్డితెగలలో నుండి యేర్పడినయొకప్రత్యేకకుల మని బోధపడఁగలదు. వీరి ప్రాచీనులు శాసనములలోఁ జతుర్థకులమువార మని చెప్పుకొని యున్నారు. ఇయ్యది నేను తెచ్చిపెట్టినకల్పనము కాదు. వీరి ప్రాచీనులు జనరంజకముగాఁ బరిపాలనము చేసి రాజు లనిపించుకొన్నట్లు శాసనములు ఘోషించుచున్నవి. అట్టిరాజుల యొక్కయు వారిబంధువర్గముయొక్కయు సంతతివా రగుటం

జేసి రాచవా రయిరి. ఇక్కాలమునందు వీరిని రాజపుత్త్రు లనుట ధర్మమగును. ఉత్తరదేశమునందలి రాజపుత్త్రులును వీరివలెనె చతుర్థకులమునుండి వచ్చినవారే యగుటచేత నీరాచవారు వర్ణమునందుఁ దాము తక్కువవార మనియు, ఉత్తర దేశపురాజపుత్త్రు లెక్కువవా రని చింతింప నక్కఱ లేదు. ఇట్లని యొరులు వీరిని నధిక్షేపింపరాదు. గుణకర్మములచేత వర్ణవిభాగ మేర్పడినది కాని వర్ణాశ్రమధర్మ మేర్పడుటకుఁ బూర్వము నందఱును సమానులే యని యెఱుంగవలయును.

చరిత్రసాధనములు.

ఈచరిత్రరచనమునందు నాకు విశేషముగాఁ దోడ్పడినవి శాసనములు, ప్రబంధములు. శాసనములు ఇండియన్ అంటిక్వేరీ, ఎపిగ్రాఫికా ఇండికా, ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారములో మెకంజీ, ఎల్లియాట్, మొదలగువారిచే భద్రపఱుపఁబడిన "లోకల్ రికార్డ్సు" అను సంపుటములలోనుండి గ్రహింపఁబడినవిగా నెఱుంగవలయును. కొన్ని శాసనములు శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవి, ఎం. ఏ. గారు దయచేసినారు. ఈచరిత్రరచనమునందు వీరిసాహాయ్యము నాకుఁ బ్రధానమైనదిగా నున్నది. గావున వీరికి నేను మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడనై యుండవలయును. రావుబహాదరు వి. వెంకయ్య. ఎమ్.ఏ.గారు ఇండియన్ అంటిక్వేరీలో వ్రాసినదానిని సాధారముగాఁ జేసికొని నెల్లూరు శాసనసంపుటములను ఆంధ్రప్రబంధములను బరిశీలించి నెల్లూరు

చరిత్రమును వ్రాసినాఁడను. కాకతీయులచరిత్రరచనమునందు శాసనపరిశోధకు లగు రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి బి.ఏ. గారి యనుమకొండశాసనవ్యాఖ్యానము గూడ తోడ్పడినది.

పల్నాటివీరులను గూర్చిన చరిత్రము ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములోని ద్విపదప్రబంధములను జదివి యందలి కథాసారమును గ్రహించితిని. మనోహరముగా నుండుటకై శ్రీయుతులైన అక్కిరాజు ఉమాకాంతము గారు విశేషపరిశ్రమ చేసి వ్రాసిన యుపోద్ఘాతముతోఁ గూడినపల్నాటివీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమునుండి ద్విపదపంక్తుల నచ్చటచ్చట నుదాహరించుచు వచ్చినాఁడను. మఱికొన్ని భాండాగారములోని ప్రతులనుండి గ్రహించితిని. ఉమాకాంతముగారు ప్రకటించినభాగము శ్రీనాథవిరచితమైనగ్రంథములోనిదియేనా యని యొకగొప్పసందేహము కలుగుచున్నది. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములోని ప్రతు లయోమయావస్థలో నున్నవి. రావువంశీయుచరిత్రము యొక్క ప్రతిని శ్రీబొడ్డికూరపాటి వేంకటరంగమునాయఁడు గారు దయతో నా కొసంగిరి. ఈగ్రంథమును రచించినవారు కీర్తిశేషు లయిన గురజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు. ఈగ్రంథకర్తల కందఱకును కృతజ్ఞుఁడ నగుచున్నాఁడను.

ఈచరిత్రములోఁ బ్రకటించిన దేవాలయపటములను ఓరుగల్లునుండి పంపిన నామిత్రులగు శ్రీయుత మాడపాటి

హనుమంతరావుపంతులుగారికి కృతజ్ఞతావందనములు చెప్పుచున్నాను.

మఱియు నీచరిత్రమును ముద్రించెడి శ్రీ జ్యోతిష్మతీ ముద్రాశాలాధికారులును విద్వత్కవిసింహులు నైనబ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారు శాసనములలోని యనేకసందిగ్ధాంశములను దెలిపియు, అపరిశుద్ధములై యున్నశ్లోకములను దిద్దఁదగినపట్ల దిద్దియు, వానిభావములను దెలిపియు ననేకవిధములుగాఁ దోడ్పడినందులకును నేను గ్రంథమును త్వరగా ముగింపక కాలయాపనము చేయుచున్నను ఓపిక వహించి గ్రంథమును ముద్రింపఁ జేసినందులకును, వారికిని, శాసనములం జదువుటయందుఁ దోడ్పడిన బ్రహ్మశ్రీ చెన్నాప్రగడ భానుమూర్తి పంతులు బి. ఏ. గారికిని మనఃపూర్వకములైన యనేకవందనము లాచరించుచున్నాఁడను.

చెన్నపురి.
30-5-12

ఇట్లు విధేయుఁడు.
చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

విషయసూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

రెండవప్రకరణము.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాల్గవ ప్రకరణము.

అయిదవ ప్రకరణము.

ఆఱవ ప్రకరణము.

ఏడవ ప్రకరణము.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

పదియవ ప్రకరణము.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

పండ్రెండవ ప్రకరణము.

పదమూఁడవ ప్రకరణము.

ఆంధ్రుల చరిత్రము.

మధ్య యుగము

మొదటి ప్రకరణము.

పండ్రెండవ శతాబ్ద స్థితి.

దక్షిణహిందూస్థానమున మహారాష్ట్ర కర్ణాట ద్రావిడాంధ్ర [illegible]గులు సుస్థిరమైనయేకసామ్రాజ్యమును నెలకొలుప వలయు నన్న సంకల్పముతోఁ దమతమ యావచ్ఛక్తులను వినియోగించి దక్షిణాపథము నంతయు భయంకరమైన యుద్ధరంగముగఁ జేసికొని వీరాధివీరులై పోరాడుచున్న రాజకీయవాతావరణమును; రాజ్యాధిపత్యములను వహించిన చక్రవర్తులు మహారాజులు సామాన్యముగ శైవమతాభిమానులుగ నున్నను, మాండలికరాజులు సేనాధిపతులు మొదలగు నున్నతరాజకీయోద్యోగియు లనేకులు జైనమతావలంబకులై జైనమతాచార్యులకుఁ బోషకులై నందున జైనమతము జనసామాన్యమతమై విజృంభించుచుండుటయు, జైనమతావలంబకు లయిన మాండలికరాజులు సేనాధిపతులు సామ్రాజ్యాధిపత్యము నాక్రమించుట[illegible] ప్రయత్నించు చుండుటయుఁ, జూచి సహింపఁజాలక శైవ వైష్ణవ [illegible]మతాచార్యు లనేకులు దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దమతమ మతసామ్రాజ్యములను స్థాపించుటకై అభినివేశముతో మతబోధనలు గావించుచుం[illegible]యున జైనబౌద్ధమత ప్రళయకారకులో యన సంస్కర్త లనేకులు బయలువెడలి మత సాంఘికవాతావరణమును; అల్లకల్లోలముగావించిన కాలమగుటం జేసి పండ్రెండవ శతాబ్దస్థితి అతిభయంకరముగ నుండెను. పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునఁ గర్ణాట మహారాష్ట్ర దేశములు పశ్చిమచాళుక్య సామ్రాజ్యమున[illegible]

ద్రావిడాంధ్రదేశములు పూర్వచాళుక్య చోడ సామ్రాజ్యమునకును, కళింగోత్కలములు కళింగ గాంగ సామ్రాజ్యమునకును లోఁబడి యుండినవి. ఆంధ్రభారతకృతిపతి యగు రాజరాజవిష్ణువర్ధనుని తనయుఁడును చాళుక్య చోడచక్రవర్తియు నగు మొదటికులోత్తుంగచోడదేవుని చరిత్ర మాంధ్రదేశమునకు సంబంధించినంతవఱకు నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున సవిస్తరముగాఁ దెలిపి యున్నాఁడను. 1

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౭౦ మొదలుకొని ౧౧౧౮ వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు శివభక్తుఁడై శైవమతాభినివేశపరవశుఁడై శివాలయములను బెక్కింటిని నిర్మించి ప్రఖ్యాతినొందినను, పరమతసహనము లేనివాఁడని చెప్పుదురు. ఆకాలమునందలి బ్రాహ్మణు లప్పటికే శివుని దైవముగా నంగీకరించినవా రగుటచేత నీతఁడు బ్రాహ్మణద్వేషి గాక యుండెను. ఆకారణముచేత నీతనికాలమున బ్రాహ్మణమతము వర్ధిల్లుచుండె నని చెప్పవచ్చును. ఆకాలముననే ఆర్యబ్రాహ్మణమత మనేక సంస్కారములను బొందెను. దక్షిణాపథమునకు వచ్చిన యార్యబ్రాహ్మణులు ద్రావిడులతోడి సంపర్కమువలన శివారాధన మవలంబించినవా రయినను వారికిఁ గర్మప్రధాన మైనవైదికమతమే ప్రధానమతముగా నుండెను. ఈమతమును బ్రకాశింపఁజేసినవాఁడు కుమారిలభట్టు. ఈవైదికమతోద్ధారకుని చరిత్రమును సంగ్రహముగా నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమునఁ దెలిపియున్నాఁడ గావున, నిచ్చట మఱలఁ దెలుపలేదు. 2 కుమారిలభట్టుచేఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడిన కర్మప్రధాన మైనవైదికమతము నానాఁట వర్ధిల్లుచుండినను, కుమారిలభట్టుయొక్క ప్రతిపక్షు లయిన జైనబౌద్ధమతాచార్యులతో వాగ్వాదములు సలిపి విజయము గాంచినను, ప్రజాపాలనముసేయు మహారాజులను వశులనుగఁ జేసికొని యెన్నివిధములుగా జైనులను బాధించి హింసించినను, అతనిచే బోధింపఁబడిన మతము ప్రజారంజకముగ నుండక పోయెను.

---

1. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. ౩౦౯-౩౪౮ పుటలు.
2. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. ౨౪౭-పుట.

వైష్ణవ మతము.

దక్షిణహిందూస్థానమునందు భక్తిప్రధాన మైనవైష్ణవమతము శఠకోపుఁడు, నాథముని, పుండరీకాక్షుఁడు, రామమిశ్రుఁడు, యామునాచార్యుఁడు మొదలగు పరమభాగవతోత్తములచే బోధింపఁబడుచుండుటచేత, తక్కువజాతివా రనేకులు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరులై యున్నతస్థితికివచ్చి భాగవతులచేఁ బూజింపఁబడుచుండిరి. అయినను వైష్ణవమతముకూడ రామానుజు లవతరించువఱకు కర్మప్రధాన మైనవైదికమతమునుగాని, వైరాగ్యప్రధాన మైనశైవమతమునుగాని, మించి విశేషవ్యాప్తిఁ జెందియుండలేదు.

శంకర మతము.

గౌతమబుద్ధుని తరువాత మతసంస్కర్తలలో జగత్ప్రఖ్యాతినొందిన శంకరుఁ డెనిమిదవశతాబ్దాంతమున మలయాళదేశములోని కాలడి యనుగ్రామంబున నొక నంబూద్రిబ్రాహ్మణ కుటుంబమున నవతరించి బాల్యముననే వేదవేదాంతాది విద్యల నెల్లగ్రహించి బ్రహ్మచర్యమునుండియే సన్న్యాసియై మహాతత్త్వవేత్తయై వ్యాసకృత వేదాంతసూత్రములకును, దశోపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును మహాభాష్యములను వ్రాసి, ఆసేతుహిమాచల పర్యంతమును సంచారముచేసి, అద్వైతసిద్ధాంతమును బోధించుచు, పరమతఖండనమును స్వమతమండనమును జేయుచు, ధర్మవ్యవస్థకై భరతఖండంబున నుత్తరహిందూస్థానమున బదరీకేదారములోను, దక్షిణహిందూస్థానమున శృంగేరిలోను, పూర్వహిందూస్థానమున జగన్నాథములోను, పశ్చిమహిందూస్థానంబున ద్వారావతిలోను, నాలుగు ప్రధానమఠముల నేర్పఱిచి శంకరపీఠములను స్థాపించి, జగద్విఖ్యాతి గాంచెను. ఇతనిచే రచియింపఁబడిన సూత్రభాష్యమును, ఉపనిషద్భాష్యమును, గీతాభాష్యమును, ప్రస్థానత్రయ మందురు. హేతువాదమున నీగ్రంథమును మించినది మఱియొక్కటి గానరాదని కొందఱు తత్త్వవేత్తల యభిప్రాయము. ఇతఁడు బౌద్ధదర్శనములోని సిద్ధాంతములను బెక్కింటిని సంగ్రహించియు, బుద్ధుఁడు విష్ణువుయొక్క యవతార

మని వచించియు, బౌద్ధులను బెక్కండ్రను పౌరాణిక హిందూమతావలంబకులనుగఁ జేసె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు పౌరాణికమతములతోఁ జాలవఱకు సమాధానపడి తనమతమును మెల్లమెల్లగ వ్యాపింపఁజేసి కృతకృత్యుఁడయ్యెను. ఇతఁడు రాజాధిరాజులను వశులనుగఁ జేసికొని బౌద్ధులను హింసించె ననిచెప్పెడికథ లెంతవఱకు విశ్వసనీయములో మనమిప్పుడు నిర్ధారణచేయఁజాలము కాని, హిందూదేశమున బౌద్ధమతవినాశమునకుఁ గొంతవఱకీతఁడు కారణభూతుఁడై యుండవచ్చుననిమాత్రము మనమూహింప వచ్చును. ఇతఁడు కుమారిలభట్టు బోధించిన వైదికమతమునుగూడ నిరసించినవాఁడు. ఈమహాసంస్కర్త ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు జీవించి బదరీకేదారములో ముక్తిగాంచె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు బోధించిన యద్వైత తత్త్వమును వైదికమతావలంబకు లయినబ్రాహ్మణుల నేకులంగీకరించిరి. పదునొకొండవ శతాబ్దాంతమునను పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునను యాదవప్రకాశులను నద్వైతసన్న్యాసి యొకఁడు కాంచీనగరమునందు నద్వైతమతబోధనలను గావించుచు మహాప్రఖ్యాతి గాంచుచుండెను.

కాంచీనగరము.

అంతకుఁబూర్వము జైనబౌద్ధమతాచార్యులకు నయితము ప్రధానస్థలముగా నుండిన యీకాంచీనగరము, పదునొకండవ శతాబ్దమునాఁటికి బ్రాహ్మణాధీనమై వైదికవిద్యాబోధకస్థానమై, బ్రాహ్మణమతములకుఁ బట్టుకొమ్మయై, దక్షిణహిందూదేశమున విద్యాధికారస్థానమును వహించిన నగరముల నన్నింటినతిశయించియొప్పారుచుండుటచేత నెక్కడెక్కడనుండియో బ్రాహ్మణవిద్యార్థు లనేకులు విచ్చేసి ప్రసిద్ధులయిన యుపాధ్యాయులకడ విద్యాభ్యాసమును జేయుచు వేదవేదాంతాది విద్యారహస్యముల నేర్చుకొనుచునుండిరి. మతబోధకు లనేకు లామహానగరమునకు నేతెంచి నేర్పుమీఱ మతబోధనలు గావించుచుండిరి. అట్టివారిలో యాదవప్రకాశులనుసన్న్యాసి యునొకఁడు. ఇతని ప్రసిద్ధిని విని దూరస్థలములనుండి విద్యార్థు లనేకులువచ్చి

శుశ్రూషఁజేయుచు విద్యాభ్యాస మొనర్చుచు నుండిరి. అట్టివారిలో వైష్ణవమతోద్ధారకుఁడును మహాసంస్కర్తయుఁ నగురామానుజాచార్యుఁ డొకఁడు.

రామానుజాచార్యుఁడు.

శ్రీవైష్ణవమతము.

ఇతఁడు ద్రావిడదేశములోని భూతపురి యనునామాంతరము గల శ్రీపెరుంబూదూ రనుగ్రామంబున ఆసూరికేశవసోమయాజి యనుబ్రాహ్మణునకును, కాంతిమతి యను భార్యకును, శాలివాహనశకము ౯౩౦ దియగు పింగళసంవత్సర చైత్రశుద్ధపంచమీ గురువారమున నార్ద్రానక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు జనించెను.[1] ఆళవందా రనునామాంతరముగల సుప్రసిద్ధవైష్ణవమతాచార్యుఁ డగుయామునాచార్యుని శిష్యవర్గములోనివాఁ డగు శ్రీశైలపూర్ణుఁ డితని మేనమామ. రామానుజుఁడు తన పినతల్లియగు ద్యుతిమతికిని కమలాక్షభట్టునకును జనించిన గోవిందభట్టుతోడఁ గాంచీపురమునకుఁబోయి యాదవప్రకాశునికడఁజేరి తన ప్రజ్ఞావిశేషముచేతను, మేధాసంపత్తిచేతను, అత్యల్పకాలములోనే వేదాంత విద్యారహస్యముల నన్నిటిని గ్రహించి గురుబోధమును ధిక్కరించి శంకరుని యద్వైతసిద్ధాంతమును నిరాకరించి విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతబోధము మొదలుపెట్టి గురువుతో మతసిద్ధాంతవాదములు గావించి యాతని వైష్ణవభక్తాగ్రేసరునిగాఁజేసి తుదకు గురువునకే తాను గురువై యతనిచేఁ బూజింపఁబడె నని వైష్ణవమతగ్రంథములు ఘోషించుచున్నవి. ఇట్లు రామానుజుఁడు శంకరునిమతమును భక్తిప్రపత్తులు లేని వట్టిజ్ఞానమువలనముక్తిలేదనియు, ప్రపంచము మిథ్యకాదనియు, ముక్తిసమయమున జీవుఁ డీశ్వర స్వరూపము కలవాఁ డయినను బూర్ణముగ నీశ్వరస్వరూ

---

1. క్రీ. శ. ౧౦౧౭ తవ సంవత్సర మగుచున్నది. ఇది సరియైనదిగఁ గన్పట్టదు. ఇది చర్చింపఁ దగిన విషయము.

పేము సంభవింపదనియును, ఖండించుచు భక్తివిధానమున శంఖచక్రగదాధారియు గరుడవాహనారూఢుఁడునగు లక్ష్మీపతియే సర్వేశ్వరుఁ డనిబోధించుచు వచ్చెను. చోడచక్రవర్తి శంకరమతావలంబకుఁ డగుటవలన రామానుజుని మతబోధము సరిపడకుండెను. ఈచోడచక్రవర్తి యాంధ్రభారతకృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుఁడగు కులోత్తుంగచోడదేవుఁడే గాని యన్యుఁడు గాఁడు. ఇతఁడు శైవభక్తుఁ డగుటవలనఁ దన రాజ్యమునందలి ప్రజలెల్లరును శివునే దైవముగా నంగీకరింపవలసిన దని ప్రకటింపించెను. అందులకు రామానుజునిశిష్యులు నిరాకరించిరి. అందుపైఁ జక్రవర్తి కాగ్రహము జనించి రామానుజునిబట్టి తనయొద్దకుఁ గొనిరమ్మని భటులకుత్తరవు చేసెను. పరమమాహేశ్వరాచారభక్తిపరుఁ డైన చక్రవర్తియాజ్ఞను శిష్యవర్గముచే రామానుజుఁడు విని మాఱువేషముతో వెంటనే కాంచీపురమును విడనాడి హొసలరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడు గాంగవాడిదేశమునకుఁ బాఱిపోయెను.

విఠలదేవరాయలు.

అప్పుడు విఠలదేవరాయలు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సరమున రాజ్యాధిపత్యము వహించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది.[1] ద్వారసముద్రము లేక హాలెవీడు రాజధానిగ హొసలబల్లాలరాజులు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండిరి. వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగ నుండిరి. ఈబల్లాలరాజైన విఠలదేవరాయలు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాఱవవిక్రమాదిత్యునికి సామంతులుగ నుండిన మహామండలేశ్వరులలోఁ బరాక్రమవంతుఁడుగను ప్రసిద్ధుఁడుగ నుండెను. రామానుజుఁడు తనశిష్యవర్గముతో నీతనిరాజ్యమునఁ బ్రవేశించి జనులకు మతోపదేశమును జేయుచు రాజధానీనగరమునకు వచ్చి కొంతకాల మచ్చటనే నివసించి యుండెను. అప్పు డాదేశపురాజు

1. The Making of Mysore by S. Krishnaswamy Aiyangar, M. A., p. 14.

కొమార్తను బ్రహ్మరాక్షసుఁడు పట్టుకొని వేధించుచుండెను. అందువలన నారాజపుత్త్రిక దిగంబరయై పిచ్చిపట్టినదానివలెఁ దిరుగుచుండె నఁట. జైనమతగురువు లెందఱో చికిత్సలు చేసినను ఆబ్రహ్మరాక్షసుఁడు విడఁడయ్యెను.

రామానుజుఁడు బ్రహ్మరాక్షసుని పాఱఁదోలుట.

రామానుజుని మాహాత్మ్యము తనశిష్యుఁడగు తొండనూరునంబి వలన రాజుభార్య శాంతలదేవివిని, రాజుతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు "మనపుత్త్రికిమనస్స్వాస్థ్యమును గలిగించియెప్పటి స్థితికి రామానుజుఁడు గొనివచ్చెనేనియతఁడే మనకు దైవము, అతఁడే ప్రభువు, అతఁడే గురువు." అని చెప్పి రామానుజునికి వార్త నంపించెను. రాజులయాశ్రయము మొదట రామానుజుని కంతగా నిష్టములేకపోయెనఁట గాని, మతవ్యాపనమునకు రాజుయొక్క సాహాయ్యమత్యావశ్యక మని శిష్యులు ప్రార్థించుటచేత నంగీకరించి రామానుజుఁడు రాజాంతఃపురమునకుఁ బోయెను. అంతట రాజు తనరాణితోఁ బ్రత్యుత్థానముచేసి యతనికి నమస్కరించి లోనికిఁగొనిపోయి కూఁతును జూపెను. దిగంబరయైయున్న రాజపుత్రికపై రామానుజుని పాదతీర్థమును గుర్వాజ్ఞ శిరసావహించిన శిష్యుఁడొకఁడు ప్రోక్షింప నామెను బట్టియున్న బ్రహ్మరాక్షసుఁడు విడిచిపోయెనఁట. అంతట నామె మగవాండ్రయెదుటఁ దానాస్థితిలోనుండుటకు సిగ్గువడి చివాలునలేచిపోయి వస్త్రాలంకరణభూషితురాలయి వచ్చి వారలకు నమస్కరించి నిలువంబడెనఁట. తల్లిదండ్రులు కొమార్తను జూచి పరమానందము నొంది రామానుజుఁడు నిజముగా నాదిశేషుఁడయిన యనంతునియొక్క యపరావతారమేయని విశ్వసించి యాతనిమతమును స్వీకరించిరి. అంతట రామానుజుఁడు వారల నాశీర్వదించి విఠలదేవరాయనికి విష్ణువర్ధనుఁడని నామకరణము జేసెను. ఇట్లు విఠలుఁడు నూత్నమతకవచమును దొడిగి నూత్ననామమును స్వీకరించి జైనులయెడ ననురాగమునువిడిచి వర్తించుచుండ జైనులకు రామానుజునియెడ ద్వేష మగ్గల మయ్యెను.

జైనబౌద్ధమతముల నిర్మూలనము.

అంతట జైనులకును వైష్ణవులకును ఘోరకలహము ప్రారంభమైమతచర్చ లతిభయంకరము లయ్యెను. మహారాజగు విష్ణువర్ధనుఁడు వైష్ణవులపక్షముఁ జేరినందున జైనులబల ముడిగిపోయెను. రామానుజుఁడు జైనమతాచార్యులను వాదమున గెలిచెనఁట. వైష్ణవపక్షపాతియై విష్ణువర్ధనుఁడు ౭౯౦ జైనదేవాలయములను నాశనముచేసి అదివఱ కాదేవాలయముల పోషణార్థము దానముచేసిన మడులు మాన్యము లూడఁబెఱికికొని వైష్ణవదేవాలయముల కైంకర్యాదులకొసంగెను. విష్ణువర్ధనుఁడు బేలూరిలో చెన్నిగినారాయణుని, తలక్కాడులో కీర్తినారాయణుని, గడగులో విజయనారాయణుని, హరదనహళ్లిలో లక్ష్మీనారాయణుని, మఱియొకచోట మఱియొక నారాయణునిప్రతిష్ఠింపంచి తొండనూరిలో తిరుమలసాగర మను పేర నొక చెఱువు త్రవ్వించి జైనిదేవాలయముల తాలతో చీడీలు గట్టించి చెఱువుగట్టక్రింద రామానుజకూటమును నెలకొల్పి భక్తులపోషణార్థ మొకసత్రమునుగూడ నిర్మించెను. దొడ్డగురువహళ్లిగ్రామమునకు మేలుకోట యనియు, తిరునారాయణపుర మనియు నామకరణము చేసెను. ఇయ్యది క్రీ.శ. ౧౧౯౭-వ సంవత్సరమున జరిగినదని శ్రామణబెలగోలస్థలపురాణమువలనఁ దేటపడుచున్నది.1 వైష్ణవమత మవలంబింపనిజైనమతాచార్యుల నేకులు ఱాతిగానుగలలోఁబెట్టిచంపఁబడిరి. పద్మగిరిలోఁ దిరుగఁబడిన జైనుల నేకులు పైరీతిగానే సంహరింపఁబడిరి. 2 ఈఘోరప్రళయమునకు భయపడి జైనమతావలంబకు లనేకులు తప్తముద్రాధారణమును గైకొని వైష్ణవులయిరి. ఈవిషయములు స్థలపురాణములలోను వైష్ణవమతగ్రంథములలోను వ్రాయఁబడినవి. ఇట్లనిపైగ్రంథములలోఁ జెప్పఁబడియున్నను విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులసంబంధమును విడిచిపెట్టినట్లు శాసనములవలనఁ దెలియలేదు. వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁబడిన విష్ణువర్ధనుఁడు

1 The Indian Antiquary, Vol II. May. 1873.

2 Life And Teachings of Sri Ramanuja by C. R. Srinivasa Aiyengar B. A., p. 215.

హాలెవీడులోని జయంగొండేశ్వర శివాలయమునకు క్రీ-శ. ౧౧౨౧-వ సంవత్సరములో భూదానము చేసినట్లుగ విరూపాక్షపురములోని యొకశాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కేతమల్లుఁడనువర్తకుఁ డొకఁడు ౧౧౨౧ వ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనహొసలేశ్వరుఁ డనుపేర నొక శివాలయమును గట్టించెను. మఱియు నీతనిపంచప్రధానులలోఁ గొందఱు జైనమతాభినివేశపరవశులుగఁ గన్పట్టుచున్నారు. ఇంతియగాక ౧౧౨౩-వసంవత్సరమున జైనమతావలంబిని యగుతనభార్యకు నొకగ్రామమునీయఁగా నామెదానిని౨౦౦ బ్రాహ్మణులకు విభాగించి యిచ్చెనఁట! ఆ సంవత్సరముననే యతనిభార్య శాంతలదేవి శ్రావణబెలగొల గ్రామములో గంధవారణమనుబస్తినిగట్టించెను. మఱియు ౧౧౨౫-దవ సంవత్సరమున మహోపాధ్యాయుఁడును తార్కికచక్రవర్తియు జైనుఁడునగుశ్రీపాలుఁ డనువానికిభూదానముచేసెను. ౧౧౨౨ వ సంవత్సరమున యాదవపుర మనుమేలుకోటలో చాముండికొండపై నుండు మర్బలతీర్థమునకు (శివాలయములోని యొకభాగముకాఁబోలు) దానశాసనము వ్రాయించెను. విష్ణువర్ధనుని కుమారుండును, జ్యేష్ఠపుత్రికయగు హరియలె యనునామెయు, ఆమెచెల్లెండ్రును జైనులనియే చెప్పఁబడుచున్నారు. మఱియుఁ దలకాడు ముట్టడించి వశపఱచుకొని శైవులయిన చోళచక్రవర్తులచే నాశనముచేయఁబడిన జైనదేవాలయములు పెక్కింటిని పునర్నిర్మాణము చేసినవాఁడును విష్ణువర్ధనుని సైన్యాధ్యక్షుఁడును, మహాయోధుఁడునగు గంగరాజు జైనులకు జైనమతమునకు మాత్రమేగాక రాజునకును గొప్ప ప్రాపుగ నుండెనని చెప్పఁబడియున్నది. ౧౧౩౩-వ సంవత్సరమున సైన్యాధిపతియగు గంగరాజు మరణమునొందఁగా వాని కొమారుఁడు బొప్పరాజు హాలెవీడులో తండ్రి జ్ఞాపకార్థము ద్రోహఘరట్ట మను జినాలయమును నిర్మించెను. ఈ ప్రతిష్ఠాపనకాలమునందు నయకీర్తి యను జినాచార్యుఁడు దివ్యప్రసాదమును రాజునకుఁ బంపఁగా బెంగాపురము నేలు మాసన్నపై దండెత్తిపోయి వాని నోడించి విష్ణువర్ధనుఁడు మఱలివచ్చుకాలమున నడిత్రోవలో వానిరాణి లక్ష్మీదేవి ప్రసవించి కుమారునిఁ గన్నసమయమునఁ బ్రసాదము

డెను. కాఁబట్టి రాజు సంతోషపూర్వకముగా జైనమత గురువుల నాదరించి ప్రసాదమును స్వీకరించెను. జైనమతాచార్యుల శుభాగమనమునకు మిక్కిలి సంతోషించి తనకుమారునకు విజయనరసింహుఁడని పేరుపెట్టి నూతన జైనాలయములోని దేవుని విజయపార్శ్వనాథుఁ డనవలసినదిగా నుత్తరువుచేసెను. హొయిసళేశ్వరుని మహాలయమునకు నెదురుగ నన్నూటనలువదిగజముల దూరములోనున్న యీజైనాలయ మిప్పటికిని జైనయాత్రికులచే దర్శింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి చరిత్రాంశములు విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులను వధించె ననిచెప్పెడు స్థలపురాణగాథలను వైష్ణవమతగాథలను బూర్వపక్షము చేయుచున్నవి. క్రీ-శ. ౧౧౧౭ వ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనుఁడు వైష్ణవమతమును స్వీకరించె నని హాలెబీడులోని యొకశాసనము దెలుపుచున్నది. ఈవిషయము లన్నిటిని సమన్వయించుకొనుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. ఏది యెట్లులున్నను ఆకాలమున జైనులనేకులు వైష్ణవమతములోఁ జేర్చుకొనఁబడి రనుమాటసత్యము. జైనులను బౌద్ధులను మాత్రమేగాక, తక్కువజాతివారల ననేకులను వైష్ణవులను గావించెను.

రామానుజుఁడు-తిరునారాయణపురము-మాలమాదిగలు.

బౌద్ధులు వాదములందుఁ గెలువలేక క్రోధోన్మదులై విష్ణ్వాలయంబులకపాయంబు లాపాదింప నుద్యుక్తులయినప్పుడు రామానుజుఁడు మాలమాదిగలచే వారలంబట్టి జాతిగానుగలలోఁ బెట్టించి నిశ్శేషముగా నురుమాడించి తనకుపకారముచేసిన యాపంచములయెడఁ బ్రసన్నుఁడై ప్రతివత్సరంబునందును శ్రీనారాయణదేవుని మహోత్సవకాలమున నేడవదినంబు మొదలుకొని తొమ్మిదవ దినంబుపర్యంతంబు దినత్రయంబును వారలు దేవాలయములోని బలిపీఠమువఱకు కరుదెంచి కైంకర్యాదు లొనర్చి సేవించు నట్లాజ్ఞాపించెనని ఆచార్య రత్నహారము మొదలగు గ్రంథములలో వ్రాయఁబడినవి.

రామానుజుఁడు తనకుమారుఁడైన సంపత్కుమారునితో ఢిల్లీనగరమునుండి వచ్చునప్పుడు దారిదోపిడికాండ్రచే ముట్టడింపఁబడి చిక్కువడియున్న

కాలమున మాలల సాహాయ్యముచేఁ దానపాయమునుండి తప్పించుకొన్నందులకుఁ బ్రత్యుపకారముగా మాలలకీస్వాతంత్ర్యమునొసంగెనని శ్రుపన్నామృతమను గ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. ఇట్టి స్వాతంత్ర్యము మేలుకోటలో మాత్రమేగాక బేలూరు శ్రీరంగ దేవాలయములలోఁగూడ సంవత్సరమున కొకమాఱు కలుగఁజేయఁబడినది. ఆకాలమునఁ బంచములు బ్రాహ్మణులను దాఁకినను బ్రాహ్మణు లపవిత్రత యని తలంపరఁట ! 1

రామానుజుని గ్రంథరచనము-మతవ్యాప్తి.

రామానుజుఁడుగూడ శంకరాచార్యునివలెనే వ్యాసవిరచిత బ్రహ్మసూత్రములకును, ఉపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును, భాష్యములనువ్రాసెను. ఈ సంస్కృతముచే విరచింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమును శ్రీభాష్యమనెదరు. ఇతఁడు నయమునను భయమునను తనమతమును వ్యాపింపఁజేసెను. ఇంతకుఁ బూర్వము శివస్థలముగా నుండిన తిరుమలదేవాలయము నాక్రమించుకొని విష్ణ్వాలయముగ మార్చెను. చోడచక్రవర్తి మరణమునొందినతరువాత శ్రీరంగము మొదలగు వైష్ణవక్షేత్రములకుఁ జని మతబోధ గావించుచుండెను. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కుమారుఁడు విక్రమచోడుఁడే తండ్రి మరణానంతరము రామానుజుని తనదేశమునకు రప్పించి యాదరించెను. ఈతని సంప్రదాయమును విశిష్టాద్వైత మనియెదరు. ఈసంప్రదాయమువారిని శ్రీవైష్ణవులని చెప్పుదురు. ఈతఁడు బౌద్ధమతాచారములను బెక్కింటిని గ్రహించి తనవైష్ణవమతమునందుఁ జొప్పించి మతవ్యాపనము గావించెను. ఇతఁడు ౧౨౦ సంవత్సరములు జీవించి వైకుంఠపదవి కేఁగె నని చెప్పుదురు.

విక్రమాదిత్యుఁడు.

క్రీ-శ. ౧౧౧౮-వ సంవత్సరమున చోడచక్రవర్తి యగుకులోత్తుంగ చోడదేవుఁడు మరణమునొందెను. వేఁగిదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నుండిన

1 The Life and Teachings of Sri Ramanuja by C. R. Srinivasa Aiyangar, p. 224.

విక్రమచోడుఁడు ద్రావిడదేశమునకుఁ బోయి సింహాసన మెక్కెను. విక్రమచోడుఁడు వేంగిదేశమును విడిచి పెట్టినతరువాత నాతనికి దక్షిణమున బల్లాలరాజువలనఁ జిక్కు లెక్కువైనందున వేఁగిదేశము విషయమై శ్రద్ధలేకయుండెను. ౧౧౨౦ దవ సంవత్సరమున పశ్చిమచాళుక్యుఁడగు విక్రమాదిత్యుఁడు వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి వశపఱచుకొనియె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమునఁ జెప్పియున్నాఁడను. ఇతఁ డాంధ్రదేశమును జయించి నాలుగయిదు సంవత్సరములుపరిపాలనముచేసెను. ఆకాలమునందు విక్రమాదిత్యుఁడు, వెలనాటిచోడునికుమారుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు వెలనాటి రెండవగొంక రాజును రాజప్రతినిధిగ నియమించెను. ఈపశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తి ౧౧౨౬-వ సంవత్సరమున మృతి నొందెను. చోడచక్రవర్తి యగు కులోత్తుంగుని మరణముతో చోడసామ్రాజ్యముయొక్కయు, విక్రమాదిత్యుని మరణముతో చాళుక్యసామ్రాజ్యముయొక్కయు, వైభవము క్షీణింప నారంభించెను. విక్రమాదిత్యునికిఁ బిమ్మట భూలోకమల్లుఁడు సింహాసనమునకు వచ్చెను. విక్రమాదిత్యుని మరణానంతరము వానికి సామంతులుగనున్న మహామండలేశ్వరులలో నొక్కఁడగు కాకతీయప్రోలరాజు ఆంధ్రసామ్రాజ్యభవననిర్మాణమునకై పునాదినుంపఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇతని చరిత్రము మఱియొక ప్రకరణమునందుఁ దెలుపఁబడును; గావున నిచ్చట వివరింపలేదు. క్రీ-శ. ౧౧౨౭-వ సంవత్సరముననే విక్రమచోడుఁడు వెలనాటిని మరల స్వాధీనము జేసికొన్నట్లు విక్రమచోడునిచేబ్రోలుశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. అయినను ఆంధ్రదేశములోని పశ్చిమభాగమునున్న మహామండలేశ్వరు లందఱును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకే కప్పము గట్టుచుండిరి.

భద్రభూపాలుడు.

భువనైకమల్లునకుఁ గప్పముగట్టుచుండిన సామంత ప్రభువులలో నొక్కఁడగు భద్రభూపాలుఁడు, మట్సహస్రదేశ మనియెడు నాఱువేల నాటిని బరిపాలనము చేయుచుండెను. వీనికి రాజరాజమనోజుఁ డనియు,

దశదిశాభరణాంకుఁడనియు, నరేంద్రచతురాననుఁ డనియు, రాజబిరుదములు గలవు. ఇతఁడు రవికులశేఖరుండని చెప్పఁబడుటచేతఁ దెలుఁగుచోడులలోనివాఁడై యుండవచ్చును. ఇతఁడు తెనుఁగునఁ బద్యకావ్యములువ్రాసి కవిరాజశిఖామణి. కవిబ్రహ్మ, అని పొగడ్తగాంచినవాఁడు. ఇతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో నీతిశాస్త్రముక్తావళియును, సుమతిశతకమును మాత్రము గానిపించుచున్నది.

కం. శ్రీవిభుఁడ గర్వితారి
క్ష్మావరదళనోపలబ్ధ జయలక్ష్మీ సం
భావితుఁడ సుమతిశతకము
గావించినప్రోడఁ గావ్యకమలాసనుఁడన్.

అని తన నీతిశాస్త్రముక్తావళిని ప్రారంభించెను. ఇతనికవిత కుమారసంభవమువలెఁ గఠినముగాక ద్రాక్షాపాకముగనతిసరళముగానుండుననియు, భావములు నూతనములై హృదయంగమములుగా నుండుననియు నుడువుచు, బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణయ్య ఎం. ఏ. గారు రెండుపద్యములను ఆంధ్రపత్త్రికయందు నుదాహరించి యున్నారు. 1

ఉ. ఎత్తినకాలెకాని సిరి కెన్నఁడు నిల్చినకాల నిల్వఁగా
చిత్తము లేదు గాన సిరిఁ జెందినవాఁడ పరోపకారమా
* యత్తతఁ జేయు మెవరైనఁబదంప డివేఁడఁ గొందమన్
చిత్తమ కానియిత్త మను చిత్తము పుట్టునె యెట్టివారికిన్.

1. సాధారణనామసంవత్సర చైత్రశుద్ధప్రతిపత్ భానువాసరంబునఁ బ్రకటితం బయినయాంధ్రపత్త్రిక సంవత్సరాదిసంచిక ౧౯౯ దవ పుటలో నీక్రింది రెండుపద్యము లుదాహరించి యున్నారు.

* ఈపాదమున గణభంగము గానిపించుచున్నది.

చ. అలుక ప్రతాపమిూఁగి యలవాలము బుద్ధిపరాపవాదముల్
పలుకుట ప్రొద్దుపోక ప్రజబాధదలంపమి పెద్దప్రల్లదం
బలవుని కారమొప్పువినయంబు మహత్త్వముచేఁబొంకువా
గ్బలము జఘన్యులైన నరపాలురకుం బరపక్షభైరవా.

చాగి బేటరాజు.

బిరుదాంకరుద్రుఁ డను నామాంతరముగల చాగిబేటరాజు పల్నాటికి ప్రభువై భూలోకమల్లునకుఁ గప్పముగట్టుచుండెను. ఇతఁడు హైహయ వంశజుఁడు. ఈరాజు కామనూరు గ్రామవాస్తవ్యుఁడును ఋగ్వేదపద పాఠియునగు నొక బ్రాహ్మణునిచే మాధవి[1]పట్టణమున బ్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తి (బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర) దేవాలయమునకు శాలివాహనశకము ౧౦౫౧ సౌమ్యసంవత్సరమున (క్రీ.శ.౧౧౨౯—౩౦) దానశాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనము వ్రాయఁబడిన నాగస్తంభముగూడ నాకాలమునందే ప్రతిష్ఠింపబడినది. ఈ శాసనములోని మొదటి రెండుశ్లోకములలో 'శేషుఁడు, వాసుకి, తక్షకుఁడు, కర్కోటకుఁడు, అబ్జుఁడు, మహాంబుజుఁడు, శంఖధరుఁడు, కులికుఁడు', అనెడు అష్టనాగములం గూర్చిన ప్రార్థన గలదు. పల్నాటిలోని మాచర్లగ్రామము (మాధవిపట్టణము) లోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో మఱియొక నాగస్తంభముపై నింకొక శాసనము పండ్రెండవ శతాబ్ద ప్రారంభమునాఁటిది గలదు. ఆశాసనమునందును అష్టనాగములను గూర్చిన ప్రార్థనముగలదు. పల్నాటికి రాజధానియగు మహాదేవీతటాకము[2] నందు నొకానొక యాదిత్యునిచే నాదిత్యేశ్వర దేవాలయము నిర్మింపఁబడినది.

---

1. మాధవిపట్టణము దెనుఁగులో గురివిందస్థలమనియు, గురిజాలయనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

2. మహాదేవీతటాకము మాదేవిచెఱువు, మాదేవిచర్ల, మాచర్ల, యని చెప్పబడుచున్నది.

చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన చాగిబేటరాజు నలువురుకుమారులలోను రెండవవాఁడగు వీరకాముని కొమారుఁడు బేటరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. ఈ యాదిత్యేశ్వరాలయమునకు దానశాసనములను వ్రాయించినవారిలో నొకానొక కన్నడ నాగిమయ్యాకలఁడు. ఈ శాసనములోని లిపిని వ్రాసినవారుకూడ కన్నడమువారే. శాసనముదిగువ వారినామములు కన్నడభాషలో వ్రాయఁబడినవి. ఈవిషయములు పశ్చిమచాళుక్యుల యధికారము కొంతకాల మీదేశమున వ్యాపించెనని చాటుచున్నవి.

విశ్వబ్రాహ్మణులు.

మఱియు నీమాచెర్ల శాసనమునందు నింకొక విశేషవిషయముగలదు. ఆదిత్యేశ్వర దేవాలయమును నాగస్తంభమును నిర్మించిన శిల్పకారులు కొనియాడఁబడియున్నారు. బ్రహ్మకుమారుఁడయిన విశ్వకర్మయీశిల్పకారులకు మూలపురుషుఁ డనియు, సూర్యుని మామగారనియు, విశ్వకర్మ తన[illegible]డైన సూర్యునికి కిరణములను విష్ణుచక్రము మొదలగు దివ్యాయుధము[illegible]మార్చెననియుఁ జెప్పఁబడినది. విశ్వకర్మవంశస్థు లయిన ప్రసిద్ధాచార్యులు కొందఱు పేర్కొనఁబడి, వారు శివలింగములను విగ్రహములను చేయుటయందును, వానివాని స్థానములను గుర్తెఱుఁగుటయందును, చతుర్విధము లయిన ప్రాసాదములను నిర్మించుటయందును, వాస్తుశాస్త్రములో నొకభాగ మగు క్షేత్రగణిత జ్ఞానమునందును, వారలవృత్తికి సంబంధించిన పెక్కువిషయముల యందును నేర్పరులనియుఁ బ్రజ్ఞావంతులనియుఁ జెప్పబడి యున్నారు.

భూలోకమల్లుఁడు.

భూలోకమల్లుఁ డనునది బిరుదనామమే కాని నిక్కమైన పేరుగాదు. ఇతని మొదటి పేరు సోమేశ్వరుఁడు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులలో సోమేశ్వరనామమును వహించినవారిలో నితఁడు మూఁడవవాఁడు. ఇతఁడు ౧౧౨౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకొండు సంవత్సరములు అనఁగా ౧౧౩౮వ

సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను. ఇతఁడు ద్రావిడాంధ్ర మగధ నేపాలరాజులను జయించి ప్రాగత్భ్యముఁ గాంచెనని తెలియుచున్నది. 1 ఇతఁడు సంస్కృతమున మానసోల్లాసము, లేక, అభిలషితార్థచింతామణియను మహాగ్రంథమును రచించెను. ఇందు రాజధర్మములను గూర్చియు, ప్రజాధర్మములను గూర్చియు, నానావిధవిషయములను గూర్చియు, వ్రాయఁబడియున్నది. అనఁగా-రాజనీతి, రాజ్యాంగము, జ్యోతిషము, నవగ్రహఫలములు, భాషలు, శాస్త్రము, కావ్యము, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, శిల్పచాతుర్యము, అశ్వశిక్ష, గజశిక్ష, శునకశిక్ష, మల్లయుద్ధము మొదలగు వానిం గూర్చిన విశేషాంశములుగలవు. ఇట్టిమహాగ్రంథము నీతఁడు రచించుటచేతనే, సర్వజ్ఞభూపుఁడను బిరుదమును గాంచెను. ఇతఁడు సింహాసన మధిష్ఠించిన నాలుగవ సంవత్సరమున నీమహాగ్రంథమును రచించెను. ఇతనికి తరువాత నీతని కుమారుఁడు జగదేకమల్లుఁడు, ౧౧౩౮-దవ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెను. ఇతఁడు పండ్రెండు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను గాని, యీతనికాలమునందలి విశేషాంశము లేవియు గానరావు.

త్రైలోక్యమల్లుఁడు.

జగదేకమల్లుని సోదరుఁడగు త్రైలోక్యమల్లుఁడు శాలివాహనశకము ౧౦౭౦ది యగు ప్రమోదూతసంవత్సరమున సింహాసనమెక్కెను. ఈసోదరు లిరువుర పరిపాలన కాలమున వీరికి లోఁబడియుండిన మహామండలేశ్వరులు కొందఱు నిరంకుశాధికారులై పరాక్రమవంతులై వీరి యధికారమును ధిక్కరించిరి.

బిజ్జలుఁడు రాజ్యమాక్రమించుకొనుట.

కాలచుర్యుఁడును హైహయాన్వయుఁడునగు బిజ్జలుఁడు చాళుక్యుల బలహీనతను దెలిసికొని, చాళుక్య సామ్రాజ్యము నాక్రమించుకొనఁగోరి తక్కిన మహామండలేశ్వరులతో మైత్రింబాటించి కృతకృత్యుఁ డయ్యెను.

1. Jour. B. B. R. A. S., Vol., XI p. 268.

ఇతఁడు త్రైలోక్యమల్లుని యొక్క యుద్ధమంత్రిగను, దండనాయకుఁడుగను ఉండెను. ఇతని ప్రయత్నమునకు కొల్లాపుర మహామండలేశ్వరుఁ డగు విజయార్కుఁడును, మహామండలేశ్వరుఁడును త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యస్థాపకుఁడు నగు కాకతీయప్రోలరాజును, దోడ్పడి, ఇతనికి విజయమును సిద్ధింపఁ జేసిరి. కాకతీయప్రోలరాజు త్రైలోక్యమల్లుని ఓడించి యతని చెఱఁబెట్టి ౧౧౫౭వ సంవత్సరమున విడిచి పుచ్చెను. త్రైలోక్యమల్లుఁడు కళ్యాణపురమును విడిచిపెట్టి ధార్వాడ మండలములోని యన్నిగేరికిఁ బోయి కొంతకాలము వఱకు దానినే రాజధానిగఁ జేసికొనియెను గాని, యాతని రాజ్యము మిక్కిలి క్షీణించిన దయ్యెను క్రీ. శ. ౧౧౫౭వ సంవత్సరమున బిజ్జలుఁడు రాజ్యభారమును వహించినట్లు దెలుపుశాసన మొకటి కలదు గాని, శాలివాహనశకము ౧౦౮౪ (క్రీ. శ. ౧౧౬౨) వఱకు రాజబిరుదము లేవియును వహింపక మహామండలేశ్వరుండుగనే యున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఇతఁ డా సంవత్సరమున త్రైలోక్యమల్లునిపై దండెత్తిపోయి తాను స్వతంత్రరాజనని ప్రకటింపించెను. త్రైలోక్యమల్లుఁడను రెండవతైలప్పదేవుఁడు అన్నిగేరి నుండి మఱికొంత దక్షిణముగా వనవాసికిఁ బోయి యచ్చటనే నివసించుచుండెను. 1 ఇతఁడు క్రీ-శ-౧౧౬౬-వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానిపించుచున్నది. 2

కాలచుర్యులు.

ఈ కాలచుర్యులు హైహయాన్వయులు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివారమని చెప్పుకొను నొకతెగ రాజులు. వీరు చేదిదేశమును బరిపాలించుచుండిన యొక రాజకుటుంబమువారు. కళ్యాణపురమును స్వాధీనము చేసికొని తైలపదేవుని తఱుముగొట్టిన బిజ్జలుఁడీ రాజకుటుంబములోని వాఁడే. హైహయాన్వయులయిన యీ చేదిరాజులు కాలంజరపురవరాధీశ్వరులమని బిరుద

1. Jour. R. A. S., Vol. IV., p. 16.
2. P. S & O. C. Ins. No. 140.

నామమును వహించుచుండిరి. కనుకనే బిజ్జలుఁడును ఆబిరుదమునే ధరించియుండెను. "ఈబిజ్జలరాజు ౧౧౫౦ మొదలు ౧౧౬౭-వ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యముచేసిన (చాళుక్య) త్రైలోక్యమల్లుని సేనాధిపతిగానుండి, ౧౧౬౭-వ సంవత్సరమున కళ్యాణపురాధీశ్వరత్వమును తానే యపహరించి, లింగాయతమతమును స్థాపించిన బసవేశ్వరుని తోఁబుట్టువగు పద్మావతియొక్క చక్కఁదనమునకు మక్కువగొని యామెను వివాహమాడి తన మంత్రినిగాఁ జేసికొన్న యా బసవేశ్వరునిచేతనే చంపఁబడెను" అని, నెల్లూరి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క పూర్వుఁడయిన బిజ్జనయే యీబిజ్జలుఁడని యభిప్రాయపడి శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారు తమ కవులచరిత్రయందట్లు వ్రాసియున్నారు.[1] మనుమసిద్ధిపూర్వికుఁడయిన బిజ్జన సూర్యవంశపు రాజు. కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁడయిన బిజ్జలుఁడు చంద్రవంశపు రాజు. కావున వీరిరువురకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు. ఈబిజ్జలరాజు చాళుక్యరాజ్యమపహరించిన వాఁడనుమాటయే నిలిచియుండెను. మఱియు నితఁడుగాని, ఈతని తరువాతివారుగాని, చిరకాలము రాజ్యఫలము ననుభవించి సుఖతరంబుగఁ జీవింపకపోవుట యటుండ, నచిరకాలములోనే స్వకుటుంబపరివార సహితముగా నాశనముకూడ గావలసి వచ్చెను.

మత విప్లవము.

దక్షిణహిందూస్థానమున మున్నెన్నఁడును గనివిని యెఱుంగనట్టి మతవిప్లవము సంప్రాప్తమయ్యెను. వైష్ణవము వీరవైష్ణవమై విజృంభించుచుండె నని యిదివఱకే తెలిపియున్నాఁడ. స్మార్తమత మొకప్రక్కను, వైష్ణవమత మొకప్రక్కను, జైనమతము వేఱొకప్రక్కను అభివృద్ధినొందుచుండ, శైవమతము నశించుటకుఁ బ్రారంభించెను. కాఁబట్టి శైవమతముగూడ నుద్ధరింపబడుటకు గొప్పసంస్కరణకర్త యెదురుచూడఁబడుచుండెను. అతఁడే బసవేశ్వరుఁడు.

1. ఆంధ్రకవుల చరిత్రము, ప్రథమభాగము. పుట ౪౭.

శైవమతోద్ధారకుఁడైన బసవేశ్వరుఁడు.

శైవమతోద్ధారకుఁడయిన బసవేశ్వరుని చరిత్రము తెలుఁగుబసవపురాణమునందును, కన్నడబసవపురాణమునందును, అత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినది.[1] బసవేశ్వరుఁడు శ్రీశైలమునకు పశ్చిమమున నుండు హింగుళేశ్వరాగ్రహారమునందు నివసించుచుండిన శివభక్తుఁడైన మండంగి మాదిరాజను బ్రాహ్మణునికి జనించెను.[2] ఈబసవరాజు శివుని వాహనమైన నందియొక్క యంశముచేత భూమిమీఁద నవతరించె నని వీరశైవులు విశ్వసించుచున్నారు. కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁడైన బిజ్జలరాయనికడ బసవరాజునకు మేనమామయైన బలదేవుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండెను. బసవరాజు తల్లిదండ్రులగు మదాలాంబికయు మాదిరాజును చిరకాలము తమకు సంతానములేమిచే నొకనాఁడు సంతానార్థమై తమ కులదేవుఁడగు నందీశ్వరునికి మిక్కిలి భక్తితో ముడుపుగట్టిరఁట. తమ మతాచరణ విధులప్రకారము పూజార్చనలు ముగించిన తరువాత నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై మీకోరిక ఫలించు నని చెప్పి యంతర్ధాన మొందెనఁట. మదాలాంబిక గర్భమున నందీశ్వరుఁడుదయించి మూఁడు సంవత్సరములు గర్భముననే యుండుటచేత నాసాధ్వీమణికి గర్భవేదన యధికమయ్యెను. ఆవేదన భరింపఁజాలక ఆయమ నందినాథుని యాలయమునకుఁ బోయి ప్రార్థించెను. ప్రార్థనాదికము ముగిసిన తరువాత నామె

1. తెలుఁగు బసవపురాణమును పాలకుఱికి సోమనాథకవి ద్విపదకావ్యముగా రచించి యున్నాఁడు. ఇతఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రునికాలములోనివాఁడు. కన్నడబసవపురాణమును రచించినవాఁడు భీమకవి. ఇతఁడు దేవరాయల కాలములో నుండుటచేతను, తనగ్రంథమునందు పాలకుఱికిసోమనాథుని పేర్కొనియుండుటచేతను ఆంధ్రబసవపురాణమే మొదటిదిగా నూహింపఁబడియున్నది.

2. కన్నడబసవపురాణమునందు బసవరాజు కాలడిగి జిల్లాలోని బాగవాడి గ్రామమున జనించినట్లు చెప్పఁబడినది.

యింటికి మరలిపోయి సుఖనిద్రఁ జెందెను. నిద్రలో నామెకు నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై నీగర్భమున వసించి యున్న పుత్త్రుఁడు నా యవతారమే యనియు, వీరశైవమతస్థాపనకై పంపఁబడినవాఁ డనియు, నతనికి బసవ (వృషభశబ్దభవము బసవ) నామము పెట్టవలసిన దనియు చెప్పి యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట. పిమ్మట నామె పుత్త్రునిఁ బ్రసవించినతోడనే యతఁడు లింగధారియై కనఁబడెనఁట. ఏలయనఁగా, గర్భమునందే శివుఁ డతనికి శైవమత ముపదేశించుటచేత నీరీతిగాఁ జనించెను. తరువాత బసవేశ్వరుఁ డెనిమిదేండ్ల ప్రాయములోపలనే సమస్తవిద్యలను నేర్చి యాత్మజ్ఞానమును సంపూర్ణముగాఁ బడసెను. ఎనిమిదవయేఁట నతనితల్లిదండ్రులు తమబంధువులనందఱను బిలువఁ బంచి యతని కుపనయనము చేయఁ బ్రయత్నింపఁగా నాతఁడు తండ్రినిఁ జూచి "నాయనా! నేను శివపూజాధురంధరుఁడను; బ్రహ్మవంశమునకు సంబంధించిన వాఁడను గాను; నేను వర్ణవృక్షచ్ఛేదనమునకు కుఠారమువంటివాఁడను నాకు వర్ణభేదముతో సంబంధము లేదు" అని నిశ్శంకగఁ బలికెను. అంత నుపనయన మహోత్సవమునకు విచ్చేసిన యాతని మేనమామయు బిజ్జలుని మంత్రియు నగు బలదేవయ్య మేనల్లుని వర్తనమున కద్భుతపడి మెచ్చుకొని తరువాత తన కొమార్తెను గంగాదేవి నిచ్చి వివాహము చేసెను.

వీరశైవసిద్ధాంతములు.

రామానుజునివలెనే బ్రాహ్మణమతమునుని రాకరించి నూతనమతసిద్ధాంతమును బోధించుటచేత బ్రాహ్మణులు బసవేశ్వరుని వేధింప మొదలుపెట్టఁగా, నతఁడు స్వగ్రామమును విడిచి మఱియొకస్థలమునకుఁ బోవలసి వచ్చెను. ఒకనాఁడు బసవేశ్వరుఁడు సంగమేశ్వరాలయమునకుఁబోయి పూజచేయుచున్న కాలమున, శివుఁడు ప్రత్యక్షమై అద్భుతములును అగమ్యములు నైనసిద్ధాంతములను బోధించి యిట్లనియెను. "నీకు నాయెడఁ గల భక్తిని దెలిసికొంటిని; శివవేషధారులయిన జంగములను శివుని యవతారములని గ్రహించి సత్యమైన మాతము ననుష్ఠింపుము; నీవుచేయునట్టి కర్మములయందు వారి ననుసరింపుము;

వారు నిన్ను తిట్టినను గొట్టినను వారికి సాష్టాంగప్రణామంబు లాచరింపుము; వీరశైవులయినయెడ వారు నీకు శత్రువులయినను వారిపట్ల మిత్త్రులభంగి వర్తింపుము; లింగాయతులను దూషించువారిని శిక్షించుచు నామతమును వ్యాపింపఁజేయుటకుఁ బ్రయత్నింపుము; శివునకర్పింపక యేవస్తువును భుజింపకుము; పరధన పరదారాపేక్షకుఁడవు గాకుండుము; ఇంద్రియాధీనుఁడవు గాక దృఢమైన హృదయము గలిగియుండుము; జంగముఁడ నేనే యని యెఱుంగుము. లింగాయతులను నీవు గాంచినప్పుడు వారికి నమస్కరింపుము; ఎల్లప్పుడును శివుని స్మరించుచుండుము; సత్యమును వచింపుము; సత్కార్యము లాచరింపుము" అని యుపదేశించి బసవుని కౌఁగిలించికొని యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట! శివుఁ డీవిధముగాఁ దన కుపదేశించిన మతసిద్ధాంతములను బ్రజలకు బోధించుచు నితఁడు వీరశైవమతమును వ్యాపింపఁజేయుచుండెను. అనేకులితని మతము నవలంబింప సాగిరి. బ్రాహ్మణులు భయపడి యితనిజోలికిఁబోవుట మానిరి.

బసవేశ్వరుఁడు మంత్రియగుట.

తరువాత కొంతకాలమునకు బలదేవుఁడు మృతినొందెను. అప్పుడు రాజగు బిజ్జలుఁడు బలదేవుని బంధువర్గమును రప్పించి మంత్రిపదవి కర్హుఁ డెవ్వఁ డనియడుగఁగా వారామహాపదవి వహించుటకు బలదేవుని యల్లుఁడగు బసవరాజు యోగ్యుఁడని విన్నవించిరి. బిజ్జలుఁడు దానినంగీకరించి తనయుద్దేశమును దెలుపుటకు బసవరాజుకడకు కొందఱు మంత్రులను బంపెను. వారు కప్పడి గ్రామమునకు వచ్చి రాజుసందేశమును బసవేశ్వరునకుఁ దెలియఁజెప్పఁగా, నాతఁడు మొట్టమొదటఁ దన కాపని యక్కఱలే దని చెప్పెను. ఆవచ్చిన వారు ఈపదవి శైవమతవ్యాప్తి కనుకూలముగ నుండునని విన్నవించి కైకొనవలసిన దని ప్రార్థింపఁగా, నంగీకరించి కళ్యాణపురికిఁ బోయెను. అతని జ్యేష్ఠసోదరి నాగలాంబికయు నతనితోఁగూడ నుండెను. అతఁ డాపట్టణమునకుఁ బోయినప్పుడు బిజ్జలుఁడు పౌరజనంబులతో నెదురువచ్చి యేనుఁగును దిగి స్వాగత మిచ్చి యాస్థానమునకుఁ గొనిపోయి ప్రధానమంత్రిపదమునకు బాత్రుని

గాక, సైన్యాధ్యక్షునిగను ధనాగారాధ్యక్షునిగను, నియమించెను. ఇతఁడు మహారాజునకుఁ దరువాత మహారాజువలె, తన యధికారము రాష్ట్రముసందంతట నెఱపుచుండెను.

బిజ్జలునికిని బసవేశ్వరునికిని గల సంబంధము.

బిజ్జలుఁడు తన చెల్లెలగు నీలలోచన యను నామెను బసవేశ్వరునకిచ్చి వివాహము చేసెనని బసవపురాణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. అయినను జైనులు వ్రాసిన బిజ్జలరాయని చరిత్రమునందు మఱియొకవిధముగాఁ దెలుపఁబడినది. బసవేశ్వరునకు మిక్కిలి యందకత్తెయగు పద్మావతి యను చెల్లెలు కలదఁట. బిజ్జలుఁడామెను మోహించి వివాహము చేసికొనియెనఁట.[1] ఇందేది సత్యమైనను బసవేశ్వరునకును బిజ్జలునకును బాంధవ్యము కలదనుట కేయాక్షేపణయు లేదు.

బసవేశ్వరునికి బిజ్జలునితోడి విరోధము.

ఇట్టి మహోన్నతపదవికి బసవేశ్వరుఁడు వచ్చినను తనమతమును తనదేవుని మఱవలేదు. ఇతఁడనేకాద్భుతకార్యముల నెఱవేర్చినట్లుగ బసవపురాణము పేర్కొనుచున్నది. ఇతనికి చెన్నబసవయ్య యను మేనల్లుఁడు కలఁడు. ఈ చెన్నబసవయ్య నాగలాంబిక పుత్త్రుఁడు. ఇతనితోఁ గలిసి బసవేశ్వరుఁడు తనమతమును వ్యాపింపఁ జేయసాగెను. ఇతఁడు విషయాసక్తులయిన జంగమగురువులను రాజుయొక్క ధనముతోఁ బోషించుచుండెను.[2] ఇట్లు సర్వస్వతంత్రముగను వర్తించి యక్రమముగా ధనాగారములోని ధనమంతయు జంగాలపాలు చేయుచుండుటఁ జూచి బసవేశ్వరునికి విరోధియగు మంచన్న యను మఱియొక మంత్రి, బిజ్జలునకీసంగతిని దెలియఁజేసెను.

1. Sir W. Elliot's paper, Jour, R. A. S., Vol. IV., p. 20.

Jour. B.B.R.A.S., Vol. VIII., pp. 78 & 89.

కొంతకాలము గడచునప్పటికి బిజ్జలునికిని బసవేశ్వరునికిని విరోధము బలమయ్యెను. బిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టి చెఱబెట్టఁ బ్రయత్నించెను. దీనిని దెలిసికొని బసవేశ్వరుఁడు తన యనుచరులతోఁ దప్పించుకొని పోయెను. బిజ్జలుఁడు కొందఱు భటుల నతనివెంటఁ బంపెను. బసవేశ్వరుఁడు వారలను దఱిమెను. అంతట రాజు స్వయముగా సైన్యమును దీసికొని బసవేశ్వరుని వెంటఁ దఱిమెను. వీరశైవులనేకులు బసవేశ్వరుని పక్షమున నిలిచి ఘోరయుద్ధముచేసి రాజుసైన్యము నోడించిరి. తరువాత రాజు బసవేశ్వరునితో సమాధానము చేసికొని యథాప్రకారమతనిని పూర్వపదవియందుంచెను.[1] కాని యీమైత్రి చిరకాలము నిలిచియుండలేదు.

బిజ్జలరాయని వధ.

బిజ్జలుఁడు బ్రతికియున్నంతవఱకుఁ దనమత మభివృద్ధిఁ గాంచనేరదని బసవేశ్వరుఁడు తలపోయుచుండెను. కళ్యాణపురమున బసవేశ్వరునికిఁ బ్రియభక్తులగు నిరువురు శైవులు గలరు. బిజ్జలుఁడు తనమతస్థులయిన జైనులను ఆయిరువురును దూషించెడు దూషణవాక్యములకు సహింపనోపక వారి కన్నుల నూడఁ బెఱికించెను. ఈ ఘోరకృత్యమును బసవేశ్వరుని శిష్యులయిన వీరశైవులందఱును విని, బిజ్జలునిపైఁ బగదీర్చుకొనుతలంపుతో బసవేశ్వరునియింట సమావేశమై నిర్ధారణచేసికొనిరి. అంతట బసవేశ్వరుఁడు బిజ్జలునిఁ జంపుటకై జగద్దేవుని కుత్తరువుచేసి కళ్యాణపురిని శపించుచు నాపట్టణమును విడిచిపెట్టిపోయెను. జగద్దేవుఁడీక్రూరసంహారమునకు మొదట కొంత సంశయించెను గాని, తల్లి ప్రోత్సహించుటచే ధైర్యసాహసములు ముప్పిరిగొనఁ దనమిత్త్రులగు మల్లయ్య బొమ్మయ్య యను వీరశైవుల నిరువురను దోడుచేసికొనఁగా, వీరావేశము మొలకెత్తి దిన్నఁగా నీమువ్వురు నంతఃపురమునకుఁజని, రాజపరివారమును ద్రోచికొనిపోయి బిజ్జలునిసమీపించి మహో

1. Jour, R.A. S., Vol. IV., p. 21; Jour. B.B.R.A.S., Vol. VIII., p. 89.

ఉగ్రులై హరాహరాయని ఖడ్గములు దూసి పైఁబడి యతనిని ముక్కలు చెక్కలుగఁ జెలగి పాఱవైచిరి. ఈక్రూరసంహారకు లంతట నంతఃపురమున నుండ నొల్లక సాహసవృత్తిచేఁ దప్పించుకొనివచ్చి వీథినిబడి తాముచేసిన పనికిం గారణము చెప్పుచు కత్తులఁ ద్రిప్పుచు చెలఁరేగుచుండిరి.

ఘోరమైన మతయుద్ధము.

అంతట జైనులతోడను వీరశైవులతోడను నిండియుండిన యామహా పట్టణమున నీమహాఘోర సంహారవృత్తాంత మంతయు నొక క్షణములో వ్యాపించి సంక్షుభిత మయ్యెను. పౌరజనంబులు, జైనులును వీరశైవులు నను నిరుకక్షులం జేరి, ద్వంద్వయుద్ధము చేయఁగడంగిరి. ఇట్లు మనుష్యులు మనుష్యులతోను, అశ్వికులాశ్వికులతోను, గజాధిరూఢులు గజాధిరూఢులతోను, రథికులు రథికులతోను, బాలురు బాలురతోను, ఘోరముగాఁ బోరాడిరి. పట్టణమంతయు నెమ్ములగానులతోను, మాంసపిండములతోను, నెత్తురువఱదలతోను, మునిఁగిపోయి మిగుల భయంకరముగ నుండెను. బసవేశ్వరుఁడు సంగమేశ్వర క్షేత్రమ్మునకుఁబోయి శివుని దేహములోఁ గలిసిపోయెను.1

చెన్నబసవేశ్వరుఁడు.

జైనులువ్రాసిన వృత్తాంతము మఱియొకవిధముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. బిజ్జలుఁడు శిలాహార రాజగు రెండవభోజుని వశపఱుచుకొనుటకై కొల్లాపురముపై దండెత్తిపోయెను. దండయాత్ర ముగించి మగిలి రాజధానికి వచ్చునప్పుడు భీమానది యొడ్డున నొకానొకప్రదేశమున విడిసియున్న కాలమున బసవేశ్వరుఁ డొకజంగమునకు జైనవేషమును ధరింపించి విషపూరితమైన యొకఫలము నిచ్చి యతనికడకుఁ బంపెనఁట. బిజ్జలుఁడు జైనుఁడగుటవలన ననుమానింపక యామాయవేషధారివలన నాఫలమును స్వీకరించి వాసన

1. Jour. B. B.R.A.S., Vol. VIII., p. 96; Wilson's Mackengie Mss. pp. 300—310.

చూచి స్పృహతప్పి పడిపోయెనఁట. మాయవేషధారి యగు నాజంగమ[illegible] తప్పించుకొని పాఱిపోయెను. అంతట బిజ్జలునికుమారుఁడు మొదలగువా రెల్లరును వచ్చిరి. బిజ్జలుఁడు కొంతసేపటికిఁ దెలివినొంది, జరిగినవృత్తాంత మంతయుఁ దెలిసికొని, తన కుమారుఁడగు సోమేశ్వరునకు బసవేశ్వరునిఁ జంప నుత్తరువు చేసెనఁట. తత్క్షణమే యిమ్మడిబిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టుకొనవలసినదనియు, జంగము లెక్కడ గానిపించినను చంపవలసినదనియుఁ, దన పరివారమున కాజ్ఞచేసెను. ఈవార్త విని బసవేశ్వరుఁడు పాఱిపోయెను. ఇమ్మడి బిజ్జలుఁడు స్వసైన్యముతో నతనిని వెంబడించెను. బసవేశ్వరుఁడు మలయాళదేశమునకుఁ బాఱిపోయి ఉళవి యనుప్రదేశమున దాఁగెనఁట. ఇమ్మడి బిజ్జలుఁ డాపట్టణమును ముట్టడించె నఁట. బసవేశ్వరుఁడు తప్పించుకొను వెఱవు లేక యొకబావిలోఁబడి మృతినొందఁగా, నతనిభార్యయు విషము గ్రోలి ప్రాణత్యాగము చేసెనఁట. బిజ్జలునికుమారుఁడు శాంతచిత్తుఁడైన వెనుక బసవేశ్వరుని మేనల్లుఁడగు చెన్నబసవయ్య తన మేనమామయాస్తినంతయు వశపఱిచి యతనికి లోఁబడి యాతనిదయకుఁ బాత్రుఁడయ్యెనఁట. 1

ఈ చెన్నబసవేశ్వరుఁడు లింగాయతులకు నాయకుఁడై బసవేశ్వరునికంటె నుత్తమస్థితికివచ్చి చక్కని కట్టుదిట్టము లేర్పఱిచి వీరశైవమతము నుద్ధరించెనఁట. 2వీరశైవమతమును బోధించుటకై ప్రణవ మీతనిలోపల నావిర్భవించెను. చెన్నబసవపురాణమును బట్టి చెన్నబసవఁడు శివుఁడనియు, బసవఁడు నంది

1. Wilson's Mackengie Mss., p. 320.

2. మొట్టమొదట వీరశైవమతమును సంస్కరించి బోధించినవాఁడు ఏకాంతాదరామయ్య యనునాతఁడనియు, బిజ్జలుఁడు జైనుఁడయినను వీరశైవులయెడ విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తింపలేదనియు, కొంతవఱకు సమ్మతిని గనఁబఱుచుచు వచ్చెననియు, నిజాముమండలములోని నిడుగల్లుశాసనము మొదలగువానివలనఁ దెలియుచున్నది. అయిన నీవిషయ మింకను బరిశోధింపవలసియున్న దని డాక్టరు ఫ్లీటుగా రభిప్రాయపడియున్నారు.

యనియు, బిజ్జలుఁడు ద్వారపాలకుఁ డనియు, కళ్యాణమే కైలాసమనియు, వీరశైవులు ప్రమథగణంబు లనియుఁ దేటపడుచున్నది.[1]

కాలచుర్య వంశము.

బిజ్జలుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౭వసంవత్సరమునఁ జంపఁబడియెను. అప్పటి నుండి బిజ్జలుని సంతతివారు ౧౧౮౩వసంవత్సరమువఱకును కళ్యాణపురమును బరిపాలించిరి. బిజ్జలుని తరువాత సోమేశ్వరుఁడు, సంకాముఁడు, ఆహవమల్లుఁడు నను కాలచుర్యరాజులు మువ్వురు పరిపాలించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౧౦౪ (=క్రీ. శ. ౧౧౮౨) వ సంవత్సరమునఁ బశ్చిమచాళుక్యరాజగు నాలుగవసోమేశ్వరుఁడు కాలచుర్యులనుండి తనపూర్వులు గోల్పోయినభాగములను మరల స్వాధీనము గావించుకొనియెను. మఱికొన్ని భాగములను దేవగిరియాదవులును, కాకతీయాంధ్రులును, ఆక్రమించుకొనఁగా బిజ్జలునివంశ మంతరించినది.

చాళుక్య పరిపాలనము.

ఈ నాలుగవసోమేశ్వరునితోఁ జాళుక్య పరిపాలనముగూడ నడుగంటెను. ఈ చాళుక్యులపరిపాలనమునం దచ్చటచ్చట కొందఱు వైశ్యులు మొదలగువారు బౌద్ధవిహారములనిర్మించి దానధర్మములు మొదలగునవి చేయుచున్నను, అచ్చటచ్చట బౌద్ధమతసంబంధములయిన చిహ్నములు గానంబడుచుండినను, బౌద్ధమతము క్షీణించినదనియే చెప్పవచ్చును. వీరశైవమతోద్ధారణముతో జైనమతవిజృంభణ మణఁగిపోవుటయేగాక, క్రమక్రమముగా క్షీణింప నారంభించెను. వర్తకులు రాజకీయోద్యోగులు వీరశైవమత మవలంబించుటచేత నామతము వ్యాపించుచుండెను. జైనవిగ్రహములస్థానములయందు బ్రాహ్మణులవిగ్రహములు ప్రతిష్ఠింపఁబడుచుండెను. ఈ కాలమునందే దేశము

1. చెన్నబసవపురాణమును పిడుపర్తి సోమనాథకవి పద్యకావ్యముగా వ్రాసియున్నాఁడు.

యొక్క మతసాంఘికస్థితి సంపూర్ణముగా మాఱిపోవుటకు ప్రారంభమైనది. మఱల పౌరాణికమతము విజృంభింప నారంభించినది.

పౌరాణికమతము.

నిబంధన గ్రంథములు.

పురాతనమైన దేవతార్చనము వర్ధిల్లుచుండెను. న్యాయ ధర్మవిషయములు పురాణములలోను స్మృతులలోను వెదఁజల్లఁబడి చెదరిపోయియుండుటచేతను, పరస్పరవిరుద్ధములుగ నుండుటచేతను, వానినన్నిటిని క్రోడీకరించి బ్రాహ్మణులును తదభిమానులగు రాజులును నిబంధనగ్రంథములను వ్రాయింపవలసివచ్చెను. న్యాయ ధర్మశాస్త్ర విషయములయందుఁ బెక్కుసందేహము లుప్పతిల్లుటచేత నిబంధనగ్రంథము లత్యావశ్యకము లయినవి. కాఁబట్టి యీ కాలమునందే యనేక నిబంధనగ్రంథములు వ్రాయఁబడినవి. ఈ గ్రంథరచన పదునొకొండవ శతాబ్దము మొదలు పదునాలుగవశతాబ్దాంతము వఱకు జరుగుచుండెను. ధారేశ్వరుఁడు, విజ్ఞానేశ్వరుఁడు, అపరార్కుఁడు, హేమాద్రి, సాయనుఁడు మొదలగు నిబంధనగ్రంథకారు లెందఱో గలరు.

అనంతరరాజకీయ స్థితి

దక్షిణమున హొసలబల్లాలరాజులును ఉత్తరమున దేవగిరియాదవరాజులును, తూర్పునఁ గాకతీయాంధ్రులును ప్రబలియుండుటచేతఁ బశ్చిమచాళుక్యరాజ్యము నాల్గవసోమేశ్వరునితోనే యంతరింపవలసిన దయ్యెను. ఈకాలమునందు హొసలరాజయిన వీరబల్లాలుఁడు గాంగవాడి, నలంబవాడి బనవాసి రాజ్యముల నాక్రమించుకొని, పరాక్రమవంతుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు రామానుజునిశిష్యుఁ డగువిష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు. ఈవీరబల్లాలరాజు కళ్యాణపురముపై దండెత్తివచ్చి నాల్గవ సోమేశ్వరుని

సైన్యాధ్యక్షుఁ డగుబొమ్మరాజు నెదుర్కొని యాతనిఁ గదనరంగమున నోడించి బిజ్జలునియొద్దనుండి కైకొన్న రాజ్యము నాక్రమించుకొనియెను. అటుపిమ్మట శౌణదేశమును బాలించుచుండిన భిల్లముఁడనుయాదవరాజు విజృంభించి శాలివాహనశకము ౧౧౦౯ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౮౭వ సంవత్సరమున వంశల భూమీశుని దగు శ్రీవర్ధన మనుపట్టణమును ముట్టడించి ప్రత్యండకరాజును భండనమున నుక్కడంచి, మంగళవేష్టకరాజగు వజ్రునిఁ జక్కాడి, కళ్యాణ రాజ్యము నాక్రమించు హోసలయాదవుని ముందునకు జరగరానీక హద్దు నియమించి, కృష్ణానది కుత్తరభాగము నంతయు నాక్రమించుకొని, దేవగిరిని రాజధానిగఁ జేసికొని, పరిపాలనము చేయసాగెను. కుంతలము అనఁగా దక్షిణ మహారాష్ట్రమును కర్ణాటమును విష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు వీరబల్లాలరాజు పరిపాలనము చేయుచుండెను. త్రిలింగరాజ్యమును మొదటిప్రతాపరుద్రుఁడు విస్తరింపఁజేయుచుండెను. కళింగ గాంగవంశజు లుత్కలరాజ్యమును గాంగనదివఱకు వ్యాపింపఁజేయుచుండిరి. వేఁగిదేశ మంతయు పేరికి మాత్రము చోడచక్రవర్తులకు లోఁబడియున్నను అనేకమండలములుగా విభాగింపఁబడి మహామండలేశ్వరులయిన తెలుఁగుచోడులచేతను, పల్లవులచేతను, చాళుక్యులచేతను, బరిపాలింపఁబడుచుండ తుదకు కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమునకు వశమైపోయెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునందు దక్షిణహిందూస్థానమున నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమును వహింపవలయునని పైమూఁడుసామ్రాజ్యము వారును బోరాడుచునేయుండిరి. పండ్రెండవశతాబ్దస్థితి సంగ్రహముగా దెలిపితిమిగావున, నీశతాబ్దమునందు మహామండలేశ్వరులుగ నుండి కృష్ణానది మొదలుకొని కాంచీపురమువఱకుఁ బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడరాజులవంశములనుగూర్చి రెండవప్రకరణమునందు విశదముగా వ్రాయుచున్నాఁడను.

మధ్వాచార్యులు.

ఈ శతాబ్దాంతమునందే మఱియొక సంస్కర్త బయలువెడలెను. ఇతఁడే ద్వైతమతస్థాపనాచార్యుఁడగుమధ్వాచార్యుఁడు. ఈమతాచార్యుని

కనంతతీర్థు లని మొట్టమొదట నామకరణముచేసిరి. ఇతఁడు శాలివాహనశకము ౧౧౨౧ కి సరియైన క్రీస్తుశకము ౧౧౯౯ దవ సంవత్సరమున దక్షిణకన్నడములోని యుడిపిగ్రామమున జనించెను. ఇతనిగురువు పేరు అచ్యుతప్రేక్షుఁడు, తల్లిపేరు వేదవేది, తండ్రిపేరు మధ్యగేహాభట్టు. ఇతఁడును శంకరరామానుజులవలెనే ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను వ్రాసి ప్రసిద్ధికెక్కెను. జీవేశ్వరుల కైక్య మెన్నఁడును లేదని యితని సిద్ధాంతమైయున్నది. దీనినే ద్వైతసిద్ధాంతమందురు. ఇది శంకరాచార్యుని యద్వైతమతమునకు విరుద్ధమయినది. ఈ మతసాంప్రదాయికులు ద్వైతులనియు, మాధ్వులనియుఁ బేర్కొనఁబడుచున్నారు. ఉడిపిగ్రామమున వీరిప్రధానాచార్యపీఠము గలదు. కర్ణాటకమునం దీమత ప్రచార మెక్కువగానున్నదని చెప్పుదురు. ఈ మతకర్త ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యములను మాత్రమేగాక యనేక ద్వైత మత గ్రంథములనుగూడ విరచించెను.

రెండవ ప్రకరణము.

తెలుఁగు చోడులు.

ఎనిమిదవ శతాబ్దమునం దే రేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్ర చోడుల యొక్కయు, మొదటి కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిఁ బ్రతినిధులుగా నుండి వేఁగిదేశమును బరిపాలించిన వెలనాటి చోడులయొక్కయుఁ, జరిత్రమును సంగ్రహముగా నాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమునఁ దెలిపి యున్నాఁడను. చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, కాకతీయచక్రవర్తులకును, లోఁబడిన సామంతులుగ నుండి, తెలుఁగుదేశములోని పొత్తపినాడు, పాకనాడు, కమ్మనాడు మొదలగు నాడులను బరిపాలించి విఖ్యాతిఁగాంచిన మఱికొన్ని చోడవంశములును గలవు. ఆచోడవంశములయొక్క చరిత్రమునే సంగ్రహముగ నీప్రకరణమున వివరించుచున్నాఁడను. ఇదివఱకుఁ దెలిసికొనఁబడినచోడవంశములలోని యుపశాఖలన్నియును ద్రావిడభాషా సారస్వతములోని గాథలలోఁ బేర్కొనంబడిన కరికాలచోళుని వంశమునుండి యుత్పత్తి గాంచినట్లుగఁ జెప్పఁబడియున్నవి. వెలనాటిచోడులు తాము కరికాలవంశజుల మని చెప్పుకొనలేదు గాని, రేనాటిచోడులు మాత్రము తాము కరికాల వంశజుల మనియు, కాశ్యపగోత్రుల మనియుఁ, జెప్పుకొనియున్నారు. ఆ రేనాటిచోడులకును, ఈప్రకరణమునందుఁ దెలిపెడి పైమూఁడునాడుల చోడులకును, కొంతవఱ కెద్దియో సంబంధముండియుండవలయును. తంజాపురి చోడులతోఁ దమకు సంబంధము గలదని యెవ్వరును జెప్పుకొనలేదు.

కరికాలచోళుఁడు.

తాము సూర్యవంశజుల మనియు, కరికాలచోడుని సంతతివార మనియుఁ, జెప్పుకొని యుండుటచేత కరికాలుఁ డెవ్వఁడో మనము తెలిసికొన

వలసి యున్నది. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాసారస్వతములోని గాథలలో నుదాహరింపఁబడినవాఁడు. ఇతఁడు కావేరీనది కానకట్ట కట్టించి గట్లుపోయించె ననియు, నితనితండ్రి జటచోడుఁడనియు, అతఁ డయోధ్యను బాలించెననియుఁ, దెలుఁగుచోడుల శాసనములయం దభివర్ణింపఁ బడియెను. చాళుక్యవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయిన విజయాదిత్యుఁ డయోధ్యను బాలించుచుండి దక్షిణాపథము నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడినట్లుగఁ బూర్వచాళుక్యచక్రవర్తుల శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినట్లుగనే, అయోధ్యను బరిపాలించుచుండిన జటచోడుని కుమారుఁడు కరికాలచోడుఁడు కాంచీపురము నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడి కాంచీపురమును బరిపాలించినట్లు తెలుఁగుచోడులయొక్క కొన్ని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. దీనిం బట్టి చూడఁగా, చోడులు చాళుక్యుల గాథలను జూచి తమ గాథలను గల్పించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. కరికాలునకు మహిమానుఁ డను కుమారుఁడును, ఆతనికి గరికాలుఁడు, తొండమానుఁడు, దాసవర్మయను మువ్వురు కుమారులును గలరనియు శాసనములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. కరికాలుని వంశమునఁ దెలుఁగు బిజ్జన జనించెను. ఇతని వంశమునుండి రెండు శాఖ లుద్భవించినవి. దాసవర్మనుండి యొకశాఖ పుట్టెను.[1]

కొణిదెన చోడులు.

కరికాలవంశమున జనించిన దాసవర్మ మొదట పాకనాటిరాష్ట్రమును జయించి పొత్తపి పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని పరిపాలించెనని చెప్పఁబడియున్నది. పొత్తపియనునది కడపమండలమునందలి పుల్లంపేటతాలూకాలోని టంగుటూరునకు సమీపమునం దున్న పోతపి యను గ్రామమే గాని వేఱొండు గాదు.[2] ఈపొత్తపి రాజధానిగాఁ గల పొత్తపినాడును బరిపా

1. Annual Report on Epigraphy for 1899. Nos. 183 & 205.

2. Annual Report on Epigraphy for 1907-08, Part II. paragraph 79.

లించిన చోడులను గూర్చి మఱియొక తావునఁ దెలిపెదను. ఈపొత్తపి శబ్దము పెక్కండ్రు చోడరాజులయొక్క బిరుదనామములతోఁ బొందుపఱుపఁబడి యున్నది. ఒకానొకప్పు డీరాజులకు పాకనాటిలోని కందుకూరు రాజధానిగ నుండుచు వచ్చెనని పెద్దచెఱుకూరు శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. దీనికిఁ బూర్వముస్కందపుర మని పేరుగలదు. ఈరాజులయొక్క ప్రాచీనచరిత్రము దెలియలేదు. ఈపొత్తపినాటిని బరిపాలించిన దాసవర్మ సంతతివారు కమ్మనాటిని జయించి కొట్యదొనను రాజధానిగఁ జేసికొని బరిపాలనము చేసిరి. ఈకొట్యదొన పట్టణము ఇపుడు గుంటూరుమండలములోని నరసారావుపేటకు సామీప్యమున కొణిదెన యను పేరితోఁ బరఁగుచున్నది. ఈచారిత్రము కొణిదెన శాసనములం బట్టి దెలియుచున్నది గాని, పొత్తపినాటిలోని వారు కమ్మనాటిలోని కెట్లు వచ్చిరో స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారము లేదు. చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యగు మొదటి కులోత్తుంగుని పాలనావసానకాలమున నిడివఱ కెన్నఁడును దెలుపంబడని కొంత కల్లోలము వేఁగిదేశమున సంభవించినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. కులోత్తుంగుని పరిపాలనకాలమున వేఁగిదేశమును బాలించెడి రాజప్రతినిధులు వెంటవెంటనే మాఱుచుండుటయు, కులోత్తుంగుఁడు వెలనాటిచోడుని దత్తపుత్రునిగ స్వీకరించుటయు మొదలగువానియొక్క పూర్వోత్తర సందర్భములు విస్పష్టములు గాకయున్నవి. ఎనిమిదవ శతాబ్దములో రేనాటిని పాలించిన చోడులు మూఁడుశతాబ్దము లూరును పేరును లేకయుండి, వేఁగిదేశమునఁ గల్లోలము కలిగినప్పుడు సమయమును గను పెట్టి కమ్మనాటిలో రాజ్యమును స్థాపించి యుండవచ్చును. ఈ తెలుఁగుచోడుల శాసనములు కమ్మనాటిలోఁ గానవచ్చుచున్నవి.

బల్లయచోడదేవ మహారాజు.

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బల్లయచోడదేవ మహారాజుయొక్క క్రీ. శ. ౧౧౦౬-౭ వ సంవత్సరములోని శాసనము ప్రాచీన మైనదిగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు కమ్మనాటికి ముఖ్యపట్టణ మగు కొట్యదొన అను కొట్టిదొన (కొణిదెన) యందు బల్లీశ్వరాలయ మను పేరుతో నొకశివాలయమును గట్టించెను. దానిచిహ్నము లిప్పుడు గానరావు. ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మనియు, ఓంకణాదిత్యుల మనియు, బిరుదనామములను వహించుట కొణిదెనచోడులకు నాచారమై యుండెను. ఒరయూరు కావేరీతీరమున నున్నది. ఇది పూర్వము ప్రాచీనచోళమండలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఈచోడబల్లి కుమారసంభవ మనుమహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుని తండ్రియైనటులఁ గుమారసంభవములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దేటపడుచున్నది.

"చ. అరినరపాలమౌళిదళితాంఘ్రియుగం డయి పాకనాటియం
దిరువదియొక్క వేయిటి కధీశుఁడు నాఁ జను చోడబల్లికిం
జిరతరకీర్తి కగ్రమహిషీతిలకం బన హైహయాన్వయాం
బరశశిరేఖ యైనగుణభాసిని శ్రీసతికిం దనూజుఁడన్."

ఆ కాలమునందు కమ్మనాడు పాకనాటిలోని యొకభాగముగా నుండెను. పాకనాడు జయంకొండచోళవలనాడులో నంతర్భాగమై యిరువదియొక్క వేల్గ్రామములు గలిగి యుండెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుండైనబల్లయచోడమహారాజు కొట్యదొన రాజధానిగాఁ బైఁజెప్పిన యిరువదియొక్క తొంబగల పాకనాటిని బరిపాలించుచుండెను. బల్లయచోడునికొడుకు కామచోడుఁ డని శాసనములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత, నీచోడబల్లి నన్నెచోడదేవునితండ్రి కాఁడని సందేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. అయినను నన్నెచోడుఁడు చోడబల్లి కగ్రమహిషి యైనశ్రీసతికిఁ దనూజుఁడ నని పైపద్యములోఁ జెప్పుకొనియుండుటచేత చోడబల్లికిఁ బెక్కండ్రుభార్యలు గలరనియు, నన్నెచోడుఁడు పెద్దభార్య కొడుకనియు, కామచోడుఁడు మఱియొకభార్యయొక్క తనయుఁడనియు, మన మూహింప వచ్చును. కమ్మనాటిలో నంతర్భాగమైయుండిన దర్శిసీమలోని మన్నెపల్లిగ్రామములో చోడబల్లియొక్క రెండు శాసనములు గానిపించుచున్నవి.

"శ్లో. శ్రీమత్పొత్తపినన్నెచోడతనయః శ్రీవేఙ్కభూపాలకః
తత్పుత్త్రోఽరిపదాచలాపహపవిః కామక్షితీనాయకః
సూనుఃసూర్యకులాన్వయామ్బుధిశశీ శ్రీబల్లిభూపాలకః
గౌరీనాథపదాబ్జవన్దితగుణః సౌజన్యరత్నాకరః."

అను శ్లోక మాశాసనముల మొదట వ్రాయఁబడి యున్నది. దీనింబట్టి పొత్తపినన్నెచోడునకు వేంకభూపాలుఁడును, వానికి కామక్షితినాయకుఁడును, వానికి బల్లిభూపాలకుఁడును జనించినట్లుగాఁ దెలియుచున్నది. ఇందొకటి శా. శ. ౧౦౬౭ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1145-46 వ సంవత్సరమునను, మఱియొకటి శా. శ. ౧౦౮౮ దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. 1166-67 వ సంవత్సరమునను, శ్రీమన్మహామండలేశ్వరబల్లిచోడమహారాజుచే వ్రాయింపఁబడినవి. ఈశాసనములలో నన్నెచోడుఁడు చోడబల్లికిఁ బ్రపితామహుఁ డైయుండఁగా, కొణిదెనశాసనములలో నన్నెచోడుఁడు చోడబల్లికి మునిమనుమఁ డైయున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడి యున్నది. మన్నేపల్లిశాసనములలోని చోడులును, కొణిదెనశాసనములలోని చోడులు నొకవంశములోనివారై యొక్క ప్రదేశమునే పరిపాలించుచున్నవా రనుటకు ననేకనిదర్శనములు గానంబడుచున్నవి. కొణిదెనశాసనములలో మొదట గన్పట్టెడి "స్వస్తిచరణసరోరుహవిహితవిలోచనప్రముఖాఖిలపృథివీశ్వరకారిత కావేరీతీరకరికాలకులరత్నప్రదీపాహితక్షమారాంకుశ" యనెడి సంస్కృతవాక్యము, మన్నేపల్లి శాసనములందును గానంబడుచున్నది. మన్నేపల్లిశాసనములలోని వంశమును చోడబల్లికిఁ బూర్వమందును, కొణిదెనశాసనములలోని వంశమును బరమందును బెట్టి వంశమును సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించుట కైన నాశాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన సంవత్సరములు బాధించుచున్నవి. ఆసంవత్సరములు సరియైనవి కావని సహేతుకముగ ఋజువుచేసినఁగాని సమన్వయము సాధ్యము గాదు. 1

1. Nellore Incriptions D. Nos. 48,49

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

ఇతఁడు కుమారసంభవ మను ప్రౌఢకావ్యమును రచించిన కవిరాజశిఖామణి. ఇతఁడు తనకుమారసంభవములోఁ దనతల్లిదండ్రులనుగూర్చి చెప్పిన పద్యమును మీఁద నుదాహరించి యున్నాఁడను. మఱియు నితఁడు సగరసుతులను, భగీరథుని, రాఘవుని, కరికాలచోడుని సూర్యవంశాధిపతులనుగాఁ జేర్కొని వారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘధనుఁడ నని యీక్రింది సీసపద్యములోఁ జెప్పికొని యున్నాఁడు.

" సీ. కుతలంబునడుకొనఁ గొలగొండఁగా నిల్పి
శరనిధి గ్రొచ్చిరి సగరసుతులు,
మిన్నులపైఁ బాఱుచున్న యేఱిలఁ దెచ్చి
వారాశినించె భగీరథుండు,
గోత్రాచలము లెత్తికొనివచ్చి కడచన్న
రత్నాకరముఁ గట్టె రాఘవుండు,
జలధిమహీసతి మొలనూలుగా జుట్టి
పాలించెఁ గరి గరికాలచోడు,
వరుస నిట్లు సూర్యవంశాధిపతు లంబు
నిధియ మేరగాఁగ నిఖిలజగము
నేలిచనినవారి కెనవచ్చు సుశ్లాఘ
ధనుఁడ నన్నెచోడజనవిభుండ."

ఈ నన్నెచోడునిగూర్చి కుమారసంభవములోని పీఠికయం దిట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. 1

1. ఈగ్రంథమును శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణయ్యపంతులు ఎమ్. ఏ గారు నూతనముగాఁ బ్రకటించి యొకపీఠికను వ్రాసియున్నారు.

"ఇతఁడు కావేరీతీరమున నొరయూ రనుపురము రాజధానిగాఁ జోళమండలము నేలినవాఁడు. ఇతనికి దిగ్విజయమునుబట్టి ఢెంకణాదిత్యుఁ డనియుఁ, గవిత్వకౌశలమువలనఁ గవిరాజశిఖామణి యనియు, బిరుదములు గలిగెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౪౦ వ సంవత్సరమునఁ బాశ్చాత్యచాళుక్యులతో నెదిర్చి రణరంగమున నిహతుఁ డయ్యెను."

ఈ పైనిజెప్పఁబడిన నన్నెచోడునికాలమును స్థలమును సరియైనవి కావని చరిత్రపరిశోధనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆకాలమున నొరయూరు రాజధానిగఁ జోళమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు మొదటిపరాంతకునికుమారుఁ డగు రాజాదిత్యుఁడేగాని నన్నెచోడుఁడు గాఁడు. [1]

ఈరాజాదిత్యుఁడు రాష్ట్రకూటరాజయిన మూఁడవకృష్ణరాజుతో తక్కోల మనుప్రదేశమున యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యెను. కాఁబట్టి నన్నెచోడుఁ డాకాలమున నొరయూరును బరిపాలించుచున్న వాఁ డనుమాట నిరాధారమైనది. నన్నెచోడనామము గలవారు పెక్కండ్రు పాకనాటి కమ్మనాటి తెలుఁగుచోడులలోఁ గాన్పించుచుండుటచేతను, తనగ్రంథమునందు నన్నెచోడుఁడు పాకనాటిపేరు నుదాహరించి యుండుటచేతను, శ్రీశైలమునం దుండెడు తన గురు వయిన మల్లికార్జునయోగి నభివర్ణించి తన కావ్యము నంకితము చేసియుండుటచేతను, తప్పక నన్నెచోడుఁడు తెలుఁగుచోడులలోనివాఁడుగాని యన్యుఁడు గాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. ఇంతియగాక, పాకనాటి కధీశుఁ డైనచోడబల్లియొక్కయు, శ్రీసతియొక్కయుఁ దనూజుఁడ నని చెప్పికొనియుండుటచేత నితఁడు తప్పక కొణిదెనచోడవంశములోనివాఁ డని చెప్పవలయును. పొత్తపినాటిని, పాకనాటిని, కమ్మనాటిని, బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడు లెల్లరు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మని తమశాసనములందుఁ జేర్కొనియున్నారు. "అవశ్యం పితు రాచార" మ్మనునటులఁ బెద్దలయాచారము నవలంబించి ఘనతకొఱకు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల మను

1. The Early History of India by V. A. Smith. p.419.

బిరుదమును వాడుకొనుచుండిరేకాని వా రెన్నఁడు నొరయూరును బాలించినవారు కాకపోవుటమాత్రమే గాక, కన్నులతోఁ జూచినవారు గాఁగూడ నుండరు. కావున నన్నెచోడుఁడు తనకుమారసంభవములో,—

"క. కలుపొన్నవిరులఁ బెరుగం
గలుకోడిరవంబు దిశలఁ గలయఁగఁ జెలఁగన్
బొలుచు నొరయూరికధిపతి
నలఘుపరాక్రముఁడఁ ఢెంకణాదిత్యుండన్."

అని చెప్పికొన్నది పితరులయాచారమునుబట్టిగాని నిజముగ నొరయూరును బరిపాలించుచున్న హేతువుచేత నని యెంతమాత్రమును దలఁపరాదు. ఇంక నాకాలమున నీతఁడు పాకనాటినిగాని, కమ్మనాటినిగాని, బరిపాలించుచున్న వాఁ డేమో కొంచెము విచారించి చూతము. ఆకాలమున రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనమహారాజు వేంగీదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౩౪ మొదలు ౯౪౫ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఇతనికొడుకు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౯౪౫ వ సంవత్సరము డిసెంబరు నెల ౫ వ తేదికి సరియైనశాలివాహనశకము ౮౬౭ వ సంవత్సరము మార్గశీర్ష బహుళ త్రయోదశీ శుక్రవారమునాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు తన సైన్యాధ్యక్షుఁ డైనదుగ్గరాజుచేత కమ్మనాటిలో ధర్మపురికి సామీప్యమున నిర్మింపఁబడిన కటకాభరణ మనియెడి జినాలయమునకు క్రీ. శ. ౯౪౫ దవ సంవత్సరమున మల్లిపూడి యనుగ్రామమును దానముచేసి యుండెను. ఈగ్రామ మిప్పుడు పేరుమాసియున్నను, శాసనములోనుండు పొలిమేర గ్రామములు వంగవోలుతాలూకాలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇంతియగాక, గుంటూరుమండలములోని కారెంచేడుగ్రామవాసి యగు మాసన్న యనుబ్రాహ్మణునకు సైన్యాధ్యక్షుఁ డైన దుగ్గరాజుయొక్క ప్రేరణచేత అన్నసంగనూరు, అందెకి గ్రామములలో భూదానములను జేసియుండెను. కాబట్టి యాకాలముననాదేశమును బరిపాలించుచుండినవారు రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడును, అతని

చిన్నకొడుకగు అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడును, అగు పూర్వచాళుక్యులని పై శాసనములను బట్టి స్పష్టమగుచున్నది. 1

మఱియు నాశాసనములలో అమ్మరాజవిజయాదిత్యునితండ్రి యగు రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడు తన దాయాదు లయిన యుద్ధమల్లుఁడు, రాజమార్తాండుఁడు, కంఠికవిజయాదిత్యుఁడు మొదలగువారితో యుద్ధముచేసి రాజమార్తాండుని సంహరించి తక్కినవారిని దేశమునుండి తఱుమఁగొట్టెనని చెప్పఁబడినది. పైనుదాహరింపఁబడినవారిలో కంఠికవిజయాదిత్యుఁడే బేటవిజయాదిత్యుఁ డనువాఁడు. ఈ బేటవిజయాదిత్యుఁడు తన తండ్రి యైనఅమ్మరాజవిష్ణువర్ధనునకు వెనుక క్రీ. శ. ౯౨౫ దవసంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించియు, యుద్ధమల్లునికొడు కయిన తాళరాజుచేఁ బదభ్రష్టుఁ డయ్యెను. ఇతనికొడుకు సత్యాశ్రయుఁడు. ఇతఁడు చక్రవర్తిపదముఁ బడయకపోయినను, మహామండలేశ్వరుఁడుగ నుండి వేంగీదేశములోఁ గొంతభాగమును బరిపాలించుచుండెను. ౯౨౫-౪౦ సంవత్సరముల ప్రాంతమున నున్న యీసత్యాశ్రయుని నన్నెచోడమహాకవి తన కుమారసంభవకావ్యమున నీక్రిందిపద్యములోఁ బేర్కొనియున్నాఁడు.

"క. మును మార్గకవిత లోకం
బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమునఁ
జన సత్యాశ్రయునిఁ దొట్టిచాళుక్యనృపుల్."

దీనింబట్టి నన్నయభట్టారకునకు నూఱేండ్లకుఁబూర్వమే యాంధ్రకవితాసతి వర్ధిల్లుచున్నదని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ వైపద్యమునందుఁ జెప్పఁ

1. Ep. Ind. Vol ix., pp. 47 to 56; Copper-Plate No-19, Nellore. Inscriptions Part I. p. 164; Annual Report on Epigraply No. 655, Public, 28th July 1910, para 10.

బడిన సత్యాశ్రయునకుఁ దరువాతనే నన్నెచోడుఁ డున్నవాఁ డని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అమ్మరాజవిజయాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౯౨౦ దవసంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలించిన తరువాత నతని సవతియన్నయు రెండవచాళుక్యభీముని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు నగు దానార్ణవుఁడు ౯౨౦ దవ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౯౨౩ వఱకు మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను. తరువాత వేంగీదేశ మరాజక మైనట్లు అనేకశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. దీనికి పూర్వచాళుక్యరాజకుటుంబములో సంభవించిన పరస్పరకలహములు గొంతవఱకుఁ గారణములుగా నున్నను, వేఱొక గొప్ప కారణముగూడ గానంబడుచున్నది. దక్షిణహిందూస్థానమునందు వేఁగి రాజ్యమునకుఁ బడమర రెండుశతాబ్దములనుండి వర్ధిలుచుండిన రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యము నిర్మూలము గావింపఁబడి మఱలఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యము నెలకొల్పఁబడియెను. రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి యైనరెండవకర్కలుని జయించి, పశ్చిమచాళుక్యవంశమున జనించిన యొకానొకవిక్రమాదిత్యునికొడు కగు తైలపదేవుఁడు క్రీ. శ. ౯౨౩ వసంవత్సరమున సింహాసన మెక్కి, అదివఱకు రాష్ట్రకూటచక్రవర్తులకు లోఁబడియుండిన మహామండలేశ్వరు లయిన రాజులను వశపఱుచుకొనుటకుఁ బ్రారంభించెను. ఆకాలమునందు రాష్ట్రకూటులకు సామంతులుగ నుండిన వైదుంబులు, బాణులు, నలంబులు, చోడులు మొదలగువా రాధిపత్యములకై తమలోఁ దాము పోరాడుచుఁ, గొందఱు స్వదేశములను విడిచి వేంగీదేశములోని దక్షిణభూము లాక్రమించుకొనసాగిరి. మహాబలివంశమునందు జనించిన అగ్గపరాజను బాణుఁడు అన్నగూరి అగస్త్యేశ్వరభట్టారకునకు పదియవశతాబ్దమధ్యమున భూదానము చేసినటులఁ దెలిపెడి శాసన మొకటి కమ్మనాటిలోని పొదిలిసీమలోఁ జేరిన సన్నమూరుగ్రామమునఁ గన్పట్టుటచేత నాప్రాంతము బాణులస్వాధీన మాయె నని యూహింపవచ్చును. ఆశాసనమునం దాతఁడు పరివీపురాధిపతి యని చెప్పఁబడినది. రాయవేలూరునకు దక్షిణభాగమునం దుండు 'పడైవీడు' అనునదే పరివీపుర మని కొందఱిచే నిర్ధారింపఁబడినది. ఈబాణరాజులు మొదట గాంగపల్లవులకును;

పిమ్మట ద్రావిడచోడులకును, అటుపిమ్మట రాష్ట్రకూటులకును సామంతులుగ నుండినటులఁదోఁచుచున్నది. ఏది యెటులున్నను బాణులు, వైదుంబులు, రాష్ట్రకూటులు, పశ్చిమచాళుక్యులు, పల్లవులు, తెలుఁగుచోడులు, మొదలగువారు వేంగీదేశముయొక్క దక్షిణభాగమును, పూర్వచాళుక్యరాజకుమారులు వేంగీదేశముయొక్క యుత్తరభాగమును కల్లోలపెట్టుచుండుటచేత దానార్ణవుని కాలమున వేంగీదేశ మరాజకముగ నుండె ననుట కొంతమాత్రమును సందియము లేదు.

క్రీ. శ. ౯౮౫ దవ సంవత్సరమున రాజరాజరాజకేసరివర్మ చోడసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుఁడై, వేంగీదేశ మరాజకముగ నుండుటయు తత్కారణమునఁ దనరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగమున నల్లరులు రేఁగుటయుఁ గాంచి, యుపేక్షించినచోఁ దనసామ్రాజ్యమునకును భంగముసంభవించు నని యూహించి క్రీ. శ. ౯౯౯ దవ సంవత్సరమున బహుసైన్యములంగూర్చుకొని వేంగీదేశముపై దండెత్తివచ్చి కలహకారులనెల్ల నడంచి దానార్ణవుని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడగు శక్తివర్మను వేంగీరాజ్యమున కభిషిక్తునిఁ గావించి, పిమ్మట స్వదేశమునకు దరలిపోయెను. నాటనుండియుఁ జోడులకును బూర్వచాళుక్యులకును మైత్త్రి యొప్పుచుండెను. శక్తివర్మకు తరువాత వేంగీదేశమును బరిపాలించిన విమలాదిత్యుఁడును, రాజరాజనరేంద్రుఁడును, చోడచక్రవర్తులపుత్త్రికలనే వివాహమాడినవారగుటచేత రాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడగు మొదటి కులోత్తుంగుని కాలమున రెండురాజ్యము లైక్యమగుట సంభవించెను. రాజనరేంద్రుని మరణానంతరమున వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తి వేంగీ కళింగదేశములపై దండెత్తి వచ్చి చాళుక్యసైన్యాధిపతు లగు జననాథుని, రాజమయ్యను, ముప్పరాజును, విజయవాటిక (బెజవాడ) యొద్ద నెదుర్కొని యుద్ధముచేసి జయించి రాజనరేంద్రునితమ్ముఁడగువిజయాదిత్యుని వేంగీరాజ్యమునకభిషిక్తునిఁ గావించెను. కాని క్రీ. శ. ౧౦౭౦ దవ సంవత్సరమున కులోత్తుంగచోడుఁడు చోడసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుఁడై పినతండ్రి యగువిజయాదిత్యుని క్షమించి యాతని వేంగీదేశమునకు రాజప్రతినిధిగ నియమించెను. ఆకాలముననే కాఁబోలుఁ

గరికాలచోడవంశజుఁడును, తెలుఁగుచోడుఁడు నైన దాసవర్మ పాకనాటిని జయించి పొత్తపిరాజధానిగఁ బాకనాటిని బాలించుచుండెను. ఈదాసవర్మ సంతతివారే తరువాత కమ్మనాటిలోని కొట్యదొనను (కొణిదెన) రాజధానిగఁ జేసికొనిరి. మొదటివారు స్వతంత్రులుగ నున్నను, తరువాతివారు కులోత్తుంగచోడునికి సామంతులుగ నుండిరి. ఈవంశములోనివాఁడే యగు చోడబల్లి క్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సరప్రాంతమున నున్నట్లు దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి మన కుమారసంభవకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడకవి యితని కుమారుఁడే యైనయెడలఁ బండ్రెండవశతాబ్దారంభమునం దనఁగా నన్నయభట్టారకునకు నలువదిడెబ్బదిసంవత్సరములకుఁ దరువాతివాఁడుగా నుండవలయును. ఇది వాస్తవముగాక యితఁడు పైని నేనుదాహరించిన చోడబల్లయమహారాజునకు ముత్తాత యగుపొత్తపినన్నెచోడుఁడే యైనపక్షమున నన్నయభట్టారకునితో సమకాలికుఁ డైయుండవలయును.

మల్లికార్జున యోగి.

నన్నెచోడకవి తనకుమారసంభవమును మల్లికార్జునయోగి కంకితము చేయుచున్నాఁడ నని యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“ఉ. పూనిమహాగ్రహారపుర పుత్త్రిసమున్నతి దేవతాలయో
ద్యానతటాకసత్కృతినిధానములాశశి తారకంబు సు
స్థానములై మహింబరఁగు జంగమ మల్లయపేర సప్తసం
తానములొప్పసల్పుదుముదంబునఁదత్ప్రభునాజ్ఞ పెంపుసన్.”

మల్లికార్జునయోగియే తనకుఁ గవిత్వమును బ్రసాదించినవాఁ డని యీక్రిందిపద్యములో మనోహరముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“ సీ. శరధినీరులు పయోధరములు కొనివచ్చి
కురిసి వారిధియందుఁ గూర్చునట్లు,

చేనఁబండినవిత్తు చేనికిఫలకాంక్షఁ
బేర్మిఁగ్రమ్మఱఁ వెదవెట్టునట్లు,
రోహిణాచలపతి కూహించివరరత్న
సంచయంబున విభూషించునట్లు,
తీర్థాళి కర్థిఁ దత్తీర్థోదకంబుల
నెసకంబుగా నర్ఘ్యమిచ్చినట్లు,
నింగిముట్టియున్న జంగమమల్లయ
వరమునందుఁ గనిన వస్తుకవిత
దగిలి వారియంద నెగడింతు రవికి దీ
పమున నర్చ లిచ్చుపగిది వోలె."

ఈమహాకవి యాశ్వాసాద్యంతపద్యములలోఁ గృతిపతి యగుమల్లికార్జునయోగికిని శివునకు నభేదమును గల్పించి యభివర్ణించి యపూర్వం బైన గురుభక్తిని వెల్లడించి యున్నాఁడు.

శివయోగి యైన యీమల్లికార్జునదేవుఁడు బసవేశ్వరుని తండ్రియని చెప్పఁబడిన మండంగిమాదిరాజు కాలమున శ్రీశైలమున నివసించి యుండె ననిబసవపురాణాదులవలనం దెలియుచున్నది. ఇతనింగూర్చి బసవపురాణము ౧౯, ౨౦ అధ్యాయములలో వ్రాయఁబడి యున్నది. వీరశైవమతోద్ధారకుఁడయిన బసవేశ్వరుని తండ్రి యగు మండంగిమాదిరాజు ఇతనితోఁ బ్రసంగించినటుల బసవపురాణమునం జేర్కొనబడినవి. అందితఁడు యోగియగుటకుఁ బూర్వము మల్లరాజ ధరణీవల్లభుఁడుగ నున్నటుల వర్ణింపఁబడి యున్నది. ఈ జంగమ మల్లికార్జునదేవుని బ్రహ్మర్షి యనియు, భూసురకులతిలకుఁడనియు, నన్నెచోడుఁడభినందించియుండుటచేత నితఁడు బ్రాహ్మణుఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. బసవపురాణమునందుఁ జెప్పినది వాస్తవ మగునేని యితఁడు మొదట సైన్యాధిపతిగనో మంత్రిగనో యుండి తరువాత సన్న్యసించియుండిన శైవయోగి కారాధ్య

బ్రాహ్మణుఁడై యుండవలయును. ఇతరాధారము లేవియును లేక కేవలము బసవపురాణములోని వాక్యముల నమ్ముటకు సాధ్యముకాదు. ఏలయనఁ, బండ్రెండవ శతాబ్దమధ్యమునందు జరగినవృత్తాంతము పదునాల్గవశతాబ్దప్రారంభమున రచింపఁబడియుండుటచే నిందలి విషయము లనేకములు సత్యములయినచరిత్రాంశములుగ నుండఁజాలవు. కుమారసంభవ పీఠికయందు "ఇతని గురువును కృతికర్తయు నగు మల్లికార్జునఋషి ద్రవిడమండలమున శైవసమయాచార్యత్రయములో మేలిమిగన్న మాణిక్యవాచకునితో వాదించినట్లు తెలియుచున్న" దని వ్రాయఁబడి యున్న విషయము సత్య మగునేని మాణిక్యవాచకుఁడు వరగుణపాండ్యభూమండలాధిపతితో సమకాలికుఁడు గావున, మన నన్నెచోడుఁడును మల్లికార్జునయోగియు తొమ్మిదవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవా రని యూహింపవలసివచ్చును. ఇది విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గన్పట్టదు. అయిన ననేక హేతువులచేత నితఁడు క్రీ-శ, ౧౧౨౦-౮౦ సంవత్సరముల మధ్యనున్నవాఁడని చెప్పవచ్చును. ఈకుమారసంభవకావ్యమును బఠించితిమేని తప్పక యిది నన్నయభట్టారకునికిఁ బూర్వమున రచింపఁబడినకావ్య మని బోధపడఁగలదు. ఇతరములయినప్రమాణములు గాన్పించువఱకు నన్నెచోడకవి నన్నయభట్టునకు నఱువదిడెబ్బదిసంవత్సరములకుఁ దరువాత నున్నవాఁడనియే నిశ్చయింతము. నన్నెచోడుఁడు పాశ్చాత్యచాళుక్యులతో యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యె నని పీఠికయందు వ్రాసినది నిక్కమగునేని నేను చెప్పినకాలము తప్పక సరిపోవును. ఆకాలమునందు కమ్మనాటికిఁ బైనున్న పల్నాడుమొదలగు వానిని పశ్చిమచాళుక్యులకుఁ గప్పముగట్టుచు సైన్యాధిపతులుగ నున్న హైహయవంశజులు పరిపాలనము సేయుచుండిరి. వారలతోడ నైన యుద్ధమున నీతఁడు మరణము నొంది యుండవచ్చును. ఇతఁడు యుద్ధములోఁ జనిపోవుటకుఁ గారణము కృతిముఖంబున మగణము తరువాత రగణము నిలుపుటయే యని అథర్వణాచార్యుఁడు తనఛందస్సునం దీ క్రిందిపద్యమునఁ దెలిపియున్నవాఁడు.

"క. మగణమ్ముఁ గదియ రగణము
వగవక కృతిమొదట నిలుపువానికి మరణం

బగు నిక్కమింద్రుఁడు, మడియఁడె
యగు నని యిడి తొల్లి వెంకణాదిత్యుఁ డనిన్."

ఇది కారణ మైనను గాకపోయినను ఇతఁడు యుద్ధములో మరణము గాంచె నను మాట వాస్తవమనుటకు సందియములేదు. ఇతఁ డొకప్పుడు రాజ్యముచేసె నని చెప్పుదురు. అందుచేతనే కాఁబోలుఁ దనకుమారసంభవమున నీకవి:—

"క. పురుషుఁడు పురుషున కని న
స్థిరజీవిత లోభయుతమతిని వినమితుఁడై,
స్మరకలహాకుపితఁ బ్రాణే
శ్వరి నాయుధసమితిఁ దెలచువాఁడటు మీఁదన్."

"ఉ. మంచిగఁ బ్రీతిఁబాయక సమస్తజనంబులు దన్నుఁగొల్వఁ జీ
వించిన ధన్యుఁ డౌమహిమ వీడిన జీవము మేననిల్ప నా
సించి విభుండు దానొకట సేవకుఁడై మనుకంటె ముందఱా
ర్జించినకీర్తి నిల్వ గతిసేకుఱఁగా ననిచావు సేగియే."

అని వ్రాసికొని యున్నాఁడు. ఇతఁడు రచించిన కుమారసంభవము పదిరెండాశ్వాసముల గ్రంథము. ఇది కాళిదాసుకావ్యమునకుఁ దెలుగుగాదని చెప్పఁబడినది. దీనిలో గణపతిజననము, సతీదహనము, మదనదహనము, పార్వతీ వివాహము, కుమారోదయము, తారకాసురయుద్ధము, తత్పరాజయమును వర్ణింపఁబడినవి. ఈ కవిరాజశిఖామణి కావ్యములో వర్ణన లత్యద్భుతములై నూతనములై యున్నవనియు, ఏతత్కృతి చాలఁ బ్రాచీనమైనను సకలకావ్యలక్షణములకుఁ బుట్టినిల్లగుటచేత నప్పుడె మెఱుఁగిచ్చితీర్చిన చిత్రమువలె మనోరంజకముగా నున్నదనియు, రాజకవులలోను గవిరాజులలోను నిట్టివాఁడు లేఁ డనుట యంత యతిశయోక్తి గాదనియుఁ దద్గ్రంథమును సంపాదించి ప్రక

టించిన బ్రహ్మశ్రీ రామకృష్ణయ్య ఎం, ఏ గారి యభిమతోక్త లొప్పిదము లనుటకు సందియములేదు. 1

---

1. ఈ కవియొక్క శైలి తెలియుటకై కుమారసంభవము నుండి యీ క్రిందిపద్యము లుదాహరించుచున్నాఁడను. మదనదహన సమయమున:—

"క. కనికోపించెనో, కానక
మునుగోపించెనో మహోగ్రముగ నుగ్రుఁడు నూ
చినఁగాలెనో చూడక యట
మునుగాలెనో నాఁగ నిమిషమున నఱగాలెన్.

క. గిరిసుత మైఁ గామాగ్నియు
హరు మై రోషాగ్నియుం దదంగజు మైను
ద్ధురకాలాగ్నియు రతి మై
యురుశోకాగ్నియును దగిలి యొక్కట సెగసెన్"

రతి సహగమనోద్యుక్తయైచితిఁ జొరఁజనునప్పు డాకాశవాణి యాత్మహత్య వారించిన శోకాగ్నితప్త యగుచు:—

క. కరువునఁ బూరితమై లో
హరసములోఁ గాలునట్టు లంగజు శోకో
ద్ధురశిఖి రతి తను విమ్ముగ,
గరఁగియుఁ బొడవఱక లోనఁ గాలుచునుండెన్.

సీ. అలమట నెడి యొండె నిలువదు చిత్తంబు
మూర్ఛిల్లి వెడఁ బాసి పోవ దొండె,
నూఱట గొని యొండె నాఱదు శోకాగ్ని
వారిమాలగొని కాలిపోవ దొండె,
ఘర్మాశ్రుజలము లొక్కటఁ గట్టుకొన వొండె
బొడ వంతయుఁ గరంగి పోవ దొండె,

కామచోడదేవమహారాజు.

ఇతని పేరిటనే కొట్యదోనయందు కామేశ్వరాలయము నిర్మింపఁబడి నదిగాని యదియు నిపుడు గానఁబడదు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౦౫౯ దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ-శ. ౧౧౩౭ డవ సంవత్సరమున కొట్యదోనలోని బల్లీశ్వరాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగ నాపట్టణములోని శంకరస్వామి యాలయమండపముమీఁది యొక స్తంభము పై దానశాసనము గన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౦౮౫-దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౬౧-వ సంవత్సరమున శ్రీయదేవి పైదేవాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగఁ గన్పట్టుచున్న శాసనములో శ్రీయదేవి కామచోడమహారాజుయొక్క పట్టమహిషి యని చెప్పఁబడి యున్నది. ఆసంవత్సరముననే చేయఁబడిన మఱియొక భూదానశాసనములో శ్రీయదేవి బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ గోడ లని చెప్పఁబడి

బర్వునిట్టూర్పులు పట్టుసఁ బడవొండె,
　　బొం దిమ్ముగాఁ బాసి పోవ దొండె,
నిట్టి కడలేని దుఃఖాబ్ధిఁబెట్టి ముంపఁ
　　దలఁచియో కాక పోనీక బలిమి నాదు
ప్రాణ మొడలిలో నాకాశవాణి దెచ్చిఁ
　　మగఁడఁ జెఱఁ బెట్టె నని రతి మఱఁగుచుండె."

వీరపురుషులు యుద్ధమునకు వెలువడుచుండ నొక వీరపత్ని పచ్చవలువయుఁ, గంధమాల్యములును, వీరమద్దియలును ధరించి నిశ్చితహృదయుం డగుపతిం గనుంగొని చెప్పుచున్నది.

ఉ. ఓలము లేదు కూర్చు నని యోఱడి యుండితిఁ గూర్మియెల్ల నేఁ
　　డాలము చేసి నన్ను బెడయాకులఁబెట్టె మనఃప్రియుండు త
　　న్నాలములోనఁ బెట్టి దివిజాంగనలం గలయుంగ నెత్తె నే
　　నాలనె బేల గాక చెలియా యని నెచ్చెలిమీఁద వ్రాలుచున్."

యున్నది. వీనింబట్టి యితఁడు బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ బుత్త్రుఁ డని స్పష్టపడుచున్నది. ఈ కామచోడదేవమహారాజునకు భీమన ప్రెగ్గడగ నున్నట్లొక శిలాశాసనమువలనను, గుండయదండనాయకునిపుత్త్రుఁడు రామన్న దండనాయకుఁడు సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నున్నట్లు మఱియొక శాసనమువలనను, శ్రీధరభట్టు పురోహితుఁడుగ నున్నట్లు వేఱొక శిలాశాసనమువలనను దెలియ వచ్చుచున్నది. ఇతనికొడుకు త్రిభువనమల్లదేవుఁడు.

త్రిభువనమల్లదేవచోడమహారాజు.

ఈతఁడు శా.శ. ౧౦౭౦-వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౧౪౮ వ సంవత్సరమునఁ దనతండ్రి పౌత్త్రపికామచోడదేవమహారాజునకును, తల్లి శ్రీయదేవికిని, పుణ్యముకలుగుటకొఱకు కొట్యదోనలోని భీమేశ్వరాలయమునకు భూదానము చేసియుండెను. ఈ భీమేశ్వరాలయమును ఇతని సేవకులలో నొకరు గట్టించి రని మఱియొక శిలాశాసనమువలనఁ గన్పట్టుచున్నది. శంకరమహాదేవాలయములోని మఱియొక శిలాశాసనమును బట్టి శ్రీయదేవి, పౌత్త్రపికామచోడదేవుఁడు, నీతనికిఁ దల్లిదండ్రు లని యుదాహరింపఁబడి యున్నది. కాఁబట్టి యీతఁడు బల్లయచోడదేవమహారాజునకు మనుమఁ డగుచున్నాఁడు. ఈతఁడు కొట్యదోనలోని కొండపై త్రిభువనమల్ల శ్రీకేశవదేవాలయమును నిర్మించెను. ఆదేవాలయములోని శాసనములలో నాకొండకు "అభినవరైవతకాద్రి" యనుపేరు గలిగియున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడినది. కమ్మనాటిని బరిపాలించిన కొణిదెనచోడులలో నీత్రిభువనమల్లచోడదేవుఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతని పట్టమహిషి మాబలమహాదేవి. కేతన యనువాతఁ డీతనికిఁ బ్రెగ్గడగ నుండె నని యొక శిలాశాసనమువలనఁ దెలియ వచ్చుచున్నది ఇతనిశాసనములు కమ్మనాటిలోని వంగవోలుసీమలోను దర్శిసీమలోను గానవచ్చుచున్నవి. ఇతని పరిపాలనము క్రీ.శ. ౧౧౫౪-౫౫ దవ సంవత్సరము వఱకు జరుగుచుండె నని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇత

నికి నన్నెచోడుఁడు, కన్నరదేవచోడుఁడు, శ్రీచోడదేవుఁడు నను ముగ్గురు కొడుకులు గలరు.

నన్నెచోడ మహారాజు.

ఈ నన్నెచోడమహారాజు తనతండ్రి యైన త్రిభువనమల్ల దేవచోడమహారాజునకును, తల్లి యైన మాబలమహాదేవికిని, పుణ్యముకలుగుటకొఱకు అభినవ రైవతకాద్రిపై నున్న కేశవస్వామి యాలయమునకు శా.శ. ౧౦౨౦ దవ సంవత్సరము, అనఁగా క్రీ.శ. ౧౧౨౮ దవ సంవత్సరమున భూదానము చేసెను. క్రీ.శ. ౧౧౪౧-వ సంవత్సరమున మఱల నాదేవునికే మఱియొకభూదానము చేసెను. బొప్పూడిగ్రామములోని శివాలయమునకు సమీపమున నున్న స్తంభముపై నన్నెచోడునియొక్కయు, నతని యిర్వురసోదరులయొక్కయు, నామములను దెలిపెడి శాసనము మఱియొకటి గలదు. ఈ శాసనము క్రీ.శ. ౧౧౪౭-వ సంవత్సరములోనిది. ఈ శాసనము శిథిల మయినదిగ నున్నది. ఈ నన్నెచోడునకు అన్నమంత్రి మహాప్రధానిగ నుండె నని యొకటిరెండుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి యీనన్నెచోడుఁడు క్రీ.శ, ౧౧౬౦-వ సంవత్సరకాలమున నున్నవాఁ డని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.

సామంత మండలేశ్వరులు.

ఈ కోనిదేనచోడులలో ప్రాచీనులు చోడచక్రవర్తి యగు కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకు సామంతులుగనున్నను, జాలవఱకు స్వతంత్రపరిపాలనము నే చేయుచుండిరి గాని, తరువాతివారు రానురాను స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోయి చోడచక్రవర్తులకు ప్రతినిధులుగా నున్న మహామండలేశ్వరు లయిన వెలనాటి చోడులకు లోఁబడి పరిపాలనము చేయవలసిన వారయిరి. కడపటివారు, కాకతీయచక్రవర్తుల యధికారము విజృంభించినతరువాత తిమకుంగల యల్పస్వాతంత్ర్యమునుగూడఁ గోల్పోయి కేవలము సేవకులై వార్శల్లను గొలువవలసిన వారలైరి. ఈ సామంతచోడులు శైవమతావలంబకులుగ నుండి రని వేఱుగ నొక్క

చెప్ప నక్కఱలేదు. వీరు దేశాభిమానము, భాషాభిమానము, దేవతాభక్తి గల వారలు. కమ్మనాటిలోఁ బెక్కుశివాలయములను నిర్మించిరి. ఈ శివాలయములకుఁ బెక్కుభూదానములను గావించిరి. వీరు కీర్తినారాయణు లనియు, వెంకణాదిత్యులనియు, జగనొబ్బగండలనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరులనియు, బిరుదములను వహించుచు వచ్చిరి. ఈ కొట్టిదొనచోడులలోఁ గడపటివారి చరిత్రము కాకతీయులఁగూర్చిన ప్రకరణములో వివరింపఁబడును.

నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులు.

కొంతకాలము చాళుక్య చోడచక్రవర్తులకును మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును లోఁబడి నెల్లూరు మొదలుకొని ద్రావిడదేశమునందలి కాంచీపురము వఱకును గల దేశమును బరిపాలించి మండలేశ్వరు లని ప్రసిద్ధిగాంచిన విక్రమసింహపురి తెలుఁగుచోడులను గూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగా వివరింతును. ఇప్పటి నెల్లూరు, పూర్వ మీచోడుల పరిపాలన కాలమున విక్రమసింహపుర మని పేర్కొనంబడుచుండెను. ఈ తెలుఁగుచోడులు తాము సూర్యవంశజు లనియు, కశ్యపగోత్రు లనియు, కరికాలాన్వయు లనియు, తమ శాసనములయందుఁ జెప్పుకొని యుండి రని యిదివఱకే చెప్పియుంటిని. ఈచోడవంశము నభివర్ణించుచు తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ బైసంగతినే యీ క్రిందిపద్యములోఁ దెలిపియున్నాఁడు.

"ఉ. అంబుజనాభునాభి నుదయం బయి వేధ మరీచిఁగాంచె, లో
కంబుల కెల్లఁ బూజ్యుఁ డగుకశ్యపుఁ డాతనికిన్ జనించె, వి
శ్వంబు వెలుంగఁ జేయఁగ దివాకరుఁ డమ్ముని కుద్భవించె, వా
నిం బొగడం జతుశ్శ్రుతులు నేరక యున్నవి నాకు శక్యమే."

ఇంతియగాక కరికాలుఁడు త్రిలోచనపల్లవుని జయించె ననియు,

కావేరినది కానకట్ట కట్టించె ననియుఁ గూడ నీక్రింది పద్యములో సూచించియున్నాఁడు.

"శా. చేసేతం బృథివీశు లందుకొనఁ గాశీసింధుతోయంబులన్
జేసెన్ మజ్జన, ముంగుటంబున హరించెం బల్లవోర్వీశు ను
ల్లాసంబొందఁగ, ఫాలలోచనము, లీలం గట్టెఁ గావేరి, హే
లాసాధ్యాఖిలదిఙ్ముఖుండు కలికాలక్ష్మావిభుం డల్పుఁడే."

ఇతని వంశమునందు మధురాంతకపొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు బిజ్జనయు జనించిరి. వీరిలో మొదటివానిని తిక్కన తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునం బేర్కొనియుండలేదు. ఈచోడభూమీశుఁడు మధురాపట్టణమును జయించుటచేతను, ఆంధ్రదేశమునఁ బొత్తపి యను పట్టణమును నిర్మించుటచేతను, మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁ డని వ్యవహరింబడియె నఁట. విక్రమసింహపురిచోడులలోఁ బెక్కండ్రు మధురాంతకపొత్తపిచోడుఁ డనుటను బిరుదునామముగాఁ దమనామములకు ముందుఁ జేర్చుకొని శాసనములలో వ్రాయుచుండిరి. కవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజి మధురాంతక పొత్తపిచోడునిఁ బ్రశంసింపకపోయినను బిజ్జనను మాత్రము,

"చ. పరుషపరాక్రముం డగుచుఁ బల్లవుపీట నుదగ్రులైనప
న్నిరువుర నాతనిం గలయ నెన్ని యనర్గళమత్సరంబు మై
మురరిపుసన్నిభుండు పదుమువ్వురగం డడగంగఁ బెట్టెఁ దా
భిరుదు వెలుంగ బిజ్జఁ డరిభీకరభూరిభుజాబలంబునన్."

అని యభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఈబిజ్జన ఉజ్యపురియందు, శిఖరమున గరుడవిగ్రహము గలిగియుండునట్టి విజయస్తంభము నొకదాని నిర్మించె నని చెప్పఁబడియెను. [1]

1 కోయంబుత్తూరు మండలములో కొల్లేగాలము అను స్థలమునకు ౧౨ మైళ్ల దూరమున నున్న ఉజ్జపురమే ఉజ్యపుర మని డాక్టరు లూడర్సు గారు

మధురాంతక పొత్తపిచోడుఁడును, తెలుంగు బిజ్జనయు నున్న కాలము మనకుఁ దెలియరాదు. బిజ్జన మొదటివాని వంశమున జనించె నని శాసనములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటంజేసి యీ యిరువురకు నడుమఁ గల కాలము దీర్ఘమైయుండవలయును. ఈ నెల్లూరు తెలుఁగు చోడులనుగూర్చిన చరిత్రమును దెలిసికొనుటకుఁ బూర్వ మీ దేశభాగము (నెల్లూరునకు దక్షిణభాగము) యొక్క పూర్వచరిత్రమును గొంత దెలిసికొన వలయును.

నెల్లూరు పూర్వచరిత్రము

తొమ్మిదవ శతాబ్దాంతమున దక్షిణహిందూస్థానమునఁ బాండ్యుల బలపరాక్రమములు క్రమక్రమముగా క్షీణించుచుండినవి. ఆదిత్యచోడుఁడు గాంగపల్లవరాజయిన అపరాజితుని నోడించి వానిరాజ్య మాక్రమించుకొన్నందునను,[1] మొదటి పరాంతకుని శాసనములు నెల్లూరు సరిహద్దునకు విశేషదూరముగాని కాళహస్తికి సామీప్యమునఁ గనిపట్టఁబడినందునను, చోడులు తమ రాజ్యమును నెల్లూరు మండలములోని దక్షిణభాగమునకు వ్యాపింపఁజేసి వేంగీదేశపాలకులగు తూర్పుచాళుక్యులకుఁ బొరుగువా రయి రని యూహింపవచ్చును. చోడుఁడైన మొదటి పరాంతకుఁడు గాంగపల్లవులకు సామంతులయిన బాణులను జయించినట్లుగఁ జెప్పుకొనియెను. బాణరాజుల శాసనములు గొన్ని కాళహస్తికి సామీప్యముననున్న గుడిమల్లము కడఁ గానిపించినవి. [2] ఈభాగము పేరంబాణప్పాడి యను పేరం బరఁగుచుండెను. పదియవశతాబ్దమధ్యమున రాష్ట్రకూటులు చోడరాజ్యములో నొకకొంతభాగము నాక్రమించుకొనుటచేత కొంతకాలము చోడులప్రభ కొంచెము తగ్గినంతమాత్రమున చో

నిర్ధారణము చేసినారు. అయినను నెల్లూరు మండలములో సూళూరుపేట డివిజనులో ఉచ్చూరు అనెడి గ్రామ మొకటి కలదు. ఇచ్చటి యఱవశాసనములలో నీ గ్రామము ఉచ్చియూర ని వాడఁబడి యున్నది.

1. Annual Report on Epigraphy for 1905-06. p.10.
2. Annual Reprt on Epigraphy for 1903-04. p. 26.

డుల యధికారము నెల్లూరు మండలములోని దిగువభాగమునకు వ్యాపించుట కభ్యంతరము గలిగినదని యెంతమాత్రమును దలంపరాదు. కాఁబట్టి నెల్లూరు మండలములోని యుత్తరభాగము వేంగీదేశములోను దక్షిణభాగము జయంగొండ చోళమండలములోను జేరియుండె నని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అయినను నెల్లూరునకు దిగువభాగమునందలి దేశమున మొదటిపరాంతకుఁడు మొదలుకొని మొదటికులోత్తుంగచోడునివఱకు శాసనము లేవియు నంతగాఁ గానంబడకుండుటచేత నాభాగము చాలవఱకు నిర్జనారణ్యముగా నుండె నని యూహింపఁబడుచున్నది. మొదటిపరాంతకుని నాఁటనుండియు ద్రావిడదేశమునందుఁ బెక్కు దేవాలయములు స్థాపింపఁబడి పెక్కు శిలాశాసనములు లిఖియింపఁబడి యున్నవి. ఈభాగము చోడులవశమై యున్నను మొదటికులోత్తుంగుని కాలమువఱకు నొక్క శాసనమైన గానరాదు. శాసనములు మాత్రమేగాక వీరు కట్టించిన పురాతనదేవాలయము లయిన నాప్రదేశమునఁ గానరావు. ఆ ప్రదేశమున శైవులకుఁగాని వైష్ణవులకుఁగాని పవిత్రములైనపుణ్యక్షేత్రము లేవియును గానరావు. ఈప్రదేశము అనంతపురము, బల్లారి, కడప, కందనోలు మండలములవలెనే దండకారణ్యములో నొకభాగముగానుండి చాలకాలము నిర్జనప్రదేశముగానే యుండినది. ఆహేతువుచేతనే యీ ప్రదేశమునందు పురాతనదేవాలయములుగాని, పురాతనబ్రాహ్మణాగ్రహారములుగాని లేకపోయెను. మొదటి కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కాలమున వేంగీ చోడరాష్ట్రములు కలసిపోయినప్పుడు రామానుజుని కాలమున నుద్ధరింపఁబడిన వైష్ణవమతతరంగ మొకటి కాంచీపురమునుండి యుత్తరభాగమున కెగఁబ్రాకెను. కులోత్తుంగుని పరిపాలనావసానసమయమునను, దరువాతను, సామంతమాండలిక రాజకుటుంబములవారు తెలుఁగు దేశములో నందందుఁ గుదురుకొనుటచేత నిస్సార మైన యీ భూప్రదేశము జనాకీర్ణమై వర్ధిల్ల మొదలుపెట్టెను. తరువాత దేవాలయములు నిర్మింపఁబడుచు వచ్చినవి. ప్రస్తుతకాలమునందుఁ గన్పట్టెడి దేవాలయములు మొదలగునవి మొదటి కులో-

త్తుంగచోడచక్రవర్తికాలమునకుఁ దరువాత నిర్మింపఁబడినవి కాని, వానికిఁ బూర్వము నిర్మింపఁబడినవి కావు.

నెల్లూరు మండలములోని శిలాశాసనము లనేకములు మొదటికులోత్తుంగచోడుని తరువాత లిఖియింపఁబడినవే. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క ముప్పదిరెండవ పరిపాలనసంవత్సరమున గూడూరు తాలూకాలోని రెడ్డిపాలెమునందలి పాండురంగేశ్వరునకును, పావనవినాయకదేవునకును, భూదానములు మొదలగునవి చేయఁబడి శాసనము లిఖింపఁబడినది. అందీభాగము రాజేంద్రచోడమండలములోని కడలగొండ 'పవ్వత్తిరికొట్ట'మని వ్యవహరింపబడియెను. పైఁజెప్పిన దేవతలు కాకండి యను మహానగరమున వేంచేసియున్నటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈ శాసనమున నడవులును బొలములును బావులును నానావిధ ఫలవృక్షములును దానము చేయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఇది దేవదాన మనియు, దీనికి పన్ను తీయఁబడదనియు, నందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.[1] ఇతనికి లోఁబడి యీ భాగమును బరిపాలనముసేయుచుండిన మహామండలేశ్వరు లగు తెలుఁగుచోడు లెవ్వరో దెలియరాదు. ఇతని కొడుకగు విక్రమచోడుని కాలమున నున్న సామంతు లయిన తెలుఁగుచోడులనామములు గొన్ని వినంబడుచున్నవి.

మధురాంతకపొత్తపిచోడ బేటరాజు ౧౧౨౧

ఇతఁడు తెలుఁగు బిజ్జనవంశమున జనించిన మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తి కుమారుఁడును, పరకేసరివర్మ బిరుదాంకితుఁడు నగు విక్రమచోడుని కాలమున నాతనికి లోఁబడిన మాండలికుఁడుగ నుండి పొత్తపినాటిని బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు విక్రమచోడుని విజయమునకై క్రీ. శ. ౧౧౨౦-౨౧ వ సంవత్సరమున నొకదానశాసనమును వ్రాయించుటయే పైయంశమును స్థాపించుచున్నది. ఇతని శాసనము పొత్తపినాటిలోని నందలూరు గ్రామమునఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈ బేటరాజును, మఱియొక తెలుఁగుచోడుని శాసనము

1. Nellore Instriptions. Vol. 1. p. 443, G. 87.

లోఁ గన్పడుచున్న బేటభూపాలుఁడును,ఒక్కఁడే యని నిర్ధారించుటకు బేట భూపాలుని మనుమఁ డగు నల్లసిద్ధిరాజు క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునఁ బరిపాలనము సేయుచున్నందున తాత మనుమలకు నడిమికాలము మిక్కిలి దీర్ఘమైనది గనుక నిద్దఱు నొక్కరే యని చెప్పుటకుఁ గొంచెము సంశయము గలుగుచున్నది. విక్రమచోడ చక్రవర్తికాలమునఁ బొత్తపినాటికిఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండిన మఱియొక తెలుఁగుచోడుని నామము గానంబడుచున్నది. అతఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడవిమలాదిత్యుఁడు. ఇతనికిని పైఁజెప్పిన మధురాంతక పొత్తపిచోడ బేటరాజునకు నెట్టి సంబంధము గలదో విచారింప వలయును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ విమలాదిత్యుఁడు

౧౧౨౫-౧౧౨౬.

ఇతఁడు సిద్ధిరాజునకుఁ గుమారుఁ డనియు, పొత్తపినాటికి ప్రభువనియు నందలూరు శాసనములవలనఁ దేటతెల్లమగుచున్నది. ఈ విమలాదిత్యునితండ్రి యగుసిద్ధిరాజు శాసన మొకటి నందలూరునఁ గానంబడుచున్నది. విక్రమచోడుని విజయముకొలకు విమలాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౨౫-౨౬ వ సంవత్సరమున నొక గ్రామమును దానము చేసెను. ఈ మధురాంతకపొత్తపిచోడ విమలాదిత్యుని కుమారుఁ డగు సోమేశ్వరుఁడు నందలూరులోని సౌమ్యనాథస్వామి దేవాలయముయొక్క వెలుపలిగోపురమును నిర్మింపించె నని మఱియొక శాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ సిద్ధిరాజును,విమలాదిత్యుఁడును,సోమేశ్వరుఁడును నిర్వచనోత్తరరామాయణ కృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు పూర్వీకులతోడ నెట్టిసంబంధము గలవారో స్పష్టముగా బోధ కాలేదు. అయినను నిర్వచనోత్తరరామాయణకృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు తాత యగు సిద్ధిరాజుయొక్క చిన్నతమ్ముఁ డగు తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములలో నొక

1 Annual Report on Epigraphy, for 1937. Nos. 579, 584.

దానియందు బేటరాజునకు సిద్ధిరాజను జ్యేష్ఠసోదరుఁడు కలఁ డని చెప్పఁబడినది గావున, విమలాదిత్యుఁ డాసిద్ధిరాజునకు కొడు కని చెప్పవచ్చును.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడబేటరాజునకు "వయభీమరాజు, నల్లసిద్ధిరాజు, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు" అను మువ్వురు కొమారులు గలరు. వీరిలో నల్లసిద్ధిరాజు కాంచీపురమును జయించి గైకొనియె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇం దెంత మాత్రమయిన సత్య ముండునేని చోడచక్రవర్తి యైన మూఁడవ కులోత్తుంగ చోడునికిఁ బరాభవము జరిగియుండును. ఎందులకన, నల్లసిద్ధిరాజు తమ్ముఁడైన యెఱ్ఱసిద్ధిరాజు పుత్త్రు లయిన మనుమసిద్ధిరాజు, తమ్ముసిద్ధిరాజు మూఁడవ కులోత్తుంగచోడదేవునకు సామంతమాండలికరాజులుగ నుండి కప్పముగట్టువారుగ నుండిరి. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన మూఁడవకులోత్తుంగ చోడదేవుని శాసనములలోఁ గొన్నిట నాతఁడు కాంచీపురమును వశపఱుచు కొనుటయు, జయవిజృంభణముతో నగరము సొత్తెంచుటయుఁ, బేర్కొనఁబడుట చూడ,నల్లసిద్ధిరాజునుండి గైకొనియె నని యూహింప నవకాశము గలిగించుచున్నది.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజు.

మూఁడవ త్రిభువనచక్రవర్తి కులోత్తుంగచోడదేవుని పరిపాలన కాలమున శా. శ. ౧౧౧౨ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౦ దవ సంవత్సరమున నొక సిద్ధిరాజు కోవూరు గ్రామమును నెల్లూ రనియెడు విక్రమసింహపురములోని యొక విష్ణ్వాలయమునకు దానముచేసినట్లు దెలిపెడి శాసన మొకటి ప్రాచీనమైనదిగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇందు సంస్కృతభాగములో సిద్ధిరాజుపేరు గలదుగాని, ద్రావిడభాగములో ఆనామము చాలభాగము శిథిలమై పోయినందున స్పష్టముగఁ దెలియరాకున్నది. ఇంతియగాక జయంకొండచోడమండలములోని యొకభాగ మగు చేదికుల వలనాటిలోని నెల్లూ రనెడు విక్రమసింహపురములోని నాగరీశ్వరదేవునకు పూగినాటి లోని యెఱ్ఱంపల్లి గ్రామములోఁ గొన్ని భూములను దానము చేసినట్లు తెలిపెడు

నెల్లూరుశాసనమున మనుమసిద్ధిరాజు పేరు గానంబడుచున్నది. కాఁబట్టి పై రెండుశాసనములలోని సిద్ధిరాజు మధురాంతకపొత్తపిచోడమనుమసిద్ధిరాజని యూహింపవచ్చును. ఇతఁడు తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క జ్యేష్ఠ సోదరుఁడనియు, చోడతిక్కనృపాలుని తండ్రి యగు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క తమ్ముఁడును తన పినతమ్ముఁడు నైన తమ్ముసిద్ధిరాజునిమిత్తమై తాను రాజ్యపాలనము వహించినటులఁ జెప్పఁబడిన రెండవబేటరాజుయొక్క శాసనము లేవియు నెల్లూరునఁ గన్పట్టవు. 1

మధురాంతక పొత్తపిచోడ తమ్ముసిద్ధిరాజు.

ఇతని శాసనములు తెలుఁగుదేశమునందును, అఱవదేశమునందును గూడ గానవచ్చుచున్నవి. ఈ తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క కావలి శాసనములలో నతని వంశావళి పేర్కొనఁబడినది గాని, తక్కిన శాసనములలోనివానితోఁ గొంచెము భేదించి యున్నది.

కరికాలుని వంశమున బేటరాజు జనించె ననియు, నతనికి ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు పుట్టె ననియు, నతనికి శ్రీదేవిగర్భమున తమ్ముసిద్ధి మొదలుగాఁ గొందఱు కొమారులు పుట్టిరనియు, వారిలో నల్లసిద్ధి తమ్ముసిద్ధికి జ్యేష్ఠసోదరుఁడనియుఁ బేర్కొనఁబడి యున్నది. 'మన్మ' యనుటకు 'నల్ల' యని నెల్లూరు శాసనసంపాదకులు పొరఁబాటున భావించియుందురేమో యని సంశయము కలుగుచున్నది. ఇందు నల్లసిద్ధిరాజు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెననియు, నతని యనుమతినంది యతని చినతమ్ముఁడు తమ్ముసిద్ధిరాజు రాజ్యపాలనము చేయుచున్నాఁడనియు చెప్పఁబడినది. శా. శ. ౧౧౨౯ దవ సంవత్సరమున(క్రీ.1207-8) తన తల్లిపేరిటఁ బరంగు శ్రీపురమును బండారు త్రిపురార్యుఁడు మొదలగు వేదవేత్తలయిన బ్రాహ్మణులకు నగ్రహారముగా నొసంగినటుల వ్రాయఁబడినది. మఱియు నితఁడు పల్లికొండ పెరుమాళ్లకు ముండనాటిలోని తామరమడువుచెఱు వను గ్రామమును దానముచేసినటుల నెల్లూరిలోని యొక యఱవ

1. Ep. Ind. Vol. Vii-p. 122.

శాసనమునఁ బేర్కొనఁబడినది. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన కులోత్తుంగచోడదేవుని ౨౬ వ పరిపాలన సంవత్సరమున నీదానశాసనము వ్రాయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడినందున, నీతఁడు మూఁడవకులోత్తుంగచోడదేవునికి లోఁబడి పరిపాలనము సేయుచుండిన యొక మండలేశ్వరుఁ డని తేటపడుచున్నది.

మఱియును, ఇతని శాసనములు చెంగల్పట్టు మండలములోని కాంచీపురము, తిరువొత్తియూరు, తిరుప్పాసూరు గ్రామములలోను, ఉత్తరార్కాడు మండలములోని తిరువాలంగాడు గ్రామములోను, గానంబడుచున్నవి. కాంచీపురశాసనములో నితఁడు గండగోపాలునికి శ్రీదేవిగర్భమున జనించిన పుత్త్రుఁడనియు, మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ గడగొట్టుతమ్ముఁ డనియు, వ్రాయఁబడి యున్నది. గండగోపాలుఁ డనునది యెఱ్ఱసిద్ధిరాజుయొక్క నామాంతరము. తమ్ముసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు ద్రావిడదేశమునందు క్రీ. శ. ౧౨౦౭ మొదలుకొని ౧౨౦౮ వఱకుఁ గానంబడుచున్నవి.

భుజబలవీర నల్ల సిద్ధనచోడదేవ మహారాజు.

మధురాంతక పొత్తపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజను నామము గల మఱియొక సిద్ధిరాజు త్రిభువనచక్రవర్తి మూఁడవకులోత్తుంగునకు సామంతుఁడుగ నుండినటుల గూడూరు, నెల్లూరు, ఆత్మకూరు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికి బేటరాజను కుమారుఁ డుండెను. క్రీ. 1218-14 సంవత్సర ప్రాంతము నన్నున్న మధురాంతక పొత్తపి బేటరాజు పైఁజెప్పినతఁడే యై యుండవచ్చును. ఈబేటరాజు తండ్రి యగు నల్లసిద్ధిరాజు పేరు మఱికొన్ని శాసనములందుఁ గన్పట్టెడి. భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు నొక్కఁడే యని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ఈ భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు వల్లూరుపురము రాజధానిగఁ జేసికొనియె నని చెప్పఁబడినది. ఈ వల్లూరుపురము మార్జవాడి లేక మహారాజపది యను ఏడువేలు గల దేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. కడపకు వాయువ్యమూల ౮ మైళ్లదూరమున నున్న వల్లూరు పూర్వము గొప్పపట్టణమై వల్లూరుపుర మనుపేరఁ బరఁగుచుండెను.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౨-౯౩ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినట్టి చాడూరుశాసనమునుబట్టి కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనినటులఁ దెలియుచున్నది. ఈ నల్లసిద్ధిరాజు కాంచీపురమునుండి కప్పము గైకొనినమాట సత్యమే యైనయెడల రెండవరాజాధిరాజునకుఁ దరువాత కాంచీపురమునఁ బుట్టిన సంక్షోభములో నీతఁడు కొంత జోక్యము కలుగఁజేసికొని యుండవలయు నని యూహింపవలసి యున్నది. 1 అప్పుడు స్వల్పకాలము కాంచీపురము చోడులవశమునుండి తొలఁగి పోయినది. క్రీ. శ. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వమునఁగాని, పరమునఁగాని, త్రిభువనవీరదేవుఁ డగు మూఁడవకులోత్తుంగుఁడు కాంచీపురమును మరల వశముచేసికొని యుండును. ఇతఁ డసమానము లయిన గజబలంబులతోడఁ గాంచీపురముపై దండెత్తి అనేకము లయిన వీరకృత్యములను గావించి విరోధు లయిన రాజులనెల్ల జయించి కాంచీపురమునుజొచ్చి క్రోధాగ్ని చల్లారినవెనుకఁ గాంచీపురము మొదలుగ నుత్తరభాగము నంతటఁ గప్పమును విధించి గైకొనియె నని చెప్పఁబడినది. 2 ఈభుజబలవీర నల్లసిద్ధచోడదేవమహారాజునకును, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజుకొడు కగు తమ్ముసిద్ధిరాజునకు నెట్టి సంబంధముగలదో శాసనములంబట్టి యేమియుం దెలియరాదు. తెలుఁగుచోడులు, పల్లవులు, నాగవంశజులు మొదలగు వారిలో నల్లసిద్ధిరాజు, మనుమసిద్ధిరాజు నను పేరులుగలవారు పెక్కండ్రు కానంబడుచుండుటచేత వీరికిం గల సంబంధము దెలిసికొనుట బహుకష్టసాధ్య మనుటకు సందియము లేదు.

భుజబలవీర ఎఱ్ఱసిద్ధనదేవచోడ మహారాజు.

ఇతఁడు త్రిభువనచక్రవర్తి మూఁడవరాజరాజునకు సమకాలికుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. తమ్ముసిద్ధిరాజు తండ్రి యగు ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజును ఈసిద్ధిరాజును నొక్కరుగారని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడును కాంచీపురాధిపతి వలనఁ

(1) A. R. 1904-05, para 19.
(2) S. I. I. Vol III. p. 218.

గప్పము గైకొనినటుల మహిమలూరు శాసనమునం దేర్కొనఁబడినది. ఇతని రాజ్యప్రతిపాలకుఁడు గొల్లపైడి బయ్యపనాయకుని కడగొట్టుతమ్ముఁ డగు బమ్మినాయకుఁ డని(భీమనాయకుఁడు)పై మహిమలూరు శాసనమునందే పేర్కొనఁబడియున్నది. ఈశాసనము శాలివాహనశకము ౧౧౩౯ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ.శ. ౧౨౧౭-౧౮ దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. భీమనాయకుఁ డీతనికి మహాప్రధానిగను, సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఈ యెఱ్ఱసిద్ధిరాజునకు కీర్తినారాయణుఁ డనియు, అయ్యనసింగనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరుండనియు, భుజబలవీరుఁ డనియు, సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, నీ మొదలగు బిరుదము లెన్నియో చెప్పఁబడినవి. భావి పరిశోధనముల వలనఁ గాని యీ తెలుఁగు చోడులలో నీపేరులుగల వారికిం గల పరస్పరసంబంధబాంధవ్యములను విస్పష్టముగాఁ జెప్పుట సాధ్యము గాదు. తెలియని వానిని గూర్చి గ్రంథబాహుళ్యముచేసి వ్రాయుటయు నంత మనోహరముగాఁ గన్పట్టదు.

తిక్కభూపతి.

ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క కొడు కని తిక్కనసోమయాజి విరచితం బైన నిర్వచనోత్తరరామాయణంబునఁ దెలుపంబడినది. అందు:—

“క. తద్వంశంబునఁ బోషిత
విద్వజ్జనుఁ డహితభుజగవిహగేంద్రుఁడు ధ
ర్మాద్వైతమూర్తి వరయో
పిద్వర్గస్మరుఁడు మన్మసిద్ధి జనించెన్.

సీ. భూరిప్రతాపంబు వైరిమదాంధకా
రమున కఖండదీపముగఁ జేసి,
చరితంబు నిఖిలభూజననిత్యశోభన
లతకును నాలవాలముగఁ జేసి,

కరుణ దీనానాథ కవిబంధుజనచకో
రములకుఁ జంద్రాతపముగఁ జేసి,
కీర్తిజాలముఁ ద్రిలోకీశారికకు నభి
రామ రాజిత పంజరముగఁ జేసి,
గీ. సుందరీజనంబు డెందంబునకుఁ దన
నిరుపమాన మైన నేర్పుకలిమి,
నతిప్రసిద్ధిచేసి యసదృశలీలమైఁ
బరఁగె మనుమసిద్ధి ధరణివిభుఁడు."

అని తిక్కభూపాలుని తండ్రి యగు మనుమసిద్ధిరాజు వర్ణింపఁబడి యున్నాఁడు. తెలుఁగుచోడులలోఁ దిక్కనృపతి సుప్రసిద్ధుఁడును, పరాక్రమవంతుఁడు నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బాల్యముననే అసహాయశూరుఁడై యుద్ధములను జేసి విజయములఁ గాంచుచు వచ్చె ననుటకు దృష్టాంతములు గలవు.

తిక్కరాజు పృథ్వీశ్వరరాజును జంపుట.

ఈతిక్కభూపతి శైశవమునందనఁగాఁ బదునెనిమిదేండ్ల ప్రాయమునకు లోపలనే పృథ్వీశ్వరరాజుతో యుద్ధముచేసి రణరంగమున వాని మస్తకమును ద్రుంచి దానితోఁ గందుకక్రీడ గావించినాఁ డని నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందీక్రిందిపద్యమువలనఁ దేటపడుచున్నది.

" ఉ. కేశవసన్నిభుండు పరిగీతయశోనిధి చోళతిక్కధా
త్రీశుఁడు కేవలుండె, నృపు లెవ్వరికాచరితంబు గల్గునే,
శైశవలీలనాఁడు పటుశౌర్యధురంధరబాహుఁడైన పృ
థ్వీశనరేంద్రుమస్తకము నేత్తెఱఁ గందుకకేళి సల్పఁడే."

ఈపద్యములోఁ జెప్పఁబడిన పృథ్వీశ్వరరాజు వెలనాటిచోడులలోని వాఁడై రాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడై పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడు వెలనాటి మనుమగొంకరాజునకును జయాంబికకును దనయుండు. ఇతని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౧౬౩ మొదలుకొని ౧౧౮౦ వఱకును గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు బ్రదికియున్న కాలముననే క్రీ.శ. ౧౧౮౬-౮౭ వ సంవత్సరమున నితనితల్లి యగుజయాంబిక తాను గట్టించిన పిఠాపురములోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమునకు గంగైకొండచోడవలనాటిలోని యంతర్భాగ మగు ప్రోలనాటిలో నున్న నవఖండవాడ యను గ్రామమును దానముచేసెను. కాఁబట్టి పృథ్వీశ్వరరాజు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున నుండెననుటకు సందియము లేదు.

దానశాసనములు.

ఈతిక్కభూపాలుని దానశాసనము లనేకములు చెంగల్పట్టుమండలములోను, నెల్లూరుమండలములోను గానంబడుచున్నవి. ఇతఁడు జయంగొండచోళమండలములోఁ జేరిన పేరూరునాటిలోని యంతర్భాగ మైన చేదిపుల మాణిక్యవలనాటిలోని విక్రమసింహపుర మనియెడు నెల్లూరులో నొకపేట యగు మనుమకేశ్వరపురములో నిర్మింపఁబడిన మనుమకేశ్వర పెరుమాళ్లకు మండనాటిలోని ఈడపుప్పూరు గ్రామమును పన్నుచెల్లింపకుండు పద్ధతిని దానము చేసె నని రామతీర్థ దేవాలయములోని యొక యఱవశాసనముఁబట్టి దెలియుచున్నది. ఇందు తిరుక్కాళత్తిదేవుఁడని తిక్కనృపతి పిలువంబడుచున్నాఁడు. ఇయ్యది త్రిభువనచక్రవర్తి యగు మూఁడవకులోత్తుంగచోడుని ౩౧ వ పరిపాలన సంవత్సరమున నీశాసనము లిఖియింపఁబడినది. మూఁడవకులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తియొక్క ౩౨ వ పరిపాలన సంవత్సరమున తిరుక్కాళత్తి దేవుఁడు పరిపాలనము చేయుచున్నటుల ఊటుకూరు శాసనమువలనను దెలియుచున్నది. కావున నీతఁడు పేరికిమాత్రము కులోత్తుంగచోడునకు లోఁబడినవాఁడై యతనికడపటికాలమున నుండెను. ఇతని దానశాసనములు రాపూరు

కందుకూరు, తాలూకాలలోఁ బెక్కులు గలవు. ఇతఁడు శాసనములలో చోడతిక్కనృపతి యనియుఁ, తిరుక్కాళత్తిదేవచోడమహారా జనియు, భుజబలవీరతిరుక్కాళదేవచోడమహారా జనియు,వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చె ను. మూఁడవకులోత్తుంగునికిఁ దరువాత నితఁడు మిక్కిలి బలవంతుఁడై స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేసెను.

తిక్కరాజు విజయములు.

తిక్కనకవి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ దిక్కభూపాలుని వర్ణించు వర్ణనాసందర్భమున మఱికొన్ని చరిత్రాంశములనుగూడ వక్కాణించి యున్నాఁడు. వాని నీక్రింద నుదాహరించెదను.

సీ. లకుమయ గురుములూరికి నెత్తివచ్చిన
 గొనఁడె యాహవమున ఘోటకముల,
దర్పదుర్జయు లగు దాయాదనృపతుల
 ననిలోనఁ బఱపఁడే యాగ్రహమున,
శంభురాజాది ప్రశస్తారిమండలి
 కముఁజెఱచి యేలఁడే కంచిపురముఁ
జేదిమండలము గాసిగఁ జేసి కాళవ
 పతి నియ్యకొలుపఁడే పలచమునకు
గీ. రాయగండగోపాలు నరాతిభయద
 రాయపెండార బిరుదాభిరాము నుభయ
రాయగండాంకు ఖండియరాయుఁ దిక్క
 ధరణివిభుఁ బోల రాజుల కరిది గాదె."

"మ. కమలాప్తప్రతిమానమూర్తి యగునాకర్ణాటసోమేశు దు
 ర్దమదోర్వర్గము రూపుమాపి నిజదర్పంబుం బ్రతిష్ఠించి లీ

లమెయిం జోళుని భూమిపై నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యనా
 మము దక్కంగొని తిక్కభూవిభుఁడు సామర్థ్యంబు చెల్లింపఁడే?"

ఈపైపద్యములలో నితఁడు శంభురాజాది శత్రువులను జయించి కాంచీపురమును బాలించె ననియుఁ, చోడుని సింహాసనముపైనుంచి చోడస్థాపనాచార్యబిరుదమును గైకొనియె ననియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈపద్యములలోఁ జెప్పఁబడిన విషయము లన్నియు సత్యము లనుటకు సందియము లేదు. మూఁడవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి వెనుక రాజ్యపదవిని వహించిన మూఁడవ రాజరాజచోడుఁడు సమర్థుఁడుగాక మిక్కిలి బలహీనుఁ డగుటవలనను, గృహకలహములవలనను, మధ్యఁ గొంతకాలము రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొనవలసినవాఁ డయ్యెను. ఇతనికాలమున మారవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు వలనను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరునివలనను, పల్లవుం డైన కొప్పరింజింగదేవుఁ డనుమహామండలేశ్వరునివలనను, రాజ్యమున కుపద్రవము సంభవించెను. మహామండలేశ్వరుఁ డైన యీతిక్కభూపాలుఁడు పాండ్యులను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరుని జయించి, రాజరాజచోడుని సింహాసనమున నిలిపి చోళస్థాపనాచార్యుఁ డనుబిరుదమును వహించెను. గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండిన హోసలరాజగు వీరసోమేశ్వరుని శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౩౮ మొదలుకొని ౧౨౬౩ వఱకును గానంబడుచుండుటచేతను, ఆతనితోఁ దిక్కభూపతి సమకాలికుం డని చెప్పఁబడి యుండుటచేతను, తిక్కరాజుకాలము మనకు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. వీరసోమేశ్వరుఁడు గూడ చోళుని సింహాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టె ననియు, అతఁడును తిక్కభూపాలుఁడు నొండొరులతోఁ బోరాడుచుండి రనియును, దెలియుచుండుటచేత, నిరువురును చోళసింహాసనమునకై పోరాడువారిలోఁ జెఱియొకప్రక్కను జేరి యుద్ధము చేసి రని యూహింప నగు. కాంచీపురములోని అరుళాళప్పెరుమాళ్లయాలయములో క్రీ. శ. ౧౨౩౩-౩౮ గవ సంవత్సరమున నీతిక్కనృపతిపేరిట నొక దానశాసనము గానంబడుచున్నది.

తిక్కరాజు వైష్ణవమతస్థుఁడు.

తిక్కభూపతి వైష్ణవమతావలంబకుఁడని యొకశాసనమునుబట్టి స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అరుళాళపెరుమాళ్ల దేవాలయములోని యొకశాసనమునఁ దన మతమిట్టిదని ప్రకటించినాఁడు. "ఎవ్వఁడు శ్రీవరదరాజస్వామి చరణసరోరుహములను బూజించుచున్నాఁడో అతఁడే నాకు తల్లియు, తండ్రియు, గురువును, ధనమును, పుత్త్రుఁడును, మిత్త్రుఁడును అగుచున్నాఁడ"ని చెప్పియుండుటచేత, నీతఁడు వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁడని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. కాంచీపురములోని శ్రీవరదరాజస్వామి దేవాలయము సుప్రసిద్ధమైనది. ఇతఁడు వైష్ణవమతమునకుఁ బోషకుండగుటవలననే యితనికాలమునను, ఇతని సంతతివారికాలమునను, వైష్ణవమతము పాకనాడు, కమ్మనాడులలో విశేషముగా వ్యాపించినది. అనేక విష్ణ్వాలయములు నెలకొల్పఁబడినవి. వానికి వసతులేర్పఱుపఁబడినవి. ఇతఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁడయినను పరమతసహనము గలిగియుండినట్లే గానంబడుచున్నాఁడు.

తిక్కరాజు కవిసార్వభౌముఁడు.

ఇతనికిఁ గలికాలభూవిభుఁడను నామాంతరముండినటులను, ఇతఁడు విద్వాంసుఁడై, కవిసార్వభౌమబిరుదాంకము గలిగియుండినటులను, నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ జక్కఁగాఁ దెలియుచున్నది.

సీ. భృత్యానురాగంబు పెంపుఁజెప్పఁగ నేల
  పరివారసన్నాహబిరుదు గలుగ,
వందిప్రియత్వంబు వర్ణింపఁగా నేల
  పాఠకపుత్త్రాఖ్య పరఁగుచుండ,
సకలవిద్యాపరిశ్రమముఁ దెల్పఁగ నేల
  కవిసార్వభౌమాంక మవనిఁ జెల్ల,

సుభగతామహిమఁ బ్రస్తుతిసేయఁగా నేల
  మన్మథనామంబు మహిమ నెగడ,
గీ. నుభయబలవీరుఁ డనుపేరు త్రిభువనములఁ
  బ్రచురముగ ఘోరబహుసంగరముల విజయ
  లక్ష్మిఁ జేకొను బాహుబలంబు సొంపు
  పొగడ నేటికిఁ గలికాలభూవిభునకు.

తిక్కనకవి యితనిని సకలవిద్యాపరిశ్రమము గలవాఁడనియు, కవిసార్వభౌమబిరుదము గలవాఁడనియు వర్ణించియున్నాఁడే కాని యీతఁడు రచించిన గ్రంథము లెవ్వియో పేర్కొన్నవాఁడు కాఁడు. విక్రమార్కచరిత్రమును రచించిన జక్కయకవిప్రపితామహుఁడగు పెద్దయామాత్యసుకవి తిక్కభూపాలుని యాస్థానకవి యైనటుల విక్రమార్కచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యమువలన ధ్రువపడుచున్నది.

"గీ అనుచు నెల్లూరి తిరుకాళమనుజవిభుని,
  సమ్ముఖంబున సాహిత్యసరణి మెరసి,
  మహిమ గాంచిన పెద్దయామాత్యసుకవి
  మనుమఁడవు నీవు నీవంశమహిమ యొప్ప."

మంత్రిభాస్కరుఁడు - సిద్ధనామాత్యుఁడు.

ఈతిక్కభూపాలునకు సిద్ధనామాత్యుండు మంత్రిగ నుండె నని కేతన కవికృతమైన దశకుమారచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"ఉ. స్థాపితసూర్యవంశవసుధాపతి నాఁ బరతత్త్వధూత వా
  ణీపతి నా నుదాత్తనృపనీతిబృహస్పతి నా గృహస్థగౌ
  రీపతి నాఁ గృపారససరిత్పతి నాఁ బొగడొందె సిద్ధిసే
  నాపతిప్రోఢ తిక్కజననాథశిఖామణి కాప్తమంత్రియై."

ఈసిద్ధనామాత్యుఁ డాప్తమంత్రిగ నుండుటమాత్రమే గాక సేనాపతిగఁ గూడ నుండె నని పైపద్యమునుబట్టియే తెల్లమగుచున్నది. ఇతని యింటిపేరు కొట్టరువువారు. ఇతఁడు సుప్రసిద్ధుఁ డైన మంత్రిభాస్కరునితృతీయపుత్త్రుఁడు. శూరవరాగ్రణి యగు ఖడ్గతిక్కనకుఁ దండ్రి. కవిబ్రహ్మ యైన తిక్కన సోమయాజికిఁ బెదతండ్రి. ఈ కొట్టరువు వంశమువారిలోఁ బెక్కండ్రు తెలుఁగుచోడరాజులకడఁ బ్రధానమంత్రులుగను, సేనాపతులుగను, ఆస్థాన కవీశ్వరులుగను ఉండి యాంధ్రప్రపంచమునం దంతట విఖ్యాతిఁగాంచి యున్నారు. వీరిలో మంత్రిభాస్కరుఁడు గుంటూరుసీమకుఁ బాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు రామాయణమును మొదట రచింపఁగా నది యేకారణముచేతనో ఆరణ్యకాండము తక్క తక్కినకాండము లన్నియు శిథిలములయి పోవుటచేత హుళక్కిభాస్కరాదికవులు వానిం బూరించి రనియు, ఆరామాయణమే భాస్కరరామాయణ మనుపేరఁ బరఁగుచున్న దనియు నాంధ్రులచే విశ్వసింపఁబడుచున్నది. గాని మంత్రిభాస్కరునిఁబట్టి గాక హుళక్కిభాస్కరుని బట్టియే యాగ్రంథమున కానామము వచ్చిన దని యే నాయభిప్రాయము. ఇది చర్చాంశము గనుక గ్రంథవిస్తర భీతిచేతను, మఱియొక తావున నీవిషయమునుగూర్చి చెప్పవలసి యుండుటచేతను, ప్రస్తుతము నే నాచర్చ నిట వివరింపం బూనుకొనలేదు.

మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచించినను, రచించి యుండక పోయినను, ఆతఁడు ప్రసిద్ధకవి యనుటకు సందియము లేదు. తిక్కనసోమయాజి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు:—

" సారకవితాభిరాము గుంటూరివిభుని
మంత్రిభాస్కరు మత్పితామహునిఁ దలఁచి
యైన మన్ననమెయి లోక మాదరించు
వేఱ నాకృతిగుణములు వేయు నేల? "

అని తన కావ్యము స్వగుణముచేతఁ గాకపోయినను, తన పితామహుఁ డైన మంత్రిభాస్కరుని సారకవిత్వమహిమచేత నైనను, లోకాదరణమునకుఁ

బాత్ర మగు నని స్పష్టముగఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు. తన తాత యైన మంత్రిభాస్కరుఁ డాకాలమునం దంతటి ప్రసిద్ధకవి కాక యుండినయెడల తిక్కనవంటి కవిరాజశిఖామణి యట్లు చెప్పుకొని యుండునా? కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమునందు తిక్కనసోమయాజి తాత యైనమంత్రిభాస్కరుని నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

" శా. శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁ డమలాచారుండు సాహిత్యవి
ద్యాపారీణుఁడు ధర్మమార్గపథికుం డర్థార్థిలోకావన
వ్యాపారవ్రతుఁ డంచుఁ జెప్ప సుజనవ్రాతంబు గౌరీపతి
శ్రీపాదప్రవణాంతరంగు విబుధశ్రేయస్కరున్ భాస్కరున్. "

కేతనకవి యీభాస్కరమంత్రి గ్రంథరచన చేసినటులఁ జెప్పకపోయినను "శాపానుగ్రహశక్తియుక్తుఁడు' అనియు, 'సాహిత్యవిద్యాపారీణుఁడు' అనియు, చెప్పుటచేతనే యతఁడు కవియైనటుల నూహింప వచ్చును. ఇంక గుంటూరివిభుత్వమును గూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. "ఏకాలమునందు మంత్రిభాస్కరుఁ డుండె నని ప్రతిపక్షులు తలంచుచున్నారో యాకాలమున గుంటూరును బరిపాలించుచున్న ప్రభుఁ డొకఁడు కలఁ డని శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఆకాలమున గుంటూరురాజ్యమునకుఁ బాలకుఁడు శ్రీమన్మహామండలీక గుంటూరి యుదయరాజు, అతని మంత్రి బొల్లన, సేనాని రాయనప్రెగ్గడయు, నైనట్లుగా బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామి వారి యాలయస్తంభమునఁ గల శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈశాసనమునుబట్టి చూడఁగా గుంటూరుపాలకుఁడుగాని, మంత్రికాని, సేనానిగాని, మంత్రిభాస్కరుఁడు కాఁడని తోఁచుచున్నది" అని యొక విమర్శగ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౨౧౬ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈశాసనము వ్రాయఁబడినకాలమునఁ దిక్కభూపాలుఁడు నెల్లూరు మండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు. మంత్రిభాస్కరుని మూఁడవకుమారుఁ డగు సిద్ధనామాత్యుఁ డాతని కాప్తమంత్రిగ నుండె నని దెలిసికొనియుంటిమి. కాఁబట్టి మంత్రిభాస్కరుఁ డింతకుఁబూర్వము నలువది యేఁబది సంవత్సరముల

క్రిందట నుండియుండును. అప్పు డీతఁడు గుంటూరునకుఁ బాలకుఁడుగ నుండె నని నమ్ముట కేవిధమయిన యాభ్యంతర ముండును? ఉదయరాజునకుఁ గాని, అతని పూర్వులకుఁ గాని, బొల్లనమంత్రికిఁ బూర్వము భాస్కరుఁడు మంత్రిగ నుండియుండు నని యేల తలంపరాదు? ఇంతకును శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన మండలేశ్వరుఁడు "గొంటూరియుదయరాజు" అని పేర్కొనఁబడినంతమాత్రమున నాతఁడు గుంటూరిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డని యెట్లు సిద్ధాంతము చేయవచ్చును? కానిండు. సిద్ధాంత మైనదనుకొందము. బొల్లనయేకాని యితరమంత్రు లెవ్వరు లేరని యెట్లు నిర్ధారణము సేయవచ్చును? వట్టి కుతర్కములవలనఁ బ్రయోజనము లేదు. భాస్కరునితండ్రి కేతన కమ్మనాటిని బరిపాలించుచుండిన త్రిభువనమల్లదేవచోడరాజునకు మంత్రిగ నుండెను. భాస్కరుని మూఁడవకొడుకు సిద్ధనామాత్యుఁడు తిక్కజననాథశిఖామణికి నాప్తమంత్రియు, సేనాపతియు నై యుండెను. నాలుగవ కొమారుఁడు కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరునకు దండనాథుఁడుగ నుండెను. కొమ్మనామాత్యుని పుత్త్రుఁడు తిక్కనసోమయాజి మనుమసిద్ధిరాజునకు మంత్రిగ నుండెను. సిద్ధనామాత్యునికొడుకు ఖడ్గతిక్కన మనుమసిద్ధిరాజునకు సేనాధిపతిగ నుండెను. తండ్రులును, తమ్ములును, కొడుకులును, మనుమలును, మంత్రిత్వాదిపదవులను వహించియుండఁగా మంత్రిభాస్కరుఁడు సామాన్యగృహస్థుఁ డని నమ్మించుటకై ప్రయత్నపడుట మిక్కిలి శోచనీయము. ఇంతియగాక కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమున విక్రమసింహపురవర్ణనమును, తత్పురాధీశ్వరుం డగు మనుమసిద్ధిమహీవల్లభునకుఁ గరుణారసపాత్రం బైన కొట్టరువు తిక్కనామాత్యుండు నిజకులక్రమాగతం బగు మంత్రిపదంబున వర్తిల్లుచు,

"గీ. అందలంబు గొడుగు లడపంబు మేల్కట్టు
చామరములు జమిలిశంఖములును
గంబగట్లు భూమి కానికఁ గాఁగఁ బెం
పెసఁగు రాచపదవు లెల్లఁ బడసె."

అని మంత్రిపదంబు నిజకులక్రమాగతం బయిన దని నుడివి యున్నాఁడు.

తిక్కనామాత్యుని కంకితము చేయఁబడిన దశకుమార చరిత్రములోని వాక్యములకంటెఁ బరమప్రమాణము లయినవి మఱియెవ్వి కలవు? ఈ తిక్కరాజు మంత్రియైన సిద్ధనామాత్యునకుఁ బ్రోలాంబికయందు నేడుగురు పుత్త్రులు జనించి రని దశకుమారచరిత్రములోని యీక్రింది సీసపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

సీ. విపులనిర్మలయశోవిసరగర్భీకృత
దిక్కుండు నాఁ దగు తిక్కనయును,
దర్పితక్రూరశాత్రవసముత్కరతమో
భాస్కరుం డనఁ దగు భాస్కరుండు,
నప్రతిమానరూపాధరీకృతమీన
కేతనుం డనఁ దగు కేతనయును,
నిజభుజాబలగర్వనిర్జితోగ్రప్రతి
మల్లుండు నాఁ దగు మల్లనయును,
శ్రీయుతుండు చౌహత్తనారాయణుండును,
మల్లనయు నీతివిక్రమమండనుండు,
పిన్నభాస్కరుండును బుధప్రీతికరుఁడు,
పెమ్మనయు నుదయించిరి పెంపు వెలయ."

మనుమక్షమావల్లభుండు.

తిక్కభూపాలుని కొడుకు మనుమక్షమావల్లభుండు. ఇతనినే మనుమసిద్ధి యని చెప్పుదురు. ఇతఁడు మొదట చోడచక్రవర్తి యగు మూఁడవ రాజరాజచోడునకు సామంతుఁడుగ నుండి తరువాత మూఁడవరాజేంద్రచోడచక్రవర్తికాలమున స్వతంత్రుఁడై కడపట కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తి యగు గణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తనకాలమున మహావీరుఁడై శత్రురాజుల నెదుర్కొని పోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చెను గాని, తనతండ్రి యైన తిక్కభూపతివలె నదృష్టశాలిమాత్రుఁడు గాఁడు.

ఈతనికిఁ గవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజి మంత్రిగ నాస్థానకవిగ నుండి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణము నంకితముచేసి యుండుటచేత, ఇతనికీర్తి యాంధ్రప్రపంచమున నాటుకొని శాశ్వతమై నిలిచియున్నది. ఇతఁడు విక్రమసింహపురము రాజధానిగఁ బాకనాటిని బరిపాలించెను. ఇతఁడు క్రీస్తుశకము పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవాఁడు.

బ్రాహ్మణులకు వెలమలకు వివాదము.

పూర్వము ముక్కంటికాడువెట్టి యను పల్లవరాజు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పున నుండు దేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను గల్పించి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసియుండెను. అధిరాజేంద్రచోళమండల మనియెడు పశ్చిమపాకనాటిలోని పేరంగండూరుగ్రామము వానిలో నొక్కటిగా నుండెను. ఈగ్రామము నేఁబదిరెండు భాగములుగా విభాగించి ముక్కంటికాడువెట్టి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి యుండెను. అప్పటినుండియు నాబ్రాహ్మణులు పుత్త్రపౌత్త్రపారంపర్యము నిరాతంకముగా ననుభవించుచుండిరి. ఇట్లుండ సకలికోడూరులోనుండు వ్యవసాయదారులు తమదేశమునందు గొప్పకలహము జనించుటచేత తమదేశమును విడిచి వలస వచ్చి, యీగ్రామములోని చెఱువున కుత్తరభాగమున వసతు లేర్పఱచుకొని నివసించుచుండిరి. మఱియు ఇనంబ్రోలుగ్రామవాసు లయిన వెలమలు కొందఱు తమగ్రామమున మహామారిజ్వర మంకురించి ప్రజానాశనము గలిగించుచుండుటచేత నాగ్రామమును విడిచి యీ బ్రాహ్మణాగ్రహారమునకుఁ జనుదెంచి తామాక్రమించుకొనెడు పొలములలో నెంతపంటపండునో యంత మొత్తమును పన్నుగాఁ జెల్లించుపద్ధతిపై నొడంబడికచేసికొని గుడిసెలుకట్టుకొని కాపురముండుచువచ్చిరి. తరువాత మీనరాశియందు శని ప్రవేశించుటచేత దేశమునఁ గాటకము సంభవించెను. ఆకారణముచేత బ్రాహ్మణులు గ్రామమును విడిచిపెట్టి పోయిరి. కాటకము వదలిపోయిన తరువాత మఱికొంతకాలమునకు బ్రాహ్మణులు మరల స్వగ్రామమునకు వచ్చిరి. వెలమలు తమ యొడంబడికప్రకారము బ్రాహ్మణులకు కట్టుబడి చెల్లింపరైరి. ఇంతియగాక యీయగ్రహారము పరిపాలనము చేయునట్టి

ప్రభువుపా లయ్యెను. అందుపైని బ్రాహ్మణులు పరిపాలనము చేయునట్టి ప్రభువగు మనుమసిద్ధిరాజుకడకుఁ బోయి తమ కష్టములనుగూర్చి మొఱవెట్టుకొనిరి. మనుమసిద్ధి సదయహృదయుఁడై ఇనంబ్రోలువాసు లయిన వెలమలకు వర్తమానమంపి పాకనాటిలోని ప్రజల సాహాయ్యమును బడసి వారి వివాదమును గూర్చి విమర్శ జరిపెను. ఆవిమర్శలో నాభూములు బ్రాహ్మణులవైనటులఁ దేలినందున వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తియొక్క పదుమూఁడవసంవత్సర పరిపాలనకాలమున అనఁగా శా. శ. ౧౧౭౯ (క్రీ. శ. ౧౨౫౭-౫౮) దవసంవత్సరమునఁ దనతండ్రి తిరుకాళదేవ మహారాజు పుణ్యముకొఱకు మనుమసిద్ధిరాజు కోడూరుగ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానము చేసెను. ఈవిషయములు కడపమండలములోని నందలూరి యాఱవశాసనములలో నొకదానివలనఁ దేటపడుచున్నవి.[1] దీనింబట్టి పదుమూఁడవశతాబ్దమునకుఁ బూర్వము కడపమండలములో మహామారిజ్వరము (ప్లేగు) గాని, అటువంటిదే మఱియొక యంటువ్యాధిగాని వ్యాపించి యుండెననియు, అట్టి సమయములయందు స్వగృహములను విడిచిపెట్టి పొలములలో గుడిసెలువైచికొని కాపురముండుట క్షేమకర మని ప్రజలు తెలిసికొని యున్నారనియుఁ బైశాసనములోని విషయములు స్పష్టముగఁ దెలుపుచున్నవి. ఈశాసనములోఁ జెప్పఁబడిన కోడూరుగ్రామము కడపమండలములోని పుల్లంపేటతాలూకాలో నున్నది. పేరంగండూరుగ్రామ మిప్పుడు గానరాదు. పైశాసనమునుబట్టి మనుమసిద్ధిరాజు పేరికిమాత్రము వీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నున్నటు లగపడుచున్నను, స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనముచేయుచుండె నని తేటపడుచున్నది. ఈ మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క వీర్యవితరణరూపవివేకమహిమాదులు నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ గవిబ్రహ్మచేఁ జక్కఁగా వర్ణింపఁబడినవి.

మనుమసిద్ధి శత్రురాజులను జయించుట.

ద్రావిడోర్వీపతి గర్వంబు దునిమి కర్ణాటదర్ప విఘాతంబు గావించిన

1 Annual Report on Eepigraphy of 1907. No. 580.

విజయత్మాధీశ్వరుని, రక్కసగంగని, మహారాష్ట్రిసామంతుఁ డైన సారంగుని జయించె నని నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని యీక్రింద నుదాహరింపఁ బడిన పద్యములంబట్టి గ్రహింప నగు.

"మ. ద్రవిడోర్వీపతిగర్వముం దునిమి శౌర్యంబొప్పఁ గర్ణాటద
ర్పవిఘాతంబు నొనర్చి వైరిమనుజేంద్రశ్రేణికిన్ గొంగనా
నవనిం బేర్కొనియున్న యట్టి విజయత్మాధీశ్వరుం గాసిగా
నెవిచెం జోళనమన్మసిద్ధి యనిఁ బ్రాయేటం బ్రగాఢోద్ధతిన్.

* * *

ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగురక్కసగంగనిఁ బెంజలంబు మై
భంగమొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి నాఁచికొన్న రా
జ్యాంగములెల్లనిచ్చి తన యాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడన్
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁబంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్.

* * *

శా. శృంగారంబు నలంగ దేమియును బ్రస్వేదాంకురశ్రేణి లే
దంగంబుల్ మెఱుఁ గేద వించుకయు మాహారాష్ట్రిసామంతు సా
రంగుం దోలి తురంగముంగొనిన సంగ్రామంబునం దృప్తస
ప్తాంగస్ఫారయశుండు మన్మవిభు పంపై చన్న సైన్యంబునన్.

ఇందలి మొదటిపద్యమున ద్రవిడోర్వీపతిగర్వమును దునిమి కర్ణాట దర్పవిఘాతంబుగావించి శత్రురాజమండలికి గొంగయై యున్న విజయత్మాధీశ్వరునిఁ బ్రాయేటనే మన్మసిద్ధి సమరంబునఁ బ్రగాఢోద్ధతిఁ గాసిగా నెవిచె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన విజయత్మాధీశ్వరుండు త్రిభువనచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁ డగు విజయగండగోపాలదేవుఁ డని తోఁచుచున్నది. ఈవిజయగండగోపాలదేవుని శాసనములు గాంచీపురమునం గానంబడుచున్నవి గాన, నీతఁడు ద్రావిడమండలమును జయించి పాలించినవాఁ డని చెప్పుటకు సందియము లేదు. ఇంతియగాక యితఁడు పాండ్యమండలాధీశ్వరుఁ డయిన జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని యుద్ధమున నోడించి తఱిమినట్లుగఁ

గానంబడుచున్నది. శైవానిలో విజయత్మాధీశ్వరునికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములు విజయగండగోపాలునకు మాత్రమే వర్తించుచున్నవిగాని, మఱియొకనికి వర్తింపఁ జాలవు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౫౦ మొదలుకొని ౧౨౮౮ వఱకును బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. ఇతని శాసనములు కాంచీపురమునందు మాత్రమే గాక, నెల్లూరుమండలములోని గూడూరు, నెల్లూరు, సూళూరుపేట తాలూకాలలోఁ గానిపించుచున్నవి. మనుమసిద్ధి తండ్రి యగు తిక్కరాజుకాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్యమాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధముచేసి వారలను దఱిమి మఱల చోడుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్యబిరుదమును వహించె నని తెలిసికొనియుంటిమి కదా. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు తమ తొంటిపూనికను విడనాడక కాంచీపురము మొదలుకొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాఱు దాడి వెడలివచ్చి నెల్లూరునకు దిగువనున్న దేశమును గల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మసుందరపాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడుగా నుండెను. క్రీ. శ. ౧౨౪౯దవ సంవత్సరమునఁ గాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి యాంధ్రదేశమునుండి పాండ్యరాజులను బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమున నొకదేవాలయములో నొకదానశాసనమును వ్రాయించెను. 1.

అయినను, జటవర్మసుందరపాండ్యమహారాజు మఱుసటి సంవత్సరమునం దనఁగా ౧౨౫౦ వద సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమార్గమున నాంధ్రదేశముపై దండెత్తివచ్చి తెలుఁగుచోడులను జయించి మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువు లయిన వీరులను పట్టాభిషిక్తులను గావించి నెల్లూరులోని పల్లికొండపెరుమాళ్లదేవునకు మండనాడులోని మావడిపుండగ్రామమును దానముచేసె నని తెలిపెడి శాసనము

1. Ind. Ant. Vol XXI. p. 202; Ep- Ind. Vol VII. No. 588, Kielhorn's List of Inscriptions of Southern India.

నొకదాని రంగనాయకస్వామి దేవాలయములోని యొక స్తంభముపై వ్రాయించెను. 1. ఆసంవత్సరముననే విజయగండగోపాలదేవుఁడు కాకతీయులసాహాయ్యమును బడసికాని, పడయకకాని జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని, వానిసైన్యములను నెల్లూరుమండలమునుండి పాఱఁద్రోలి యుండవలయును. ఈవిజయగండగోపాలునినే తరువాత మనుమసిద్ధి యెదిరించి పోరాడి విజయమును గాంచి యుండవచ్చును. విజయత్మాధీశ్వరుండు జయించిన ద్రవిడోర్వీపతి సుందరపాండ్యుఁడుగాక కాంచీపురాధిపతి యైనవీరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తియే యైనయెడల ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వముననే మనుమసిద్ధి వానిని జయించి యుండవలయును. పైనఁజెప్పినదే వాస్తవమైనయెడల ౧౨౬౦దవ సంవత్సరము తరువాతనే నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచింపఁబడి యుండవలయును. ఈత్రిభువనచక్రవర్తి విజయగండగోపాలుఁడు, మనుమసిద్ధిరాజునకు సమకాలికుఁడు. ఇతఁడును తెలుఁగుచోడులలోనివాఁడుగానే కనఁబడుచున్నాఁడుగాని, సిద్ధిరాజుకుటుంబమునకు నీతని కెట్టిసంబంధము గలదో తెలియరాదు.

ఇంక రెండవపద్యమునందుఁ బేర్కొనంబడిన గంగయసాహిణింగూర్చి విచారింతము. ఈ గంగయసాహిణి, కాకతీయగణపతిదేవుని సైన్యమున కధ్యక్షుఁడును, రాజప్రతినిధియై నిజామురాష్ట్రములో నిప్పుడు చేరియుండిన నల్లగొండసీమలోని పానగల్లు మొదలుకొని మార్జవాడిదేశము (కడపమండలములోని వల్లూరురాజధాని) వఱకుఁగల దేశమునంతయుఁ బరిపాలించుచుండిన యొక యున్నత రాజకీయాధికారిగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు. ఇతనికి బ్రహ్మరాక్షసుఁ డని బిరుదుండుటచేతనే రక్కసగంగ అని పేర్కొనంబడియున్నాఁడు. ఇతనిచరిత్రము గణపతిదేవునిఁగూర్చి వ్రాయుచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును గావున, నిచ్చట విస్తరించి వ్రాయలేదు. ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుఁ డైన గంగయసాహిణి నొకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగములెల్ల నాఁచికొనియెనో, ఎట్లాతఁ

1 Nellore Inscriptions, Vol II. No. 61.

డాశ్రితుఁడై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్లీతఁ డాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడునట్లుగా నాఁచికొన్నరాజ్యాంగములనెల్ల నిచ్చి పదమూఁడుకొనఁ బంచెనో, యెంతమాత్రమును బోధపడకున్నది. ఇదియే వాస్తవ మగునేని సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, జెప్పఁబడిన విషయములయొక్క సత్యతనుగూర్చి ప్రశ్నింపవలసి యుండును. ఏతద్విషయమై మఱియొకతావున విపరింపఁ దలంచితిని.

ఇంక మూఁడవపద్యమున నీతఁడు మహారాష్ట్రసామంతుఁ డైన సారంగుని జయించె నని చెప్పఁబడినది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన సారంగుఁడు, అతివిషమహయారూఢ ప్రౌఢరేఖావంతుఁడును, పరబలకృతాంతుఁడును; శరణాగతవజ్రపంజరుఁడును, మండలీకరవందోళియు, జీవరక్షచక్రనారాయణుఁడును, అగు శ్రీమన్మహామండలేశ్వరశ్రీసారంగపాణిదేవరాజే గాని, యన్యుఁడు గాఁ డని తోఁచుచున్నది. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండి అద్దంకిసీమకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతని తండ్రి మాధవదేవరాజు. ఇతఁడు మనుమసిద్ధికి సమకాలికుఁ డైయుండెను. గోవిందనాయకుఁ డీతనికి మంత్రిగ నుండెను. ఇతని వంశమువారు మహారాష్ట్రములోని శౌణదేశమునుండి వచ్చినటులఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి నిర్వచనోత్తరరామాయణమునఁ బేర్కొనంబడిన సారంగుఁ డితఁడే యనుటకు సందియము లేదు. ఇట్లు మనుమసిద్ధి కాకతీయసైన్యాధిపతులతోడఁ బోరాడి విజయములను గాంచినటులఁ గవితిక్కన వ్రాసియున్నాఁడుకాని, సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, దెలుపఁబడిన చరిత్రాంశములిందలి చరిత్రాంశములకు మిక్కిలి విరుద్ధములుగాఁ గానిపించుచున్నవి.

అక్కన బయ్యనలు.

అక్కన బయ్యన లనువారు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క దాయాదు లని సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను శైవగ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునకుఁ బ్రతాపచరిత్ర మను నామాంతరము గలదు. దీనిని కాసె సర్వప్ప యను

నాతఁడు ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. ఈకవికాల మెప్పుడో మనకు నిశ్చయముగాఁ దెలియరాదుగాని, యితఁడు ప్రతాపరుద్రునికి తరువాత నుండినవాఁ డని చెప్పవచ్చును. అందువలన సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని విషయము లన్నియు యథార్థము లని విశ్వసింపరాదు. ఈసిద్ధేశ్వరచరిత్రమునుబట్టియే కూచిమంచి తిమ్మకవిసార్వభౌముని తమ్ముఁడును, ఆధునికుఁడు నగు జగ్గకవి సోమదేవరాజీయ మను పద్యకావ్యమును రచియించెను. అక్కన బయ్యన లను దాయాదులు మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి రాజ్యమా క్రమించుకొని పరిపాలించుచుండ, మనుమసిద్ధిరాజుపక్షమున నతనిమంత్రియు నాస్థానకవియు నగు తిక్కనసోమయాజి కాకతీయుల రాజధాని యైన యేకశిలానగర మను నామాంతరముగల యోరుఁగంటికిఁబోయి, గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భారతాఖ్యానమును వినిపించి, యతనివలన బహుమానములనుబడసి, యతనితో మనుమసిద్ధి దురవస్థను జెప్పఁగా, నాతఁడు సదయహృదయుఁడై సోమయాజులరాయబారమును మన్నించి, బహుసైన్యములతో దండెత్తివచ్చి అక్కన బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి, మనుమసిద్ధినిఁ బునరభిషిక్తునిఁగావించి, వెడలిపోయె నని సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని యీక్రిందిచరణముల వలన బోధపడఁ గలదు.

"తగుమాట విను మొక్కధర్మకార్యంబు
సూర్యవంశంబున సొబగొందునట్టి
యార్యపూజితవర్యుఁ డామన్మసిద్ధి
రాజు దా నెల్లూరు రమణతో నేల
* * *
అక్కన బయ్యన లధిక బలిష్ఠు
లక్కట సిద్ధి రాయనిఁ బాఱఁద్రోలి
దక్కనరాజ్యంబు తామె యేలుచును
నొక్కకాసైనను జక్కఁగ నీరు
వారల దండించి వారి నెల్లూరు

వారికిప్పింపు మవారణఁ బ్రీతి
ననిన, గణపతిరా జట్లకా కనుచు
* * *
వెషలి గణపతియు విజయంబునకును
గుడియెడమల సేన కొలిచి యేతేర
వెలనాడు చేరియు వీడెల్ల గాల్చి
వెలనాటిరాజును వెసగెల్చి వాని
యప్పనంబులుగొని యటచని రాజు
గుప్పున నెల్లూరు కూడనేతెంచి
యక్కన బయ్యన నచట సాధించి
* * *
నెల్లూరు ప్రజలకు నేర్పువాటిల్లఁ
జెల్లించె మన్మసిద్ధిరాజునకు
నెల్లూరిపట్టంబు నేర్పుతోఁ గట్టి
నల్లలితాదృతి సముదగ్రములను
నలువదెనిమిదియు నగుపట్టణముల
నరుదొంద సాధించి యామన్మసిద్ధి
రాజుకిచ్చియుఁ దన తేజంబు దిశలఁ
బూజకెక్కఁగ ఘనరాజితయశుఁడు
ఘనతటాకంబు దాఁ గట్టించె నచటఁ
గొనకొని నెల్లూరఁ గొన్నాలలుండి
మనుమసిద్ధికి రాజ్యమహిమలు దెల్పె."

ఈ పైగ్రంథమునఁ బేర్కొనంబడిన యక్కన బయ్యన లనువారినామము లేశాసనములందును వినంబడకున్నవి. మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క శాసనములు కందుకూరుసీమలోని పెంట్రాలలోఁ గాన్పించుచున్నవి. అయ్యవి ౧౨౪౮ మొదలుకొని ౧౨౬౨ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. కడపమండలములోని

నందలూరుశాసనములలో నొకదానియందు మనుమసిద్ధి కోదూరుగ్రామమును ౧౨౫౭ - వ సంవత్సరమున బ్రాహ్మణులకు దానముచేసినట్లుగ వ్రాయఁబడినట్లు చెప్పియున్నాను. ఆశాసనములోనే మనుమసిద్ధరాజు కాకతీయగణపతిదేవునితో స్నేహము సంపాదింపవలయు నని కోరికగలిగియున్నట్లుగఁ దెలుపఁబడి యున్నది. కాఁబట్టి ౧౨౫౭ వఱకును మనుమసిద్ధికి గణపతిదేవచక్రవర్తితో మైత్రి లేనటుల స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నాఁడా సంవత్సరముననే గణపతిదేవుని సామంతుఁడైన మహారాష్ట్రిసారంగునితో యుద్ధముచేసి జయించుటకూడ నైయంశమును బలపఱుచుచున్నది. కనుక ౧౨౫౭ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే వారిరువురకు మైత్రి యేర్పడియుండవలయును. క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరమున రుద్రమదేవి కాకతీయసింహాసన మధిష్ఠించినటులఁ ద్రిపురాంతకములోని యొకశాసనమునఁ జెప్పఁబడియున్నందున, గణపతిదేవుఁడు ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరముననే కీర్తిశేషుఁడై యుండుననుటకు సందియము లేదు. కనుక సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందుఁ జెప్పినట్లు అక్కన బయ్యనలు సిద్ధిరాజును బాఱఁద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొనుట ౧౨౫౮, ౧౨౫౯ సంవత్సరములలో జరుగవలసియుండునుగదా. ఆసంవత్సరములలో మనుమసిద్ధిరాజు రాజ్యాభివృద్ధికై సిద్ధిరాజుచేతను, నతనికి సామంతలుగ నున్న పల్లవరాజులచేతను, కందుకూరుసీమలోని పెంట్రాలలోఁ జేయఁబడిన దానశాసనములు గనంబడుటచేత నాకాలమునందు సిద్ధిరాజు రాజ్యపదభ్రష్టుఁ డయ్యె నని విశ్వసింపరాదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందలి అక్కనబయ్యనలచరిత్రము కల్పిత మని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి మహాభారతమును తెనిఁగించియుండలే దని యాగ్రంథములలోని గద్యలనుబట్టియే మనము సులభముగా గ్రహింప వచ్చును. నిర్వచనోత్తరరామాయణము ౧౨౫౮ దవ సంవత్సరమున రచింపఁబడియుండవచ్చును. అట్లయినయెడల నాసంవత్సరముగాని, మఱుసటిసంవత్సరముగాని, సిద్ధిరాజు రాజ్యపదభ్రష్టుఁడైయున్నకాలమున తిక్కనమంత్రి యజ్ఞమును జేసి, తెనుఁగు భారతమును రచించి గణ

పతిదేవుని కొల్వుకూటమున విన్పించినాఁ డని విశ్వసించుటకంటె వింతవిషయము మఱియొక్కటి యుండఁబోదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని విషయములను సమన్వయింపవలసినపక్షమున నిట్లు సమన్వయింప వచ్చును. అక్కన బయ్యనలు నెల్లూరునుండి సిద్ధిరాజును బాఱఁద్రోలఁగా సిద్ధిరాజు కందుకూరుసీమలోని పెంట్రాలకోటలోఁ జేరి యందు నివసించి యుండును. ఆకాలమునఁ దిక్కనసోమయాజి గణపతిదేవునికడకుఁ బోయి యాతనివలన మన్ననలను గాంచి, తన వచ్చినపని తెలుపఁగా నాతఁడు తనసైన్యమును బంపి అక్కన బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఱఁద్రోలి మనుమభూపతిని బునరభిషిక్తునిఁ గావించి యుండును. తిక్కనభారతాఖ్యానమును విన్పించినాఁడనియు, తిక్కన బౌద్ధులను వాదమునఁ గెలిచినాఁడనియు, బౌద్ధులక్రూరమారణకర్మకుఁ దిక్కన యొడంబడినాఁడనియుఁ జెప్పుట కవికల్పితములని స్పష్టముగఁ జెప్పఁదగును. భావిపరిశోధనములవలనఁగాని, మన కీవిషయము చక్కఁగా బోధపడఁజాలదు. మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికియున్నంతవఱకు స్వతంత్రుఁడై స్వల్పరాజ్యముతోనే తృప్తిఁగాంచి కాకతీయసైన్యాధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచుండె నని నాయభిప్రాయము.

కాటమరాజ మనునుమసిద్ధిరాజుల యుద్ధము.

ఖడ్గతిక్కన పౌరుషపరాక్రమములు.

పసులమేపు బీళ్లనిమిత్తమై కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును వివాదము పొసఁగి మహాయుద్ధము జరిగినటులఁ గాటమరాజుకథవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈయుద్ధకథనము ద్విపదలో రామరావణయుద్ధముగ వర్ణింపఁబడినది. మనుమసిద్ధి రావణుఁడుగఁ బోల్పఁబడియెను. కాటమరాజుతండ్రి పెద్దిరాజు. పెద్దిరాజుతండ్రి వల్లురాజు. ఇతఁ డాత్రేయగోత్రోద్భవు లయిన యాదవులసంతతిలోనివాఁడుగఁ జెప్పఁబడియెను. ఇతఁడు కనిగిరిసీమలోని ఆలవలపాడున కధిపతిగ నుండెను. కాటమరాజు కనిగిరిసీమలోని యెఱ్ఱగడ్డపాడున కధిపతిగ నుండెను. దేశమున ననావృష్టి సంభవింప యాదవు లనం

బడు గొల్లవాండ్రెల్లను తమతమ పసులమందలను దోలుకొని దక్షిణమునకు వచ్చి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క పసులబీళ్లను గొన్నిటిని పుల్లరికిం గైకొని పసులను మేపుకొని పుల్లరి చెల్లింపకయే వెడలిపోయిరి. అందుపై సిద్ధిరాజునకుం గోపమువచ్చి అన్నంభట్టను బ్రాహ్మణుని రాయబారిగాం గాటమరాజుకడకుం బంపించెను. కాటమరాజు పుల్లరిచెల్లింపక తగవు పెట్టెను. అంతట మనుమసిద్ధిరాజు కాటమరాజును శిక్షించుటకై బహుసైన్యములంగూర్చుకొని దండెత్తి వచ్చెను. కాటమరాజుకూడ బంధుజనులను మిత్త్రులను గూర్చుకొని యుద్ధసన్నద్ధుం డయ్యెను.

అప్పుడు తిరునామాలతిప్పరాజు, శ్రీకంఠరాజు, పెదవేంగిచొక్కరాజు, పెదవరదరాజు, అర్లకొండ అచ్చిరాజు, ఆదివన్నె మాదిరాజు, గయికొండ గంగరాజు, ఉర్లకొండ సోమన్న, ఉదయాద్రి ఉమ్మయ్య, చెన్నపట్టణము చంద్రశేఖరుండు, దేవముని వెంగళయ్య, పట్టుకోట బసవరాజు, కాళహస్తి పాపతిమ్మరాజు, వెలకంచి వెంగళపతి రాజు, ప్రభగిరిపట్టణము పద్మశేఖరుండు మొదలగు యోధులు మనుమసిద్ధికిం దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈయోధుల కందఱకు నాయకుండై ఖడ్గతిక్కన సిద్ధిరాజుసేనల నడిపించుకొని వచ్చెను.

పల్నాటిప్రభు వయిన పద్మనాయండును, పల్లికొండప్రభు వయిన చల్లపిన్నమనాయండు, దొనకొండ అయితమరాజు, ఎఱ్ఱయ్య, భట్టావులరాజు, కరియావులరాజు, వల్లభన్న, నాచకూళ్లనాయండు, నేతిముద్దయ్యనాయండు, పాచయ్యనాయండు, ముమ్మయ్యనాయండు, పుత్తమరాజు, మొదలగుయాదవవీరులును, కాటమరాజునకుం దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈసైన్యముల కంతకుం బిన్నమనాయనిమంత్రియు నారాధ్యబ్రాహ్మణుండు నగు బ్రహ్మరుద్రయ్య నాయకుండై నడిపించెనంట. ఉభయసైన్యములును పాలేటియొడ్డున నున్న పంచలింగాలకొండకడ నెదుర్కొన్నవి.

సిద్ధిరాజు సేనాపతి యగుఖడ్గతిక్కన, తిక్కరాజుమంత్రియును తిక్కనసోమయాజి పెద్దతండ్రియు నగు సిద్ధనామాత్యుని నేడ్వురుకొడుకులలోను బెద్దవాం డని యిదివఱకే దెలిపియుంటిని. ఇతం డప్రతిమాన మైన ప్రతిభ కల

వాండు. దశకుమారచరిత్రమునందు కేతనకవి యాతని నీక్రిందివిధమున వర్ణించి యున్నాండు.

"సీ. వేఁడినవర్థార్థి వృథపుచ్చ నేరని
దానంబు తనకు బాంధవుఁడు గాఁగ,
నెదిరినజము నైన బ్రదికిపోవఁగనీని
శౌర్యంబు తన కిష్టసఖుఁడు గాఁగ,
శరణుచొచ్చిన శత్రువరు నైనరక్షించు
కరుణయె తనకు సంగాతి గాఁగఁ,
బలికినఁ బాండవప్రభు నైనమెచ్చని
సత్యంబు తనకు రక్షకుఁడు గాఁగఁ,
గీ. జగతి నుతికెక్కె రాయవేశ్యాభుజంగ
రాజ్యరత్నాకరస్ఫూర్తి రాజమూర్తి
గంధవారణబిరుద విఖ్యాతకీర్తి
దినపతేజుండు సిద్ధయ తిక్కశౌరి."

మరియుం దిక్కనసేనానిగృహం బీవిధంబుగా నుండు నని మిక్కిలి మనోహరంబుగా వర్ణింపం బడినది.

"సీ. వీరనికాయంబు వేదనినాదంబుఁ
బాయక యెప్పుడు మ్రోయుచుండు,
భూసురప్రకరంబు సేసలు చల్లంగఁ
బాయ కెన్నియొకుటుంబములు బ్రదుకు,
బ్రాహ్మణావళికి ధారలుపోసినజలంబు
సతతంబు ముంగిట జాలువాఱు,
రిపులకొసంగినపత్త్రికల పుత్త్రికలను
బాయక కరణముల్ వ్రాయుచుంద్రు,
గీ. మానఘనుఁ డైన తిక్కనమంత్రియింట,
మదనసముఁ డైన తిక్కనమంత్రియింట,

మహితయశుఁ డైన తిక్కనమంత్రియింట,
మంత్రిమణి యైన తిక్కనమంత్రియింట."

ఆహా! ఇమ్మహానుభావుఁడు పరశురామునివలెను, ద్రోణాచార్యునివలెను, కృపాచార్యునివలెను, అశ్వత్థామవలెను, బ్రహ్మతేజము దాల్చుట మాత్రమే గాక, మహాక్షాత్త్రమునుబూని వారలవలెఁ గ్రూరచిత్తుఁడై దుష్కర్మముల కొడిగట్టక మానియై ధర్మయుద్ధంబునఁ బ్రాణంబు లర్పించుటకు నైన సిద్ధపడియెంగాని, అపయశంబు పాలఁబడుటకొల్లఁడయ్యెను గదా! అభినవదండియైన కేతనకవి పొగడ్తలు పొల్లులుగాక తిక్కనసేనానిపట్టున సత్యంబులై సార్థకంబు లగుచున్నవి. తిక్కనసేనాని, సిద్ధిరాజు సమ్మతి గైకొని తానొక్కఁడనే యాదవులను జయించివత్తు నని తనసైన్యములతో ముందుగాఁ బోయి, శత్రువులను మాఱ్కొనియెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము జరిగెను. తుదకు తిక్కనసైన్యమంతయు హత మయ్యెను. తిక్కన యుద్ధభూమిని నొక్కఁడు మిగిలియుండుటను ప్రతిపక్షయోధుఁడైన పిన్నమనాయఁడు చూచి—

"పోరునిలుపుమోయి భూసురోత్తముఁడ
సరిగాదు మాతోడ సమరంబుఁ జేయ
అగ్రజాల్ మీరు యాదవులము మేము
ఉగ్రము మామీఁద నుంపంగరాదు."

అని పలికెనట. అందుపైని తిక్కన, సైన్యమంతయు హత మగుటకుఁ జింతించి మఱల సైన్యమును గొనివచ్చి తలపడియెదంగాక యని గుఱ్ఱమును ద్రిప్పుకొని పురంబునకు వచ్చెనఁట. పౌరజనంబులు పరాజితుఁడై పాఱివచ్చిన తిక్కయోధునిఁ గాంచి నవ్వువారును, కేరడము లాడువారును, నై యనేకవిధంబుల మనస్సునకుఁ జింత గలిగించిరి. పౌరజనంబులు మాత్రమే గాక, యింటికిఁ బోయినతోడనే వృద్ధుఁడైనతండ్రి సహితము "యుద్ధమున నైనం జావక యిటులేల పాఱివచ్చితివి, కడుపుచెఱుపఁబుట్టితి వ"ని నిందించెనఁట! ఈ రణతిక్కన స్నానమునకు వచ్చినపుడు భార్య స్త్రీల కుంచినట్లుగా రహస్యస్థలంబున నీళ్ల

బిందెనుంచి దానికి నులకమంచమును చాటుపెట్టి దానిమీఁదఁ బసుపుముద్ద యుంచెనఁట? దానిం జూచి సిగ్గుపడి ఖేదపడుచుండఁగా, భార్య—

"క. పగఱకు వెన్నిచ్చినచో
నగరే నిను మగతనంపునాయకులందఱ్
ముగురాఁడువార మైతిమి
వగపేటికి జలకమాడవచ్చినచోటన్."

అని యొకసక్కెము లాడెనఁట!

అన్నములోఁ బోయునప్పుడు పాలు విఱిగిపోఁగా తల్లిసైతము పరిహాసముగా—

"కం. అసదృశముగ నరివీరులఁ
బసమీఱఁగ గెలువలేక పందక్రియ నీ
వసివైచి విఱిగివచ్చినఁ
బసులు న్విఱిగినవి, తిక్క! పాలున్విఱిగెన్."

అని పలికెనఁట! ఇంకఁ జెప్పవలసిన దేమున్నది? ఇట్టిపలుకు లెల్లను శూలములైనాట మానాభిమాని యైన యమ్మహాయోధుఁడు చేసినపనికిఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై, "ఈసారి మఱలఁ బోయి శాత్రవులను మాఱ్కొని జయంబుఁ గొందు. అయ్యది సంప్రాప్తంబు గాదేని ప్రాణం బుండుదనుకఁ బోరాడి వీరస్వర్గంబు నైనఁ జూఱఁగొందు. మానాభిమానములు గల శూరుఁ డిట్టి రోఁతబ్రదుకు బ్రదుకఁడు." అని తలపోసి, యెవ్వ రెన్నివిధముల వారించినను వినక, సిద్ధిరాజు నొడంబఱిచి మఱల సైన్యముం గొనిపోయి శత్రువులను మాఱ్కొని భీమసంగ్రామంబు గావించెను. చరిత్రకారుఁడు యుద్ధభూమిని నాతండు చేయుచున్న యుద్ధక్రమము నిట్లభివర్ణించుచున్నాఁడు.

"చ. పదటున వాజి రాహుతులపైదుమికించుచుఁ దిక్కఁడార్చినన్
బెదరి పరిభ్రమించి కడుఁ బిమ్మటి వీరులు భీతచిత్తులై
యదెయదె డాలు వాల్మెఱుఁగు లల్లదె యల్లదె యాతఁడంచనన్
గాదుకక యాజిఁజేసె రిపుకోటులకందఱ కన్నిరూపులై."

ఇట్లే బ్రాహ్మణుఁ డగు నందూరి కొమ్మనామాత్యుఁడు క్రొత్తచర్లపరిసరభూములందుఁ గటకరాజుతోఁ బోరాడి చూపిన యుద్ధనైపుణ్యమును మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమునందు,

"సీ. నెలకట్టెవాటునఁ జెలఁగి కెంటెని మాఁటేఁ
గూడ గుఱ్ఱంబులు గుదులుగ్రుచ్చ,
బ్రతిమొగం బగునరపతుల కత్తళమునఁ
గడిమమై వీఁపులు వెడలఁ బొడుచుఁ,
బందంపుగొటియల పగిది నేనుంగుల
ధారశుద్ధిగ నసిధార దునుముఁ,
జిదియించుఁ బగిలించుఁ జేతులతీటవో
వడిఁ గాండ మేసి మావతుల తలలు,
గీ. తల పుడికి వ్రేసి మావంతుతలలు శత్రు
రాజశిరములు ద్రొక్కించు రాఁ గెఁదిరుగ
వాగె నుబ్బెడు తన వారువంబుచేత
మహితశౌర్యుండు కొమ్మనామాత్యవరుఁడు."

అని మిక్కిలి మనోహరముగా వర్ణించి యున్నాఁడు. ఆకాలమునం దీ బ్రాహ్మణమంత్రివరులు రాజ్యతంత్రమునందు మాత్రమే గాక యుద్ధతంత్రమునందును బ్రవీణులై యుండి రనుట కిట్టివృత్తాంతము లెన్నియైన నాంధ్రసారస్వతమునం గనుంగొనఁ గలము.

ఇట్లు ప్రచండవిక్రమార్కుఁడై ఘోరసంగ్రామంబున శత్రుసేనను మార్కొని పీనుంగుపెంటలు గావించుచు రణకేళి సల్పుచుండ, యాదవ వీరులును వెనుదీయక మహోదగ్రులై తిక్కనసైన్యముపైఁ బడి కత్తులఁ గఠారుల నీఁటెలం బొడిచి చక్కాడుచుఁ బెద్దకాలంబు పోరాడ నుభయసైన్యంబులం బెక్కండ్రు వీరభటులు నేలంగూలిరి. అంతటఁ బిన్నమనాయఁడు ఖడ్గతిక్కనను సమీపించి "ఓ విప్రోత్తమా! యుద్ధము చేయుట బ్రాహ్మణునకుఁ బాడిగాదు. మిమ్ముం జంపిన మాకు బ్రహ్మహత్యా దోషంబు వాటిల్లు నని నా

మనంబు తల్లడిల్లుచున్నది. తొలంగుట నీకును మాకును గూడ శ్రేయస్కరంబని యూహింతు" నని గొంతెత్తి గంభీరవాక్యంబులు వలుకఁ దిక్కనయు "ఓ నాయఁడా! రణశూరుఁడవై యుద్ధము సేయఁజాలక పందక్రియ ధర్మపన్నంబు లేల చదివెదవు? వానిం గొన్ని నేనెఱుంగుదునుగాని, వీరుండ వౌదువేని కదలక నిలుచుండి యుద్ధంబుచేసి చేతనయ్యె నేని నా ప్రాణంబులు గొని విజయపతాక మెత్తుము. కాదేని శరణుచొచ్చి మాపుల్లరి మాకుఁ బెట్టుము," అని హెచ్చరింపఁ బిన్నమనాయఁడు బ్రహ్మహత్యాదోషమునకు వెఱచి యేమి చేయుటకును జేతులును గాళ్లు నాడక నిశ్చేష్టితుఁడై చూచుచుండ, వాని మంత్రి బ్రహ్మరుద్రయ యచటికి నేతెంచి "తిక్కన నేఁదలంపడి పోకార్చెద నీవటుండు" మని తన ప్రతివీరునిపై హయంబును బఱపి యుద్ధము చేయఁగా నిరువురగుఱ్ఱంబులు నీటెపోటుల నేలంగూల, నిరువురును గత్తులుదూసి "హరహరా" యని యభిమన్యు లక్ష్మణకుమారులవలె ద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ గలియంబడి యుభయసైన్యంబులవారును నివ్వెఱపడి చూచుచుండఁ బెద్దయుం బ్రొద్దు పోరాడి తుదకు నేలకొఱిగిరి. ఆపాటుంగని తిక్కన సైనికులలో హతశేషు లయినవార లీక్రిందివిధముగాఁ జెప్పుకొని యాక్రందించి రని యొకకవి చెప్పియున్నాఁడు.

"సీ. ధైర్యంబు నీమేనఁ దగిలియుండుటఁ జేసి
చలియించి మందరాచలము తిరిగె,
గాంభీర్య మెల్ల నీకడన యుండుటఁ జేసి
కాకుత్స్థుచే వార్ధి కట్టువడియె,
జయలక్ష్మి నీ యురఃస్థలినె యుండుటఁ జేసి
హరిపోయి బలి దానమడుగుకొనియె,
నాకార మెల్ల నీయందె యుండుటఁ జేసి
మరుఁడు చిచ్చునఁబడి మడిసిచనియె,
గీ. దిక్కదండనాథ దేవేంద్రపురికి నీ
వరుగ నెఱిఁగి నగము తిరుగుటుడుగు

నభికట్టువిడుచు నచ్యుతుకోదమాను
మరుఁడు మరలఁ గలుగు మగలరాజ."

అని తనసైనికులెల్ల హాహాకారంబులు సేయుచుండఁ బ్రాణంబులు దేహంబును విడిచినవిధం బాకవిశర్యుఁడే మరల నిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

"సీ. నందిని బుత్తెంచె నిందుశేఖరుఁడునీ
వన్నయేతెమ్ము తారాద్రికడకు,
గరుడుని బుత్తెంచె నరహరిరావయ్య
వడి సిద్ధతిక్క కైవల్యమునకు,
హంసనుబుత్తెంచె నజుఁడు నీకడకు ను
భయకులమిత్త్రి రా బ్రహ్మసభకు,
నైరావతముఁబంపె నమరేంద్రుఁ డిప్పుడు
దివమున కేతెమ్ము తిక్కయోధ,
గీ. యనుచు వేఱువేఱ నర్థితోఁ బిలువంగ
వారువీరు గూడ వచ్చివచ్చి
దివ్యయోగియైన తిక్కనామాత్యుఁడు
సూర్యమండలంబుఁ జొచ్చిపోయె."

తరువాత కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును యుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమున నిరువురునుగూడ వీరస్వర్గమును జూఱఁగొన్నట్లుగాఁ గాటమరాజుచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ యుద్ధము జరిగినది యేసంవత్సరమో సరిగాఁ జెప్పుట కేయాధారమును గానిపింపలేదు. కందుకూరుసీమలోని గుండ్లపాలెములో భ్రమరేశ్వరాలయములో నొకఱాతిపలకపై నీ విషయము సంగ్రహముగాఁ దెలుపఁబడియెను గాని, యందుఁ జెప్పఁబడిన కాలము వేఱుగను నాయకులు వేఱుగ నున్నారు.[1] అందసందర్భవిషయము లెన్నోగలవు. ప్రతాపరుద్రుని కాలమున ననఁగా శా. శ. ౧౧౮౦ కాళయుక్తి సం. కార్తీక శు గ మీ గురువారమున జరిగినటులఁ దెలుపఁబడినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన

1. Nellore Inscriptions, Vol. II, Kandukur, 26.

సంవత్సరమునకును తిథివారంబులకును బొసఁగుపాటు గానరాదు. ఇది కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ గాక, వల్లురాజునకు నల్లసిద్ధిరాజునకు జరిగిన యుద్ధముగాఁ జెప్పఁబడియెను. మనుమసిద్ధిరాజునుగూడ నల్లసిద్ధిరా జని పేర్కొనుచుండిరేమో. కాటమరాజుతాత వల్లురాజు. ఈశాసనమును ఎవ్వరో కొండయ్యకొడుకు రామయ్య యనునాతఁడు వ్రాయించినదిగాని, యొకరాజుగాని యతనిమంత్రులుగాని వ్రాయించినది కాదు. అది యెప్పుడు వ్రాయఁబడినదియుఁ దెలియరాదు. వీని నన్నిటిని బరిశీలించిచూడఁగా నది విశ్వాసపాత్ర మైనదిగా గనుపట్టదు.

క్రీ. శ. ౧౨౬౦దవ సంవత్సరాంతమువఱకు మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికియున్నట్లుగా శాసనములు గానంబడియుండుటచేత నాసంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే కాటమరాజుకథ నిజమైనయెడల మనుమసిద్ధిరాజు మరణము నొంది యుండవలయును. కృష్ణామండలములోనందిగామసీమలోని అనమంచిపల్లెగ్రామమునందలి శివాలయముయొక్క గర్భాలయము ముందటి ఱాతిపలకమీఁది శిలాశాసనములు నాలిగింటిలో నొకదానియందు శాలివాహనశకము ౧౧౮౨వసంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౬౦వ సంవత్సరమునందును; మఱియు, కృష్ణామండలములోని నూజివీడుసంస్థానములోఁ జేరిన కొండనాయనివరగ్రామముయొక్క చెఱువుగట్టుమీఁద నున్న దేవాలయముసమీపమునందలియొకఱాతిమీఁద చెక్కఁబడిన శాసనములో శాలివాహనశకము ౧౧౮౯వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౨౬౭వ సంవత్సరమునందును "మనుమరాజు" భూదానములు చేసినటులఁ జెప్పఁబడి యున్నదని స్యూయల్ దొరగారిగ్రంథమునుండి కాఁబోలు నెత్తి యాంధ్రకవులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియున్నది.[1] ఆశాసనములందుఁ బేర్కొనంబడిన మనుమభూపతి నెల్లూరునుబాలించిన యీమనుమసిద్ధిరాజు కాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

1. Lists of the Antiquarian Remains In the Presidency of Madras by Robert Sewell, Vol. I. pp. 43, 51.

తిక్కనసోమయాజి.

తిక్కనసోమయాజి మంత్రిభాస్కరుని మనుమఁ డనియు, కొమ్మనామాత్యుని పుత్త్రుఁ డనియు, నిదివఱకుఁ దెలిపియుంటిని. ఆపస్తంబసూత్రుండును, గౌతమగోత్రుండు నగు కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరునకు దండనాథుఁడుగా నుండెను. గుంటూరివిభుఁ డనఁగా గుంటూరికరణ మని యొక విమర్శగ్రంథమునందు నవిచారపూర్వకముగా వ్రాయఁబడినది. కొమ్మన దండనాథుఁ డని తిక్కనసోమయాజియే విరాటపర్వములోని యీక్రిందిపద్యమునఁ జేర్కొనియున్నాఁడు.

"సీ. మజ్జనకుండు సన్మాన్యగౌతమగోత్ర
మహితుండు భాస్కరమంత్రితనయుఁ
డన్నమాంబాపతి యనఘులు కేతన
మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల
కూరిమితమ్ముండు గుంటూరివిభుఁడు కొ
మ్మనదండనాథుఁడు మధురకీర్తి
విస్తరస్ఫారుఁ డాపస్తంబసూత్రప
విత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది,
గీ. యర్థిఁ గలవచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల
నస్మదీయప్రణామంబు లాదరించి
తుష్టిదీపించి కరుణార్ద్రదృష్టిఁ జూచి
యెలమి నిట్లని యానతియిచ్చె నాకు."

తిక్కనసోమయాజి యొకవేళఁ బక్షపాతబుద్ధితోఁ దనతండ్రి సామాన్యుఁడైయుండఁగా దండనాథుఁ డని పేర్కొనియుండవచ్చు నని చెప్పవత్తురేమో? తిక్కనసోమయాజికిఁ దనకావ్యము నంకితముచేసిన కేతనకవియుఁ గొమ్మనామాత్యుని ధైర్యంబున హిమవంతునితోడను, శౌర్యంబున నర్జునునితోడను బోల్చి, సూర్యవంశకభూపాల సుచిరరాజ్యవనవసంతుఁ డని యీక్రిందిపద్యములో మనోహరముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. స్వారాజ్యపూజ్యుండొ కౌరవాధీశుండొ
నాఁగ భోగమున మానమున నెగడె,
రతినాథుఁడో దినరాజతనూజుఁడో
నాఁగ రూపమున దానమున నెగడె,
ధరణీధరేంద్రుఁడో ధర్మసంజాతుఁడో
యనఁగ ధైర్యమున సత్యమున నెగడె,
గంగాత్మజన్ముఁడో గాండీవధన్వుఁడో
యనఁగ శౌచమున శౌర్యమున నెగడె,
గీ. సూర్యవంశకభూపాల సుచిరరాజ్య
వనవసంతుండు బుధలోకవత్సలుండు
గౌతమాన్వయాంభోనిధి శీతకరుఁడు
కులనిధానంబు కొట్టరు కొమ్మశౌరి."

కాఁబట్టి కొమ్మనామాత్యుఁ డొకసామాన్యకరణముగా నుండవచ్చు నని చేసిన ప్రశంస యప్రశస్తమైనదనియు, నిరాధారమైనదనియుఁ జెప్పుట కెంతమాత్రము సందియము లేదు. ఇట్టి కొమ్మనామాత్యునకును అన్నమాంబికకును జనియించినవాఁడు మన యీతిక్కనసోమయాజి. ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజుకడ మంత్రియుఁ గవియు నై విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు సిద్ధిరాజుకడ మిక్కిలి మన్ననగలవాఁడై యతనితోడ సమానప్రతిపత్తి గలవాఁడై వరుసచేఁ బిలువఁబడుచున్నట్టును నట్టివరుసలో మనుమక్ష్మావల్లభున కీకవి మామవరుసగలిగియున్నట్టును నిర్వచనోత్తరరామాయణము మొదట తిక్కనకవిని గూర్చి మనుమభూపతి చెప్పినటు లున్న యీక్రింద పద్యమునుబట్టి విస్పష్టమగుచున్నది.

"క. ఏ నిన్ను మామ యనియెడు
దీనికిఁ దగనిమ్ము భారతీకన్యక నా
కీనర్హుఁడ వగు దనినను
భూనాయకుపలుకు చిత్తమున కింపగుఁడున్."

ఇట్లు సిద్ధిరాజుచేఁ గోరఁబడి తిక్కన తాను రచించిన నిర్వచనోత్తరరామాయణకావ్యము నాతని కంకితము చేసెను. ఈ నిర్వచనోత్తరరామాయణము ప్రథమంబున రచింపఁబడిన దగుటంజేసి కాఁబోలు నిందుఁ దిక్కనార్యుఁడు తన పాండిత్యాతిశయమును దన కవిత్వనియమమును జెప్పుకొని కుకవినిందయుఁ జేసియున్నాఁడు. ఇట్టిది యాంధ్రీకృతభారతమునఁ గానరాదు. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి యజ్ఞము చేసియుండలేదనియు, వయస్సు మీఱినవాఁడు కాఁడనియు, నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్త్రి కొమ్మనామాత్యపుత్త్రి బుధారాధనవిధేయ తిక్కననామధేయ ప్రణీతంబైన" అను గద్యమునుబట్టియే మనము సులభముగా గ్రహింపవచ్చును. భారతము రచించునప్పటి కీతఁడు యజ్ఞముచేసినటులు భారతములోని "ఇది శ్రీమదుభయకవిమిత్త్రి కొమ్మనామాత్యపుత్త్రి బుధారాధన విరాజి తిక్కనసోమయాజి ప్రణీతం బైన" అను గద్యమునుబట్టియే విస్పష్ట మగుచున్నది. నిర్వచనోత్తరరామాయణమున 1258 వ సంవత్సరమువఱకు జరిగినవిషయములను జేర్కొనియుండుటచేతను, అప్పటికి యజ్ఞముచేసి యుండలేదు గనుకను, భారతము మనుమసిద్ధిరాజున కంకితముచేయఁబడక హరిహరనాథున కంకితము చేయఁబడియుండుటచేతను భారతము మనుమసిద్ధిరాజు మరణానంతరము కొన్నిసంవత్సరములకు రచియింపఁబడిన దని చెప్పవలసియున్నది. ఈ మంత్రిపుంగవుఁడు మనుమసిద్ధిరాజును నతనిసేనానియుఁ దనకు బెదతండ్రికొడుకు నగు తిక్కనమంత్రియు మరణము నొందినతరువాత విరక్తిభావము జనింప లౌకికాధికారధూర్వహత్వమునుండి తొలఁగి వైదికమార్గనిష్ఠ మగువర్తనమునం బ్రీతిజనింప నగ్నిష్టోమ మనుక్రతువు నాచరించి సోమయాజియై మహాభారతమును రచించి జగద్విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు లౌకికాధికారధూర్వహుండై యున్నకాలముననే మహాభారతమును రచింపఁబూనుకొనె ననుట కేవలమును బొరఁబాటుగాని వేఱొండు కాదు. ఇతఁడుగణపతిదేవుని యాస్థానమునకుంబోయి భారతాఖ్యానమును వినిపించెననుటయు విశ్వాసపాత్ర మైనవిషయము గాదు. ఇమ్మహనీయుఁడు

మనుమసిద్ధిరాజు మరణమునొందినవెనుక బహుకాలమువఱకు జీవించి యున్నట్టుగఁ గనంబడుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి శిష్యుఁడైన మారనకవి 1295 వ సంవత్సరము మొదలుకొని 1323 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన రెండవ ప్రతాపరుద్రుని సేనాధిపతులలో నొక్కఁడగు నాగయగన్నమంత్రికిఁ దన కావ్యము నంకితము చేసియుండుటచేత తిక్కనసోమయాజి 1290 వ సంవత్సరము వఱకు జీవించి యుండవచ్చును.

సరసకవితాసామ్రాజ్యవిలసితుఁడైన యిమ్మహాకవివరుండు—

"ఉ. ఆదరణీయసారవివిధార్థగతిస్ఫురణంబుగల్గి య
ష్టాదశపర్వనిర్వహణసంభృతమై పెనుపొందియుండు నం
దాదిదొడంగి మూఁడుకృతు లాంధ్రకవిత్వవిశారదుండు వి
ద్యాదయితుం డొనర్చె మహితాత్ముఁడు నన్నయభట్టు దక్షతన్."

అని నన్నయభట్టును ఆంధ్రకవిత్వ విశారదుండనియు, విద్యాదయితుండనియు మాత్రమే చెప్పియున్నాఁడుగాని, ప్రథమాంధ్రకవినిగాఁ జెప్పియుండలేదు. అదియునుంగాక, తిక్కన యాదికవీంద్రులను నూతనసత్కవీశ్వరులను నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు స్తుతించుటచేత నన్నయాదులకు బూర్వము నందుఁగూడ నాంధ్రకవీంద్రు లనేకు లున్నట్టు స్పష్టపడుచున్నది. [1]

కవిబ్రహ్మయనియు, కవిలోకచక్రవర్తి యనియు, నాంధ్రకవి ప్రపంచముచే నిరంతరము సంకీర్తనము సేయంబడుచున్న యిమ్మహానుభావుని గుణ

1. నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వము అనేకశతాబ్దములనుండి యాంధ్రసారస్వతము వర్ధిల్లుచున్నటుల ననేక దృష్టాంతములవలనఁ దెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 6 వ శతాబ్దమునుండి యాంధ్రకవిత్వము వర్ధిల్లుచున్నదనుటకు తెలుఁగుశాసనములలోని పద్యరచనయే సాక్ష్యముగ నున్నది. రాజరాజనరేంద్రునకు సమకాలికుఁడగుభోజమహారాజునకు ముద్రామాత్య మనునొకయాంధ్రకావ్యము క్షేమేంద్రకవిచే నంకితము చేయఁబడినటుల దెలియుచున్నది. కవిభల్లటుఁ డనుకవి బేతాళపంచవింశతి యనుతెలుఁగుప్రబంధమును జాళుక్య విక్రమాదిత్యున కంకితముచేసె నని దెలియుచున్నది.

విశేషంబులను గూర్చియు, వీర్యవితరణ మహిమాదులనుగూర్చియు, మహోత్తరకవిత్వసంపత్తినిగూర్చియు, సారవిహీనంపుఁ బలుకులతో రసాభాసమును గావించుచు నేనిచట వర్ణించి చదువరులమనంబుల కొకింత శ్రమంబుగలిగింప నిష్టములేక, అభినవదండి నా వినుతిఁగాంచిన కేతనకవివర్యుండు మిగుల రసవత్తరంబుగా రచించి యమ్మహనీయునకే యంకితముగావించిన దశకుమార చరిత్రములోని పద్యములనే చదువరులకుఁ గర్ణరసాయనముగా నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. సుకవీంద్రబృందరక్షకుఁ డెవ్వఁడనిన వీఁ
డనునాలుకకుఁ దొడవైనవాఁడు,
చిత్తనిత్యస్థిత శివుఁ డెవ్వఁ డనిన వీఁ
డనుశబ్దమున కర్థమైనవాఁడు,
దశదిశావిశ్రాంతయశుఁ డెవ్వఁడనిన వీఁ
డని చెప్పుటకుఁ బాత్రమైనవాఁడు
సకలవిద్యాకళాచణుఁ డెవ్వఁ డనిన వీఁ
డని చూపుటకు గుఱియైనవాఁడు,
గీ. మనుమసిద్ధిమహీశ సమస్తరాజ్య
భారధౌరేయుఁ డభిరూపభావభవుఁడు
కొట్టరువుకొమ్మనామాత్యు కూర్మిసుతుఁడు
దీనజనతా నిధానంబు తిక్కశౌరి.
క. అగు ననఁ గొమ్మయ తిక్కఁడు
జగతి నపూర్వార్థశబ్దచారుకవితమై
నెగడిన బాణోచ్ఛిష్టం
జగత్త్రయం బనినపలుకు సఫలం బయ్యెన్.
క. కృతులు రచియింప సుకవుల
కృతు లొప్పఁ గొనంగ నొరునికిం దీఱునె వా
క్పతినిభుఁడు వితరణశ్రీ
యుతుఁ డన్నమసుతుఁడు తిక్కఁ డొకనికిఁ దక్కన్.

క. అభినుతుఁడు మనుమభూవిభు
సభఁ దెనుఁగున సంస్కృతమునఁ జతురుం డై తా
నుభయకవిమిత్త్రినామము
త్రిభువనముల నెగడ మంత్రి తిక్కఁడు దాల్చెన్.
సీ. సరసకవీంద్రుల సత్ప్రబంధములొప్పఁ
గొనునను టధికకీర్తనకుఁ దెరువు,
లలితనానాకావ్యములు చెప్ప నుభయభా
షలయందు ననుట ప్రశంస త్రోవ,
యర్థిమైఁ బెక్కూళ్ల నగ్రహారంబులు
గా నిచ్చుననుట పొగడ్తపాలము,
మహితదక్షిణ లైనబహువిధయాగంబు
లొనరించుననుట వర్ణనము దారి,
గీ. పరునికొక్కని కిన్నియుఁ బ్రకటవృత్తి
నిజములై పెంపుసొంపారి నెగడునట్టి
కొమ్మనామాత్యు తిక్కన కొలది సచివు
లింక నొక్కరుఁ డెన్నంగ నెందుఁగలఁడు?"

ఈ పైపద్యములం బట్టి తిక్కనసోమయాజి విబుధజనవర సంస్తుత్యం బైన పాండిత్యమునను, గవిత్వమునను, జతురరాజనీతికార్యనిర్వహణ ధురంధరత్వమునను, కృతిపతిత్వ సామ్రాజ్యవైభవమునను, వైదికమార్గనిష్ఠాప్రారంభమునను, లోకప్రసిద్ధింగాంచి హరిహరనాథభక్తిభావనిర్మలచిత్తుండై యుత్తమంబైన గృహస్థధర్మంబును నిర్వహించుచుండె ననుటయే యీయన ప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్లఁ జాటఁగలదు. ఈకవినిగూర్చి పైపద్యములలోఁ జెప్పఁబడిన మాటలు నిక్కంబులు. అం దతిశయోక్తి యేమియు లేదని నొక్కి చెప్పఁగలను. తిక్కనకృత మైనమహాభారతకావ్యభాగ మాంధ్రభాషలో నద్వితీయ మైన దనుటకు లేశమాత్రము సందియము లేదు. ఇంత చక్కని కావ్యము ప్రపంచములో మఱి యేభాషయందైన నుండునన్న విశ్వాసము

నాకు లేదు. వేయు నేల? ప్రపంచమునందలి సమస్తభాషలలోని యుత్తమోత్తమకావ్యములలో నిదియొక్కటి యని చెప్పవచ్చును. ఈ మహాకవిని గూర్చి రావుబహదరు వీరేశలింగముపంతులుగా రాంధ్రకవులచరిత్రమునం దిటుల వ్రాసియున్నారు.

“కాని తిక్కనసోమయాజిశైలితో సమానముగా వ్రాయుటమాత్ర మెవ్వరికిని సాధ్యము కాదు. తెలుఁగుభాషయం దెన్నోగ్రంథము లున్నను, తిక్కనసోమయాజికవిత్వముతో సమానముగాఁగాని, దానిని మించునట్లుగాఁగాని, కవిత్వము చెప్పఁగలిగినవారు నేటివఱ కొక్కరును గనఁబడ లేదు. తిక్కనకవిత్వము ద్రాక్షాపాకమై మిక్కిలి రసవంతముగా నుండును. ఈతనికవిత్వమునఁ బాదపూరణమునకయి తెచ్చిపెట్టుకొనెడు వ్యర్థపదము లంతగా నుండవు. పదములకూర్పుమాత్రమే గాక యర్థసందర్భమును మిక్కిలి పొందికగా నుండును. ఏవిషయము చెప్పినను, యుక్తియుక్తముగాను ప్రౌఢముగాను నుండును; ఎక్కడ నేవిశేషణము లుంచి యేరీతి నేపదములు ప్రయోగించి రసము పుట్టింపవలయునో యీకవికిఁ దెలిసినట్లు మఱియొకరికిఁ దెలియదు; ఈతనికవిత్వము లోకోక్తులతోఁగూడి జాతీయముగా నుండును; ఈ ఘనపదలాలిత్యమును, యుక్తిబాహుళ్యమును, అర్థగౌరవమును, రచనాచమత్కృతియు, శయ్యావిశేషమును, సందర్భశుద్ధియు, కల్పనాకౌశలమును, అన్యులకు రావు.”

శ్రీమదాంధ్రమహాభారతమునకుఁ టీకవ్రాసిన బ్రహ్మశ్రీ, శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రులవా రీకవినిగూర్చి యిటుల వ్రాసియున్నారు.

“ఏవిషయమునంజూచినను నిమ్మహాకవికి సమానుఁ డని చెప్పఁదగిన కవి యొక్కఁడు నిప్పటికి వినఁబడఁడు. ఇఁక నధికుఁడు లేఁడని చెప్ప నేల? ఈమహాకవి కవనముంగూర్చి యెంత సెప్పినం జెప్పవలసియే యుండును గాని, యొకప్పటికైనం దనివిదీఱఁ జెప్పినట్లుండదు......ఈమహాకవి గ్రంథముం జూచి నేర్చుకొనవలసిన విషయములు నెన్నియేని గలవు. ఆంధ్రభాషాకవిత్వమర్మ మాతనికిఁ దెలిసినట్టులు మఱి యేయాంధ్రకవికి నిప్పటికిని తెలియదనియు, నిరాక్షేపముగఁ జెప్పవచ్చును.”

విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమాలా సంపాదకు లగు శ్రీయుత వేంకటలక్ష్మణరావుపంతులు. ఎమ్. ఏ. గారిట్లు వ్రాసియున్నారు.

“తిక్కనకృతభారతము సంస్కృతమహాభారతమునకు భాషాంతరీకరణమని మనవా రంద ఱనుకొనుచున్నారు; కాని, అది గొప్పపొరబాటు. ఇట్లనుకొనుట మనము తిక్కనయెడ నొక యపరాధము సేయుటయే. సంస్కృతాంధ్రమహాభారతముల నొద్దఁ బెట్టుకొని సాంతముగఁ జదివిచూచినయెడల నాంధ్రమహాభారతము సంస్కృత మహాభారతములోనుండి కథమాత్రము గ్రహించి దానికంటె వేయిరెట్లధిక మనోహరముగా రచించిన స్వతంత్రమహాకావ్య మని చెప్పక తప్పదు. మూలములో లేని యర్థాలంకారములును, రసభావములును, మానవస్వభావవర్ణనలును, దెలుఁగుమహాభారతమునం దెచ్చటఁజూచినను విచ్చలవిడిగాఁ గానవచ్చును. మూలములోని విసుగుఁబుట్టించెడి యనేకదీర్ఘకథానకములును, వర్ణనలును, వేదాంతఘట్టములును, తెలుఁగునందు లేనేలేవు. తిక్కన నిజమైనకవి యగుటచే నిరంకుశుఁడై మూలములోని ముఖ్యకథనుమాత్రము తీసికొని కడమభాగము నిష్టమువచ్చినటుల తగ్గించి పెంచి మార్చి వ్రాసెను. ఇట్లుచేయక సంస్కృతములోనున్న ‘చ’ కుఁ దెనుగున ‘ను’ పడ్డదా లేదా యని యిప్పటి కొందఱుకవులవలెఁ జూచుకొనుచుఁ దిక్కన తెనిఁగించియుండినచో నతనికావ్యము పృథివిలోని యుత్తమకావ్యములలో నొక్కటియై యుండదు. కావున తిక్కనకృతమహాభారతము స్వతంత్రకావ్య మనియే చెప్పవలసి యున్నది. ఇట్లనుటవలన సంస్కృతమహాభారతమునుండి తిక్కన యేమియుఁ గైకొనియుండలేదని కాని, యది మిక్కిలి తక్కువయోగ్యతకలదనిగాని, చెప్పుట మాయుద్దేశము కాదు. సంస్కృతమహాభారతము మా కత్యంతపూజనీయమే. కావ్యముగను, ఇతిహాసముగను, దానియోగ్యత గొప్పదని మే మెఱుంగుదుము. కాని, మూలములోని ప్రతిశబ్దమునకుఁ దూఁచినట్లు దెనుఁగున నొక్కొకశబ్దముండినగాని యది మంచి కావ్యము గానేరదని యనేకాంధ్రవిద్వాంసుల యభిప్రాయ మైనందున నది యసత్యమని చూపుటయే మాయుద్దేశము. సంస్కృతభారతము బంగారపు

ముద్దవంటిది ఆంధ్రభారత మాముద్దలోనుండి కావలయునంత బంగారమును దీసికొని స్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవముతోఁ జేయఁబడిన చక్కని సువర్ణకమలము వంటిది. ఉభయభారతములలోని యీభేదముఁజూపిస్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవము వెల్లడిచేయుటయే నాయుద్దేశము."

ఇట్లాధునికవిద్వాంసులు మాత్రముగాక యిట్టి యభిప్రాయములు పూర్వకవులుగూడ కలిగియున్నారు. కవిత్రయమువారిలో మూఁడవవాఁడును, ప్రబంధపరమేశ్వరపదప్రఖ్యాతుఁడు నైన యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ తనరచియించిన హరివంశమునందు నన్నయభట్టును నీకవిచంద్రుని బ్రస్తుతించునప్పు డీక్రింది పద్యములను రచించి నన్నయభట్టారకునికంటెను నీతఁడు మహిమోన్నతుఁ డని సూచించెను.

"ఉ. ఉన్నతగోత్రసంభవము నూర్జితసత్త్వము భద్రజాతి సం
పన్నము నుద్ధతాన్యపరిభావిమదోత్కటము న్నరేంద్ర పూ
జోన్నయనోచితంబు నయి యొప్పెడు నన్నయభట్టకుంజరం
బెన్న నిరంకుశోక్తిగతి నెందును గ్రాలుటఁ బ్రస్తుతించెదన్."

అనుపద్యమున విద్వత్కవికుంజరుం డయిన నన్నయభట్టారకుని వినుతిచేసి,

"మ. తన కావించినసృష్టి తక్కరులచేతం గాదు నా నేముఖం
బునఁ దాఁ బల్కినపల్కు లాగమములై పొల్పొందు నా వాణి న
త్తనునీతం డొకరుండు నాఁ జను మహత్త్వాప్తిం గవిబ్రహ్మ నా
వినుతింతుం గవితిక్కయజ్వ నఖిలోర్వీదేవతాభ్యర్చితున్."

అని తిక్కనసోమయాజిని కవిబ్రహ్మ యని చెప్పియున్నాఁడు.

ఈకవివతంసుఁడు నిర్వచనోత్తర రామాయణమును, మహాభారతమును మాత్రమేగాక, విజయసేన మను మఱియొకయసమాన ప్రౌఢకావ్యమును, కవివాగ్బంధన మనియెడు ఛందస్సును, కృష్ణశతకమును, రచించె నని చెప్పుదురు. విజయసేనము మిక్కిలి ప్రౌఢమైన యముద్రితగ్రంథము గావున శైలిదెలియుటకై దానినుండి కొన్ని పద్యము లిందుఁ బ్రకటించుచున్నాను.

సీ. ఘనసారకస్తూరికాగంధముల నన్య
గంధబాధంబులు గఱపికఱపి,
కుసుమితవల్లికాలసితవీథులఁ జొచ్చి
కని సరోగృహములఁ మునిఁగిమునిఁగి,
సమధికాహార్యాంగసంగీతములతోన
కన్నెతీఁగలకాట కఱపికఱపి,
కుముదకుట్మలకుటీకోరకంబులుదూఱి
యలిదంపతుల నిద్రఁ దెలిపిదెలిపి,
గీ. యనుదినమ్ము నప్పురాంతికమ్మున గట్టు
వాలువోలె విప్రవరుఁడు వోలె
నట్టువోలెఁ దాను నచ్చినచెలివోలె
మలయుచుండు మందమారుతంబు."

"సీ. మదనవశీకారమంత్రదేవత దృష్టి
గోచరమూర్తిగైకొనియె నొక్కొ,
సితకరబింబ నిస్రుతసుధాధారగని
తంబినీరూపంబు దాల్చె నొక్కొ,
విధికామినీశ్రేష్ఠవిజ్ఞానపరసీమ
విధి గండరంపంగ వెలసె నొక్కొ,
శృంగారనవరసశ్రీవిలాసోన్నతి
సుందరాకారంబు నొందె నొక్కొ,
గీ. కాక యొకవధూటి కడుపునఁబుట్టిన
భామకేల యిట్టి రామణీయ
కంబు గలుగు ననుచుఁ గన్నియపై మహీ
పాలసుతుఁడు దృష్టిపఱపె నర్థి."

ఉ. "పల్లవపుష్పసంపదలఁబంచి వసంతుఁడు కాపు రాకకై
యెల్లవనంబు సంకటము లేదఁగఁ దారోడికంబుమీఱ న

ట్లల్లన క్రోలిక్రోలి మలయానిలుఁ డందుఁ బురాణపత్త్రిముల్
దుల్లఁగఁజేసె సత్క్రియఁ బటుత్వము కాముఁడు విచ్చలింపఁగన్".

కవివాగ్బంధన మనులక్షణగ్రంథము నొకదాని రచియించినటులఁ దిక్కనసోమయాజి యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పకొనియున్నాఁడు.

"క. తనరం గవివాగ్బంధన
మనుఛందం బవనివెలయ హర్షముతోఁ ది
క్కనసోమయాజి చెప్పెను
జనులెల్ల నుతింప బుధుల సమ్మతి గాఁగన్."

తిక్కనసోమయాజి కృష్ణశతక మొకటి చెప్పె నని వేంకటరంగకవి యీపద్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు.

మ. "అరయన్ శంతనపుత్త్రిపై విదురుపై నక్రూరుపైఁ గుబ్జపై
నరుపై ద్రౌపదిపైఁ గుచేలునిపయిన్ నందవ్రజశ్రేణిపై
బరఁగం గల్గు భవత్కృపారసము నాపైఁ గొంత రానిమ్ము నీ
చరణాబ్జంబులు నమ్మినాఁడ జగదీశా కృష్ణ భక్తప్రియా."

ఇట్టి కృష్ణశతక మొకటియుండెనేని యది తిక్కనసోమయాజికృత మైనది గాదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

తిక్కనసోమయాజి మతము.

ఇతఁడు నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పటికి శివభక్తుఁ డని యీక్రింది నిర్వచనోత్తరరామాయణములోని పద్యమువలనఁ దేటపడుచున్నది.

మ. "అమలోదాత్తమనీష నే నుభయకావ్యప్రౌఢిఁ బాటించు శి
ల్పమునం బారగుఁడం గళావిదుఁడ నాపస్తంబసూత్రుండ గౌ
తమగోత్రుండ మహేశ్వరాంఘ్రికమలధ్యానైకశీలుండ న
న్నమకుం గొమ్మనమంత్రికిన్ సుతుఁడఁ దిక్కాంకుండ సన్మాన్యుఁడన్."

మఱియును భారతము రచించునప్పటికిఁ బరిపక్వస్థితినిగాంచి అద్వైతముయొక్క నిజతత్త్వమును దెలిసికొని పరతత్త్వము నే గొల్చుచుండె నని శ్రీమదాంధ్రమహాభారతములోని విరాటపర్వమున మొదటఁ జెప్పఁబడిన దేవతాస్తుతి,

పరతత్త్వస్తుతి యైనటుల నీక్రిందిపద్యము వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

"ఉ. శ్రీయన గౌరినాఁ బెలఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగు రూపముఁదాల్చి విష్ణురూ
పాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత కిచ్చ మెచ్చు పరతత్త్వముఁగొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్."

ఇతఁ డద్వైతియనియు, నేకేశ్వరోపాసకుఁ డనియు, స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. గావున నీపరతత్త్వవేది కృష్ణభక్తుఁడై కృష్ణశతకమును జెప్పినాఁ డనుట యుక్తియుక్తముగ లేదు.

తిక్కనవంశమువారు.

తిక్కనకొమారుఁ డైన కొమ్మనవంశమువారు నెల్లూరుమండలములోఁ బెక్కండ్రు గలరఁట. ఇదియే వాస్తవ మైనయెడల దిక్కనవంశము తామరతంపరయై వర్ధిల్లుచున్నదిగాని యీవంశములం దిక్కన కీవల నొక్కకవియైనఁ బుట్టకుండుటమాత్రము మిక్కిలి వింతగాఁ దోఁపకమానదు. కొట్టరువువంశమువారు పాటూరువా రయినారఁట.

అథర్వణాచార్యుఁడు.

ఇతఁడు త్రిలింగశబ్దానుశాసనమును, వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని, అథర్వణచ్ఛందమును, భారతమును వ్రాసి ప్రసిద్ధిగాంచిన యొకమహాకవి. వీనిలోఁ ద్రిలింగశబ్దానుశాసనమును వ్రాసినది మఱియొక యథర్వణుఁడనియు, అతఁడు నన్నయభట్టారకునకు మిక్కిలి ప్రాచీనుఁడనియుఁ, గొందఱు పండితులు తలంచుచున్నారు. అయినను హేమచంద్రునినామ మాగ్రంథమునఁ బేర్కొనంబడియుండుటవలన నది యంతవిశ్వాసపాత్ర మైన వాదముగా దలంపరాదు. అయినను, హేమచంద్రులుగూడ నొకరిద్దఱకన్న నెక్కువగ నుండవచ్చును. త్రిలింగశబ్దానుశాసనము వ్రాసిన యథర్వణుఁడు వేఱయినను గాకపోయినను వికృతివివేక మను వ్యాకరణకారికావళిని వ్రాసినవాఁడు పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునఁ గాని, పదుమూఁడవ శతాబ్దాదిని గాని యున్నట్టు మనము నిశ్చయింపవచ్చును. అథర్వణకారికలలోఁ జెప్పఁబడిన తెలుఁగక్కరము

లనుగూర్చినమార్పులు పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమువఱకు జరిగియుండలేదని దక్షిణహిందూస్థాన ప్రాచీనలిపిశాస్త్రమును రచియించిన బర్నెల్ దొరగారు వ్రాసియున్నారు. కాఁబట్టి యాకాలమునకుఁ దరువాతనే యథర్వణాచార్యుఁ డుండెనని మన మూహింపవచ్చును. అథర్వణాచార్యుఁడు కొంచెమించుమించుగాఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమువాఁడై యుండవలయును. ఇతఁడు మహాభారతమును విరాటపర్వము మొదలుకొనియే ప్రారంభించినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. ఆంధ్రశబ్దచింతామణిలోఁ లేనిలక్షణములఁ బెక్కింటిని అథర్వణాచార్యుఁడు వికృతివివేకములోఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈకవి రచియించిన తెలుఁగుభారతమిప్పటికిఁ బ్రకటింపఁబడలేదుగాని యందలిపద్యము లనేకములు లక్షణగ్రంథములలోఁ బ్రకటింపఁబడియున్నవి. ఈకవివంశచరిత్రము దెలియరాదు. ఇతఁడు జైనుఁ డని కొందఱు తలంచుచున్నారు. లక్షణగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడిన పద్యములనుబట్టి చూడఁగా నితఁడు విరాటోద్యోగభీష్మపర్వములను రచించినట్లును, కవిత్వము సంస్కృతపద బహుళముగానుండి రసవంతమైయుండుననియు రావుబహదరు వీరేశలింగముపంతులుగారు తమ కవులచరిత్రమునం దెలిపియున్నారు.

గీ. "ధర్మతనయా యుష్మదాజ్ఞానిగళవిని
బద్ధమగుచుఁ జిక్కువడియెఁ గాక
విజయమత్తగజము విడివడ్డచో నడ్డ
పాటుగలదె విష్టపత్రయమున.

క. శ్రీకంఠుఁ డెదురునపుడు వ
నౌకోధ్వజ మింద్రమకుట మర్జునతురగా
నీకము దివ్యశతాంగము
నా కవ్వడికబ్బియున్న నతఁ డేమగునో.

క. ఆకర్ణ్ణదురాలాపము
లాకర్ణింపఁగ నసహ్యమై ద్రోణునితో

నాకనదీసుతుఁ డనియె వ
నౌకోధ్వజ మెఱుఁగవచ్చు నరుఁజూపి తగన్".

(విరాటపర్వము.)

శా. "తృష్ణాతంతునిబద్ధబుద్ధు లగు రాధేయాదులంగూడి శ్రీ
కృష్ణుం గేవలమర్త్యుఁగాఁ దలఁచి మర్దింపంగ నుత్సాహవ
ద్ధృష్ణుం డయ్యె సుయోధనుం డకట! ధాత్రీనాథ యూహింపుమా
యుష్ణీషంబునఁ గట్టవచ్చునె మదవ్యాఘోగ్రశుండాలముల్".

(ఉద్యోగపర్వము.)

క. పదిదినము లయిదుప్రొద్దులు
పదపడి రెణ్ణాళ్లు నొక్క పగలున్ రేయున్ 598
గదనంబుఁ జేసి మడిసిరి
నదిసుత గురు కర్ణ శల్య నాగపురీశుల్".

(భీష్మపర్వము.)

కేతనమహాకవి.

కేతనకవి తిక్కనసోమయాజి కాలమునందుండి యాతనికిఁ దన దశకుమారచరిత్రము నంకితముచేసి మెప్పుగాంచినవాఁడు. ఈతఁడు దండివిరచితమైన దశకుమారచరిత్రమును దెనిఁగించుటచేతఁ బండితు లీతని నభినవదండి యని పొగడిన ట్లీక్రింది యాంధ్రభాషాభూషణములోని పద్యములోఁ గవియే చెప్పుకొనుచున్నాఁడు.

"క. వివిధకళానిపుణుఁడు నభి
నవదండి యనంగ బుధజనంబులచేతన్
భువిఁ బేరుగొన్నవాఁడను
గవిజనమిత్రుఁడను మూలఘటికాన్వయుఁడన్."

ఈ కవి యింటిపేరు మూలఘటికవారని నైపద్యమును బట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు శివభక్తుఁడు, కవిత్వముచెప్పి తిక్కనసోమయాజిని మెప్పించుట

సాధ్యము గాదని సూచించుచు నాతనిచేత మెప్పు గాంచినప్రౌఢ ననిఘనతగా నీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు.

"గీ. కవిత చెప్పి యుభయకవిమిత్త్రు మెప్పింప
నరిది బ్రహ్మకైన; నతఁడు మెచ్చఁ
బరఁగ దశకుమారచరితంబు చెప్పిన
ప్రౌఢ నన్ను వేఱె పొగడ నేల?"

ఇతఁడు వేఁగివిషయములోని వెట్టిరాల యనునగ్రహారమున కధిపతి, ప్రమానయకును సంకమాంబకును జనించిన ద్వితీయపుత్త్రుఁడు, ప్రోలనార్యుని తమ్ముఁడు. బండారు కేతదండాధీశుని మఱఁది, సంస్కృతాది భాషాకావ్యకర్తృత్వమున నుతిగన్నవాఁడు. అట్టి విఖ్యాతయశుఁడైనకేతనార్యుని రావించి యత్యాదరంబున నాసనార్ఘ్యపాద్యతాంబూలాంబరాభరణదానాద్యుపచారంబులఁ బరితుష్టహృదయుం జేసి 'నీవు సంస్కృతాద్యనేకభాషాకావ్యరచనావిశారదుండ వగుట జగత్ప్రసిద్ధంబు గావున నొక్క కావ్యంబు రచియించి నన్నుఁ గృతిపతిం జేయవలయు' నని తిక్కనసోమయాజి ప్రార్థింపఁగా, నతఁడు దశకుమారచరిత్రమును దెలిఁగించి యాతని కంకితము చేసినట్లుగా నవతారికయందు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతఁడు దశకుమారచరిత్రమును మాత్రమే గాక కాదంబరిని, విజ్ఞానేశ్వరీయ మను యాజ్ఞవల్క్యధర్మశాస్త్రమును, దెనిఁగించెను. ఆంధ్రభాషాభూషణమను శబ్దశాస్త్రమును రచియించెను. ఇతఁడు తన యాంధ్రభాషాభూషణము రచించుటకు ముందుఁ దెనుఁగున వ్యాకరణ మెద్దియు రచియింపఁబడియుండ లేదని,

"క. మున్ను తెలుఁగునకు లక్షణ
మెన్నఁడు నెవ్వరును జెప్ప రేఁ జెప్పెద వి
ద్వన్నికరము మది మెచ్చఁగ
నన్నయభట్టాది కవిజనంబుల కరుణన్."

అని చెప్పియున్నంతమాత్రమున నదివఱకుఁ దెలుఁగులో వ్యాకరణము మొదలగునవి లేవని యెంతమాత్రమును దలఁపరాదు. నన్నయభట్టారకునికి

బహుశతాబ్దములకు ముందే యాంధ్రకవితాకన్య జనించి వర్ధిల్లుచుండఁగా వ్యాకరణాదిగ్రంథములు లేవని యెట్లు విశ్వసింపవచ్చును? ఆంధ్రభాషాచరిత్ర మను ప్రత్యేకగ్రంథమున నీ విషయమునుగూర్చి సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁ దలంచి గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చటఁ జర్చింప మానుకొనుచున్నాను. ఈతని కవిత్వము తాను జెప్పుకొన్నట్లుగాఁ దిక్కనసోమయాజి మెచ్చునంత రసవంతముగానే యున్నది. దశకుమారచరిత్రమునుండి యిం దనేక పద్యము లుదాహరింపఁబడి యున్నవి గావున శైలి దెలుపుటకై తెనుఁగుకాదంబరినుండి యొకపద్యము మాత్ర ముదాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. కడువేడి వెల్లెండ పుడమి పేల్చినఁ బొద్దు
లాకాశగతియ మే లనితలంప,
వాత్యాభిహతి లగ్గ వాడి వియచ్చరు
లవనిపైఁ జనుట మే లని తలంప,
వడవడగా నీళు లుడికిన జలచరుల్
వనచరవృత్తిమే లని తలంప,
వనములఁ గార్చిచ్చు దనరిన వనచరు
లంబుసంచరణ మే లని తలంప,
గీ. వాడియెండ గాసె వడిగొనె సురగాడ్పు
లెసఁగె వడయుగాలి నెగసి వీచె
దావదహన మడరె జీవుల కధికసం
తాపకారి యగు నిదాఘవేళ."

బయ్యనామాత్య కవి.

మఱియుఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమున భోజరాజీయము, రసాభరణము మొదలగుగ్రంథరాజములను రచించి విఖ్యాతిఁ గాంచిన యనంతామాత్యుని ముత్తాత యగు బయ్యనామాత్యుఁడు కవిత్వము చెప్పి తిక్కనసోమయాజిచే 'భవ్యభారతి' యని పొగడ్తఁ గాంచినటుల ననంతామాత్యుఁడు తన భోజరాజీయములోనిదైన—

"చ. క్షితిఁ గ్రతుకర్త నా వినుతి కెక్కొని పంచమ వేద మైన భా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టి యు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి 'భవ్యభా
రతి' యనఁ బేరుగన్న కవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యల్పుఁడే."

అను పద్యములోఁ దెలిపి యున్నాఁడు. ఈ బయ్యనామాత్యకవి రచించిన గ్రంథము లేవో తెలియరాకున్నది. ఇట్లే యనేకమహాకవులగ్రంథము లంతరించియున్నవి. ఆంధ్రదేశభాషాభిమాను లెల్లరును బ్రాచీనాంధ్రసారస్వతమునకై పరిశోధనలఁ గావించినఁ దప్పక యనేక గ్రంథము లిప్పటికిని బయల్పడక మానవు.

అనంతర రాజకీయస్థితి.

మనుమసిద్ధిరాజు మరణసంవత్సరము తెలియఁబడనందున నెప్పటివఱకాతఁడు పరిపాలనము చేసియుండెనో చెప్పఁజాలను. అయినను సిద్ధిరాజు మరణానంతరము విక్రమసింహపురమునకు దక్షిణభాగమునం దున్న దేశమంతయు కాకతీయ సేనాధిపతుల వశమయ్యె నని చెప్పవచ్చును. తెలుఁగుచోడులకును కాకతీయ సేనాధిపతులకు నప్పుడప్పుడు పోరాటములు జరుగుచుండుట స్పష్టమైనవిషయము. కాకతీయసైన్యాధ్యక్షులలోఁ బ్రముఖులయిన గంగయసాహిణి, త్రిపురారిదేవుఁడు, మొదలగువారు మిక్కిలి బలవంతులును, బరాక్రమవంతులు నైనందునఁ దెలుఁగుచోడులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనిరి. శా. శ. ౧౧౫౭వ సంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౩౫దవ సంవత్సరప్రాంతమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నాగదేవమహారాజు విక్రమసింహపురమునఁ బరిపాలనము చేయుచున్నటుల నాత్మకూరుసీమలోని కామిరెడ్డిపాడులో వెలసియున్న దుర్గాపరమేశ్వరి కైంకర్యమునకై అనుయూరుప్రభువు లగు ఇతమరెడ్డి మారతోయ లనువారు చేసినదానశాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది. ఈశాసనమునం బేర్కొనంబడిన మాండలికుఁ డైన నాగదేవరాజు కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులయొక్క రాజకీయాధికారియు, సేనాపతియు నైనటుల మఱికొన్ని శాసనములంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు

క్రీ. శ. ౧౨౨౨-౨౩వ సంవత్సరమున విక్రమసింహపురాధిపతి యైయున్నటులను, అంగపళందవాడులోని భూములను గొన్నిటిని భీమనదేవునకు దానము చేసినటులను, ఈదూరులో వెలసియున్న చొక్కనాథస్వామి యాలయములో శాసనము వ్రాయించెను.

నెల్లూరు నాగరాజులు.

పైని జెప్పిన నాగదేవుఁడు నాగవంశమున జనించిన వాఁడునుగఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁ డాంధ్రచక్రవర్తిని యగు రుద్రమదేవికాలము నుండి నెల్లూరుమండలములోని కొంతభాగమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుండెను. చోడచక్రవర్తులకును, కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతులుగ నుండిన నాగవంశజుల మని చెప్పుకొనిన రాజులు కొందఱు నెల్లూరుమండలమున నప్పుడప్పుడు పరిపాలనము చేయుచువచ్చిరి. రాజరాజదేవచోడచక్రవర్తియొక్క ౧౮వ పాలన సంవత్సరమున నాత్రేయగోత్రజుఁడును, అహిక్షేత్రపురాధీశ్వరుండును, మధ్యదేశాధీశ్వరుండును, ఫణిమండలాధిపతియును, శివపాదశేఖరుం డనుబిరుదాంచితుఁడును, కులోత్తుంగచోడపట్టశేఖరదేవుని కుమారుఁడు నగు సిద్ధరాజుయొక్క దానశాసనము గూడూరుసీమలోని మల్లమనుగ్రామములోని సుబ్రహ్మణ్యేశ్వరుని యాలయములో వ్రాయఁబడియున్నది. మూఁడవకులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి యాయాలయముననే వ్రాయించిన దానశాసనములోఁ దా నాత్రేయగోత్రజుఁడ ననియు, ఫణిమండలాధీశ్వరుఁడ ననియు, అహిక్షేత్రపురాధిపతి ననియు, శివపాదశేఖరుఁడ ననియు, రాజరాజపట్టవట్టియరాజు కొమరుఁడ ననియు, చెప్పుకొన్న పెద్దరాజుకూడ పైనుదాహరించిన సిద్ధరాజువంశములోనివాఁడే యనుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు. ఈపెద్దరాజుకొడుకు సిద్ధరాజు, తన జ్యేష్ఠసోదరి యగు పచ్చలదేవి మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క భార్య యని గూడూరుసీమలోని రెడ్డిపాలెములో నున్న పాండురంగస్వామి యాలయములోఁ దాను వ్రాయించిన దానశాసనమునఁ బేర్కొనియున్నాఁడు. ఈ సిద్ధరాజుయొక్క భార్య ఒరయూరుచోడుఁ డనుశూరశ్వారు కత్తిదేవరాజు

కొమార్తె యగు ఇమ్మడిశ్రీయాదేవి యని యచ్చటిదే మఱియొక శాసనమునుబట్టి దెలియుచున్నది. ఈశాసనములంబట్టి తెలుఁగుచోడరాజులకును తెలుఁగు నాగరాజులకును సంబంధబాంధవములు గలవని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. దర్శిసీమలోఁ జేరిన దర్శిపట్టణములోని యొక దేవాలయములో నాగవంశోద్భవుఁడైన ఆసనదేవమహారాజుయొక్క శాసనములో నాతని వంశవృక్షము దెలుపఁబడినది. ఆశాసనము క్రీ. శ. ౧౩౭౮-౭౯దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఆశాసనములోని వంశవృక్షమున ఆసనదేవరాజు తాతయగు వేములమలిదేవరాజునకుఁ దాత నాగరాజని యొకనాగరాజు పేరు గానంబడుచున్నది. పైనుదాహరింపఁబడిన నాగదేవరాజితఁడే యైయుండునేమో నిర్ధారించుటకుఁ బ్రస్తుతమున నొక్కయాధారమైన గానరాదు. దర్శి నాగరాజులు హారితగోత్రులమని చెప్పుకొనియున్నారుగావున, వీరికిని పైగూడూరుశాసనములలోని యాత్రేయగోత్రజులయిన నాగరాజులకు నేవిధమయిన సంబంధము లేదని యూహింపవలసినది. నాగరాజులనుగూర్చి మఱియొక ప్రకరణమునందు సవిస్తరముగా వివరింపఁబడును గావున, నిచ్చట వ్రాయుట విరమించుచున్నాఁడను.

ఇమ్మడి తిక్కరాజు.

మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ బిమ్మట సిద్ధిరాజుకొడుకగు రెండవతిక్కరాజు గద్దెయెక్కినటులఁ గానిపించుచున్నది. ఈ యిమ్మడితిక్కరాజు శా. శ. ౧౨౦౦ (క్రీ. శ. ౧౨౭౮) సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనటుల గూడూరు సీమలోని కృష్ణాపట్టణములోని శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసనమెక్కిన రెండవయేఁటనే అనఁగా శాలివాహన శకము ౧౨౦౧ వ సంవత్సరమున మీనమాసమున శుద్ధదశమీ గురువారమునాఁడు గండగోపాలపట్టణ మనియెడి కొల్లిత్తుఱై పట్టణమున నివసించునట్టి వర్తకులు తిరుక్కావనమునందు సమావేశులై తాము చేసికొన్న యొడంబడిక ప్రకారమా రేవుపట్టణములో నెగుమతిచేయఁబడునట్టియు, దిగుమతి చేయఁబడునట్టియు, బస్తాలయొక్క మదింపు విలువనుబట్టి నూటికి నాలుగువంతున కొల్లిత్తుఱై గ్రామములోని మనుమసిద్ధీశ్వరుని యాలయ నిర్మాణముకొఱకును, ధూప దీపనైవేద్యాలంకారముల కొఱకును, వినియోగించునటుల దానశాసనము వ్రాయించిరి. 1

కృష్ణాపట్టణము గొప్ప రేవు పట్టణము.

ఆకాలమునందు కొల్లిత్తుఱై యనియు, గండగోపాల పట్టణ మనియుఁ బేర్కొనంబడిన కృష్ణాపట్టణము గొప్ప రేవుపట్టణముగా నుండె నని పైశాసనమునుబట్టి విస్పష్టమగుచున్నది. పదునెనిమిది విదేశములనుండి యైదువందలమంది విదేశవర్తకులును, ఆయా నాడులనుండియు, పట్టణములనుండియు, పంచమండలములనుండియు వచ్చినట్టి వర్తకులును, ఆ రేవుపట్టణమున నివసించుచుండిరని యాశాసనమునందుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేతనే యాకాలమునందు కృష్ణాపట్టణము (Kishnapatam)గొప్ప రేవు పట్టణముగా నుండెననియు, విదేశములతో విరివిగా వర్తక వ్యాపారము జరుగుచుండె ననియుఁ, జక్కఁగా బోధపడుచున్నది. ఇతఁడు విశేషకాలము రాజ్యపాలనము చేసినట్టు గానరాదు.

మనుమగండగోపాలుఁడు.

ఇమ్మడి తిక్కరాజునకు వెనుక మనుమగండగోపాలుఁడు రాజ్యపాలనము వహించెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౨-౭౩ వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనటుల నెల్లూరుసీమలోని కొడవలూరు చెఱువులోని యొక ఱాతిమీఁద వ్రాయఁబడిన రెడ్లదానశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులలో మనుమగండగోపాలనామము గలవా రిరువురు గనుపట్టుచున్నారు. ఒకమనుమగండగోపాలుఁడు నెల్లూరునకు దక్షిణభాగమునను, మఱియొక గండగోపాలుఁడు నెల్లూరున కుత్తరభాగమునను, పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములవలనఁ దేటపడుచున్నదిగాని, వీరిరువురకు నెట్టిసంబంధము గలదో బోధపడకున్నది. వీరిలో మొదటిమనుమగండగోపాలుఁడు, తిక్కరాజునకు వెనుక వెనువెంటనే రాజ్యపదవిని బొందక, కాకతీయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు అంబదేవమహారాజుయొక్క సాహాయ్యము

(1) Nellore Inscriptions. Vol I. p. 417, Gudur (45)

చేత రాజ్యపదవిని బొందినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఈ మొదటిమనుమగండ గోపాలుని విక్రమసింహపురంబునఁ దాను సింహాసన మెక్కించినటులఁ ద్రిపురాంతకుని సోదరుఁ డగు అంబదేవమహారాజు త్రిపురాంతకమునఁ దనచే లిఖింపఁబడిన యొకదానశాసనమునఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. రెండవ మనుమగండగోపాలుఁడు కాకతీయచక్రవర్తిని రుద్రమదేవికి భృత్యుఁడై కాకతీయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడై యుండెను. ఇతఁడు నిర్వచనోత్తర రామాయణకృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు యొక్క రెండవపుత్త్రుఁడును, రెండవ తిక్కరాజు సోదరుఁడు, నగు విజయాదిత్యదేవుని పుత్త్రుఁ డని తోఁచుచున్నది. ఒక కాకతీయసైన్యాధిపతి తాను యుద్ధరంగమున నొక మనుమగండగోపాలుని సంహరించితి నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. ఆ మనుమగండ గోపాలుఁడు మొదటివాఁడో, లేక మఱియొక వంశములోనివాఁడో, భావి పరిశోధనమునఁగాని, తెలియునది కాదు. మొదట రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొని తరువాత కాకతీయసైన్యాధిపతి యగు అంబదేవునిచే సింహాసన మెక్కింపఁబడిన మనుమగండగోపాలుని చరిత్రమును బురస్కరించుకొని సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, వక్కాణింపఁబడిన మనుమసిద్ధిరాజుయొక్కయు; అక్కనబయ్యనలయొక్కయు గాథ యిటీవలఁ గల్పింపఁబడినదేమో యని సందేహము గలుగుచున్నది.

రాజగండగోపాలదేవుఁడు.

మనుమగండగోపాలునికి వెనుక విక్రమసింహపురాధిపత్యమును వహించినవాఁడు మధురాంతక పొత్తపిచోడశ్రీరంగనాథుఁడు. ఇతనినే రాజగండగోపాలదేవుఁ డందురు. ఇతని కాలమునఁ గాంచీపురచోడులయొక్క యధికారము సంపూర్ణముగా నంతరించి పోయినందున నీతఁడు త్రిభువనచక్రవర్తి యను బిరుదమును వహించెను. ఇతనిశాసనములు గూడూరు నెల్లూరు సీమలలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౫౦-౦దవ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కినటుల శాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన పరిపాలన సంవత్సరములంబట్టి యూహింపఁ దగియున్నది. కాంచీపురచోడుల యధికార

మంతరించినవెనుక నితఁడు స్వతంత్రుఁడై కాకతీయరుద్రమదేవికిని, గొంత కాలము కాకతీయప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తికిని బ్రత్యర్థిగనుండి క్రీ.శ. ౧౩౧౮ గవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసి తుదకుఁ, బ్రతాపరుద్రునిచే జయింపఁబడి రాజ్యము గోలుపోయినటులఁ గనంబడుచున్నది. ఇతనికిఁ బిమ్మట కాంచీపురమువఱకుఁ గల యావద్దేశమును ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధిపతి యగు ముప్పిడినాయకునిచే జయింపఁబడి కాకతీయసామ్రాజ్యమునఁ జేర్పఁబడినది. ఇతఁడు తాను గావించిన దానములన్నియును నెల్లూరులోని శ్రీరంగనాయకస్వామి యాలయమునకే చేయఁబడియుండుటచేత నితఁడు వైష్ణమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁదగును. ఇతనితో విక్రమసింహపురచోడుల చరిత్ర మంతరించినది.

తెలుఁగు పల్లవరాజులు.

చాళుక్యచోడసామ్రాజ్యము శిథిలమై దురవస్థలపా లగుచున్నకాలమునఁ దెలుఁగుచోడులవలెనే ప్రాచీనపల్లవరాజవంశములలో జనించిన నవీన పల్లవరాజులు కొందఱు తమ పూర్వులు గోల్పోయిన రాజపదవులను మఱల సంపాదింపవలయు నని ప్రయత్నపడినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ప్రాచీనాంధ్రపల్లవరాజుల చరిత్రమును నా యాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున విస్తరించి యున్నానుగదా. ఆపల్లవరాజులసంతతివారు పెక్కండ్రు పూర్వ చాళుక్యచక్రవర్తులకును, చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును లోఁబడిన సామంతులుగ నుండియుఁ, బిమ్మట చాళుక్యచోడసామ్రాజ్య మస్తమించుకాలమునఁ గొంతవఱకు స్వాతంత్ర్యమును వహించి తెలుఁగుచోడరాజులతోను, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోడను బోరాడుచు వచ్చి, తుదకు తెలుఁగుచోడులకును, కాకతీయులకును వశులై, తమతమ రాజ్యభాగములను గోల్పోయిరి. ఈనవీన పల్లవరాజుల చరిత్రముగూడ తెలుఁగుచోడుల చరిత్రమువలెనే స్పష్టముగాఁ దెలియంబడక చరిత్రకారులకు వేసటఁబుట్టించునదియై యున్నది. అయినను దెలిసినంతవఱకు నిట సంగ్రహముగా వివరించుచున్నాఁడను. మొదటికులోత్తుంగ చోడదేవచక్రవర్తి బ్రదికియున్న కాలముననే అమ్మరాజను నామాంతరముగల

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నందివర్మమహారాజు కడపమండలములోని ప్రొద్దుటూరు రాజధానిగఁ గొంత యాంధ్రభూభాగమును బరిపాలించుచుండెను.

నందివర్మ మహారాజు.

ఇతఁడు ముక్కంటికాడువెట్టి వంశమున జనియించిన దారపరాజునకు దుర్గాదేవియందు జనించిన పరాక్రమశాలి యగుపుత్త్రుఁడు. ఇతనిరాజ్యము నెల్లూరుమండలములోని పూగినాడువఱకు వ్యాపించి యుండెను. ఇరుగరాజు సమర్థరాజు నితని కన్నలు. భీమరాజు బంధురాజు నితనికిఁ దమ్ములు. ఇతఁడు శాలివాహనశకము ౧౦౨౪ అగు చిత్రభానుసంవత్సర వృషభమాసమున (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౦౨-౩వ సంవత్సరమున) చోడపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఇతఁడు పెనుగోడు మాసురేవి సీమలను బాలించుచు తన సామంతులతోడ సఖ్యమును వహించియుండి యొకానొక చంద్రగ్రహణసమయమున పూగినాడులోని మ్రిదికల్లు, గుడిమిట్ట, బద్దిమడువు, జోకూరు, ఉప్పలపురము, రావిపాడు, ఇద్దుకులపాడు, జద్రుపడియ, సంగము, గోనుగుంట, గుడిపాడు గ్రామములను బ్రాహ్మణుల కగ్రహారములుగా నిచ్చుటయేగాక, పొదటూరులోని యిరుగేశ్వరునకును, దారేశ్వరునకును, దేవళములను మండపములను గోపురప్రాకారములను నిర్మించెను, మఱియు వింధ్యవాసిని యను గుడిని కట్టించెను. పోడరసముద్రం బను చెఱువును త్రవ్వించెను. పంటకాల్వలను త్రవ్వించి తూములను గట్టించెను. వృషభకేశ్వరునకును, దారేశ్వరునకును, భూదానములను జేసి పూలతోఁటలను వేయించెను. తల్లి దుర్గాదేవి పేర నొక మండపమును, తన యన్నయగు సమర్థరాజు పేర గోపుర ప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు నింకెన్నెన్నో దేవస్థానములకును, బ్రాహ్మణులకును, భూదానములు మొదలగునవి చేసి విఖ్యాతయశుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు వహించిన బిరుదములనుబట్టి స్వతంత్రుఁ డని కనంబడుచున్నను, మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికి లోఁబడియున్న యొక మహాసామంత ప్రభువనియే యూహింపఁ దగియున్నది. తాను కాంచీపురములోని కామకోట్యంబిక యొక్క పాదభక్తుఁడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేత శాక్తేయమత మవలంబించిన వాఁ

డని చెప్పవచ్చును. అయినను వేంగడము (తిరుపతి) లోనుండు వేంగడనాథుని సందర్శించినాఁడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేత మతసహనము వహించిన వాఁ డని వ్యక్త మగుచున్నది.

అల్లుం తిరుకాళత్తిదేవరాజు.

ఇతని శాసనములు కొన్ని నెల్లూరుసీమలోఁ గానిపించుచున్నవిగాని, యితఁడు స్వతంత్రుఁడుగాక తెలుఁగుచోడరాజులక్రింది సామంతుఁడుగనుండి నటుల నూహింపఁదగి యున్నది. ఈ తిక్కరాజు పల్లవుఁడని గండవరము గ్రామములోని శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది గావున, నీతనికిని మనుమసిద్ధిరాజుతండ్రి యగుచోడతిక్కరాజునకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు. ఇతఁడును దేవస్థానములకును బ్రాహ్మణులకును, అగ్రహారములు భూదానములు మొదలగునవి చేసియుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౫౨ వ సంవత్సరప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఆకాలముననే కడపమండలములో సిద్ధనదేవమహారాజు పరిపాలనము చేయుచుండె నని కడపమండలములోని చింతలపుత్తూరు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది.

అభిదేవ మలిదేవమహారాజు.

ఈపల్లవరాజును దాను పల్లవుఁడ ననియు, భారద్వాజ గోత్రుఁడ ననియు, ముక్కంటికాడువెట్టివంశజుఁడ ననియు, కామకోట్యంబికభక్తుఁడ ననియుఁ జెప్పుకొని యుండుటచేత నితఁడును బైపల్లవరాజుల వంశములోనివాఁ డనియే చెప్పఁదగును. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౧౫-౧౬దవ సంవత్సరప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడును దేవతాభక్తియుఁ బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలిగి యనేకాగ్రహారములను దానము చేసియున్నాఁడు.

ఇమ్మడిదేవమహారాజు.

ఇతఁడును శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పుదేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను నిర్మించిన ముక్కంటికాడువెట్టియొక్క వంశజుఁడ నని పైవారివలెనే పెక్కు బిరుదములను వహించియుండెను. తనతండ్రి భీమరాజునకును, తల్లి సిరియాదేవికిని, పుణ్యమునకై నాగలావరమునందు చెన్నకేశవపెరుమాళ్లను ప్రతిష్ఠచేసి

యాదేవర యగ్ర్యకర్తృత్వమునకై శ్రీరంగభట్టుకొడుకు పెరుమాడినంబిని నియమించి, యతనికిని అనేకబ్రాహ్మణవర్యులకును భూదానములు మొదలగునవి చేసియున్నాఁడు. ఇతఁడును స్వతంత్రుఁడుగాక, మఱియొకనికి లోఁబడియుండె ననియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈపల్లవరాజు క్రీ. శ. ౧౨౮౭-౮౮ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు.

మహారాజసింహుఁడు.

పల్లవుఁడైన యీమహారాజసింహుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కిన వాఁడుగఁ గానిపించుచున్నాఁడు. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాశాసనములలో కొప్పరింజింగదేవుఁడని వ్యవహరింపఁ బడినవాఁడు. ఇతని దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౪౩ మొదలుకొని ౧౨౭౯ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతని శాసనములు కందనోలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకము నందును, గోదావరి మండలములోని ద్రాక్షారామమునందును, గన్పట్టుచుండుటచేత నాకాలమునం దీతఁడు తెలుఁగుదేశమునందు స్వసైన్యముతో సంచరించుచున్నవాఁ డని తేటపడుచున్నదికాని, యేకారణముచేతఁ దెలుఁగుదేశమునకు వచ్చెనో, ఎంతకాలముండెనో, భావిపరిశోధనమువలనఁ దెలియఁదగినదే గాని, ప్రస్తుతసాధనములంబట్టి దెలియరాదు. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవునియొక్క యవసానకాలమునందును, రుద్రమదేవియొక్క పరిపాలనకాలమునందును, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చి తుదకు కాకతీయులకు వశ్యుఁడై యంతరించె నని తోఁచుచున్నది. ఇతఁ డొకచోటనుండి పరిపాలనము చేసినట్లు గానఁబడ లేదు. ఇతఁడు కాంచీపురమునం దున్నకాలమున మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియగు తిక్కరాజుచే జయింపఁబడినటుల నిర్వచనోత్తరరామాయణమునందు తిక్కనసోమయాజి? —

మఱికొందఱు పల్లవరాజులు.

త్రిపురాంతకశాసనములలోఁ గన్పట్టెడి అల్లాడ పెమ్మయదేవమహారాజు, విజయగండగోపాలదేవమహారాజు, పొడకనూరిసిద్ధిరాజు మనుమఁడు అల్లాడనాథదేవమహారాజు, అండలూరి విజయాదిత్యదేవుని మనుమఁడు మధుసూదనదేవమహారాజు, భీమయదేవమహారాజు కొడుకు సిద్ధమదేవుల విజయదేవుఁడు, విజయాదిత్యదేవమహారాజు మొదలగు పల్లవరాజులు పదుమూఁడవశతాబ్దమధ్యమునఁ దెలుఁగుచోడరాజులకు సామంతులుగనుండి వర్ధిల్లుచుండిరి. పల్లవులలోఁ గొందఱును, తెలుఁగుచోడులలోఁ గొందఱును, దాము రాజ్యాధికారములనువహించినవారు గాకపోయినను రాజకుటుంబములయందు జనించినంతమాత్రముననే మహారాజబిరుదములను వహించి తమతమ దానశాసనములయందు వానిని వల్లెవేచి మనకీకాలమునఁ జరిత్రరచనమునఁ బెక్కుచిక్కులను గల్పించియున్నారు.

యాదవచాళుక్యరాజులు.

చాళుక్యచోడ చక్రవర్తు లగు మూఁడవకులోత్తుంగచోడదేవునకును, మూఁడవరాజరాజచోడదేవునకును, సామంతులుగ నుండిన కొందఱు తాము చాళుక్యవంశజుల మనియును, యాదవవంశజుల మనియును జెప్పుకొని యున్నారు. వీరిశాసనములు చిత్తూరుమండలములోని కాళహస్తిలోను, చెంగలుపట్టుమండలములోని రామగిరిలోను, దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలలోను గానిపించుచున్నవి. మఱికొన్ని శాసనములు వేంకటగిరిసీమలోని చాపలపల్లిగ్రామమునను గనుపట్టుచున్నవి. ఈశాసనములవలనఁ దెలియఁదగిన ముఖ్యాంశ మెద్దియన, నీవంశములోఁ జేరిన భుజబలసిద్ధరాజను నామాంతరముగల రాజమల్లదేవుఁడు పాకనాటిలో నాగపడో లను ప్రదేశమునకు బ్రాహ్మణుల ననేకులను రప్పించి యనేకనివేశనముల నిప్పించి యాపట్టణమునకు రాజమల్లచతుర్వేదిమంగళ మని నామంబిడుటయే. ఆకాలమునందే యాతఁడా గ్రామమునందు విజయదేవి యను నామాంతరముగల కమలమహాదేవి యను తన దేవిపేరిటఁ గమలమహాదేవిపుత్తేరి యనుతటాకమును నిర్మించెను. వీరిశాసనము లున్నవిష్ణ్వాలయ మాకాలమున యాదవనారాయణపెరుమాళ్లకోవెల యని పేర్కొనంబడుచుండెను. అదియుఁగూడ నాకాలముననే కట్టఁబడియుండును. ఇప్పు డెచ్చటను గానరాని తిరునగరేశ్వర మొదయరుని [illegible]

దానికన్న ప్రాచీనమైనదిగ నుండెను. రాజమల్లుఁ డనుసిద్ధరాజు కట్టిదేవ రాజుకొడుకు. ఇతఁడే కాళహస్తిలోని రెండుశాసనములలో ఘట్టిదేవుం డని పేర్కొనంబడియున్నాఁడు. ఈకడపటివాఁడు మూఁడవరాజరాజచోడచక్రవర్తికి సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచుండెను. ఈకట్టిదేవరాజునకును, ఆవంశములోనివారే యగు తిరుకాళత్తిదేవునకును, నరసింహదేవునకు నెట్టి సంబంధము గలదో భావిపరిశోధనములనుబట్టియే నిర్ధారింప నగును. తెలుఁగు చోడవంశములోనివాఁ డగు మధురాంతకపొత్తపిచోడయెఱ్ఱసిద్ధిరాజు రాజమల్లునకు సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచున్నటుల నూహింపఁదగి యున్నది.[1]

మత సాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితులు.

తెలుఁగుచోడరాజులపరిపాలనకాలమున దేశములోని మతసాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితిగతు లెట్లుండెనో వానినిగూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. ఆంధ్రదేశముయొక్క యాగ్నేయభాగమునం దనఁగా కాంచీపురము, కడప, నెల్లూరు పట్టణములకు నడుమనుండు దేశముయొక్క మతసాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితిగతులకు చాళుక్యచోడచక్రవర్తుల పరిపాలనమునుబట్టిగాక పేరికిమాత్రము వారికి సామంతులుగనుండి నిజమైన యధికారమునంతను వహించిన తెలుఁగుచోడరాజులయొక్కయు, వారిసామంతులయొక్కయుఁ, బరిపాలనమునుబట్టి తెలిసికొనవలసియున్నది. పండ్రెండవశతాబ్దము మొదలుకొని పదునాలుగవశతాబ్దమువఱకు నిన్నూఱుసంవత్సరములకాల మీతెలుఁగు చోడరాజులు పారతంత్ర్యమునంజిక్కి యైకమత్యములేక తమలోఁదాము పోరాడుచుండుటయు, పారతంత్ర్యమునుండి విడబడి స్వతంత్రులగుటకై చేసిన ప్రయత్నములన్నియు భగ్నములగుటయుఁ జూచినప్పుడు స్థూలదృష్టికి మత సాంఘికరాజకీయార్థికస్థితు లభివృద్ధిలేక హీనతియం దున్నవని పొడగట్ట వచ్చును గాని కొంచెము పరిశీలనచేసి సూక్ష్మదృష్టితోఁ జూచినపక్షమున నయ్యభిప్రాయము సరియైనదికాదని తోఁపకపోదు. సామంతమాండలిక రాజు

[1] Nellore Inscriptions Vol III. P. 1407. V. II.

లైకమత్యములేక యొండొరులతోఁ గలహించి పోరాడుచున్నను, ఆకాలము నందలిపరిపాలనాపద్ధతులనుబట్టి మతసాంఘికస్థితుల కంతగా నలజడి కలిగి యుండునని తలంపరాదు. గ్రామపరిపాలనము ప్రజలస్వాధీనమునందుండుట చేత ప్రభుత్వముచేయు రాజులు మహారాజులు మాఱుచుండినను గ్రామపరిపాలనాపద్ధతులు మాఱకుండెను. అందువలన దేశమున రాజకీయపుఁగలవర మెంత యున్నను, మతసాంఘికస్థితులు చెక్కుచెదరక యుండెను. ప్రభుత్వముచేయు రాజులుగాని, రారాజులుగాని, ప్రజల మతసాంఘికస్థితులయందు జోక్యము కలుగఁజేసికొన్నప్పుడే గొప్పసంక్షోభము జనించును. ఈతెలుఁగుచోడరాజు లెన్నఁడు నట్టిజోక్యమును కలిగించుకొన్నట్టు దృష్టాంతములు గానరావు. ఈచోడరాజులలోఁ బెక్కండ్రు వైష్ణవమత మవలంబించి పెక్కువిష్ణ్వాలయములను నెలకొల్పి వసతులేర్పాటుచేసి నూతనవైష్ణవమతమును వ్యాపింపఁ జేసిరి. అయినను, మతసహనబుద్ధిగలిగి శైవులతో వైరమును బెంచుకొనక కొందఱు శివాలయములకును వృత్తుల నేర్పఱుచుచువచ్చిరి. కమ్మనాటిచోడులు శైవులుగను, పాకనాటిచోడులు వైష్ణవులుగనుండిరి. ఈతెలుఁగుచోడరాజుల కాలముననే యీ యాంధ్రభూభాగమునకు దక్షిణమునుండి వైదికబ్రాహ్మణులును, ఉత్తరపశ్చిమములనుండి నైయోగికబ్రాహ్మణులునువచ్చి స్థిరనివాసులైరి.

చాళుక్యచోడచక్రవర్తులలోఁ గడపటివా రనఁగా రాజరాజనరేంద్రుని తరువాతివారు వేంగీదేశమునం దుండక ద్రావిడదేశమునం దున్నవా రగుటచేత వారి కాంధ్రభాషకంటె ద్రావిడభాషయే యభిమానపాత్ర మయ్యెను. అయినను వారికి సామంతులుగ నుండిన మన యీతెలుఁగుచోడరాజులకాలమున మనయీయాంధ్రభాష మహోత్కృష్టదశకువచ్చినదని చెప్పుటకు నొక్క తిక్కనసోమయాజి పేరుచెప్పినఁజాలును, వీరి పరిపాలనయందు దేశభాషాభివృద్ధిమాత్రమే గాక జనాభివృద్ధియు, వర్తకాభివృద్ధియు, సస్యసమృద్ధియు, లభించియుండెను. అరణ్యములు ఛేదింపఁబడి గ్రామములు పట్టణములు నిర్మింపఁబడినవి. చక్కనిబాట లేర్పఱుపఁబడినవి. బాటలకిరుప్రక్కల వృక్షములును, అచ్చటచ్చట బాటసారులకు విశ్రాంతిగృహము

లును నెలకొల్పఁబడుచు వచ్చినవి. నెలయేళ్ల కానకట్టలు కట్టి తటాకముల నిర్మించి వానింబట్టి పంటకాలువలు త్రవ్వించి వ్యవసాయదారులకు జలాధారములనుగల్పించుచు వచ్చిరి. వీరికాలమునందు కృష్ణాపట్టణము గొప్ప రేవుపట్టణముగనుండెను. ఈరేవుగుండ విదేశములతోడ విస్తారముగా వర్తకవ్యాపారము జరుగుచుండెను. విదేశవర్తకు లెందఱో యీదేశమునకువచ్చి యిచ్చట నివసించుచుండిరి. విదేశవర్తకులు సహిత మిచ్చటివర్తకులతో మైత్రిఁబాటించి వీరుచేయు ధర్మకార్యములకుఁ దామును తోడ్పడుచు నుండిరి. తక్కువజాతులవారు నాగరికులై శైవులు వైష్ణవులు నగుచు నగ్రవర్ణములవారితో సాటిరాఁగలవార మని చెప్పుకొనుట ప్రారంభమయ్యెను. ఈవిషయము మఱియొకతావున విస్తరించి వ్రాయఁబడును.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాగవంశోద్భవు లైనమహారాజులు.

క్రీ. శ. ౧౦౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వఱకు.

ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున నాగులనుగూర్చియు, నాగకులస్థులనుగూర్చియుఁ గొంతవఱకుఁజర్చించి వారల యుదంతంబుఁ బాఠకులకుఁ దెలిపి యున్నాఁడను. వీరలచరిత్రం బామూలాగ్రముగాఁ దెలిసికొనఁగోరినయెడల సంస్కృతభాషలో వ్రాయఁబడిన పురాణేతిహాసకావ్యగ్రంథములు మొదలగువానిని బెక్కింటిని బరిశోధించి యొక ప్రత్యేకగ్రంథమును వ్రాయవలయునేగాని యీయాంధ్రులచరిత్రమున సవిస్తరముగాఁ దెలుప సాధ్యముకాదు. ఆర్యులీజంబూద్వీపమునం బ్రవేశించినకాలమున నీదేశమునందును దీని సమీపదేశములయందును సురాసురయక్షగంధర్వకిన్నరకింపురుషసిద్ధసాధ్యవిద్యాధరగరుడోరగాది జాతులవారు నివసించుచుండిరి. ఈజాతులలోని వీరనాయకు లనేకసహస్రవత్సరములు గడచిపోవఁగా దివ్యపురుషు

లై దేవతలై పురాణగాథలమూలమునఁ బ్రశంసింపఁబడుచుండిరి. వీరిలో గరుడోరగాదు లేకప్రదేశమున నన్యోన్యకలహంబులం బెంచుకొని తమలోఁ దాము యుద్ధములుసేయుచు దాయాదులవలె నుండిరి. ఈగరుడోరగాదులు కశ్యపప్రజాపతియొక్కయు అతనిభార్యలగు కద్రూవినతలయొక్కయుసంతానమైనట్లు మహాభారతమున వర్ణింపబడినచందమును ప్రథమభాగచరిత్రమునఁ దెలిపియున్నాను. కద్రూసంతానమైననాగులు నాగధ్వజముగలవారు. వినతసంతానమైనగరుడులు గరుడధ్వజము గలవారు. అనేకనాగరాజులు కద్రూసంతానముగా మహాభారతమునం బేర్కొనంబడిరి.[1] అనలతేజులుగను, దీర్ఘదేహులుగను, భుజవీర్యవంతులుగను, మహాభారతమున కద్రూతనయులగునాగరాజు లభివర్ణింపఁబడిరి. ఈనాగులను సంతోషపెట్టి స్వమతావలంబకులనుగాఁ జేసికొనుటకై ప్రాచీనకాలమున శైవులు శివుని నాగభూషణునిగాఁజేసి యుందురు. ఆకతమున నాగు లనేకులు శైవులు శాక్తేయులునై యుందురు. శైవులకన్న నాధిక్యము గనఁబడవలయు నన్నభావముతో మఱికొంతకాలమునకు వైష్ణవులు విష్ణువును శేషశయనునిగను, గరుడవాహనారూఢునిగను జేసియుందురు. ఈనాగజాతివారును, గరుడజాతివారును

---

1. కద్రూసంతానములో శేష వాసు క్యైరావత తక్షక కర్కోటక ధనంజయ కాళియ మణినాగ పూరణ పింజర కైలాపుత్త్రి వామన నీలానిల కల్మాష శబలార్యకోగ్రక కలశ పోతక సురాముఖ దధిముఖ విమలపిండకాప్త కర్కోటక శంఖ వాలి శిఖ నిష్ఠానక హేమగుహ నహుష పింగళ బాహ్యకర్ణ హస్తిపద ముద్గర పిండక కంబలాశ్వతర కాళీయక వృత్త సంవర్తక పద్మ శంఖముఖ కూశ్మాండక క్షేమక పిండారక కరవీర పుష్పదంష్ట్రి బిల్వక బిల్వపాండర మూషకాద శంఖశిరః పూర్ణభద్ర హారిద్ర కాపరాజిత జ్యోతిక శ్రీవహ కౌరవ్య ధృతరాష్ట్రి శంఖపిండ పిఠరక సుముఖ కౌణపాశన కుఠర కుంజర ప్రభాకర కుముద కుముదాక్ష తిత్తిరి హాలిక కర్దమ బహుమూలక కర్కరాకర్కర కుండోదర మహోదరు లాదిగా ప్రాచీన నాగరాజు లనేకులు పేర్కొనంబడిరి.

ధనుర్విద్యయందుఁ గుశలు లగుటంజేసి ప్రాచీనకాలంబునఁ గొన్ని యస్త్రంబులకు వారిపేరిట నాగాస్త్రం బనియు, గరుడాస్త్రం బనియుఁ బేరులు పెట్టఁబడినవి. ఇవ్విషయంబు లటుండనిండు. అయోధ్యానగరమునుండి శ్రీరామచంద్రుండు దండకారణ్యమార్గమునఁ బంచవటికి వచ్చి సీతను గోల్పోయి లక్ష్మణసమేతుండై కిష్కింధారాజ్యమునకుఁ బోయి సుగ్రీవునితో సఖ్యముచేసికొన్నప్పుడు సీతను వెదకుటకై సుగ్రీవుఁడు హనుమదాదుల నురగులపట్టణ మగుభోగవతీపురంబునకుఁ బంపె నని రామాయణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. హనుమంతునికి సీతయున్న ప్రదేశమును జెప్పిన సంపాతియు, సీతనుగొనిపోవునపుడు రావణున కడ్డుపడి యుద్ధముచేసి చనిపోయిన సంపాతితమ్ముఁడు జటాయువును, గరుడజాతిలోనివారే యైయున్నారు. ఆకాలమునందు వాసుకి యను నాగరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న భోగవతీపురమిప్పటి వస్తర(బస్తరు) రాజ్యములోని ప్రాగ్భాగమున నున్నట్లుగఁ గాన్పించుచున్నది. అట్టి వస్తరరాజ్యముయొక్క పదునొకండవ, పండ్రెండవ, పదుమూఁడవ శతాబ్దముల చరిత్రమునే సంగ్రహముగా నీప్రకరణమునఁ దెలుపఁ బోవుచున్నాఁడను. ఆకాలమునం దీప్రదేశము చక్రకొట్యమండల మను పేరఁ బరఁగుచుండెను. ఆంధ్రభారతకృతిపతి యైన రాజరాజనరేంద్రునకును, అతనికుమారుం డైనరాజేంద్రచోడుఁ డను నామాంతరముగల మొదటి కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని సమకాలికుఁ డైన ధారావర్షుఁ డను నాగరాజాకాలమున నీచక్రకొట్యమండలమును స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను.

చక్రకొట్యమండలము

ఈచక్రకొట్యమండలమునకు రాజధాని చక్రకొట్యమే. ఈపట్టణమునుబట్టి దేశమునకు నీనామమే గలిగినది. చక్రకొట్యమే చక్రకూట మని శాసనములయందు వాడఁబడుచు వచ్చినది. చక్రకూట మనునది చిత్రకూటముయొక్క తప్పుపేరని తోఁచెడిని. చిత్రకూట మనుగ్రామ మొకటి యిప్పటి వస్తర (Bastar) రాజ్యములోని యింద్రావతి నదియొడ్డున నున్నది. ఇంద్రావతి

యనునది వస్తరరాజ్యముగుండ ప్రవహించి గోదావరిలోఁ గలియుచున్నది. ఇంద్రనది యనిగూడ దీనికిఁ బేరుగలదు. చిత్రకూటము రామాయణములోఁ జెప్పఁబడిన చిత్రకూటాద్రికాదు. ఈచిత్రకూటము పురాణప్రసిద్ధమయినదిగఁ గూడ గనఁబట్టుచున్నది. శిశునాగవంశములో జనించిన నందరాజులలోఁ గడపటివాఁ డగు మహాపద్మనందుఁడు మగధదేశమును బరిపాలించుకాలమున నీచిత్రకూటరాజ్యమును మందనాథుఁ డనువాఁడును, ఆంధ్రరాజ్యమును కాకులు డనువాఁడును పాలనము సేయుచుండిరనియు వీరలును మఱికొందఱు రాజులును గలిసి మహాపద్మనందునితో యుద్ధము చేసి యోడిపోయి చెఱబెట్టఁబడితరాదిగ నారాజులెల్లరును క్షత్రియోచితసంస్కారములకు నెల్ల వెలియై శూద్రప్రాయులై పోయిరనియు మార్కండేయాదిపురాణములయందుఁ జెప్పంబడియెను. అలవశాసనములందు చక్రకొట్యము సక్కరకొట్ట మని వ్రాయఁబడినది. ఇప్పటి బస్తరురాజ్యము మధ్యమాగాణములలోనిది. గోదావరి జిల్లాకుఁ బశ్చిమోత్తరమునను విశాఖపట్టణములోని జయపురసంస్థానమునకుఁ బశ్చిమమునను నున్న గోండ్వానాదేశములో నున్నది. అనఁగాఁ జిత్రకూటరాజ్యము దక్షిణకోసల చేదిరాష్ట్రములకును కళింగాంధ్రదేశములకును నడుమను న్నది. దీని కిప్పటి రాజధాని జగదళపురము. కాకతీయప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడగు అన్నమదేవుని సంతతివా రిప్పు డీదేశమును బరిపాలించుచున్నారు.

జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు.

ఆంధ్రభారత కృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుఁడు రాజమహేంద్రపురము రాజధానిగా వేంగిరాష్ట్రమును బరిపాలించుచుండినకాలమునఁ బదునొకండవశతాబ్దమధ్యమున జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు చక్రకొట్యమండలమును బాలించుచుండెను. రాజరాజనరేంద్రుని పుత్త్రుఁడును యువరాజును నగు రాజేంద్రచోడుఁడు చక్రకొట్యముపై దండెత్తివచ్చి యాపట్టణమును ముట్టడించి యీధారావర్షునితో యుద్ధముచేసి జయించి యితనివలనఁ గప్పము గైకొని దక్షిణకోసలములోని వాయిరానగరమును (వజ్రాకరము)

ముట్టడించి యాదేశములోని యనేకగజయూథములను బట్టికొనిపోయెననిరాజేంద్రచోడుని శాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినది.[1] వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతనమైనపట్టణముగఁ గానిపించుచున్నది. క్రీస్తుశకారంభమునఁ గావేరీతీరమున నొఱయూరు రాజధానిగ ద్రావిడదేశమును బరిపాలించుచు సుప్రసిద్ధిఁ గాంచియుండిన కరికాలచోడచక్రవర్తి పైని జెప్పఁబడిన వజ్రపురాధిపతితో సఖ్యము గలిగియుండెనని శిలప్పదికారమను ద్రావిడకావ్యమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.[2] జగదేకభూషణబిరుదాంచితుఁడగు ధారావర్షుని యొక్క పూర్వులచరిత్రము దెలియరాదు. ఇతనికుమారుఁడగు సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనమున వంశావళి చెప్పఁబడియున్నదిగాని యాభాగమునందలి యక్షరములు శిథిలములయిపోయినందున వంశావళి చక్కఁగా నవగాహముకాకున్నది. ఈధారావర్షునకుఁ బూర్వమున నొకధారావర్షుఁడు పేర్కొనఁబడి వానివంశమునం దీధారావర్షుఁడు జనించినటులఁ జెప్పఁబడియెను. కన్నడమండలములలోని రాజవంశములనుగూర్చిన చరిత్రమును వ్రాసిన డాక్టరుఫ్లీటుదొరగారు సింధుకులులను (సైంధవులను) మూఁడు శాఖలవారిని బేర్కొనియున్నారు. అందు మొదటిరెండుశాఖలవారును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులై యుండిరి. మొదటిశాఖ యెలుబరగిశాఖయందురు. బొంబాయిరాజధానిలో బీజపురమండలములోని బాగలకోటపట్టణమునకుఁ బదిమైళ్లదూరమున నున్న భైరాన్మట్టి యనుగ్రామమున మహాసామంతమండలేశ్వరుఁడైన నాగాదిత్యునిచే వ్రాయింపఁబడిన యొక శాసనమున నీసింధువంశోత్పత్తినిగూర్చిన యొక చిన్నగాథ పేర్కొనఁబడినది. ఈసైంధవులు నాగజాతివారనియు, అనంతుఁడు వాసుకి తక్షకుఁడు మొదలగు నాగరాజులయొక్క ప్రతిబింబములను ధ్వజమునందుఁగల నాగధ్వ

1. South. Ind Inscriptions Vol· III. PP. 132 and 140 and Vol, II. P. 235.

2 The Tamils 1800 Years ago P. 67; Silappathigaram. V. II. P. 104.

జులనియు, వ్యాఘ్రలాంఛనులనియు, భోగవతీపురాధీశ్వరులనియు స్పష్టముగ వక్కాణింపఁబడియున్నారు. ఈసింధువంశముయొక్క మూలపురుషుఁడు సింధునదీగర్భదేశము నందలి అహిక్షేత్రపురమునందు ధారణేంద్రుఁడను నాగరాజునకు మానవరూపమున జనించిన పుత్త్రుఁడైయుండెనఁట!

అతఁడు జనించినపిమ్మట నొకవ్యాఘ్రముచేఁ బెంపఁబడియెనఁట! అతఁడు కదంబరాజపుత్త్రికను బెండ్లాడఁగా వారలకు మూవురుపుత్త్రులు కలిగి సింధురాజవంశస్థాపకులైరి. తరువాత ముప్పదియొక్కరు రాజులు జనించి ప్రభుత్వము చేసిరి. తరువాత సైంధవుఁడు; అటుపిమ్మట క్రమురాజు (కమ్మయరాజు) జనించెను. అతనికి సాగరాంబయందు పులికాలుఁడు జనించెను. పులికాలునకు రేవకాంబయందు నాగాదిత్యుఁడు జనించెను. నాగాదిత్యునకు పోలాంబయందు పోలయసింధువు పుట్టెను. వానికి ఖాండవమండలేశ్వరుని తనయ యగు బిజ్జలదేవియందు సేవ్యరాజు పుట్టెను.[1] ఈపైని పేర్కొనంబడినపోలయసింధురాజును వానికొడుకు సేవ్యరాజును చక్రకొట్యమండలేశ్వరుఁడైన జగదేకభూషణధారావర్షునకును సోమేశ్వరునకును సమకాలికులై యున్నారు. కాఁబట్టి ధారావర్షుఁడు పైనిజెప్పిన రాజవంశమునకు సంబంధించినవాఁడై యుండవచ్చునని తోఁచుచున్నది. మఱియును పల్లవులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, మొదలగువారివలెనే యీనాగవంశజులును ఉత్తరహిందూస్థానమునుండి దక్షిణహిందూస్థానమునకు వచ్చినవారమని చెప్పుకొనుచున్నటులఁ బైనుదాహరింపఁబడిన భైరాన్మట్టి శాసనమువలన బోధపడుచున్నదిగాని, యితరాధారము లేవియును బరిశోధింపకుండ నీశాసనములోని గాథలను విశ్వసింపరాదు.

ఈజగదేకభూషణధారావర్షమహారాజునకు చంద్రాదిత్యుఁడను నాతఁడు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తాను కరికాలచోడవంశజుఁడననియు, కాశ్యపగోత్రుఁడననియుఁ జెప్పుకొనియుండుటచేతఁ దెనుఁగుచోడుల తెగలోనివాఁడుగఁ గనుబట్టుచున్నాఁడు. ఇతనిశాసనముపైని సింహలాంఛనము

1, Ep. Ind. Vol. III. P. 231.

గలదు. శాసనపరిశోధకులితనిశాసనములం బరిశీలించి యితఁడు రేనాటిచోడులలోనివాఁ డని సిద్ధాంతీకరించిరి.[1] ఇతఁడు మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తితో నీదేశమునకు దండెత్తివచ్చి ధారావర్షుఁడు కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిఁ గప్పముచెల్లించి యొడంబడిక చేసికొన్నతరువాత నిచ్చటనే నిలిచిపోయి ధారావర్షునికి సైన్యాధిపతిగను, సామంతుఁడుగ నుండె నని తోఁచుచున్నది. చంద్రాదిత్యుఁడు తనరాజధాని యగు వరశూరపట్టణమునందు (Modern Barsur) చంద్రాదిత్యసముద్ర మను పేరిట నొక ఘనతటాకమును నిర్మించెను. ధారావర్షునియొక్క యంగీకారమునుబొంది వడ్డనాడులోనియొకగ్రామమునుసయితము నాశివాలయమునకు దానముచేసెను. వడ్డనా డనునది విశాఖపట్టణమండలములోని వడ్డాదిప్రాంతప్రదేశమై యున్నది. జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజునకు గుండమహాదేవియందు సోమేశ్వరుఁ డను కుమారుఁడు జనించెను.

రాజభూషణ సోమేశ్వర మహారాజు.

ధారావర్షునకు వెనుక చక్రకూటరాజ్యాధిపత్యమునకై వానికుమారుఁడగుసోమేశ్వరునకును వాని దాయాది యగు మధురాంతకదేవునకును వివాదము పొసఁగి యుద్ధము జరిగినటుల శాసనములందు గానంబడుచున్నది. ధారావర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుకాలముననే వానికి లోఁబడిన సామంతుఁడుగనో లేక స్వతంత్రుఁడుగనో మధురాంతకదేవుఁ డనునాగరాజు భ్రమరకోట్యమండలమును బరిపాలనము సేయుచున్నటుల మధురాంతకదేవుని రాజపురశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది.[2] తదితరనాగవంశోద్భవులయిన చక్రకూటరాజులవలెనే మధురాంతకదేవుఁడును తాను నాగవంశోద్భవుఁడ ననియు, భోగవతీపురవరాధీశ్వరుఁడ ననియు, వ్యాఘ్రలాంఛనము గలవాఁడ ననియు, నాగధ్వజము గలవాఁడ ననియు, మహేశ్వరపాదారాధకుఁడ

1. ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము పేజి ౩౫౧.
Annual Report on Epigraphy, 1909. Para 65.
2. Ep. Ind. Vol. IX. P P. 174-181.

ననియుఁ దనశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనియున్నవాఁడు. భ్రమరకోట్యమండల మనునది చక్రకోట్యమండలములో నొకభాగముయొక్క నామమో, లేక చక్రకోట్యమండలమునకు నామాంతరమో బోధపడలేదు. ధారావర్షుఁడు చక్రకోట్యమండలమును బరిపాలించుచుండఁగా నామండలమునే మధురాంతకదేవుఁడు స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెననుట విశ్వాసపాత్రము గాదు. ధారావర్షునకు మధురాంతకదేవుఁడు సామంతుఁ డనియే యూహింపవలసి యున్నది. అయినను భావిపరిశోధనమువలననే యీవిషయ మిద మిత్థ మని నిర్ణయింపవలయును.

మధురాంతకదేవుఁడు శా. శ ౯౮౭ వది యగు ప్రభవసంవత్సర కార్తికశుద్ధ బుధవాసరానూరాధానక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు కన్నరదేవరాజకుమారునియొక్కయు, పట్టమహిషి నాగలమహాదేవియొక్కయు, నాయకకుమారునియొక్కయు, శూద్రకనాయకునియొక్కయు, తుంగరాజకుమారునియొక్కయు, పుల్లమసెట్టియొక్కయు సమ్మతినిఁగైకొని మేడిపాత్రుఁ డను బ్రాహ్మణునకు భ్రమరకోట్యమండలములోని రాజపురగ్రామమును ధారాపూర్వకముగ దానముచేసెను. ఈరాజశాసనము నతిక్రమించి యీదానమునకు భంగముకలిగించువారు కాశికానగరములో వేయిలింగములను బ్రద్దలుకొట్టినప్పుడును, వేయిమందిబ్రాహ్మణులను నాలుగువేలగోవులను జంపినప్పుడు నెట్టిపాపమును బొందుదురో యట్టిపాపమునే పొందుదు రనిగూడ శ్లోకములు రచింపఁబడినవి. శ్రీధరేశ్వరనాయకుఁడు, నాగహస్తి, కరణదరియా యను వారలు సాక్షులుగను, ధేనుకాకాయస్థుఁడు లేఖకుఁడుగను జేర్కొనఁబడిరి. కుమారతుంగరాజు, ధమదేవుఁడు, గోవర్ధనుఁడు, దనార్ధనుఁడు, గాగిరపాత్రుఁడు, సాధుసారంగుఁడు, వీరలచేతఁ గలముముట్టఁబడినది ననియు, ఇది మానవృద్ధియొక్క స్వహస్తలిఖిత మనియు, ఇయ్యది జనసామాన్యాభిప్రాయమును వెల్లడించుచున్నదనియు నాశాసనమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది.

ఇట్టి మధురాంతకదేవుఁ డేకారణముచేతనో చక్రకోట్యమండలము నాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండఁగా ధారావర్షునిపుత్త్రుఁ డగు

సోమేశ్వరదేవుఁడు వానిని జయించి యుద్ధరంగమునఁ జంపి సింహాసన మెక్కినటుల సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kuruspal) శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు వింధ్యవాసినీ దేవతయొక్క యనుగ్రహముచేతఁ దన కీచక్రకూటసామ్రాజ్యము లభించెనని తనశాసనమునందుఁ జెప్పికొనియుండుటకూడ నీతనికిఁ బూర్వ మీరాజ్యము మధురాంతక దేవునిచే నాక్రమింపఁబడి పరిపాలింపఁబడుచుండె నని సూచనగఁ దెలుపుచున్నది. ఇతని కృష్ణపురశాసనములలో నొకదానియందు సమకాలికు లగు రాజుల పేరు లెన్నియో పేర్కొనఁబడినవి గాని, యాభాగ మంతయు శిథిలమైయుండుటచేత నంతగాఁ బ్రయోజనకారి గాకయున్నది. నారాయణపురము (Narayanapal) శాసనమునందుంబోలె నీకృష్ణపురశాసనమునందును నాగరాజుల బిరుదావళి పేర్కొనఁబడియున్నది గాని యంతకన్న విశేషాంశము లేవియుఁ గానరావు. తక్కిన శాసనములందుంబోలె నీశాసనమునందును సోమేశ్వరుఁడు నాగవంశజుఁ డనియు, కశ్యపగోత్రుఁ డనియుఁ బేర్కొనఁబడియెను. మఱియును మహారాజాధిరాజ పరమభట్టారక పరమమాహేశ్వర సోమేశ్వరదేవుఁడని వక్కాణింపఁబడియుండుటచేత నాగరాజులలో నితఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడయిన స్వతంత్రరాజని వేద్య మగుచున్నది.

మొదటిసోమేశ్వరుని విజయయాత్రలు.

రెండవధారావర్షునికొడు కగు నితఁడే చక్రకోట్యమండలమును బాలించిన సోమేశ్వరనాము లయిన నాగరాజులలో మొదటివాఁడుగ నున్నవాఁడు. ఇతఁడు విజృంభించి శత్రురాజమండలిపైఁ గవిసి వారల రాజధాను లగు కళింగనగరము, లంజిపురము, రత్నపురము, లవణపురి, వేంగీనగరము, భద్రపట్టణము, వజ్రపురము, మొదలగువానిని ముట్టడించి జయించినట్లుగఁ దెలియుచున్నది. నారాయణుఁడు మధురాసురుని నిర్జించినవిధముగా మొదట సోమేశ్వరుఁడు మధురాంతకదేవుని సంహరించి పిన్న నారాయణుఁ డన్న బిరుదనామమును వహించి యటుపిమ్మట శత్రువర్గము వైపునకుఁ దిరిగెను. ఆకాలమునందు భూపరిపాలనము చేయు రాజులు మొదలగువారు మత్సరగ్రస్తులై యొండొరుల

రాజధానీనగరంబులను దహించుటయే యొక ఘనకార్యముగాఁ దలపోయుచుండిరి. అప్పటి యాచారమునుబట్టి చక్రకోట్యమండలాధిపతి యైనసోమేశ్వరుఁడు వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి వేంగిపురమును దహించినట్లు మిక్కిలి డంబముగాఁ దన కృష్ణపురశాసనమునందుఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు.[1] అయినను వేంగిరాజ్యమును బరిపాలించిన మహారాజులు సయితము చక్రకూటరాజధానిని దహించినట్లుగాఁ దమశాసనములందుఁ జెప్పుకొనియే యున్నారు. ఇట్లొండొరుల రాజధానులను దగులంబెట్టుట సత్యమే కావచ్చును. ఈ సోమేశ్వరునికాలమున మొదటికులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తికుమారుఁ డైన వీర చోడమహారాజు తండ్రికిఁ బ్రతినిధిగానుండి వేంగిరాష్ట్రమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనినామముకూడ సోమేశ్వరుని శాసనమునం దుదాహరింపఁబడినది. వేంగిపుర మనునది ప్రాచీనవేంగిపురము కాదు. ఆకాలమునందు వేంగిపురమునకు రాజధానిగనుండిన రాజమహేంద్రపురమే వేంగిపురముగాఁ బరరాష్ట్రాధిపతులచేఁ బేర్కొనంబడుచుండె నని తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి వేంగిరాష్ట్రాధిపతు లైన చాళుక్యచోడులకును, చక్రకోట్యమండలాధిపతు లయిన నాగరాజులకును బలుమాఱు యుద్ధములు జరుగుచుండె ననుట వాస్తవము. ఇతఁడు వేంగిపురమును మాత్రమే గాక వజ్రపురప్రాంతదేశమునందలి యరణ్యముల నన్నిటిని దహింపించె నని చెప్పఁబడియెను. మఱియును దక్షిణకోసలముపై దండెత్తిపోయి ఆఱులక్షలతొంబదియాఱుగ్రామములను గైకొనియె నని సోమేశ్వరునిశాసనమున వ్రాయంబడినది. ఇది పట్టి యతిశయోక్తి గాని వేఱొండు గాదు. దక్షిణకోసలమునం దన్నిగ్రామములు కలవా యని సందేహింపవలసి యున్నది. ఒకవేళ నిజ మనుకొన్నను సోమేశ్వరుఁడు నిజముగా దక్షిణకోసలమును బరిపాలించె ననుమాటను సమర్థించుటకు సప్రమాణమైన యాధార మేమియును గానరాదు. ఇతఁడు దక్షిణకోసలదేశముపై దండెత్తిపోయి తిరిగి వెడలఁగొట్టఁబడువఱకుఁ గొంతభాగ మాక్రమించుకొని యుండవచ్చును. ఇయ్యది జజల్లదేవునిశాసనమునుబట్టి యూహింపఁబడుచున్నది. జజల్ల

1. Eqigraphia Indica Vol X. No. 4.

దేవుఁడు రత్నపురము రాజధానిగ దక్షిణకోసలమును బరిపాలనము సేయుచు క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున నొకశాసనము వ్రాయించెను. అందతఁడు సోమేశ్వరునిం బట్టుకొని యసంఖ్యాకమైన శత్రుసైన్యము నురుమాడెనని గొప్పగా వ్రాయించుకొనియెను. సోమేశ్వరుఁ డెవ్వఁడో వివరమును దెలుపలేదుగాని సంగతి సందర్భములను విచారింపఁగా నాసోమేశ్వరుఁడీచక్రకోట్యమండలాధిపుఁ డయిన యీసోమేశ్వరుఁడే యని తేటపడుచున్నది. మఱియును క్రీ. శ. ౧౧౧౧ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర శాసనములో సోమేశ్వరుని మరణానంతరమున కన్హారదేవుఁడు సింహాసన మెక్కెనని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.[1] వరశూరపుర (Bursur) శాసనముంబట్టి క్రీ. శ. ౧౧౦౭ దవ సంవత్సరమున సోమేశ్వరుఁడు జీవించియుండెనని తెలిసికొనుచున్నారము 2. రత్నపురశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౧౪ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈసంవత్సరములయొక్క సామీప్యసంబంధమును బట్టి మన మీవిషయమున నంతఁగా సందేహింపవలసిన పనిలేదు. సోమేశ్వరునిశాసమునందుఁ జేర్కొనంబడిన లంజికప్రాంతదేశము బాలఘట్టము మండలములోనిది. లవణపురప్రాంతదేశము రాయపురమండలములోని ప్రాగ్భాగమే కాని యన్యముకాదు. వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతనమైనపట్టణ మనియు, ప్రాచీన ద్రావిడభాషా సారస్వతమునం బేర్కొనఁబడుచు వచ్చినదనియు, వాయిరాగర మనుపేరిట ద్రావిడశాసనముల వాడఁబడుచు నేనుఁగులకుఁ బ్రసిద్ధిఁజెందినటులఁ జెప్పఁబడినదనియు నిదివఱకే చెప్పియున్నాను. వజ్రపురము ప్రాచీనకాలమున నెట్టిప్రసిద్ధిని గాంచియుండినను ౧౦. ౧౧ వ శతాబ్దములయం దంతపేరువహించియుండలేదు. వజ్రపురము వజ్రపుగనులకుఁ బ్రసిద్ధి కెక్కియున్నటులఁ జెప్పఁబడినది. వజ్రపుర మనునది చాందామండలములోని వైరఘుర్ (Wairagarb) లేక భైరవఘుడా యనునదియేగాని యన్యముగాదని తోఁచుచున్నది. ఇయ్యది పురాతనకాలమునుండి వజ్రపుగనులకుఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినది. ఒకప్పుడు దంతావళములకును, బొమ్మలద్దినబట్టలకును, దున్నలకును గూడఁ

1. Ind. Ant Vol. IX. P. 161 2. Ibid P. 162.

బ్రసిద్ధి కెక్కినది. అక్బరుచక్రవర్తికాలమునందును, బహామనీరాజులకాలమునందును బ్రఖ్యాతివహించియుండిన దని మహమ్మదీయచరిత్రములవలన స్పష్టమగుచున్నది.[1] అక్బరుకాలమునం దీపట్టణమును చండుఁ డనుగోండురాజు పరిపాలనము సేయుచుండెను. అచ్చటి పురాతనములై శిథిలము లయిన శిలాప్రదేశములు మొదలగువానింజూచినను స్థానికచరిత్రములను విన్నను మానవంశజులయిన రాజు లచ్చట పరిపాలనము చేసియుండిరని తేటపడఁగలదు. ఈమానజాతిశాఖ వా రెవ్వరో స్పష్టపడదుగాని నాగజాతివారిలో నొకశాఖవా రని తోఁచుచున్నది. వారలు మాణిక్యదేవి పేరిట దుర్గను బూజించుచుండిరి. భద్రపట్టణము భద్రావతి యని చెప్పంబడుచుండెను. ఈ భద్రావతి యొకప్పుడు దక్షిణకోసలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఇయ్యది వజ్రపురమునకు (Wairagarh) 20 మైళ్లదూరమున నున్నది. దీనినే యిప్పుడు భాండక్ అని చెప్పుచున్నారు.

ఈ చక్రకూటరాజులశాసనములు కొన్ని నాగరలిపిలో సంస్కృతమునను, మఱికొన్ని తెలుఁగునను వ్రాయఁబడినవి. చక్రకోట్యమండలమునడుమ నింద్రావతీనది ప్రవహించుచున్నది. దీని యుత్తరభాగమునఁ బుట్టిన శాసనము లన్నియు సంస్కృతమున నాగరలిపిలో నుండుటచేతను, ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణభాగమునఁ బుట్టినశాసనములు తెలుఁగునం దుండుటచేతను, ఉత్తరభాగమున గోండుభాషయును, దక్షిణభాగమునఁ దెలుఁగుభాషయును వ్యవహరింపఁబడుచుండినట్లుగా నూహింపఁబడుచున్నవి. ఈనాగరాజుల తెలుఁగుశాసనము లింకను బెక్కులు ప్రకటింపఁబడియుండలేదు. ఈ మొదటిసోమేశ్వరుని కృష్ణపుర సంస్కృతశాసనములు మాత్రము ప్రకటింపఁబడినవి. ఈసోమేశ్వరునకు శాసనమహాదేవి, ధారణమహాదేవి యను నిరువురు రాణులు గలరు. ధారణమహాదేవి దానధర్మములనుగూర్చిన శాసనములు రెండు కృష్ణపురమునందుఁ (Kuruspal) గానంబడుచున్నవి. ఈగ్రామము ఇంద్రావతీనదికిఁ బైనొక మైలుదూరములో

1. Aini Akbari ; Garret's Edition Vol. III. PP. 229 Ind. Ant Vol. XXVIII. P. 286.

నున్నది. ఇప్పటి రాజధాని యగు జగదళపురమునకు ౨౨ మైళ్లదూరమున నున్నది. నారాయణపురమును తమిరపట్టణమును కృష్ణపురమునకు సామీప్యముననే యున్నవి. సోమేశ్వరుని రెండవరాణి యగు ధారణమహాదేవి కృష్ణపురములోని శ్రీకామేశ్వరస్వామికిఁ బెక్కుభూదానములను జేసి శాసనములను వ్రాయించెను. అందు విశేషచరిత్రాంశము లేవియును లేవుగాని, రైతులు మొదలగువారి నామములును సోమేశ్వరుని బిరుదావళులు పెక్కులును పేర్కొనఁబడినవి. ఇతఁడు మహేశ్వరపాదారాధకుఁడనియు, మాణిక్యదేవి పాదారాధకుఁడనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నీతఁడు శైవుఁడు శాక్తేయుఁడునగుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. ఇతనికిముసకిదేవి యను తోఁబుట్టువు కలదు.

కన్నరదేవమహారాజు.

మొదటిసోమేశ్వరునకుఁ బిమ్మట వాని పుత్త్రుఁడు కన్హారదేవుఁడు రాజ్యభారమును వహించెను. శా. శ. ౧౦౩౩ ఖరసంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౧-౧౨ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర (Narayanapal) శాసనములోని వాక్యసముదాయమునుబట్టి యాసంవత్సరముననే మహారాజాధిరాజయిన సోమేశ్వరుఁడు మరణము నొందఁగా నాతని కొడుకు కన్హారదేవమహారాజు సింహాసన మెక్కెనని తేటపడుచున్నది. మఱి రెండు శిథిలములయిన శాసనములందు కన్నరదేవుని నామము గానంబడుచున్నదిగాని యాశాసనములకాలము చెప్పఁబడనందున నాతనికి నీకన్నరదేవునకుఁ గల సంబంధము దెలియరాకున్నది. భావిపరిశోధనముల వలనఁగాని వారిరువు రొక్కరగుదురో కారో చెప్ప వలనుగాదు. ఈకన్నరదేవమహారాజునుగూర్చిన చరిత్రాంశము లేవియును దెలియరాకున్నవి.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు

కన్నరదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మట నెవ్వరు సింహాసన మధిష్ఠించిరో చరిత్రమున గోచరము గాకయున్నది. అయినను జాలకాలమునకు జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు శాసనములు గానిపించుచున్నందున భావిపరిశోధనమున సత్యము దెలియువఱకు కన్నరదేవమహారాజునకుఁదరువాత జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజే రాజ్యభారమును వహించెనని యూహింపవచ్చును. సోమేశ్వరనామమును వహించిన వారిలో నీతఁడు రెండవవాఁడుగ నున్నాఁడు. కొందఱు మొదటిసోమేశ్వరుఁడు నీతఁడు నొక్కఁడే యని సమర్థించుటకుఁ బ్రయత్నించిరిగాని వారివాదము సరియైనది కాదు. ఈవిషయము రెండవసోమేశ్వరుని నాగపురశాసనమువలన స్పష్టపడుచున్నది. మొదటి సోమేశ్వరునకు రాజభూషణబిరుద ముండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరునకు జగదేకభూషణ బిరుదము శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినది. మొదటిసోమేశ్వరుని రాణులు శాసనమహాదేవియును, ధారణమహాదేవియు నైయుండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరుని రాణి గంగామహాదేవి యని పేర్కొనఁబడినది. అతఁడు పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందును, పంద్రెండవశతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు. ఇతఁడో పంద్రెండవ శతాబ్దాంతమునందును, పదుమూఁడవ శతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు గనుక వీరిరువురును భిన్ను లని తలంపక తప్పదు. ఈ రెండవ సోమేశ్వరుని తెలుఁగుశాసన మొకటి నాగపుర మ్యూజియములో నున్నది[1]. ఈశాసనము మొదట సిరువంచనుండి నాగపురమునకుఁ బంపఁబడినది. ఇతరశాసనముల నాగరాజులకుం జెప్పఁబడినబిరుదులే యీతనికిని జెప్పఁబడినవి. ఈవీరసోమేశ్వరునకు రాణియైన గంగామహాదేవి తన భర్తపేరిట వీరసోమేశ్వరాలయమును, తనపేరిట గంగాధరేశ్వరాలయమును, అను రెండుశివాలయములను ప్రతిష్ఠించి భర్త యంగీకారమును గైకొని మహాప్రధాని యైన మాండలికసోమరాజుయొక్కయు, కార్యకర్తలయిన దామోదరనాయకునియొక్కయు, మెంతమనాయకునియొక్కయు, చెంచనప్రెగడయొక్కయు, దౌవారికులయిన సోమినాయకునియొక్కయు, గద్దెపు ఈరపరెడ్డియొక్కయు,

1. Epigraphia Indica Vol. III. P. 314

విరుచుష్ణప్రభుయొక్కయు, పరకోట కొమ్మనాయకునియొక్కయు సమక్షమున కేరమరక యనుగ్రామముపై వచ్చునట్టి రాబడిని పైశివాలయములకు శా.శ. ౧౧౩౧ సంవత్సరఫాల్గునశుద్ధ ౧౨ భానువారమునాఁడు (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౦దవ సంవత్సరము ఫిబ్రవరినెల ౭వ తేది) దానము చేసెను. కన్నరదేవమహారాజుయొక్క నారాయణపురశాసనమునకును గంగామహాదేవియొక్కయీశాసనమునకు నడుమ నూఱేండ్ల వ్యవధి గానవచ్చుచున్నది. ఇద్దఱు మహారాజు లింతదీర్ఘకాలము పరిపాలించి నారనుట కొంచెము సందేహాస్పదముగ నుండక మానదు. ప్రస్తుత మీశాసనములవలన నింతకన్న నధికము తెలియరాదు.

జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బిమ్మట నాతని కుమారుఁడయిన జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించినటుల నాతనికాలమునాఁటి రెండు తెలుఁగుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనితల్లి గంగాదేవి యని చెప్పఁబడుటచేతను, గంగాదేవి జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బట్టమహిషియై యనేకదానధర్మములు చేసియుండుటచేతను, ఈనరసింహదేవమహారాజు వీరసోమేశ్వరమహారాజుయొక్క తనయుఁడే యనియు, అతని మరణమున కనంతరము రాజ్యమును వహించినాఁడనియు నూహింపఁబడుచున్నాఁడు. ఇతరనాగరాజులకుం గల బిరుదావళులే యితనింగూర్చి ప్రశంసించిన శాసనములయందును చేర్పఁబడినవి. ఒకశాసనము దంతివాడ (Dantewara) యందును, మఱియొకశాసనము యశఃపురము (Jasanpal)నందును వ్రాయఁబడినవి[1]. దంతివార లేక దంతివాడ(దంతీశ్వరము) ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణమున నున్నది. యశఃపురము దంతివాడకు ౮౦ మైళ్లదూరమున నున్నది. ఈరెంటియందును నరసింహదేవునినామము గానంబడుచున్నది. యశఃపురశాసనము శా. శ. ౧౧౮౭ వ సంవత్సరమునను

1. Epigraphia Indica Vol. X. Ins. No. 9.

దంతీశ్వరశాసనము శా. శ. ౧౧౮౦ దవ సంవత్సరమునను వ్రాయఁబడినవి. అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౧౮ దవసంవత్సరమునకు క్రీ. శ. ౧౨౨౮వ సంవత్సరమునను జగదేకభూషణనరసింహదేవమహారాజు చక్రకూటరాష్ట్రమును బరిపాలించుచున్నవాఁడని పైశాసనములనుబట్టి మనకు బోధపడుచున్నది. వీరసోమేశ్వరునకు మహాప్రధానిగ నుండిన మాండలికసోమరాజు నరసింహదేవునకుఁగూడ మహాప్రధానిగ నుండె నని యాశాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁ డెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో యది బోధపడకున్నది.

రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు.

నరసింహదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మట రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించె నని స్వర్ణపురశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇయ్యది జయసింహునిభార్యలగు లోకమహాదేవియొక్కయు, శాసనమహాదేవియొక్కయు, దానశాసనమై యున్నది. పంచప్రధానుల సమక్షమున అధకాడ యనుగ్రామమును లోకమహాదేవి దానము చేసియుండెను. శాసనములందు కాలము చెప్పఁబడియుండలేదు. స్వర్ణపురము (Sunarpal) నారాయణపురమునకు (Narayanpal) పదిమైళ్లదూరమున నున్నది. జయసింహదేవునిచరిత్ర మెంతమాత్రమును దెలిసికొనుట కాధారములు గానరాకున్నవి.

రాజాధిరాజ హరిశ్చంద్రదేవమహారాజు.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౪ గవ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము చక్రకూటరాష్ట్రమును బాలనము సేయుచుండినటులఁ దమిరె శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఆసంవత్సర మీహరిశ్చంద్రదేవుఁడు మృతినొందఁగా నతనిభార్య మాణిక్యదేవి భర్తతో సహగమనము గావించె నని యాశాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈనాగరాజులు క్రీ. శ. ౧౩౨౯ దవ సంవత్సరమువఱకును చక్రకూటరాష్ట్రమును బరిపాలనము సేయుచునే యుండిరి.

నాలుగవ ప్రకరణము.

అనుమకొండ రాజ్య ప్రాచీనగాథలు.

క్రీ. శ. ౨౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౦౭౬ వఱకు.

ఇప్పటి నైజామురాష్ట్రములో ఓరంగ లను పేరిటం బరఁగుచుండు ఓరుఁగంటికి సామీప్యమున నున్న హనుమకొండయే అనుమకొండ యని పూర్వకాలంబునఁ బేర్కొనంబడి ప్రసిద్ధచారిత్రము గలిగియున్నది. త్రిలింగ దేశ మను నామాంతరముగల యాంధ్రదేశమునకు నేకశిలానగరం బనియెడు నోరుఁగల్లు రాజధానిగ నుండుటకుఁ బూర్వ మొకప్పు డీయనుమకొండ రాజధానిగ నుండెను. క్రీస్తుశకారంభమున నీభాగ మాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియుండి శాతవాహనవంశజు లయిన యాంధ్రచక్రవర్తులచే మూఁడవశతాబ్ద మధ్యమువఱకును బరిపాలింపఁబడియెను. ఆశాతవాహనచక్రవర్తులయొక్క చరిత్ర మాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగంబున సవిస్తరముగాఁ దెలుపంబడియున్నది. క్రీస్తుశకము ౨౩౦ దవసంవత్సరము మొదలుకొని పదునొకండవశతాబ్దాంతమువఱకు నీయనుమకొండరాజ్యముయొక్క చరిత్రము విశ్వసింపఁదగని గాథలతోఁ గూడుకొని యున్నది. ఆంధ్రచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁడగు మూఁడవపులమావి క్రీస్తుశకము మూఁడవశతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును బరిపాలించుచుండెను. అతనికాలంబుననే యనేకశతాబ్దములనుండి వర్ధిల్లుచుండిన యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై అనేకభాగములుగ నేర్పడినప్పుడు పశ్చిమభాగములు రాష్ట్రకూటులకును కదంబులకును, ఉత్తరభాగము లాభీరులకును కాలచుర్యులకును, ప్రాగ్దక్షిణభాగములు పల్లవులకును వశంబులై వేర్వేఱు రాజ్యములుగఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినవి. కృష్ణామండలములోని బేతవోలు (జగ్గయపేట) స్తూపమునందలి యొకశాసనములో "ప్రసిద్ధికెక్కిన యిక్ష్వాకు వీరుఁడును మాఢారయొక్క పుత్త్రుఁడు నగు శ్రీ వీరపురుషదత్తునియొక్క ౨౧

టవ పరిపాలన సంవత్సరమున వర్షఋతువులోని యెనిమిదవపక్షమున దశమినాఁడు మహాకాండూరుగ్రామనివాసియును కమ్మకరాఠవిషయమున నడతూరుగ్రామవాసి యగు నాగచంద్రునియొక్క కుమారుఁడును, ఆవేశనియు నగు సిద్ధార్థుఁడు తనతల్లి నాగలానితోడను, తనభార్య సముద్రాణితోడను, కుమారుఁడు మూలశ్రీతోడను, కుమారిక నాగబంధునికతోడను, సోదరుఁడు బుద్ధనికునితోడను, వానిభార్యతోడను, సిద్ధార్థునియొక్క కొమారితతోడను, వేలగిరి గ్రామమునం దుండిన రక్తబంధువులతోడను, మిత్త్రులతోడను, గలిసి బుద్ధుని చైత్యముయొక్క ప్రాగ్ద్వారము సామీప్యమున ప్రాణికోటియొక్క క్షేమము నిమిత్తము ఆయకస్తంభముల నైదింటిని నియమించి దానముచేసె" నని చెప్పఁబడి యున్నది.[1] ఈశాసనమునందుఁ బేర్కొనంబడిన యిక్ష్వాకువీరుఁడైన శ్రీపురుషదత్తుఁడు ఆంధ్రచక్రవర్తి యైనమూఁడవపులమావి యనంతర మీదేశ మాక్రమించుకొని పరిపాలించిన పల్లవరాజని యూహింపవచ్చును.

అనుమకొండ నామోత్పత్తివివరణము.

ప్రాచీనకాలంబున శ్రీశైలప్రాంతారణ్యప్రదేశంబుల మహాశూరుఁడై స్వేచ్ఛావిహారము సలుపుచుండిన కిరాతుఁ డొకండు తన యనుచరులతోఁ గూడి యచటికి నిరువదియోజనములదూరమునఁ గృష్ణాగోదావరీమధ్యప్రదేశమున హిడింబాశ్రమం బని ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన ముదిగొండకు నీశానభాగమునఁ గ్రోశత్రయదూరంబున నుండెడి హనుమాద్రికడకు నేతెంచి యచట నొకగ్రామమును నిర్మించి నివసించుచుండెను. అటుపిమ్మట హనుమాద్రిపై నొకదుర్గమును నిర్మాణముచేసి గ్రామమును విస్తరింపఁజేసి 'ఎఱుకదేవరాజు' అను పేరితోఁ బ్రజాపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి 'అనుముఁడు, కొండఁడు,' అను నిరువురు కొడుకులు జనించిరి. ఆయిరువుర పేరిట నారాజధానీనగరమునకు 'అనుమకొండ' అను నభిధానము గలిగినది. అనుమకొండకు దక్షిణమున నాలుగుపర్వ్వులదూరమున కొండఁడు తనపేరిటఁ గొండపర్తి యనుగ్రామమును గట్టించెనఁట! ఎఱుకదేవరాజు పిమ్మట వానికొడుకు లిరువురును, తరువాత

1. Burgess Amaravaty & Jaggayyapeta Stupas P. 11.

'నాగఁడు, గార్గేయుఁడు' ననువార లిరువురు నాదేశమును ౧౮౬ సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసిరని స్థానికచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ కిరాతకుల పరిపాలనకాలముననే జైను లనేకు లిచ్చటికివచ్చి నివాసములు కుదుర్చుకొనిరి. పద్మాక్షీదేవియాలయమున్న కొండపై జైనశిలావిగ్రహముల నెలకొల్పిరి. సిద్ధులకుఁ బార్వతీపరమేశ్వరులు ప్రత్యక్షమైనస్థలము గనుక సిద్ధాశ్రమంబని ప్రసిద్ధిగాంచిన యాశైవక్షేత్రమును జైనక్షేత్రముగ మార్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని, దీనిని విశ్వసింపరాదు. మొట్టమొదట నీప్రదేశము జైనక్షేత్రముగనే యుండి తరువాత శైవక్షేత్రముగ మార్పఁబడినటులఁ గాకతిప్రోలరాజుశాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది.[1]

సోమదేవరాజు.

ఈకిరాతకులకుఁ బిమ్మటను జంద్రవంశపు రాజు లీయనుమకొండ రాజ్యమును బరిపాలించిరటులఁ జెప్పఁబడినది. చంద్రవంశమునఁ బాండవులు జనించిరి. వారివంశమున జనమేజయుఁడు జనించెను. అతనివంశమున విజయార్కుఁడు, సోమేంద్రుఁడు ననునిరువురు భూపాలురు పుట్టిరి. వారిలో విజయార్కునకు విష్ణువర్ధనుఁడును, సోమేంద్రునకు ఉత్తుంగభుజుఁడును జనియించిరి. వీర లుభయులును దేశమును విభాగించుకొని పరిపాలించిరి. విష్ణువర్ధనుఁడు గోదావరికి దక్షిణమున నున్న ధర్మపురిని రాజధానిగఁ జేసికొని యనేకరాజులను జయించి రాజరాజబిరుదునుబడసి కీర్తిప్రతిష్ఠలనుగాంచెను. విష్ణువర్ధనునకు నందుఁ డనుకుమారుఁడు పుట్టి నందగిరి యను దుర్గము నొకదాని నిర్మించి దానిని రాజధానిగఁ జేసికొని భూపరిపాలనము చేసెను. వీనికి నారయాదిత్యుఁడు ప్రధానిగానుండి రాజనీతులను దెలుపుచుండెను. నందుని భార్య భానుమతీదేవి. ఇతఁడు రాజ్యభారమంతయును మంత్రివరునకు నొప్పగించి శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁబోయి శ్రీమల్లికార్జునదేవుని సేవించి సిద్ధోపదేశమును బొంది యొకబిలములోఁ బ్రవేశించెను. అచ్చట తపస్సుచేయుచుండిన యొక యోగిని వాని ధైర్యసాహసములకు మెచ్చి వానికి ఖడ్గఖేటక

1. Epigraphia Indica. Vol. IX. Page 256.

ములను యోగవాగములను ప్రసాదించెనఁట! అంతట నందుఁడు యోగవాగములచే జనార్దనస్వామిని సందర్శింపఁ గలిగెనఁట! ఆస్వామి నందునిఁ బోనీక నిలిపి నృసింహస్వరూపంబుదాల్చి ప్రత్యక్షుంబైనంత నందుఁడును జెక్కుచెదరక నిలిచియుండ స్వామి సంతోషించి శస్త్రములొసంగి పొమ్మనఁగా సెలవుగైకొని యతండు కాంచీపురమున కేఁగి చోళేంద్రుని కొమార్తను వివాహముచేసికొని యటనుండి రామేశ్వరమున కేఁగి ధనుష్కోటిలో స్నానముచేసి నందపురమునకు విచ్చేసి యథావిధిగా జనమనోరంజకం బగునటుల రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట! ఈనందమహారాజునకు విజయపాలుఁ డను రాజు జనియించెనఁట! విజయపాలునకు యశస్కాముం డయిన సోమదేవుఁడు పుట్టెను. ఇతఁడు శత్రుజనభయంకరుఁడై పరాక్రమవంతుఁడై దేవబ్రాహ్మణభక్తిపరుఁడై కంధార మను పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారములొసంగి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను. ఇంతియగాక మంత్రకూటము, భద్రాచలము, మొదలగు ప్రదేశములలో అసంఖ్యాకములయిన యావులమందలను జేర్చి వానిపోషకత్వమునకై అధికారులను గొందఱను నియమించి విశేష భక్తిశ్రద్ధలతోఁ బోషించుచుండెను.

కటకరాజు దండెత్తివచ్చుట.

ఈసోమదేవభూపాలుని వైభవము నంతయుఁ జారులవలన విని కటకపురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుఁడు వాని యైశ్వర్యమును జూరఁగొనవలయునని బహుళసైన్యసమేతుఁడై కందారముపై దండెత్తివచ్చి గోదావరీప్రాంతప్రదేశంబున సోమదేవుని పశుగణంబులం బొదివి గోపాలుర వదలించి మందలను దోలుకొనిపోవు సమయంబున గోసంరక్షణార్థము నిలుపఁబడిన వీరభటవర్గమునకును బల్లహుని సైన్యములకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధమున సోమదేవుని సైన్యంబున హతశేషులు కందారంబునకుం జని "ఓ రాజదేవేంద్రా! కటకపురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుని సైన్యంబులు ధరణీచక్రము సంచరించునట్లుగా సముద్రాంతంబులై గ్రక్కున నేతెంచి మన

పశుగణంబుల ముట్టికొని రక్షకభటవర్గమును నుగ్గాడి పోవుచున్నవి." అని బల్లహుని దుర్నయమును గూర్చి మొఱ్ఱపెట్టుకొనఁగా నతఁడు కోపోద్దీపితుఁడై సైన్యంబులం గూర్చుకొని సమరోన్ముఖుఁడై కటకపురీమార్గముం బట్టికొనిపోయి శత్రుపురదుర్గమును ముట్టడించి బల్లహునితో నాలుగు నెలల వఱకుఁ బోరాడుచునే యుండెను. తుదకు సోమదేవుని సైన్యంబులు శత్రుశరపరంపరల ముంగట నిలువంజాలక పలాయనము లగుడు బల్లహుని సైన్యంబులు దుర్గమును విడిచి వానిని దఱిమి కొట్టెను. ఇట్లెడతెగక కొంతకాలము వఱకు సోమదేవుఁడును బల్లహుఁడును బోరాడుచుండ నొకప్పుడు బల్లహుఁడును, మఱి యొకప్పుడు సోమదేవుఁడును విజయము గాంచుచుండిరి. కడపట బల్లహునితోఁ బోరాడుటను విడిచిపెట్టి సోమదేవరాజు కందారంబునుండి వెడలక యుండెను. ఒకనాఁడు సోమదేవరాజు తన శత్రువయిన బల్లహుఁడు ప్రబలుఁడై యుండుటయు, తనకుఁ బురుషసంతానము లేకుండుటయుఁ దలపోసి అమాత్యపురోహితబంధువర్గమును రావించి తనదుఃఖమునకుఁ గారణమును దెలిపి సంతానము గలుగుమార్గ మెట్లని వారల నడిగెను. అంతటఁ బురోహితులు పుత్త్రకామేష్టియాగము నాచరింపవలయు నని బోధించిరి. పిమ్మట సోమదేవరాజు తనభార్య యయిన సిరియాలదేవి సమ్మతిని గైకొని ద్విజవర్యుల తోడ్పాటుతో యథావిధిగఁ బుత్త్రకామేష్టి యాగమును జేసి భూరి దక్షిణలతోను సంతర్పణములతోను బ్రాహ్మణోత్తములను బూజించెను. మఱికొంతకాలమునకు సిరియాలదేవి గర్భమును దాల్చెను. శత్రుసంహారమునకుఁ బుత్త్రకామేష్టిని యొనరించి సోమదేవుఁడు పుత్త్రునిఁ బడయనున్నాఁ డని బల్లహుఁడు విని భయకంపితుఁడై రాణితోఁగూడ రాజును బట్టుకొనవలయు నని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని ప్రస్థానభేరి మ్రోగించి గజఘటహయపదాతివర్గములతో వెడలివచ్చి కందారంబును ముట్టడించెను. మహావీరుఁడైన సోమదేవరాజును వెనుదీయక శత్రువులను మార్కొని యిరువది దినములు ఘోరమైన యుద్ధమును జేసెను. ఆ యుద్ధమున సోమదేవరాజు వీరస్వర్గమును గాంచెను. ఈదుఃఖకరమైన వృత్తాంతమును సిరియాలదేవి విని

శోకసంతప్తచిత్తయై ధన కనక వస్తు వాహనాదుల నన్నిటిని విప్రవరులకు దానము చేసి శాత్రవు లంతఃపురము నాక్రమించుకొనకముందే కోటవిడిచి యనుమకొండకుఁ బోయి యెఱుకదేవరాజు వంశమున జనించిన మఱియొక యెఱుకదేవరాజును శరణు చొచ్చెను. ఇచ్చట కందారంబున సోమదేవుని సైన్యము నెల రోజులు బల్లహునితోఁ బోరాడి హతమై పోవ నాతఁడు కందారము నాక్రమించుకొనెను. బల్లహుఁడు బలవంతుఁడు గనుక బలవంతునితో విరోధమువలనఁ దనకు హాని సంభవించు నని సిరియాలదేవిని తన పట్టణమును విడిచి పొమ్మని యెఱుకదేవరాజు చెప్పినందున నక్కడ సిరియాలదేవి మిగుల దుఃఖించుచు నేమి గతి యని విచారించుచు బ్రాహ్మణోత్తముఁడును, షట్కర్మనిరతుఁడును, దయాదాక్షిణ్యశీలుఁడు నైన మాధవశర్మ కడకుం బోయి రక్షింపు మని యతని పాదములపైఁ బడియెను. ఆబ్రాహ్మణోత్తముఁ డామెను లేవనెత్తి యామెవలన వృత్తాంతమును విని జాలినొంది 'ఓసాధ్వీ! నీకు భయం బావంతయును లేదు. సిద్ధేశ్వరుండు నిన్ను రక్షించును గాక! మద్గృహంబున నివసించి యుండుము.' అని అభయహస్త మొసంగెను. అంతట సిరియాలదేవి ప్రచ్ఛన్నవేషముతో మాధవశర్మ యింట సురక్షితముగా నుండెను. మాధవశర్మ చేసిన కార్యమునకు బ్రాహ్మణు లందఱును సంతోషించి యాతని కనుకూలురై యీవృత్తాంతము నంతయు నితరు లెఱుంగ రాకుండఁ బరమగోప్యముగా నుంచిరి. అట కందారంబున నున్న సామంతు లందఱును బల్లహునితోఁ బోరాడఁజాలక పట్టణమును విడిచి విదేశగతులైరి. కటకవల్లభుఁడు తన పంతంబు సాగె నని విజృంభించి దయాధర్మశూన్యుఁడై కోటలు ద్రవ్వి కవాటములు విఱిచి మేడలు గూల్చి యంతఃపురమును నేల మట్టముగావించి సిరియాలదేవికై యిల్లిల్లు వెదకి సందుగొందులఁ బరికించి యెందు నుంగానకఁ బరితపించుచు జాడలు దీయఁగా నామె యనుమకొండకుఁ బాఱిపోవుట దెలియవచ్చెను. అంతట నతఁడు మంత్రిసేనాసమేతుఁడై పోయి అనుమకొండను ముట్టడించెను. ఎఱుకదేవరాజు తనపట్టణమును సంరక్షింపఁ దనసేనాధిపతుల నియోగించి మంత్రివర్గముతోడ నాలోచించుచుండెను.

బల్లహుని రాయబారులు వచ్చి "నీకు బలవద్విరోధంబు క్షేమకరంబు గాదు; సిరియాలదేవి నొసంగి నీపట్టణమును గాపాడుకొమ్ము." అని తెలియఁ జెప్పిరి. అందునకు నెలుకుదేవరాజు వారలతో నిట్లనియె. "అయ్యా! మాకు బలవద్విరోధంబుతోఁ బనిలేదు. సిరియాలదేవి యీపట్టణమున నున్నదని మీకు నమ్మిక యున్నయెడల మీరు స్వేచ్ఛగా వచ్చి యిల్లిల్లు వెదకి తెలిసికొనవచ్చును; మా యభ్యంతర మెంతమాత్రమును లేదుగాని, మీరు మాత్రము నిరాయుధులై పట్టణమును బ్రవేశింపవలయునే గాని యాయుధపాణులై రారాదు; మీరాకపోకల కెవ్వరు నడ్డమురారు; మఱియు సిరియాలదేవి గాన్పించినయెడల మీరు గొనిపోవుటకు మే మడ్డుపడువారము గాము" అని విస్పష్టముగాఁ దెలుప, వారలు పోయి యీవృత్తాంతమును బల్లహునికి నివేదింపఁగా నతఁడు విస్మితుఁడై వర్ణాశ్రమవిధంబునకు భంగము కలుగకుండఁ జాతుర్వర్ణ్యము వారిని వెదుకఁ బంపెను. సిరియాలదేవినిఁ గనుఁగొని దెచ్చినవారికి గొప్ప బహుమానము లిచ్చెద నని వాగ్దానము చేసెను. వార లెల్లరును బోయి వేయికన్నులతోడఁ బట్టణమంతయుఁ బరిశోధించి చూచిరిగాని యెక్కడను వారలకు సిరియాలదేవి గానిపింపదయ్యెను. అప్పు డొకధూర్త బ్రాహ్మణుఁడు రాజువలనఁ దనకు విశేష బహుమానములు లభించు నని మిక్కిలి శ్రద్ధవహించి యేడవనాఁడు మాధవశర్మ గృహంబుఁ బ్రవేశించి ప్రచ్ఛన్నవేషముతో నున్న సిరియాలదేవిని గాంచి యామె సుందరాకారమును బట్టి రాజపత్ని యని భావించి యీమెయే సిరియాలదేవి యని మాధవశర్మతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు "సరి సరి, యీమె నాపుత్త్రిక; నా యల్లుఁడు కాశికింబోవుచు నీమె నిచ్చట నుంచిపోయె" నని యెంత చెప్పినను నాతఁడు వినక తనవారినిం గూర్చుకొని యామెను బట్టుకొని యెలుకు దేవరాజు కడకుఁ గొనిపోయెను. అంతటఁ బట్టణములోని బ్రాహ్మణు లంత నేకమై "అయ్యో? ఇది ఏమి యాగడము? రాజపత్ని యని చెప్పి బ్రాహ్మణకాంత నెత్తికొనిపోవుటకంటెఁ బాపకృత్యంబు వేఱొండు గలదే? లోకములో సౌందర్యంబు క్షత్త్రియకాంతలకే గాని పెఱవారికి లేదా?

ఈసుందరి మాపుత్త్రిక యనుటచే నీమెం గొనిపోవువారికి దుర్గతులు గల్గుట సత్యము" అని గొల్లున గోలపెట్టిరి. అంతట నెలుకుదేవరాజు బ్రాహ్మణులం గని యిట్లనియెను. "బ్రాహ్మణులారా! ఈమె క్షత్త్రియకాంత యని వారు చెప్పుచున్నారు; ఈమె యంగసౌష్ఠవమును గాంచినప్పుడు నాకుఁ గూడ నట్లే తోఁచుచున్నది" అని చెప్పఁగా వారలు రోషమును జెంది యీమెను గొనిపోయినయెడల మేమందఱమును పుత్త్రపుత్త్రికకళత్ర బంధువర్గముతోడ ననలప్రవేశమును గాంచి ముక్తిఁ జెందెదము. మాకీర్తి త్రైలోక్యంబునందును వ్యాపించును. ఈబ్రహ్మహత్యల పాపమును మూటకట్టుకొనుటకై బల్లహుఁడు వచ్చినవాఁడు గనుక నతని వంశంబును సామ్రాజ్యంబును గూలిపోవు నని శపింప నుద్యుక్తులు కాఁగా బల్లహుని మంత్రి విని గడగడ వడంకుచు వచ్చి వారలతో నిట్లనియె. "అయ్యా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా! ఇది యేమి సాహసము? మీయిష్టమైనరీతిని వర్తింతుముగాక; ఈమాధవశర్మ మహామాత్యుఁడు; ఇతని వంటివా రీధాత్రిలోఁ గానరారు; మేము వ్యర్థముగా నీమె రాజపత్ని యని రవ్వచేసినమాట వాస్తవము; ఇప్పుడు మీపంతము చెల్లెను. మీరు సంతోషముతో నుండవలసినది; అయిన నొక్కపరీక్ష చేయవలసియున్నది; మీరు సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమునకుఁ బోయి యచట నామె చేతియన్నమును భుజింపవలయును; ఆమె యెవ్వరైనను జంపు నుద్దేశ్యము మాకు లేదు; ఆమె మాధవశర్మ కొమార్తయైన మాకు చింతయే లేదు. ఒకవేళ నామె రాజపత్నియే యైనయెడల నామె గర్భమున నున్న శిశువును రక్షించి కందారంబునకుఁ బట్టాభిషేకము గావింతుము. మీకెల్లరకు నగ్రహారము లిప్పింతుము" అని చెప్పినంతట విప్రవరులు తమకు ధన కనక వస్తు వాహనాదులతో నిమిత్తము లేదనియును, బల్లహునిమంత్రి కోరినప్రకారము సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖంబున తమకొమార్త వడ్డించిన యన్నమును భుజించుటకుఁ దమ కేయభ్యంతరమును లేదనియును, గర్భిణిచేతి యన్నము భుజింపరా దని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది గనుక నట్లు బ్రాహ్మణు లాచరింపరాదనియును జెప్పి యతని నొప్పించి తుదకు వారు సిద్ధేశ్వరుని ముంగటఁ గటక

వల్లభుఁడు చూచుచుండఁగా సిరియాలదేవిచే ఘృతమును లవణమును గ్రహించి భుజియించిరి. అందునకు కటకరాజు సంతసించి సిరియాలదేవిని బ్రాహ్మణులను విడిచిపెట్టి నిజసైన్యంబులతోఁ గంధారంబునుండి వెలువడి స్వదేశమునకుఁ బోయెను.

మాధవ వర్మ.

ఇక్కడ అనుమకొండలో నొక్కనాఁడు సిరియాలదేవి యొక శుభముహూర్తమున నొక పురుషశిశువును బ్రసవించెను. అప్పుడు దైవజ్ఞశిఖామణు లయిన బ్రాహ్మణోత్తములు పెక్కండ్రు మాధవశర్మగృహంబున కేతెంచి ముహూర్తమును బరీక్షించి గ్రహస్థితులం బరికించి జాతకమును వ్రాసి యీ పురుషశిశువు సర్వంసహాచక్రంబు నిర్వక్రలీలఁ బరిపాలించు రాజశ్రేష్ఠుండగునని మాధవశర్మతోఁ బలుక నతండు సంతోషించి యాశీర్వదించెను. పిమ్మట మాధవశర్మ యాశిశువునకు జాతకర్మసంస్కారంబు నాచరించెను. ఆచిన్నవానికిఁ దండ్రియు, గురువును, దైవమును మాధవశర్మయే గనుక నతని నామమే తన తనయునకునుఁ బెట్టవలసిన దని సిరియాలదేవి కోరినందున నట్లే మాధవవర్మ యని నామకరణము చేయఁబడియెను. ఇట్లాచిన్నవాఁడు మాధవశర్మగృహంబున దినక్రమప్రవర్ధమానుఁడై పెరుఁగుచుండఁగా నైదవయేఁట నక్షరాభ్యాసమును విధ్యుక్తముగాఁ గావించిరి. తరువాత నుపనయనాదిసంస్కారములు జరిగినవెంట! మఱియుఁ బెరిఁగి పెద్దవాఁడై సద్గురుముఖంబున పెక్కువిద్యలను గ్రహించి విఖ్యాతుఁ డగుచువచ్చెను. అతఁడు ప్రతిదినంబును అనుమకొండ పద్మాక్షీదేవియాలయంబునకుం జని మిక్కిలి శ్రద్ధాభక్తులతో నామెను సేవించుచు వరప్రసాదమును బొంది నిర్వక్రపరాక్రముండును నజయ్యుండునై వన్నెకెక్కుచుండెను. అతఁ డొక్కనాఁడు తనతండ్రి కటకరాజుతో జరిగిన యుద్ధమునఁ జంపఁబడియె నని విని క్రుద్ధుఁడై పగసాధింప దీక్ష వహించెను. అంతటఁ గ్రమక్రమముగా నీరాజపుత్త్రుని నవమన్మథాకారమును గూర్చియు, వివిధవిద్యాప్రౌఢిని గూర్చియు, పరాక్రమమును గూర్చియు, విచిత్రములయిన కథలును పొగడ్తలును దేశమునందంతట వ్యాపింపఁగా దేశములోని శూరులందఱు నాతనికడ కేఁగి కటకరాజుతోడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పి సమరోన్ముఖునిఁ గావించిరి. అప్పుడు మాధవవర్మ తల్లియొక్కయు, మాధవశర్మయొక్కయు, ఇతర బ్రాహ్మణులయొక్కయు ననుజ్ఞంగైకొని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని మొట్టమొదట నాపట్టణ మేలుచున్నట్టి యెఱుకదేవరాజును మఱియొక ప్రదేశమునకుఁ బంపి యనుమకొండను స్వాధీనపఱుచుకొని దోర్దర్పమున నుద్దవిడి నుత్కలముపై దండెత్తిపోయి కటకపురిని ముట్టడించెను. కటకపురాధీశ్వరుండును మేటిపరాక్రమవంతుఁడే గావున జంకులేక ధైర్యసాహసములతో యుద్ధసన్నద్ధుఁడై మాధవవర్మ నెదుర్కొనియెను. మాధవవర్మ కటకదుర్గమును ముప్పదిదినములు ముట్టడించి కోటలను ద్రవ్వి, కవాటంబులను బెఱిచి, కుడ్యంబు లిడియఁగొట్టి, పట్టణంబుఁ జొచ్చి సౌధంబులను గూల్చి, సకలసైన్యంబును సమయించి, వీరరసంబు పొంపిరివోయి పోరలిపొఱి సంకులసమరంబునఁ జంద్రాయుధముచేఁ గటకవల్లభుని తలఁ [illegible]ంచి, పట్టణం బంతయు వశముచేసికొని, కటకపురాధీశ్వరుని కుమారునకుఁ బట్టముగట్టి, హతశేషమయిన సైన్యముతో ననుమకొండకు మహావైభవముతో విచ్చేసి, తల్లికిని మాధవశర్మకును నమస్కరించి, యాశీర్వాదములను గాంచెను. పిమ్మట మాధవవర్మ దుర్మార్గులను శిక్షించుచు సన్మార్గులను రక్షించుచు బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారంబు లొసంగి ప్రజానురంజకముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అతనికి బట్టమహిషియందు బద్మాక్షీదేవి వరప్రసాదంబునఁ గొంతకాలంబునకు సుతుండు కలుగఁగా నాబాలునకుఁ బద్మసేనుం డని నామముంచెను. ఈమాధవశర్మ శాలివాహనశకము ౨౩౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౬౦ వది సంవత్సరము లనఁగా శాలివాహనశకము ౩౯౦ దవ సంవత్సరము వఱకును బరిపాలనముచేసె నని స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడినది. పండ్రెండవ శతాబ్దమునందు వేంగిదేశాధీశ్వరునకు సామంతుఁడుగనుండిన మహామండలేశ్వర పల్లకేతభూపాలుఁడు బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామివారి యాలయములో నొకఱాతిపలకమీఁద వ్రాయించిన శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన గాథలలో శాలివాహనశకము ౧౧౭ వ

సంవత్సరప్రాంతమున నొకమాధవవర్మ యనురాజు కలఁడనియు, అతనికుమారుఁడు చింతగింజల నమ్ముకొని పొట్టపోసికొనెడి యొకస్త్రీయొక్క బిడ్డను సంహరించినందున రాజు విచారించి తనకొడుకుమీఁద నేరము బుజువైనందున న్యాయపక్షము నేపూని కొడుకునకు నురిశిక్ష విధించె ననియు, అందుపైని మల్లేశ్వరస్వామి యాతని న్యాయబుద్ధికి సంతోషించి యాతనిపై సువర్ణవర్షమునుగురిపించి యాతనిపుత్త్రిని బీదరాలగు నాస్త్రీయొక్కపుత్త్రిని మరల సజీవులను గావించెననియు, మల్లేశ్వరుఁడు మాధవవర్మయొక్క కీర్తిని భూమిపై స్థాపితముచేసె ననియు, నీమొదలుగాఁగలవిషయములు పేర్కొనఁబడినవి. 1 కాఁబట్టి మాధవవర్మఖ్యాతి యప్పటికే ప్రఖ్యాతమై యున్నది. ఈమాధవవర్మచరిత్రమునం గొంతకల్పన ముండినను మాధవవర్మ కల్పితపురుషుఁ డని మాత్రము చెప్ప వలనుగాదు. ఇయ్యవి భావిపరిశోధనమునంగాని తేటపడునట్టి విషయములు కావు.

మఱికొందఱు చంద్రవంశపురాజులు.

మాధవవర్మకు పిమ్మట బద్మసేనుఁడు రాజ్యభారమును వహించి శా. శ. ౪౬౮ సంవత్సరమువఱకు ననఁగా ౨౮ సంవత్సరములును, అటుపిమ్మట వానికొడుకు వెన్నమరాజు శా. శ. ౫౩౨ వఱకు ననఁగా ౨౮ సంవత్సరములును, అనంతరము వానికుమారుఁడు సోరంకివెన్నమరాజు శా. శ. ౬౧౦ వఱకు ననఁగా ౨౮ సంవత్సరములును, తదనంతరము వానిపుత్త్రుఁడు వెండిగుండమరాజు శా. శ. ౬౭౦ వఱకు ననఁగా ౨౦ సంవత్సరములును, వానివెనుక వానితనయుఁ డెలుకుదేవరాజు బాలుఁడైనందున వానిపక్షముగా వానితల్లి కుంతలదేవి శా. శ. ౬౯౯ వఱకు ననఁగా ౧౯ సంవత్సరములును, ఆమెతరువాత నెలుకుదేవరాజు శా. శ. ౨౬౨ వఱకుననఁగా ౨౦ సంవత్సరములును, ఎలుకుదేవరాజునకుఁ దరువాత భువనైకమల్లుఁడు శా.శ. ౭౩౫ వఱకు ననఁగా

1. Report on Epigraphy No. 665, Public, 28th July, 1810, Part II, Pages 81- 82, Paras 8 and 9.

౬౭ సంవత్సరములును బరిపాలనముచేసిరని చెప్పఁబడియున్నది. ఈరాజులనుగూర్చి విశేషచరిత్రాంశము లేవియు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడి యుండలేదు. ఈరాజులపరిపాలన సంవత్సరము లంతగా విశ్వసింపఁదగినవి కావు. ఈరాజులు కటకపురాధీశ్వరునితోఁ బోరాడుచుండినటుల స్థానికచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈమహారాజులలో భువనైకమల్లుఁడు ప్రఖ్యాతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతఁడు విజయనగరపురాజయిన నరసింహదేవరాయలతో యుద్ధముచేసినటులఁ జెప్పఁబడియెనుగాని యాకాలమునకు విజయనగరము నిర్మింపఁబడకుండుటయు, నరసింహదేవరాయ లాకాలమువాఁడు గాకుండుటయు వాస్తవములయిన చరిత్రాంశములు గావునఁ బైగాథలలోని విషయముల నెంతమాత్రమును విశ్వసింపరాదు.

నిజమైన చరిత్రము.

క్రీస్తుశకము ౨౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౦౬౨ వఱకు నిజమైన చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియుసాధనములు లేవుగాని కొన్ని శాసనములనుబట్టి యీదేశము ౫ వశతాబ్దమునఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును, తరువాత రాష్ట్రకూటులకును, అటుపిమ్మట మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును వశమై పరిపాలింపఁబడియె నని తేటపడుచున్నది. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియైన పృథ్వీవల్లభమహారాజు ౨ వశతాబ్దప్రారంభమున నీదేశమును జయించెను. శ్రీపృథ్వీవల్లభమహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరపరమభట్టారకపాదపద్మోపజీవి నని చెప్పుకొన్న భీమరాజను నొకరాజుయొక్క యసంపూర్ణశాసన మొకటి యోరుఁగంటియందుఁ గానంబడుచున్నదిగావున మఱికొన్ని శాసనములనుబట్టియు నీదేశమును ౫ వశతాబ్దమునుండి ౭ దవ శతాబ్దమధ్యమువఱకు పశ్చిమచాళుక్యులును, ౧౦ దవ శతాబ్దాంతమువఱకు రాష్ట్రకూటులును, తరువాతఁ బదునొకొండవ శతాబ్దమధ్యమువఱకు మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులును, అటుపిమ్మటఁ గాకతీయులు నీదేశమును బరిపాలించినటులఁ జరిత్రమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

అయిదవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు.

త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యనిర్మాణము.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమ భాగమును జయించి పరిపాలించుచుండినది మొదలుకొని మాధవవర్మవంశస్థులయిన వారు చాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి పరిపాలనము సేయుచుండిరని యూహింపవలయునేగాని వారలు స్వతంత్ర పరిపాలనము సేయుచుండిరని యెంతమాత్రమును దలంప నాధారము గానిపింపదు. ఏది యెట్లున్నను పదునొకండవశతాబ్దమునందు త్రిలింగదేశములోని పశ్చిమభాగము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల స్వాధీనమున నుండె ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుఁడు శాలివాహనశకము ౯౯౮ నగు సంవత్సరమం దనఁగా క్రీ. శ. ౧౦౭౬ వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై శా. శ. ౧౦౪౮ పరాభవసంవత్సరము వఱకు ననఁగా క్రీ. శ. ౧౧౨౬ వఱకు అవక్రపరాక్రముఁడై ప్రజాపరిపాలనము చేసెను. ఈ త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుని కర్ణాటభాషాశాసనములు త్రిలింగదేశముయొక్క పశ్చిమభాగమునం దనేకములు గానంబడుచున్నవి. అప్పుడీభాగమంతయు వివిధభాగములుగ నేర్పడి వేర్వేఱు మండలాధిపతులచేఁ బరిపాలనము సేయంబడుచుండెను. ఆమండలాధిపతులలోఁ గాకతీయు లొకరుగా నుండిరి. వీరు మొట్టమొదట వీరులుగానుండి మహారాజులకడ నధికార పదవులను సంపాదించి మండలాధిపతులై చాళుక్యచక్రవర్తులకు సేనాధిపతులు మంత్రులునై వారలకుఁ గప్పములు చెల్లించుచుఁ గొంతకాలము గడపి క్రమక్రమముగా

బలవంతులై వారల యధికారమును బోఁద్రోచి త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యసంస్థాపకులై వన్నెయు వాసియుఁ గాంచి యించుమించుగా మూఁడుశతాబ్దములు పరిపాలనముచేసి శాశ్వతయశంబు గాంచిరి. ఈప్రభువులు కాకతి యను దేవతను గొల్చుచుండువారు గావున వీరికిఁ గాకతీయు లనుపేరు గలిగినట్లు గానంబడుచున్నది. కాకతి యనునామము దుర్గయొక్క నామాంతర మని మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరిగారిపుత్త్రుండగు కుమారస్వామిసోమయాజిగారిచేఁ జెప్పంబడియెనుగాని కాకతీయులపూర్వులు జైనమతావలంబకు లగుటచేతఁ గాకతి యనునది జైనదేవతలలో నొకదాని నామముగా నూహింపవలయును.

కాకతీయులు సూర్యవంశజులు.

కాకతీయులు చంద్రవంశజులనియు మాధవవర్మసంతతివారనియు స్థానికచరిత్రమునందును, కాసె సర్వప్పప్రణీత మగు సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను నామాంతరముగల ప్రతాపచరిత్రమునందును, దీనిని బట్టి కూచిమంచి జగ్గకవిచే వ్రాయఁబడిన సోమదేవరాజీయమునందును వ్రాయఁబడియెనుగాని కాకతీయులు సూర్యవంశజులయినటులఁ గాకతీయుల శాసనములంబట్టియే తెలియుచున్నది. కాకతిప్రోలరాజు శాసనములందుఁ గాని, మొదటి ప్రతాపరుద్రుని శాసనములందుఁ గాని సూర్య చంద్ర వంశముల ప్రశంస లేకపోయినను గణపతిదేవునికాలము నాఁటి శాసనములయందుఁ గాకతీయులు సూర్యవంశజులని చెప్పఁబడిరి. వారి పూర్వులలో ఇక్ష్వాకువు, రఘువు, రాముఁడు మొదలగు వారి నామములు పేర్కొనంబడినవి. ప్రతాపరుద్రీయ మనునలంకారశాస్త్రమును రచించినవిద్యానాథమహాకవి సూర్యవంశమనికాని చంద్రవంశమనికాని చెప్పక "అత్యర్కేందుకులప్రశస్తిమసృజద్వ్యం కాకతీయాన్వయమ్" అని రెంటి నతిశయించిన కాకతీయాన్వయ మని చెప్పియున్నాఁడు. శ్రీదౌర్వాసదేవీపురాణ మనియెడు కర్మనాయకుల చరిత్రమునఁ జంద్రవంశమునఁ గర్మరాజు జనించెననియు, అతని సంతతియే కమ్మవారయిరనియు, ఆకర్మరాజవంశమున నే

కాకతీయప్రతాపరుద్రుఁడు జనించెననియు నత్యద్భుతముగా వ్రాయంబడినదే గాని, యది కల్పితగ్రంథమగుటచేత విశ్వసింపఁదగినది కాదు. గణపతిదేవ చక్రవర్తి శాసనములలో సూర్యవంశపురాజులను బేర్కొనుచు వారల వంశమునందు కరికాలచోడుఁడును, దానివంశమునందుఁ గాకతీయులును జనించిరని స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడియుండఁగా క్రమనాయకుల చరిత్రములోని గాథ లెట్లు విశ్వసింపఁదగినవో యెంతమాత్రమును బోధపడకున్నది.

దుర్జయ కులము.

ఆగణపతిదేవరాయని శాసనములయందే సూర్యవంశమున మనువు, అతని వంశమున నిక్ష్వాకువు, అతని వంశమున రఘువు, అతని వంశమున దాశరథి, అతని వంశమునఁ గరికాలచోడుఁడు అతని వంశమున దుర్జయుఁడు, అతని వంశమునఁ ద్రిభువనమల్ల కాకతిబేతరాజును జనించెననియును; దుర్జయుఁడు కాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడనియును జెప్పఁబడియున్నది. కొంతకాలము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, మఱికొంతకాలము కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి గుంటూరు, కృష్ణా మండలములలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండిన రాజులు కొందఱు తాము దుర్జయవంశస్థుల మని వ్యవహరించిరి. బుద్ధవర్మ సంతతివారైై శూద్రులయిన వెలనాటి చోడులతోఁ సంబంధ బాంధవ్యములు గలిగియుండిన కొండపడమటి బుద్ధరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తికిని విక్రమచోడునకును సామంతుఁడు [illegible]ండిన మహామండలేశ్వర నంబయరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. కాకతీయ చక్రవర్తులకు సామంతులుగనుండి గుడిమెట్ట రాజధానిగా నతవాటిసీమను బరిపాలించిన చాగిపోతరాజు దుర్జయకులస్థుఁడు. మఱియు దుర్జయకులస్థుల మని చెప్పుకొన్నవా రనేకులు గలరు.

కాకతీయులు మొదట రెడ్లు, తరువాత కమ్మవారు.

కాకతీయులు కేవలము బాహుబలమువలన రాజ్యాధిపత్యము వహించి జనరంజకముగాఁ బరిపాలనముచేసి మహారాజు లనిపించుకొన్న రెడ్డి కమ్మ

[illegible]గలోని నామమాత్రక్షత్రియులుగాని క్షత్రియజాత్యుచిత యజ్ఞోపవీతాదిచిహ్నములు ధరియించి వేదాధ్యయన వైదికకర్మాచరణాదు లొనరించు వాస్తవక్షత్రియులుగాఁ గనుపట్టరు. దుర్జయకులస్థులు తాము విష్ణుపాదోద్భవులమనియుఁ జతుర్థాన్వయులమనియుఁ దమ తమ శాసనములయందు స్పష్టముగఁ జెప్పుకొనియున్నారు. కాకతీయులును దుర్జయవంశజు లని గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమునాఁటి శాసనములందు జెప్పఁబడియుండుటంజేసి వీరును విష్ణుపాదోద్భవులనియుఁ జతుర్థాన్వయులనియు నూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఈయూహను బలపఱచునట్టి సహేతుకములైన ప్రబలప్రమాణము లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. విష్ణుపాదసంభవుల మనియును జతుర్థాన్వయులమనియును జెప్పుకొన్న కమ్మనాటిరాజుల (కమ్మవారి)తో సంబంధబాంధవ్యములు నెఱపి యుండిరి. కాకతీయమహాదేవరాజు పుత్త్రికయు, గణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువు నగు మేళాంబిక యను మైలమ్మను, చతుర్థవంశసంజాతుఁడును నతవాటివిషయాధీశ్వరుండు నగు బుద్ధరాజుకొడుకు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[1] ఈమహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజుకొమార్తె యగు బయ్యమాంబ యను బయ్యలమహాదేవిని చతుర్థవంశసంభూతుఁడును, ధనంజయగోత్రుఁడును, శ్రీధాన్యవతీపురాధీశ్వరుండును, రెండవ భీమరాజుపుత్త్రుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు కేతరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.[2] మఱియు నీకేతరాజుతల్లి యైన సబ్బమదేవి చతుర్థాన్వయసంభవుఁ డయిన వెలనాటి వీరరాజేంద్రచోడరాజపు[illegible]కయు, మూఁడవగొంకరాజునకుఁ దోఁబుట్టువు నై యుండెను.[3] ఈసబ్బమదేవితండ్రి యైన వెలనాటివీరరాజేంద్రచోడమహారాజు బుద్ధవర్మవంశోద్ధారకుఁడును, దుర్జయకులాభరణుఁడును, చతుర్థాన్వయసంజాతుఁడు నగు కొండ

1. The Annual Report on Epigraphy for 1905, No. 204; Epigraphica Indica Vol. VI. p. 159, line 8.
2. Ibid, Inscription of Bayyamamba.
3. Ibid, Vol. III, page 148.

పడమటిబుద్ధరాజు తోఁబుట్టువయిన యక్కాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ యక్కాంబిక పుత్త్రిఁ డగు వెలనాటిమలోత్తుంగచోడగాంగేయగొంకరాజు పైఁజెప్పిన బుద్ధరాజువంశమున జనించిన జయాంబికను వివాహ మయ్యెను.[1] శ్రీమన్మహామండలేశ్వరకాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి తన ద్వితీయపుత్త్రిక యైన గణపాంబను శ్రీధాన్యవతీపురాధీశ్వరుండును ధనంజయగోత్రుఁడును చతుర్థకులజుండును మహామండలేశ్వర కోటకేతరాజు మనుమఁడును మహామండలేశ్వర రుద్రరాజుకుమారుండును నైన మహామండలేశ్వర కోటబేతరాజున కిచ్చి మహావైభవముతో వివాహమును జేసెను.[2] కాకతీయు లిట్లు చతుర్థాన్వయసంభవు లయిన కమ్మవారితో సంబంధబాంధవ్యములు నెఱపి యుండుటచేత వీరును చతుర్థాన్వయసంభవులే యని నిశ్చయింపక తప్పదు. మఱియును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికొడుకులలో నొక్కఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౩వ సంవత్సరమునఁ గడపమండలములోని చెన్నూరిగ్రామమునకు దక్షిణపాదు నాగనాథుని దేవాలయముకడ వ్రాయించిన యొక దానశాసనములో నతని నామమునకు "రెడ్డి"యనుపదము చేర్పఁబడియుండుటచేత వీరు మొట్టమొదట రెడ్డితెగలోనివారుగానే యుండి కమ్మవారితో సంబంధములుచేసి కమ్మవా రయి రని యూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఇప్పటివలెఁగాక యాకాలము నందు శూద్రులలో భేదము లంతగాఁ బాటింపఁబడకుండెను గాని కాకతీయులపరిపాలనమునందును తరువాతను నీభేదము లభివృద్ధినొందుట యేకాక కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించుటకుఁ గారణములుగూడ నయ్యెను. ఈ విషయము లన్నియు సవిస్తరముగ రాఁబోవు ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును.

త్రిభువనమల్ల కాకతి బేతరాజు.

కాకతీయులు సూర్యవంశపురాజు లని యొక్క గణపతిదేవచక్రవర్తి శాసనములయందుమాత్రము పేర్కొనంబడియెను గాని యంతకుఁ బూర్వము

1. No. 26 T.Sandavolu Inscription of Buddharaja.
2. Epigraphia Indica Vol. III, page 94.

నేశాసనమునందును గాకతీయులు తాము సూర్యవంశజులమనికాని చంద్రవంశజులమనికాని వ్రాసికొని యుండలేదు. ఇంతియగాక గణపతిదేవునికిఁ బూర్వపు శాసనములలో దుర్జయుఁడు వారి పూర్వులలోనివాఁడుగాఁ జెప్పఁబడియుండలేదు. మఱియును గణపతిదేవరాయనికాలమునాఁటి పాఖాలశాసనములోఁ గలికాలచోడుఁ డీకాకతీయులకుఁ బూర్వుఁ డని చెప్పఁబడినదిగాని యీశాసనము కేవలము గణపతిదేవునిశాసనముగాక యతనిసేనాధిపతి యగు బయ్యననాయకునిపుత్త్రుఁ డగు జగదాళిముమ్మడినాయకునిశాసన మగుటవలన నందలి సంబంధము లంతగాఁ బాటింపఁబడఁదగినవి కావు. కాకతీయగణపతిరాజు చక్రవర్తిపదమును వహించినతరువాత నాతని ఘనత నిరూపించుటకై యతఁడు సూర్యవంశజుం డని కల్పింపఁబడి శ్లాఘింపఁబడినది. విద్యానాథమహాకవి తన ప్రతాపరుద్రీయమునఁ గాకతీయులను సూర్యవంశపురాజులనికాని చంద్రవంశపురాజులనికాని వర్ణింపక రెంటి నతిశయించినవారని వర్ణించుటయు, తనను సూర్యవంశ మని చెప్పుకొనిన గణపతిచక్రవర్తి చతుర్థాన్వయులతోడ సంబంధము చేసియుండుటయు, నైవర్ణనలన్నియు నతిశయోక్తులని వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. కాకతీయులచరిత్రమునందు మొట్టమొదటఁ బేర్కొనంబడఁదగినవాఁడు త్రిభువనమల్లకాకతిబేతరాజు. గుంటూరుమండలములోని చేబ్రోలు శాసనమునందొకదానిలో బేతరాజు దుర్జయుని తరువాతఁ బేర్కొనఁబడియెను. నైజామురాష్ట్రములోని పాఖాలశాసనములో దుర్జయుఁడు ప్రోలరాజుతండ్రి యని వ్రాయఁబడినది. కాకతీయవంశవృక్షమందలి చిక్కును విడదీయుట కొకసాధనము గలదు. కాకతీయగణపతిదేవునియొక్క గుంటూరు మండలములోని మోటుపల్లి శాసనములోఁ గాకతీయవంశవృక్ష మీయఁబడినది. అందు సూర్యుఁడు మొదలుకొని గణపతిదేవునివఱకును గల రాజులు పేర్కొనఁబడి దుర్జయునకును త్రిభువనమల్లబేతరాజునకును నడుమ మొదటి ప్రోలరాజని యొక క్రొత్తనామముగూడ నీయఁబడినది. పాఖాలశాసనమునం దీప్రోలరాజు దుర్జయునికొడుకని చెప్పి యతనివంశమున రుద్రదేవుఁడు జనించెనని వక్కాణించుచున్నదిగాని రుద్రదేవుఁడు ప్రోలరాజుకొడు కని నుడివి

యుండలేదు. చేబ్రోలుశాసనములో దుర్జయుని తరువాత బేతరాజు పేర్కొనఁబడి యుండెను. వీనినన్నిటిని పరిశీలించిచూడఁగా నీక్రిందివిధమునఁ గాకతీయవంశావళిని జేర్కొనవచ్చును. దుర్జయుని తరువాత కాకతీయవంశమునందు మొదటిప్రోలరాజు జనించెను. ఇతఁడు కేసరి యనునొకగొప్ప చెఱువును త్రవ్వించెను. ఇతనికిఁ ద్రిభువనమల్ల బేతరాజు జనించెను. త్రిభువనమల్లుఁడనునది బేతరాజునకు బిరుదనామము. ఈబేతరాజు మొదట నాంధ్రదేశమునం దొక చిన్నభాగమున కధిపతియై యుండి చాళుక్యాభరణుండును, సత్యాశ్రయకులతిలకుండును, సమస్తభువనాశ్రయ శ్రీపృథ్వీవల్లభ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరపరమభట్టారక బిరుదాంకితుండును నైన యాఱవవిక్రమాదిత్య చక్రవర్తికి సామంతుఁడై త్రిభువనమల్లదేవుఁడను విక్రమాదిత్యుని బిరుదనామము నే తానును వహించెను. ఈబేతరాజునకు వ్యోజదండాధినాథుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈదండనాథునికీమంత్రిపదవి వంశక్రమానుగతముగా లభించినది. ఈమహాప్రధాని తన ప్రభు వయిన మాండలికకాకతిబేతరాజును గొనిపోయి శ్రీత్రిభువనమల్లదేవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికి మ్రొక్కించి యాచక్రవర్తికి సామంతమండలేశ్వరుఁడుగ నుండి సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించునట్లుగ నియోగింపఁజేసెను.[1] అనుమకొండ రాజధానిగంజేసికొని మహామండలేశ్వరకాకతిబేతరాజు వ్యోజదండాధినాథుఁడు మహాప్రధానిగ సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలనముచేసి ప్రసిద్ధిగాంచెను.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైనయాఱవవిక్రమాదిత్యుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౧౨౬ వఱకు రాజ్యభారమును నిర్వహించినవాఁడు గావున నతని సామంతమాండలికుఁ డయిన బేతరాజు పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందు నాంధ్రదేశములోని సబ్బిసాయిరమండలమును బరిపాలించెను. ఇతఁడు జైనమతాభిమానియై జైనులను బోషించెను. మఱియు నితఁడు కాకతి

1. క్రీ. శ. ౯౭౧ వ సంవత్సరమునఁ బశ్చిమగాంగుఁ డయిన పాంచాలదేవునిచేఁ బాలింపఁబడిన సెబ్బిమండల మిదిగాదని తోఁచుచున్నది. అది ధార్వాడమండలములోని హుబ్లీతాలూకాలోని చబ్బి యనుగ్రామమునుబట్టి యేర్పడి యుండవచ్చును.

యను జైనదేవతను బూజించుటచే నీతని సంతతివారికెల్లరకును కాకతీయులను పేరు గలిగినది. ఇంతకంటె నీతనిగూర్చి చెప్పఁగలిగినది మఱియేమియును గానరాదు.

మహామండలేశ్వర కాకతిప్రోలరాజు

మహామండలేశ్వర కాకతి బేతరాజునకుఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినవాఁ డతనికుమారుఁ డైనప్రోలరాజు. ఇతఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డయిన మహాయోధుఁడు. ఈమహాయోధుఁడు తండ్రిమరణానంతరము రాజ్యభారమును బూని పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు నాఱవవిక్రమాదిత్యునికి సామంతమాండలికుఁడై యాతనిమహాప్రధానులలో నొకఁడుగానుండి యాచక్రవర్తి లోకాంతరగతుఁ డైన పిమ్మట స్వతంత్రుఁడై త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యము నిర్మించుటకై పునాదు లేర్పఱుపఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇతని శాసన మొకటి యనుమకొండలోని పద్మాక్షీదేవాలయమునఁ గానంబడుచున్నది. ఈశాసనమునుబట్టి శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజుచరిత్రము కొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది. ఈకాకతిప్రోలరాజుశాసనమునందు మొదట త్రిమూర్తు లయిన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులలో నెవ్వరిని స్తుతింపక శ్రీమజ్జినేంద్రుని మాత్రమే స్తుతించియుండుటచేత నితఁడు జైనమతావలంబి యని స్పష్టముగఁ బోధపడుచున్నది. ఇతఁడుమాత్రమే గాక యీప్రోలరాజు మంత్రి యైన బేతనప్రెగ్గడయు నతని భార్యయు జైనమతావలంబకులనికూడ తేటపడుచున్నది. ఈబేతనప్రెగ్గడ కాకతిబేతరాజుమంత్రి యైన వ్యోజదండాధినాథునకు యాకమాంబికయందు జనించినవాఁడు.

పద్మాక్షీదేవి యాలయము

నైజామురాష్ట్రములోని హనుమకొండకు దక్షిణభాగమునం దున్న యొకచిన్నకొండపైని పద్మాక్షీదేవియాలయము నిర్మింపఁబడినది. ఈకొండప్రక్కను ఈదేవతాలయమునకెదుటను జైనవిగ్రహములు గలవు. ఈయాలయ

1· Epigraphia Indica, Vol ix. Page 256. No. 35

స్తంభముమీఁదనే పైనిజెప్పఁబడిన ప్రోలరాజుశాసనము గలదు. వీనినన్నిటిని బట్టిచూడ నిది మొదట జైనులచేత నే ప్రతిష్ఠింపఁబడినదిగాఁ దోఁచుచున్నది. ఈయాలయములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన పద్మాక్షీదేవి జైనపురాణగాథలలోఁ బక్కాణింపఁబడిన యిరువదినల్వురు శాసనమహాదేవులలో నొక్కతెయై యుండవలయును. ఇరువదిరెండవతీర్థంకరుని శాసనదేవియైన యంబిక దుర్గ యొక్క యొకప్రతిరూపమని భావింపఁబడుచున్నది. అట్లే పద్మాక్షి పార్శ్వనాథునియొక్క శాసనదేవిగ నున్నది[1]. కాఁబట్టి ప్రోలరాజుమంత్రియైన బేతనప్రెగ్గడభార్యయగు మైలమ్మ యాకొండపైని యాలయమునఁ గన్నడములో "కడలాలయ" మనియెడి యంబికనో పద్మావతినో ప్రతిష్ఠించియుండవచ్చునని యూహింపవచ్చును. తనకు జైనమతమునం దుండెడి ప్రేమచేతను భక్తిచేతను బుణ్యముకొఱకు కొండపైని కడలాలయబస్తిని(వసతిని) బేతనప్రెగ్గడభార్యయగు మైలమ్మ నిర్మించె నని పైశాసనమునందే చెప్పఁబడినది. మైలమ్మ తండ్రి యగు బేతనప్రెగ్గడ తనస్వగ్రామమునందుఁ బదిదేవాలయములను నిర్మించె ననికూడ వ్రాయఁబడినది. ఈమైలమ్మచే నిర్మింపఁబడిన కడలాలయమునకు జాళుక్యవిక్రమసంవత్సరము ౪౨ హేవిలంబిసంవత్సర పుష్యబహుళ ౩౦ సోమవారమున అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౭వ సంవత్సరము డిసెంబరు ౨౪గవ తేదిని శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతిప్రోలరాజు మైలమ్మపేరిట నామెభర్తయైన బేతనప్రెగ్గడ త్రవ్వించిన చెఱువుక్రిందను బాడువపొలము రెండుమత్తరులను ఆచెఱువునకుఁ బడమటిప్రక్కను నల్లరేవడిపొలము నాలుగుమత్తరులను బీటిపొల మాఱుమత్తరులను ధారాపూర్వకముగా దానముచేసి పైశాసనమును వ్రాయించెను. మఱియు నీశాసనమునందే శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేళరాజు కూచికెఱె చెఱువుకట్టక్రింద నొక మత్తరు బాడువపొలమును దానికి సామీప్యమునఁ బదిమత్తరుల సామాన్యభూమిని దానముచేసినటుల వ్రాయఁబడినది. ఈమండలేశ్వరుఁ డయిన మేళరాజు మాధవవర్మవంశమున

1. D[r]. Burgess Archeological Survey of Western India Vol. V. Page 45 F and Page 46, note 2.

జనించినవాఁ డని వ్రాయఁబడినది. మాధవవర్మగాథ శంద్రెండవశతాబ్దప్రారంభమునకే ప్రచారమునం దుండెనని యీశాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇట్లు భూదానములనుబొందిన యీజైనాలయమును అనుమకొండబ్రాహ్మణులు స్వాధీనముచేసికొని దుర్గయొక్క నామాంతర మని నమ్మి పద్మాక్షీదేవి యను పేరితో నర్చనాదికమును జరుపుచున్నారు. ఈయాలయము జైనులనుండి బ్రాహ్మణులస్వాధీన మెప్పుడయ్యెనో దెలియరాదు. ఇయ్యది మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలముననో గణపతిదేవచక్రవర్తికాలముననో బ్రాహ్మణుల యధీనమై యుండును. ఈశాసనమునుబట్టి యీపద్మాక్షియాలయము మాధవవర్మకాలమునుండియు శైవబ్రాహ్మణుల యధీనమునం దుండెనని గాని, ఈపద్మాక్షీదేవి వరప్రసాదముననే సోమదేవరాజు మాధవవర్మ మొదలు గాఁగల చంద్రవంశపు రాజులు పరరాజులను జయించి రాజ్యమేలినారని గాని విశ్వసింపరాదు.

ప్రోలరాజు తైలపదేవుని బంధించి విడుచుట.

కాకతిప్రోలరాజు పుత్త్రుఁడైన మొదటి ప్రతాపరుద్రుని యనుమకొండశాసనములో చాళుక్యచూడామణియైన తైలపదేవునితో యుద్ధముచేసి క్షణములో బంధించి భక్తునియం దుండెడి యనురాగముచేత విడిచిపుచ్చె నని యీక్రిందిశ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

"హస్త్యారోహణకర్మకర్మఠగతిం చాళుక్యచూడామణిం
శశ్వద్యుద్ధనిబద్ధగర్వగమతిం యుద్ధే బబంధక్షణాత్
శ్రీమత్తైలపదేవ మంబుదనిభ స్తంబేరమస్థం క్షణాత్
ప్రఖ్యాతోరిపుకంఠఖండనవిధౌ భక్తానురాగా జ్జహౌ."

ఈశ్లోకమునం జెప్పఁబడిన తైలపదేవుఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించి కుంతలదేశమును బరిపాలించిన తైలపదేవచక్రవర్తి గాక యాపశ్చిమచాళుక్యకుటుంబమున జనించిన మఱియొక తైలపదేవుఁడై యుండవలయును. ఎందుచేత ననఁ దైలపదేవచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౧౬౨ వఱకుఁ బరిపాలనము[చే]సినట్లుగా శాసనాదిదృష్టాంతములు గనంబడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౧౬౩వ సంవత్సరములో

వ్రాయంబడిన యీ యనుమకొండశాసనములోనే రుద్రదేవునియెడం గల భీతిచేత మరణము నొందె నని చెప్పఁబడియెను. కాఁబట్టి ప్రోలరాజుచే జయింపఁబడినట్టియుఁ రుద్రదేవునిచేఁ జంపఁబడినట్టియుఁ దైలపదేవుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన మూఁడవతైలపదేవుఁడు కాఁడనుట స్పష్టము. ఈ తైలపదేవుఁడు చాళుక్యచక్రవర్తులకు సేనాధిపతియై బనవాసిమండలమున కధిపతి యైన తైలపదేవుఁడై యుండు నని కొందఱు తలంచుచున్నారు గాని పై శ్లోకమునందు తైలపదేవుఁడు చాళుక్యచూడామణి యని పేర్కొనంబడి యుండుటచేతను సేనాపతియైన తైలపదేవుఁడు కదంబరాయఁడగుటచేతను వారివాద మంతగా విశ్వసింపఁ దగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు తప్పక చాళుక్యచక్రవర్తులకు సమీపబంధువై సామంతమాండలికుఁ డైనవాఁడుగ నుండవలయును. ఇత్యాది భాషాపరిశోధనమునం దేటపడవచ్చును.[1]

ప్రోలరాజు గోవిందరాజును జయించుట.

ప్రోలరాజు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల సేనాధిపతి యైన గోవిందరాజును జయించెనని యనుమకొండలోని రుద్రదేవునిశాసనములోనే యీక్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

"యోలుంఠాకపతేరకుంఠపరశు శ్లక్ష్ణాగ్రధారోల్లస
ద్ధారాపాత నిపాతనైకచతురం గోవిందరాజాహ్వయం
బద్ధ్వోన్ముచ్య తదోదయక్షితిభృతే రాజ్యం దదౌ లీలయా
లుంఠాకో విషయస్య తస్య సమరే సద్వీరదీక్షాగురుః."

ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన గోవిందరాజు గణపతిదేవచక్రవర్తి గణపేశ్వరశాసనమునందు గోవిందదండేశుఁ డని వక్కాణింపఁబడియెను. ఇతఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాఱవవిక్రమాదిత్యుని సేనాధిపతి యైన యనంతపాలుని సోదరపుత్త్రుఁ డని అబ్బలూరుశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈగోవిందదండనాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౨౬-౨౭ సంవత్సరప్రాంతమున నాంధ్రదేశములోని కొండపల్లిసీమకు బరిపాలకుఁడుగ నున్నటులఁ గందనోలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకశాసనములలో నొకదానివలనఁ జక్కఁగాఁ దేటపడుచున్నది. అందితఁడు వేంగీపురమును దగ్ధముగావించి గొంకరాజును జయించినటులఁ జెప్పఁబడినది. ఈగొంకరాజు వేంగీదేశమునకు రాజప్రతినిధియై ధనదుపురము (గుంటూరుమండలములోని చందవోలు) రాజధానిగఁ బరిపాలనముచేసిన వెలనాటికులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకుఁ బుత్త్రుఁడు. వెలనాడునకు రాజధానిగనున్న ధనదుపురమును నాకాలమున వేంగీపుర మనిగూడఁ జెప్పుచుండిరి కాఁబోలు. వెలనాటిరాజులు వేంగీరాజప్రతినిధులై పరిపాలనముఁ జేసినవారగుటవలన వారు నివసించు ముఖ్యపట్టణ మయిన ధనదుపురము వేంగీపుర మని పరరాజులచేఁ బేర్కొనంబడుట యొకవిశేషవిషయము గాదు. ఈగోవిందరాజును జయించి యితనిరాజ్యమును ఉదయరాజున కిప్పించె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన యుదయరాజెవ్వఁడైనదియు నిర్ధారించుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. కందూరోదయచోడుఁడే యుదయరాజని కొందఱును, వెలనాటిగొంకరాజే చోడోదయుండని మఱికొందఱును తలంచుచున్నారు. పైనిజెప్పఁబడిన యనుమకొండ రుద్రదేవునిశాసనములోని శ్లోకమునకు మఱియొకపాఠము గలదని గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారిగ్రంథమున నాశ్లోక మీక్రిందివిధమునఁ బేర్కొనఁబడినది.[1]

"యోలుంఠాకపతేరకుంఠపరశు స్త్రీక్ష్ణాగ్రధారోల్లస
ద్ధారాపాతనిపాతనైకచతురం గోవిందరాజాన్వయం
బద్ధ్వోన్ముచ్య త మైడయక్షితిపతే రాజ్యందదౌ లీలయా
లుంఠాకో విషయస్య తస్య సమరే తద్వీరదీక్షాగురుః."

1. ఈ తైలపదేవుఁడు త్రిభువనమల్లునికుమారుఁడనియు,అతనిశాసనములం దొకదానిలో ప్రోలరాజును జయించెనని చెప్పఁబడి యున్నదనియు, అతఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహింప లేదనియుఁ గొందఱు చెప్పుచున్నారు.

1. Notes by G. Sreeramamurty on the Ganapaties of Orangal, page, 31.

అనఁగా * గోవిందరాజ వంశమునందు జనించినట్టియు, లంకాకవిషయాధీశ్వరుఁ డైనట్టియు, పరశువుతో యుద్ధముఁ జేయు నైపుణ్యము గలట్టియు, ఈడప్ప యనువాఁ డొకఁడు బంధింపఁబడి ప్రోలరాజునెదుటకుఁ దేఁబడె ననియు, వీరదీక్షాగురుం డైన ప్రోలరాజు పశ్చాత్తప్తుఁడై యున్న యాతని బంధవిముక్తుని గావించి యతని రాజ్యము మరల నాతనికి నొప్పగించె ననియు, తాత్పర్యము.

ప్రోలరాజు గుండరాజును జంపుట

కాకతిప్రోలరాజు మంత్రకూటపట్టణాధిపతి యైనగుండరాజుపై దండెత్తిపోయి యతనితో యుద్ధముఁజేసి జయించి యంతటితోఁ బోవక యాగ్రహముతోఁదగ్రుఁడై యతనిం బట్టికొని శిరమును గొఱిగింపించి వక్షఃస్థలంబున వరాహముద్రనుబొడిచి చంపె నని రుద్రదేవుని యనుమకొండశాసనమునందే యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

"క్రుద్ధేనోద్ధుర మంత్రకూటనగరీనాథోదయో నిస్త్రపో
గుండః ఖండిత ఏవ ముండితశిరాః క్రోడాంకవక్షఃస్థలః
ఏడోడింభకవత్పలాయనపరో జ్ఞాతో గతః స్వాం పురీం
ఆహూతోపి నరేశ్వరస్యపురతః ప్రోలేన యుద్ధాయయత్."

మంత్రకూట మనునది నైజాము రాష్ట్రములో గోదావరీతీరమున నున్న మంథని యను గ్రామ మని కొందఱును, కృష్ణామండలములో నూజివీడుతాలూకా

* ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన గోవిందరాజు కొంతలదేశమును బరిపాలించిన రాష్ట్రకూటరాజులలోనివాఁ డని శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు వ్రాసియున్నారుగాని యాకాలమునాఁటికి రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య మంతరించియుండుటచేత నది యంతగా విశ్వాసపాత్రము గాదు. పై శ్లోకముయొక్క పాఠాంతరముగూడ సరియైనదిగాఁ గనుపట్టదు. నేను వ్రాయించి తెప్పించిన యనుమకొండ శాసనముయొక్క ప్రతికూడ డాక్టరు ఫ్లీటుదొరగారు ప్రకటించిన పాఠముతో సరిపోవుచున్నదిగాని పంతులవారిపాఠాంతరముతో సరిపోవుచుండ లేదు.

లోని మంతెనగ్రామ మని మఱికొందఱును తలంచుచున్నారు. కొండపల్లిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన గోవిందరాజు మొదలగువారితో యుద్ధముఁ జేసి జయించినవాఁ డగుటచేతఁ బ్రోలరాజు కృష్ణామండలములోని మాండలిక ప్రభువులను జయించుటకై ప్రయత్నించియుండును గావున, మంత్రకూటమనునది మంతెనగ్రామమే యైయుండు నని నిర్ధారింపవచ్చును.

ప్రోలరాజు జగద్దేవునిఁ బాఱఁద్రోలుట.

అనుమకొండశాసనమునందే జగద్దేవుఁ డనురాజు ప్రోలరాజుపై దండెత్తివచ్చి యనుమకొండను ముట్టడింపఁగా నాతనిజయించి తఱిమె నని యీ క్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

"అన్యచ్చానుమకొండనామనగరీం సంవేష్ట్యయోయం స్థితో
నానామండలికాన్వితో భువి జగద్దేవస్యదేవప్రభుః
సద్యస్తంభిత ఏవ కార్యకరణే శక్తః తుణా న్నిర్గతః
శ్రీమత్ప్రోలనృపస్యతిస్య జయినః కింబ్రూమహే గౌరవమ్."

ఈ పైశ్లోకమునం దేర్కొనఁబడిన జగద్దేవుఁడు పట్టిపొంబుచ్చపురాధీశులయిన సంతారరాజులలో నొకఁడగు మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్ల జగద్దేవుఁడేకాని యన్యుఁడు గాఁడు. పట్టిపొంబుచ్చపురము నేఁడు మైసూరురాష్ట్రములో నగరమండలములోని హుంచ యనుపేరం బరఁగుచున్నది. ఈ జగద్దేవునితల్లి బిజ్జలదేవి; బిజ్జలదేవి చెల్లెలగు చట్టలదేవి గోవాకదంబులలో మొదటి విజయాదిత్యున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. (శా. శ. ౧౦౨౦) ఇతఁడు వయస్సుమీఱక యున్నకాలమున బల్లాలరాజులచే నదిమిపెట్టఁబడి యుండెను. మొదటిబల్లాలరాజు జగద్దేవునిరాష్ట్రమును బాడుచేసె నని గడగుశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.[1] శా. శ. ౧౦౩౯ వ సంవత్సరములో నేర్పడిన బేలూరుశాసనములలో నొకదానిలో జగద్దేవునిబలమును హరించుటయందు భైరవునివంటివాఁ డని హొసలబల్లాల-

1. Indian Antiquary, Vol. II. pape 301.

రాజయిన విష్ణువర్ధనుఁ డభినందింపఁ బడియెను. అయినను జగద్దేవుఁడు శా. శ. ౧౦౭౧ (క్రీ. శ. ౧౧౪౯) వ సంవత్సరమున "సేతు" అనెడి ప్రదేశమునఁ బరిపాలనము సేయుచు బల్లిగావెగ్రామమునకు విచ్చేసి కొండనాటిలోని కుందూరుగ్రామమును దానముచేసియున్నాఁడు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన రెండవజగదేకమల్లుని పరిపాలనసంవత్సరములలో ౧౩ వదియగు శుక్లసంవత్సరమునఁ బైశాసనము పుట్టియుండుటచేతను, చాళుక్యచక్రవర్తులచే వహింపబడుచుండిన త్రిభువనమల్ల యనుబిరుదనామమును వహించియుండుటచేతను, ఇతఁడు మొదట త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికిని, అటుపిమ్మట రెండవ జగదేకమల్లునకును, సామంతుఁడుగ నుండె నని వేద్యమగుచున్నది. అందుచేతనే యితఁడు తైలపదేవుఁడు కాకతిప్రోలరాజుచేఁ బట్టువడి పరిభవింపఁబడి విడిచిపెట్టఁబడిన తరువాత ప్రభుపక్షమునుబూని ప్రోలరాజును శిక్షించుటకై అనుమకొండపై దాడి వెడలివచ్చి యుద్ధముచేసి యోడిపోఁగాఁ బ్రోలరాజుచేఁ దఱుముఁగొట్టఁబడియుండు నని సులభముగా బోధపడుచున్నది.

కాకతిప్రోలరాజు మతము.

శ్రీరుద్రదేవుని యనుమకొండశాసనమునందు ప్రోలరాజు "శివపాదపద్మయుగళ ధ్యానామృతానందుఁ డ"ని యీక్రిందిశ్లోకమునఁ జెప్పబడినది.

"తత్పుత్త్రః శివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానంద భూ
ర్లుంటాకోరిపుసుందరీజనమహా సౌభాగ్యసంపచ్ఛ్రియః
ప్రోలీరాజ ఇతి ప్రసిద్ధిమగమ ద్వైరీంద్రదర్పాపహో
నిశ్శంకప్రథనప్రబంధనమహాహంకారలంకేశ్వరః."

ఈ పైశ్లోకమున ప్రోలరాజు శివభక్తుఁ డని తెలుపఁబడియున్నను, పద్మాక్షీదేవాలయమున ప్రోలరాజుచే నెలకొలుపఁబడిన శాసనములో మొట్టమొదట నీక్రిందిశ్లోకముచే జినేంద్రుఁడు కీర్తింపఁబడియెను.

శ్రీమజ్జినేంద్రపదపద్మమశేష భవ్యం
సత్యత్రిలోకనృపతీంద్రమునీంద్రవంద్యం

నిశ్శేషదోషపరిఖండనచండకాండం
రత్నత్రయప్రభవమద్వగుణైకతానం "

ఈపైశ్లోకమున నితఁడు జినేంద్రునిఁ బ్రస్తుతించియుండుటచేత నితఁడు జైనమతావలంబకుఁ డని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. ప్రోలరాజుకొడుకయిన రుద్రదేవుఁడు వీరశైవమతావలంబకుఁ డయినందునఁ దనతండ్రినిగూడ శివపాదపద్మయుగళధ్యానామృతానందుఁ డని వక్కాణించియుండునుగాని వేఱొండు గాదు. ఒకవేళ ప్రోలరాజు వార్ధకదశయందు శైవుఁడైన నైయుండవచ్చును.

ప్రోలరాజు సంతానము.

ప్రోలరాజునకు ముప్పమ యనుభార్య గలదు. ఆమె యనుమకొండశాసనమునం దీక్రిందివిధమున నభివర్ణింపఁబడినది.

" దేవీముప్పమనామధేయసహితా యస్యా గుణాస్తారకాః
కీర్తిశ్శారదచంద్రికేవ విలస త్కాంతేస్తు నైవోపమా
కౌసల్యేవ చ జానకీవ చ సతీ కుంతీవ పద్మా చ సా
పౌలోమీవ చ చండికేవ చ తథా తస్యాభవద్భామినీ."

ఈపైశ్లోకమునందు ముప్పమదేవి సుగుణంబులు నక్షత్రంబులవలెను, కీర్తిశరత్కాలచంద్రికవలెను బ్రకాశించుచున్నవనియు, మఱియు నామె కౌసల్య, జానకి, కుంతి, పద్మ, పౌలోమి, చండికా మొదలగువారిం బోలియున్నదనిమాత్రము వర్ణింపఁబడియెనేగాని యామె యేవంశమునం దేరాజునకు జనియించెనో తెలుపఁబడియుండనందున ముప్పమదేవియొక్క తలిదండ్రులనుగూర్చి మనకేమియుఁ దెలియరాకున్నది. ఈమెకు ప్రోలరాజువలన రుద్రదేవుఁడు, మహాదేవుఁడు మొదలగు నైదుగురుపుత్త్రులు జనించి యశస్వంతులైరి. ఈప్రకారము కాకతిప్రోలరాజు సంతానమును బ్రాభవమును బడసి అవక్రపరాక్రముఁడై చాళుక్యచక్రవర్తుల సైన్యాధిపతులను పెక్కండ్రు మాండలికరాజులను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి మొట్టమొదట త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యనిర్మాణభవనమునకుఁ బునాదు లేర్పరించెను.

ప్రోలరాజు కొడుకుచేఁ జంపఁబడుట

ఇట్లువక్రపరాక్రమలీల శత్రురాజులను నిర్జించి త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యనిర్మాణభవనమునకుఁ బునాదు లేర్పఱిచి జగతికేసరి యను బిరుదనామమును వహించి బహుకాలము పరిపాలనముచేసిన కాకతిప్రోలరాజు తుదకవసానకాలము సమీపింప దురదృష్టవశమున నాకస్మికముగాఁ దన ప్రియకుమారుఁడగు శ్రీరుద్రదేవనృపునిచేఁ బొడువంబడి చంపఁబడియెను. ఇట్టి విషాదకరమైన హత్య కేవలము భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనదిగాని తండ్రియెడఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల ద్వేషముచేత సంభవించినది కాదు. ఒకనాఁడు దేవాలయంబునఁ బ్రతాపరుద్రదేవుఁడు గాఢనిద్ర నున్నకాలమునఁ దండ్రి యైన ప్రోలరాజు అతనిప్రక్కనుండిపోవుచు నతనిని స్పృశించెను. అంతట నతఁడు మేల్కాని శత్రు వెవ్వఁడో తన్ను ముట్టుకొనవచ్చె నని యాగ్రహమహోదగ్రుఁడై లేచి మొలలోనున్న కైజాఱు వెఱికి యొక్కపోటుపొడిచెను. అంతట తండ్రి నేలంబడఁజూచి తెలివిగాంచి చేసినహత్యకుఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై దుఃఖింపసాగెను. ఇది భ్రమప్రమాదవశమునఁ దటస్థమైనదని యెఱింగినవాఁడు గావునఁ బ్రోలరాజు కుమారునిశిక్షింపక యోదార్చి రాజముద్రిక నొసంగి రాజ్యము నొప్పగించి పరిపాలనముచేయ నాజ్ఞచేసి ప్రాణంబులను విడిచెను.

*

ఆఱవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు.

శ్రీ రుద్రదేవమహారాజు.

(క్రీ. శ. ౧౧౫౦ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వఱకు)

కాకతిప్రోలరాజునకుఁ బిమ్మట నతని పెద్దకుమారుఁడైన రుద్రదేవుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనుగాని యెప్పటినుండి యాతని పరిపాలనము ప్రారంభమయ్యెనో స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారము గానిపింపలేదు. భావిపరిశోధనమున సత్యము తేటపడునంతదనుక క్రీ. శ. ౧౧౫౦ దవసంవత్సరమునకుఁ గొంచె మీవలఁగాని యావలఁగాని రుద్రదేవుని పరిపాలనము ప్రారంభమైయుండు నని చెప్పవచ్చును. ఈరుద్రదేవుఁడే చరిత్రమున మొదటిప్రతాపరుద్రుఁ డని పేర్కొనఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమమునందు తండ్రినిసయితము మించినవాఁడై అధికసామర్థ్యముతో నతఁ డేర్పఱిచిన పునాదులపైఁ ద్రైలింగ్యసామ్రాజ్యభవననిర్మాణమును గావించి సుస్థిరమైన యశమును సంపాదించెను. ఇతని చరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకుఁ జాలినన్ని సాధనములు గానరావు గాని కొంత చరిత్రమును దెలిసికొనుటకు నతని శాసనములు రెండుమూఁడుమాత్రము తోడ్పడుచున్నవి. అందనుమకొండశాసనము ప్రధానమైనది. ఇయ్యది. శా. శ. ౧౦౮౪ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౬౨వ సంవత్సరమున రుద్రదేవునిచేతనే వ్రాయింపఁబడిన ప్రధానశాసనముగా నున్నది. ఈశాసనమునందు రుద్రదేవుఁడు తన తాతయైన త్రిభువనమల్లునకుఁ బూర్వమునందుండిన తన వంశపురుషుల నెవ్వరినిం బేర్కొని యుండలేదు. తనతండ్రియుఁ దానును జయించిన రాజులను గొంద

అను పేర్కొనియుండుటచేతఁ గొంతవఱకు చరిత్రము బోధపడుచున్నది. ఈశాసనములో:—

"శృఙ్గశృఙ్గతురఙ్గపుఙ్గవచయారోహక్రమే కర్మఠం
దోమ్మంచారుపరాక్రమక్రమధరం భఙ్క్త్వా సకృల్లీలయా
కర్ణంపార్థఇవామలైః శరశతై ర్విద్రావ్యవిద్రావ్యమో
లేభే సర్వవిశేషయుక్తనగరగ్రామం స రుద్రోనృపః." అని యున్న

తములైనట్టియు, ప్రఖ్యాతములైనట్టియు, నశ్వంబుల నారోహించుట యందు నేర్పరియు, చారుపరాక్రముండు నగు దొమ్మ (దామనాయఁడు, లేక దామరాజు) అనువానిని పార్థుఁడు కర్ణుని వందలకొలఁది తీక్ష్ణములైన బాణములచేతఁ బలుమాఱు తఱుమఁగొట్టినట్లుగా రుద్రదేవుఁడు తఱిమి విశేషవస్తుసంపన్నంబు లయిన పట్టణంబులను గైకొనియె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని శత్రు వెవ్వఁడో నిర్ధారించుటకు నాధారము గానిపింపకున్నది.

"ఈడే మేడవిడమ్బడమ్బరభరక్షోదక్షమం క్ష్మాభృతాం
దుర్వారోద్ధుర వీరమన్త్రిసమయాదానైక దీక్షాగురుం
శ్రీమన్మైళగిదేవసఙ్గ సమయప్రోద్భూతదర్పాపహం
ప్రాప్తశ్రీపోలవాసదేశవిభవం శ్రీరుద్రదేవం సదా."

ఈశ్లోకమునందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని ప్రతివీరులనుగూర్చిన చరిత్రవివర మెంతమాత్రము దెలియ రాకున్నది. కులోత్తుంగరాజేంద్రచక్రవర్తి కుమారుఁడును, క్రీ. శ. ౧౦౭౬ మొదలుకొని ౧౦౭౮ వఱకును, ౧౦౭౮-౭౯ మొదలుకొని ౧౦౯౨-౯౩ వఱకును, రాజప్రతినిధిగనుండి వేంగీదేశమును బరిపాలించిన వీరచోడభూపాలుని ముఖ్యసేనాధిపతిగ నున్న మేడమార్యుఁడే పైశ్లోకమునందు బేర్కొనఁబడిన మేడప్రభు వని నమ్మి యాంధ్రులచరిత్రము లోని ప్రథమభాగమున "ఈమేడమార్యుఁడు కాకతీయాంధ్రప్రభు వైన మొదటిప్రతాపరుద్రునితో యుద్ధముచేసి యోడిపోయినట్టు గన్పట్టుచున్న" వ్రాసియున్నాఁడనుగాని యీ మొదటిప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౬ వఱకుఁ బరిపాలనముచేసి యుండుటంబట్టి నూటెండ్లక్రిందట నున్న మేడమార్యుని జయించుట యసంభవ మని బోధపడుచున్నది గావున నితఁడు వేఱొకఁ డని యూహింపవలసియున్నది.

ఈప్రతాపరుద్రదేవుఁడు మైళిగిదేవుని జయించి పోలవాసదేశమును గైకొనియె నని పైశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది. శోణదేశమును బరిపాలించుచుండిన సింగనరాజుకొడుకు మల్లగి యనువాఁడే మైళిగిదేవుఁడై యుండవచ్చును. ఈమల్లగి యాదవవంశసంజాతుఁడు. ఇతఁడు పర్ణఖేట మను పట్టణమును తనశత్రువులనుండి స్వాధీనపఱుచుకొని యాపర్ణఖేతముననే నివసించుకాలమున నుత్కలరాజుయొక్క గజసేనను బరాక్రమముతో నెగనెత్తుకొని పోయెను. ఇతఁడు దేవగిరియాదవులయొక్క పూర్వికుఁడు. ఇతఁడు గాకపోయిన నీతని రెండవకుమారుఁడైన 'అమరమల్లగి' యైనఁ గావచ్చును. పోలవాసదేశ మెచ్చటిదో గుర్తింప నలవిగాక యున్నది.

ప్రతాపరుద్రుఁడు వర్ధమానపుర చోడులను జయించుట.

ఎనిమిదవశతాబ్దములో రేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్రచోడులలో నొకశాఖవారు వర్ధమానపురమునుండి ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండిరి. వీరిచారిత్రము సమగ్రముగాఁ దెలియకుండుటచేతఁ జెక్కఁడు వీరియుదంతమును దెలిసికొనఁజాలకున్నారు. వర్ధమానపురము నైజాము రాష్ట్రములోని వనపర్తిసంస్థానమునకు సమీపమున శిథిలమైయున్న వడ్డమాని యనుగ్రామముగా నున్నది. ఇయ్యది పూర్వము మహాపట్టణమై యుండి యనేకదేవాలయములతో నొప్పుచుండెను. దీనిని పదునొకండవశతాబ్దాంతమునందుఁ గరికాలచోడాన్వయుఁడును, కాశ్యపగోత్రుఁడును నైన భీమచోడనృపాలుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతమాండలికుఁడై పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికి గోకర్ణచోడుఁడు జనియించెను. ఇతనిసోదరుఁడు భీమరాజు. ఉదయాదిత్యచోడుఁడు నితని వంశములోనివాఁడే యగును గాని గోకర్ణనృపాలున కెట్టిసంబంధము గలవాఁడో విచారింపవలసియున్నది. శ్రీమానల్లి రామకృష్ణయ్య, ఎం. ఏ గారు గోకర్ణునిమనుమఁడని చెప్పి

అయ్యది భావిపరిశోధనమునఁగాని స్థిరపడునది కాదు. ఇతనినే కాకతీయ రుద్రదేవనృపాలుఁడు జయించెను.

గోకర్ణనృపాలుఁడు.

భీమన సోదరుఁ డైన గోకర్ణుఁడు వాగీంద్రచూడామణి యను జైనసమయాచార్యుని శిష్యుఁడు. వర్ధమానపురాధీశ్వరుండు. ఇతఁడు భీమకవికిఁ గర్తృత్వ మారోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయ మను ఛందోగ్రంథమును రచించి కళ్యాణపురాధీశ్వరుం డైన చాళుక్యజగదేకమల్లునకు సేనాపతి యగు రేచభూపాలున కంకితము చేసెను. ఈరేచనికిఁ గవిజనాశ్రయుఁ డనియు, గోకర్ణునకు శ్రావకాభరణాంకుఁ డనియు బిరుదనామములు గలవు. కవిజనాశ్రయములో నాలుగాశ్వాసములును జైనకావ్యధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవతాస్తుతితోఁ బ్రారంభింపఁబడినవి. వేములవాడభీమకవి రచించినది నృసింహపురాణముకాని కవిజనాశ్రయము కాదు. గోకర్ణుఁ డనేకాగ్రహారములను బ్రాహ్మణోత్తములకు ధారవోసి శాసనములను వ్రాయించి యున్నాఁడు. ఈ గోకర్ణుని గురు వయిన వాగీంద్రచూడామణి తనపేరిటి లక్షణగ్రంథమును, ఆదిపురాణమును ఆంధ్రభాషలో విరచించినటులఁ దెలియుచున్నది.

భీముఁడు - గోకర్ణుఁడు.

ప్రతాపరుద్రుని కాలమున వర్ధమానపురమును భీమచోడుఁడు తన సోదరుఁ డైన గోకర్ణచోడునితోఁ గలిసి పరిపాలనము సేయుచున్నటులఁ దెలియుచున్నది. ఈభీమచోడనృపాలుఁడు పరమదుర్మార్గుఁ డైనటుల రుద్రదేవునిశాసనమున వాకొనఁబడియెను. భోజనకాలమునందు తన సోదరుని జంపెను. తన సవతితల్లికిఁ బతియయ్యెను. పశ్చిమచాళుక్యుఁ డనువిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికుమారుఁ డను తైలపదేవుఁడు వర్ధమానపురమున కిరువదిమైళ్ల దూరమునం దున్న కందూరునఁ బరిపాలనము సేయుచునుండి రుద్రదేవుని పరాక్రమమునకు వెఱచి మరణమునొందఁగా భీమచోడుఁ డారాజ్యము నాక్రమించుకొని కొలఁదికాలము పరిపాలనముచేసి రుద్రదేవునితో వైరము

గల్పించుకొని నిరంకుశాధికారమును నెఱపుచుండఁగా రుద్రదేవుఁ డీనృపాలాధముని శిక్షించుటకై వానిపైకి దండెత్తి పోయెను. రుద్రదేవుని వీక్షించినమాత్రముననే భయంపడి భ్రాతృమాతృవనితా సహితముగా భీముఁడు పర్వతారణ్యభూములకుఁ బాఱిపోయె నని అలంకారయుక్తము లయిన యీక్రింది శ్లోకములలో వ్యక్తరింపఁబడియెను.

"భీమేన భీమనకులేన కులేనహీనో
గ్రస్తో మమార గృహమూషకవత్ క్షణేన
మార్జారడిమ్భకవరేణ మహాన్ధకారే
గోకర్ణనామ భుజగో భువి శూరమానీ."

... ...

"యాతేపి తైలపనృపే దివ మస్య భీత్యా
సర్వాతిసార కబలీకృతగాత్రయష్టౌ
శ్రీరుద్రదేవనృపతేః పృథు విక్రమస్య
భీమోపి రాజ్యపదవీం క్షణికాం స లేభే."

"ఏకోజమ్బుకడిమ్భకో లఘుతరై స్సంవేష్టితో జమ్బుకైః
రాజాహాంకృతి ధిక్కృతక్షితితల స్సింహేన సంస్పర్ధతే
ఘూత్కారాకులగర్జితై ర్ముఖరయ న్సర్వాదిశో విహ్వలో
యాతః క్వాపి సఏవ ధూననభరైః కణ్ఠీరవ స్యాతురః."

"తద్వద్భీమనృపాధమో నరపశు ర్మాతుఃసపత్నీపతిః
హన్తా భ్రాతృవరస్య భోజనవిధా భీమేన సంస్పర్ధతే
ఆకాశగ్రసన ప్రయాసనిరతః శ్రీరుద్రదేవేన య
త్స్పర్ధావర్ధితగర్వపర్వతమహాశృఙ్గాగ్ర మారోహతి."

... ...

"యస్యాక్షివీక్షణ భయాచ్చకితస్య భీమో
దుర్యోధనస్య నృపతే రివ విహ్వలాఙ్గః
స్వభ్రాతృమాతృవనితాసహిత స్సమగ్రే
లక్ష్మీం విహాయ వనమేవ యయౌ విలజ్జః."

ఉదయచోడుని జంపి పద్మావతిని పెండ్లియాడుట.

అటుపిమ్మట రుద్రదేవుఁడు వానిని వెంబడించి తతేమి యాంజనేయుఁడు లంకాపురమును దహించినటులఁ జోడోదయరాజుయొక్క నగరమును దగ్ధము గావించి యానగరము మధ్య నొకమహాద్భుతమైన తటాకమును ద్రవ్వించెను. అంతకుఁ బూర్వమే చోడోదయుఁడు రుద్రదేవుని తన పరాక్రమమును విని భయకంపితుఁడై మతిపోయి పిచ్చియెత్తి దయ్యామునోఁకి మృతినొందె నని యీక్రింది శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

"శ్రీమద్రుద్రపరాక్రమోద్భవభవవ్యామోహనాభ్యుల్లస
చ్ఛత్రస్త్రత్రస్తసమస్తగాత్ర విలసచ్చోడోదయక్ష్మాపతేః
ఉన్మత్తాఇవ విస్మృతాఇవ మహాభూతాభిభూతాఇవ
ప్రోద్భ్రాన్తాఇవ సంకులాఇవ తదా ప్రాణాః ప్రయాతా దివమ్"

పైని జెప్పిన ట్లాచోడోదయుని నగరమును దగ్ధము గావించుటయే కాక యాతని కొమార్తను పద్మావతి యనుదానిని వివాహమైనటుల నాశాసనము నందలి యీక్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"కన్దూరోదయచోడవంశవిలసత్ క్షీరాబ్ధిగర్భోద్భవ
త్పద్మైకాశ్రయరుద్రదేవ నృపతేః కిం వర్ణ్యతే విక్రమః
క్షుద్రక్షత్త్రియలోన్నతిక్షయకృత స్సర్వావనీశ్రీభృతో
రామస్యేవ కుఠారఖణ్డిత రిపువ్రాతస్య పృథ్వీపతేః."

ఈ పైశ్లోకము ద్వంద్వార్థమును సూచించుచున్నది. అయినను రుద్రదేవుఁడు పద్మావతిని వివాహముఁజేసికొనె ననుటయే యొప్పియున్నది గాని మఱియొక శాసనమువు బట్టి సందేహము కలుగుచున్నది.[1] ఉదయచోడుని జట్చర్లశాసనమునకును రుద్రదేవుని యనుమకొండ శాసనమునకును నడుమ ౨౬ దినములు మాత్రమే వ్యవధి కలదు. ఇందలి సత్యమును భావిపరిశోధనమునఁ దెలిసికొన

1. See the Lithic Records in Hyderabad prepared by M. Ramakrishna Kavi M. A.

వలయును. ఉదయచోడునియొక్క శుల్కాధికారు లయిన కిబ్బట మేల్పట్టి దండనాయక నలసిద్ధమయ్య సిద్ధమయ్యలు శకసంవత్సరములు ౧౦౪౪ అగు చిత్రభానుసంవత్సర పౌష్యబ ౨ మంగళవారమున నుత్తరాయణ సంక్రాంతి నిమిత్తమై కోడూరి శ్రీస్వయంభుసోమనాథదేవునికి సుంకములు మొదలగు వానిని గల్పించి యుండిరి. ఇందు శాలివాహనశక మనుటకు బదులుగా శ్రీమచ్చాళుక్యశకవర్షంబు లని తప్పుగా వ్రాయఁబడినది.

ఈజట్చర్లగ్రామము కందనోలి (కర్నూలు) నుండి హైదరబాదునకుఁ బోవుమార్గమున హైదరబాదునకు దక్షిణమున ౧౪౪ గవ మైలురాయికడ నున్నది. దీనికి దిగువను ౨౦ మైళ్లదూరమున కందూరు కలదు. ఇయ్యది కర్ణాటకచోడులకు రాజధానిగ నుండెను. వర్ధమానపురము మఱియొకచోడవంశమువారికి రాజధానిగ నుండెను. ఈరెండు చోడవంశములకు నెట్టిసంబంధము గలదో యింతవఱకును స్థిరపడలేదు. ఉదయాదిత్యాలంకార మనియెడి గ్రంథమొకటి కర్ణాటభాషలో వ్రాయఁబడి యున్నది. దానికర్తృత్వము చోడోదయుని కారోపింపఁబడుచున్నది. ఆగ్రంథమునందు చోడోదయుని తండ్రి సోమనాథుఁ డని చెప్పఁబడియున్నది. సరకులపై సుంకమును విధించు నాచారమాకాలమునందును గలదు. బద్దెనకవి (భద్రభూపాల) ప్రణీత మైన నీతిశాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమున పవిధము లయిన సుంకములయొక్క వర్ణన మీక్రిందిపద్యమునఁ జేయఁబడినది.

" చ. గనులు కృషి ప్రపంచ మరిగప్పము సుంకము గోకులంబు నం
దనవనముల్ జల స్థల పథస్థ వణిక్క్రియ దుర్గరక్షణం
బనఁగల యన్నిమార్గముల నర్థముఁ రోయక కేవలంబ కాఁ
పున పాలియించు రాజు సిరిఁ బొందునె రాజమనోజభూభుజా.

ఒరయూరు పురవరాధీశ్వరుల మని తెలుఁగుచోడులును, అయోధ్యాపురవరాధీశ్వరుల మని చాళుక్యాదులును, కాలంజరపురవరాధీశ్వరుల మని కాలచుర్యులును, మాహిష్మతీపురవరాధీశ్వరుల మని హైహయులును చెప్పుకొన్నట్లుగానే యీకర్ణాటకచోడులును కోడూరుపురవరేశ్వరుల మని చెప్పు

కొనుచుండెడివారు. మఱియు నీజట్చర్లశాసనమునందు గోకర్ణసింగయాక లని సింహముద్రికలుగల గోకర్ణునివాణెములు పేర్కొనఁబడినవి. ఈ గోకర్ణచోడునిశాసనములు హైదరబాదురాజ్యమునం దచ్చటచ్చట కల వని దెలియుచున్నది. ఆశాసనము లన్నియుఁ బ్రకటింపఁబడినమీఁదట గాని కందూరు వర్ధమానపురచోడులయొక్క చరిత్రముఁ దెలిసికొన సాధ్యము గాదు.

రుద్రదేవుని రాజ్యవిస్తారము.

ఇట్లు రుద్రదేవుఁడు చాళుక్యసైన్యపాలుఁ డయిన తైలపదేవుని, కర్ణాటకచోడు లయిన భీమచోడోదయచోడులను, మంత్రకూటాధీశుఁ డైన గుండమనాయని, తక్కంగల శత్రురాజవర్గమును జయించి యాంధ్రదేశమునందు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల పరిపాలనమునకు లోఁబడి యున్న భూభాగముల నన్నిటిని స్వాధీనము చేసికొని మహామండలేశ్వరుఁ డై రాజాధిరాజై పొగడ్త కెక్కెను. ఇతని రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణ మనుమకొండశాసనములో నీక్రిందిశ్లోకమున వివరముగాఁ జెప్పఁబడినది.

“రాజ్యం ప్రాచ్యాం లవణజలధే స్తీరపర్యన్త మస్య
శ్రీశైలాన్తం ప్రచరతి సదా దక్షిణస్యాం సమగ్రం
ప్రాతీచ్యాస్తా కటకనికటస్థాయినీ రాజ్యలక్ష్మీః
కౌబేర్యాశాతటవిలసితా మాల్యవన్తం ప్రపేదే.”

అనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునాఁటికి కాకతిరుద్రదేవుని రాజ్యము తూర్పున సముద్రమువఱకును, దక్షిణమున శ్రీశైలమువఱకును, పడమర కటకము (పశ్చిమ చాళుక్యరాజధానియగు కళ్యాణపురి) వఱకును, ఉత్తరమున మాల్యవంతము (మధ్యమాగాణములలోని పర్వతముల) వఱకును, విస్తరించి యున్నదని పైశ్లోకముయొక్క భావము.

ఈపైశ్లోకమునం జెప్పంబడిన కాకతిరాజ్యముయొక్క హద్దులు సరియైన వయినయెడలఁ దూర్పున నుండు నిప్పటి గోదావరి, కృష్ణా, గుంటూరు మండలములు పైరాజ్యములోఁ జేరి యుండవలయును. క్రీస్తుశకము ౧౧౬౨వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ప్రతాపరుద్రునిశాసనము లామండలములలో

నెచ్చటను గానరావు. అంతియ గాక చాళుక్యచోడులకు ప్రతినిధులుగఁ బరిపాలనము సేయుచున్న మాండలికసామంతులయొక్క శాసనములే పెక్కులు గన్పట్టుచుండుటచేత మొదటికాకతిప్రతాపరుద్రుఁడు వారిపై దండెత్తి యుద్ధముచేసి జయించియుండవచ్చును గాని యాభాగములను దన రాజ్యములోఁ గలుపుకొని పరిపాలనము చేసియుండు నని యూహింపరాదు. ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత ప్రతాపరుద్రుదేవుని శాసనములు దక్షారామమునందును, నరసారావుపేటతాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామమునందును, కందనూలిమండలములోని త్రిపురాంతకమునందును గానవచ్చుటచేత నప్పటి కాభాగములను జయించె నని స్పష్ట మగుచున్నది. దాక్షారామశాసనములో త్రిభువనచక్రవర్తి విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క ప్రవర్ధమానసంవత్సరములు పేర్కొనంబడుటయే గాక ‘పెనుగొండపురవరాధీశ్వర’ యని కూడఁ బేర్కొనంబడియెను. ఈశాసనము క్రీ. శ. ౧౧౭౯ దవసంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈతఁడీశాసనమున విష్ణువర్ధనమహారాజుయొక్క విజయరాజ్యసంవత్సరము లుదాహరించుటకుఁ గారణము గానరాదు.

దీనింబట్టి యితఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁ డని యెంతమాత్రము నూహింపరాదు. నరసారావుపేటతాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామములో శ్రీభోగీశ్వరస్వామివారిదేవళములో ప్రతాపరుద్రునియొక్కయు అతని మంత్రి యైన బొల్లయ్య (మల్లయ్య) ప్రెగ్గడయొక్కయు నామములు మాత్రము గానంబడుచున్నవి గాని తక్కినయక్షరములు తెలియంబడుచుండలేదు. ఈశాసనము శా. శ. ౧౧౧౯ దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౭ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. కాఁబట్టి యిది మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలమునాఁటి దని స్పష్ట మగుచున్నది.1 ‘పతిహితచరిత’ యని యితని శాసనములలోఁ గన్పట్టినను, ఇతఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకుఁగాని, ప్రాచ్యచాళుక్యచోడ చక్రవర్తులకుఁగాని, సామంతుఁ డైన మహామండలేశ్వ

---

1. Lists of Autiquorian Remains by R. Sewell Vol I. h. 71

రుఁడుగాక త్రిలింగదేశమును స్వతంత్రుఁడై యవక్రపరాక్రమంబునం బరిపాలించిన మహారాజాధిరాజని చెప్పుటకు సంశయింపం బనిలేదు. ఈమహావీరుని పరిపాలనకాలమునఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యమును, ప్రాచ్యచాళుక్యచోడసామ్రాజ్యమును, అంతరించినవి. త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యము విస్తరింప నారంభించినది.

శైవమతాభినివేశము.

పాపవిమోచనమార్గములు.

పండ్రెండవశతాబ్దమునందలి వీరశైవమతవిజృంభణమునుగూర్చిన చరిత్రము సంగ్రహముగాఁ గొంతవఱకీగ్రంథముయొక్క ప్రథమప్రకరణంబునఁ దెలిపియున్నాఁడను. పశ్చిమచాళుక్యరాజధాని యగు కళ్యాణపురమున వీరబసవేశ్వరునిచే నుద్ధరింపఁబడిన శైవమతముతోఁగూడ జనించి మహావిప్లవములనుగూర్చి మరల నిందు చర్వితచర్వణముగా నుదాహరింపం బనిలేదు. విద్వత్కవి పండితప్రకాండు లయిన యారాధ్యబ్రాహ్మణులచేతను, వీరశైవమతాభినివేశపరవశు లయిన జంగమగురుదేవరలచేతను, తదీయాభిమాను లైన ప్రభువరులచేతను, కర్ణాటకాంధ్రదేశములయందు వీరశైవమతము మాఱుమూలల సహితము విజృంభించి పరమతభయంకరంబై సహన మనుమాట లేశమును లేక వర్ధిల్లుచుండెను. ఎట్టి వీరాగ్రణి కైనను వీరఘంటానినాదంబులు చెవినిబడినప్పుడొడలు కంపమెత్తి వడంకుపుట్టించునట్టిదిగ నుండెను. అనేక క్షుద్రవర్ణముల వారు వీరవైష్ణవముబలె వీరశైవము స్వీకరించిరి. ఒకప్రక్కనుండి వీరవైష్ణవము మఱియొకప్రక్కనుండి వీరశైవము ప్రబలుచుండుటచేత జైనబౌద్ధమతములు పేరు పెంపులేక వసివాళ్లువాడుటకుఁ బ్రారంభ మయ్యెను. అట్టి సందర్భమున రుద్రదేవుఁడు త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుచు ననుమకొండరాజధానిగఁ బ్రజారంజకముగఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. అందఱుంబోలెనే రుద్రదేవునకును మతాభిప్రాయములు మార్పుఁజెందఁ బ్రారంభించినవి. ఎందఱు శత్రురాజుల నోడించి యెంతభూమి నాక్రమించినను ఎన్ని

దిగ్విజయయాత్రలు గావించినను, మనస్సున కానందము కలుగనీయక యొద్దియో పిశాచమువలె బాధించుచుండెను. అతఁడు వృద్ధుఁ డైన తనతండ్రిని నిర్నిమిత్తముగాఁ జంపి పితృహత్యాదోషమును మూడిపెట్టుకొంటినిగదా యాపాపమెట్లు పరిహార మగు నని నిరంతరమును బశ్చాత్తాపమును బొందుచు నొకనాఁడు బ్రాహ్మణోత్తముల నాస్థానమునకు రప్పించి వారలతో నిట్లనియె. 'ధర్మజ్ఞులైన భూసురోత్తములార! పితృహత్యాదోషమునుండి నన్ను విముక్తునిం గావించుమార్గం బెద్దియైన నున్నయెడల ననుగ్రహించి దెలుపుఁడు' అని మిక్కిలి పశ్చాత్తప్తచిత్తంబుతో వేఁడికొనియెను. అందునకు వారలు 'మహాప్రభూ! ఎట్టివానికిని గర్మానుభవ మనుభవింపక తీఱదు. ఈ దేహంబునకుఁ గర్మయే కారణం బైనయెడల నజ్ఞానిం దెగటార్చుటకు నొక్కయుపాయంబు గలదు. అయ్యది కర్మసంహారకుం డయిన శివుని నారాధించుట.' అని ప్రత్యుత్తర మీయ నతం డామార్గమును దెలుపుం డని యడుగఁగా వారలు మరల నిట్లనిరి. 'మహాప్రభూ! దేశాటనము సలిపి దివ్యనదులం గ్రుంకి దివ్యతీర్థముల సేవించి దివ్యలింగములఁ బ్రతిష్ఠింపించి పంచామృతములతోఁ బరమేశ్వరుం డైన శివుని కభిషేకము గావించి భక్తితో సేవించినఁ బాపపరిహారం బగు' నని చెప్పిరి. అంతట రుద్రదేవుఁడు బ్రాహ్మణులకు స్వర్ణము దానముచేసి పంపించెను. తర్వాత రుద్రదేవుఁడు నాలుగురు బ్రాహ్మణోత్తములను విశ్వేశ్వరున కభిషేకంబుఁ జేయ నియమించి విశేషధనంబు లొసంగి గాశికిం బంపించి వారలచేఁ బితృతర్పణంబులను దనకుఁగాఁ జేయించెను. అచ్చట ననేక ధర్మకార్యంబు లాచరింపంజేసెను. ఓరుఁగంటికి ఆఱు క్రోసులదూరమున నున్న అయినవోలు గ్రామమునందు మైలారదేవున కాలయమునుగట్టించి చిత్రవిచిత్రము లయిన నాలుగు శిలాద్వారములను నిర్మింపంజేసెను. మఱియు ననుమకొండకు రెండు క్రోసులదూరమున ఒద్దిపల్లెనాలయమును నిర్మింపించి బుద్ధగణపతిని బ్రతిష్ఠింపించుటయేగాక మొగలిచెర్లగ్రామంబునఁగూడ నొక మహాశక్తిని బ్రతిష్ఠింపించి యొక యాలయమును గట్టించి యేఁటేట నుత్సవాదులు జరుప నేర్పాటు గావించెను. శ్రీశైలమునకుఁబోయి మల్లికార్జునదేవుని సందర్శించి తులాపురుష

మును దూగి బ్రాహ్మణకుటుంబములకు ధారవోసి యేకశిలానగరంబునకు విచ్చేసి లక్షలకొలఁది ద్రవ్యమును వెచ్చించి యనేకశివాలయములను నిర్మింపించి మఱియు నెంతెంతో ద్రవ్యమును వెచ్చించి చతుర్ముఖేశ్వరుని దేవళమును సహస్రస్తంభములమండపమును గట్టించెను. ఇవిగాక గణపతీశ్వరుని యాలయమును రుద్రేశ్వర మనుగ్రామమున రుద్రేశ్వరాలయమును గట్టించి కోనేరు త్రవ్వించి ప్రాకారములు వినిర్మించి యాదేవతల నిత్యోత్సవమునకై ౨౮ గ్రామముల నొసంగెను.

రుద్రదేవుఁడు విద్యావిభూషణుఁడు.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటభాషలయం దభిమానము గలిగి పండితజనంబుల రావించి యాదరించుచుఁ బండితపక్షపాతియై తానును బండితుండు కవియు నై బహుగ్రంథములం బఠించుటయే గాక గ్రంథరచనమునకుం గూడ దొరకొనినటులఁ గానంబడుచున్నది. ఈతనికి 'విద్యావిభూషణుఁ' డను బిరుదనామ మున్నటుల శా. శ. ౧౧౦౧ వత్సరమున దాక్షారామభీమేశ్వరుని యాలయమున లిఖింపంబడిన శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. మఱియు నితఁ డాంధ్రభాషలో 'నీతిసార' మను గ్రంథమును రచించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది. ఆత్మకూరుసంస్థానమున సంపాదించిన ప్రతిలో నీక్రిందిపద్యము గలదని తాము ప్రకటించిన బద్దెనకవిప్రణీత నీతిశాస్త్రముక్తావళీ గ్రంథమున శ్రీరామకృష్ణయ్యగారు నుడివి యున్నారు.

"చం. పరువడి నాంధ్రభాషగల బద్దెననీతియు సంస్కృతంబుతోఁ
బరఁగఁ బ్రతాపరుద్రనరపాలునిచే రచియింపఁబడ్డ యా
నరవరునీతిసారము వినం జదువం గడు మంచి దంచుఁ జె
చ్చెరఁ గవి నీతిపద్ధతులుచేసె వినోదము బాలబోధకున్."

నీతిశాస్త్రముక్తావళిని రచించిన బద్దెనకవి నే భద్రభూపాలుఁ డని యీ చరిత్రముయొక్క ప్రథమప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఈభద్రభూపాలునకు నన్నెచోడుఁ డను నామముగూడ గలదు. కుమారసంభవ మను

మహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుఁడు నితఁడు నొక్కరో భిన్నులో చెప్పుట కాధారము గానిపింపదు. కుమారసంభవకావ్యరచనకును నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచనకును విశేషతారతమ్యము గన్పట్టుచున్నది. నీతిశాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచన కోమలమై యున్నది.[1] నీతిశాస్త్రముక్తావళిలోని కొన్ని ధర్మములు నీతిసారములోని ధర్మములను బోలియున్నవని పోలిక పద్యములు గొన్ని ముద్రితగ్రంథమునందు నుదాహరింపఁబడినవి. నీతిసారము యొక్క శైలి దెలియుటకై వానింగొన్ని నే నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"కం. దండము లేకున్నను బ్రజ
లొండొరువుల నాక్రమింతు రుచితస్థితిమై
నుండవు వర్ణాశ్రమములు
దండింపనిభూమిపతికి ధర యేర్పడునే."

"కం. ఆజ్ఞలేనినృపుఁడు నరయఁ జిత్తరువులో
నున్న రాజుఁ జూడ నొక్కరూప
యానఁ ద్రోయుసుతుని నైనను దండింప
కున్న రాజ్య మేల నుండుఁ జెడక."

"కం. ఆపదలఁ జెందు ప్రజలను
భూపతి మొదలిచ్చి మగుడఁ బ్రోవఁగఁ జనుఁ దాఁ
జేపట్టి విడువవలవదు
భూపతికిఁ గుటుంబ మనఁగ భూమియ కాదే."

"ఆ. కీడుసేయువానికిని మేలుసేయుట
మునులగుణము గాక జనుల నెల్లఁ
బ్రోచువాఁడు కల్లరుల నాజ్ఞవెట్టుట
యాగపశువిధంబు నట్లు కాదె."

నేను మొదటిప్రకరణము వ్రాయునప్పటికి నీతిశాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమును జూచియుండలేదు. కనుక భద్రభూపాలునికాలము భావిపరిశోధనమునంగాని నిర్ణయింప సాధ్యము గాదు.

"గీ. ఎంత వొదలియున్న నేరంపములు జీలు
గాలును దారకృత్యములకు నగునె
యితరు లెందఱైన నేలిక కధికులై
చేయుపనులు పూని చేయఁగలరె."

"కం. జూదమును బన్నిదంబును
వాదును బలిశోడఁ దేడవలవదు కడుఁ బో
రాదయ్యె నేని భృత్యులు
భేదము గాకుండు గెలుపు వెనుపఁగ వలయున్."

"కం ధనమును భ్రాతశ్ఛాయయు
వనితాజనయౌవనంబు వండినయన్నం
బును గడుమూర్ఖస్నేహం
బును నిల నివి యల్పకాలభోగ్యము లరయన్."

"కం. దూరము వ్యవసాయులకు
భారంబు సమర్థులకును భాసురవిద్యా
పారగులకును విదేశము
వైరము ప్రియవాదులకును వసుమతిఁ గలదే."

"తే. విమతు లావెఱింగి వెఱపేని తోడురుట
మిడుత లగ్గిమీఁదఁ బడినయట్లు
తోడులేక యధికుఁ దొడరుట యంబుధిఁ
గలము లేక యీఁదఁ గడఁగినట్లు."

"ఉ. కొందఱు మేలమాడుటలుఁ గొందఱు వావులుదెచ్చి పిల్చుటల్
కొందఱుముద్దుసేయుటయుఁ గొందఱునెయ్యపుఁజూపుసూచుటల్
కొందఱునాత్మభావమునఁ గొందఱుమన్నన భృత్యులందు ని
ట్లొందఱనన్నిభంగుల నృపాగ్రణి వశ్యులఁజేయఁగా దగున్."

గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు.

ఈయన పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకడ దండనాథుఁడుగా నుండి సన్న్యసించి శ్రీశైలక్షేత్రమున మల్లికార్జునదేవుని సమ్ముఖంబున నివసించుచు ననేక శిష్యులకు వీరశైవమతమును బోధించి మతవ్యాపనమునకై వారిని దేశదేశములకుఁ బంపెను. ఆకాలమునం దీయనశిష్యవర్గమే కర్ణాటాంధ్రదేశములందు వీరశైవమతమును విజృంభింపఁ జేసిరి. బసవేశ్వరుఁడు మొదలగువా రీయన ప్రబోధమువలననే వీరశైవమతాభినివేశపరవశులై మెలంగి రని తేటపడఁ గలదు. ఈమహాత్మునిం గూర్చియు, ఈయన శిష్యవర్గమునుగూర్చియు, వేనవేలు కథలు కల్పింపఁబడి వీరశైవులచే సంకీర్తనము సలుపఁబడుచున్నవి. పాటలుఁ బద్యములుఁ గీర్తనలు నెల్లెడల నల్లుకొని యున్నవి. ఈయనకు శిష్యులయెడం గల వాత్సల్యము నీయనయెడల శిష్యవర్గమునకుం గల భక్తియు నిరుపమానములుగ నున్నవి. ఈయన శిష్యులలో నొక్కఁడైన పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁ డితనియాజ్ఞను శిరసావహించి పండితారాధ్యచరిత్రమును విరచించెను. ఇందు శైవమతగురువులైన యారాధ్యులయొక్క కథ లత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినవి.

పాల్కురికి సోమనాథకవి.

పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు తన పండితారాధ్యచరిత్రమునందు వీరపోచేశ్వరుని పుత్త్రుఁడ నని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. అనుభవసారములోఁ దాను గురులింగపుత్త్రుఁడ నని యీక్రింది—

"క. భృంగిరిటిగోత్రుఁడను గురు
లింగతనూజుండ శివకులీనుఁడ దుర్వా
సంగవివర్జితచరితుఁడ
జంగమలింగప్రసాద సత్పాత్రుండన్."

అను పద్యములోఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు. వీరపోచేశ్వరునకు గురులింగదేవర యను నామాంతరము గలిగి యుండవచ్చును. ఇతఁడు గురుమల్లి

కార్జునపండితారాధ్యులవారి శిష్యుఁడగుటచేత నితఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలముననే యున్నవాఁడని నిశ్చయింపఁదగి యున్నది. ఆంధ్రకవులచరిత్రమునందు శ్రీవీరేశలింగముపంతులవారీతఁడు రెండవప్రతాపరుద్రునికాలమున నున్నవాఁడని పదునాలవశతాబ్దమునం దున్న పిడుగు సోమనారాధ్యుని వాక్యములం బురస్కరించుకొని వ్రాసియున్నారు. ఈగ్రంథముయొక్క మొదటి ప్రకరణమునం దట్టియభిప్రాయమును దెలిపితిని గాని యనేక హేతువులచేత నితఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలమువాఁడనియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈ పాల్కురికి సోమనాథకవి గొప్పపండితుఁడును, వేదాంతవేత్తయుఁ గవియుఁగూడ నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరితము, అనుభవసారము, చతుర్వేదసారసూక్తులు, సోమనాథభాష్యము, రుద్రభాష్యము, బసవరగడ, గంగోత్పత్తిరగడ, సద్గురురగడ, చెన్నమల్లుసీసములు, నమస్కారగద్యము, వృషాధిపశతకము మొదలయిన గ్రంథములు రచించి యున్నాఁడు. వీనిలో బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును, ద్విపదకావ్యములనుగా వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతని కవితాశైలి మనోహరమై యున్నది. ఇతఁడు స్మార్తవైష్ణవబ్రాహ్మణులకు వ్యతిరేకమైన మతమును బోధించినవాఁడగుచేత నితనిగ్రంథములు శైవులలోనే గాని ఇతర బ్రాహ్మణులలో విశేషముగాఁ బఠింపంబడుట లేదు. పరమతదూషణభాగములను విడిచి తక్కిన భాగములను జదివినయెడల నెట్టివారి కైన నాహ్లాదకరములుగా నుండక మానవు.

> “ జినసమయస్థుల శిరములు దునిమి
> మును విష్ణుసమయుల ముక్కులు గోసి
> యద్వైతులను హతహతముగావించి
> విద్వేషబౌద్ధుల వీపులటమాడి
> చార్వాకవాదుల గర్వంబు లణఁచి”

అనునిట్టివాక్యములు బసవపురాణమునం దుండుటచేతనే కాఁబోలును స్మార్తులును వైష్ణవులును దానిని ముట్ట నొల్లకున్నారు. అయిన నాకాలమునందలి మత

చరిత్రములను దెలిసికొనఁగోరువారికిని సంఘసంస్కరణపరాయణచిత్తులగు వారికిని ముఖ్యముగా బసవపురాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును బఠింపఁ దగినవిగా నుండుననుటకు సందియము లేదు.

కాకతిమహాదేవరాజు.

ఇతఁడు కాకతిరుద్రదేవుని తమ్ములలో జ్యేష్ఠుఁడు. కాకతిప్రోలరాజు ద్వితీయపుత్త్రుఁడు. తన యన్న యగు కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౧౯౬ వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసి మృతినొందఁగాఁ గాకతిమహాదేవరాజు రత్నసింహాసనారూఢుఁడై మూఁడు సంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు తనయన్న గారయిన రుద్రదేవరాజు తండ్రిని జంపి రాజ్యము నేలుచున్నాఁడను ద్వేషముచేత నతనిం జంపి రాజ్య మాక్రమించుకొనవలయు నని పలుమాఱు ప్రయత్నించెను గాని యట్టి వైపరీత్యము గలుగకుండ మంత్రులు మొదలగువారు వారించుచుండిరి. తన్నుఁ జంపుటకై తమ్ముఁడు చేయుచుండఁగ పుంబనుల నన్నిఁటిని సైఁచి రుద్రదేవుఁడు వానిని క్షమించుచు వచ్చెను. అట్లు సైఁచుట యుక్తము గాదని మంత్రిపురోహితాదిజనంబు లెంత సెక్కి చెప్పినను రుద్రదేవుఁడు వారిమాటలను జెడచెవినిబెట్టి తమ్ముని నాదరించుచు వచ్చెను. తుదకు రుద్రదేవుని యనంతరము మహాదేవరాజు రాజ్యభారమును వహించి మూఁడుసంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేయుట సంభవించెను.

శౌణదేశాధీశ్వరుం డైన జైత్రపాలుఁ డను యాదవరాజు తనతండ్రి సింగభూపతికిఁ బిమ్మట క్రీ. శ. ౧౧౯౯ టవ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. అప్పుడు కాకతిమహాదేవరాజునకును జైత్రపాలునకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆ యుద్ధమునందు కాకతిమహాదేవరాజు వీరమరణము నొందెను. కాఁబట్టి కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౯౬ వ సంవత్సరమువఱకును, రాజ్యపరిపాలనము చేసెననుట వాస్తవము. రుద్రదేవమహారాజుకాలమునఁ గాని మహాదేవరాజుకాలమునఁ గాని, యాంధ్రదేశరాజధాని యగు ననుమకొండ నలంకరించియున్న సేనాధిపతులలో

నొక్క బేతిరెడ్డి, నాముము అతనిసోదరుఁ డైన నామిరెడ్డి నామమును దక్క మఱి యెవ్వరిపేరులును వినంబడక యున్నవి. రుద్రదేవరాజునకు సంతానము లేకపోవుటచేతనో మఱియేకారణముచేతనో యతని తరువాత మహాదేవరాజును అతనికుమారుఁ డైన గణపతిదేవరాజును రాజ్యభాగమును వహించిరి. గణపతిదేవరాజు తనతండ్రికిని యాదవరా జయిన జైత్రపాలునకును జరిగిన యుద్ధములోఁ దనతండ్రి మరణమునొందుటయే గాక తానుగూడ యుద్ధములో శత్రువులచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడి తరువాత జైత్రపాలునిచే విడిచిపెట్టఁబడినట్లు జైత్రపాలునిశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

రేచెర్ల బేతిరెడ్డి - రేచెర్ల నామిరెడ్డి.

ఈమహావీరపురుషు లిరువురును మొదటిప్రతాపరుద్రదేవమహారాజునకు భృత్యులై భక్తితో నాతని సేవించుచు నామనగల్లుదుర్గమున కధిపతులై యుద్ధముల నజయ్యులై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవారు. వీర లిరువురును సోదరులు. అయిన నిందెవఁడు పెద్దయో ఎవఁడు పిన్నయో నిశ్చయింప నాకరము గానరాక యున్నది. వీరి గృహనామము రేచెర్ల వా రని నామిరెడ్డి శాసనములవలనను, బేతిరెడ్డి భార్యయైన యెఱ్ఱక్కసానమ్మ శాసనమువలనను దెలియుచున్నది. వీరిశాసనములు నైజాము రాజ్యములోని నల్లగొండజిల్లాలో సూర్యపేట తాలూకాలో నున్న పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామమునఁ గానంబడుచున్నవి. రేచెర్ల నామిరెడ్డి క్రీ. శ. ౧౧౯౫వ సంవత్సరమునఁ బిల్లలమఱ్ఱిగ్రామమునఁ దనతండ్రి కామయపేరిటఁ గామేశ్వరదేవుని, తనతల్లి కాచాంబపేరిటఁ గాచేశ్వరదేవుని తనపేరిట నామేశ్వరదేవునిఁ బ్రతిష్ఠాపనము చేసి గుళ్లుకట్టించి శాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనమునందు,

> "శ్లో. నానావనీనాథ కిరీటకోటి రత్నాంశుభిశ్చుమ్బితపాదపీఠే
> నిద్ధష్ట మమ్భోనిధి వేష్టితాం తాం విశ్వమ్భరాం శాసతి రుద్రదేవే."

అని నానాదేశరాజుల కిరీటాగ్రఖచితము లగురత్నములకిరణములచే స్పృశింపఁబడిన పాదపీఠము గల రుద్రదేవుఁడు సముద్రవేష్టిత మైనభూమిని బరి

పాలించుచున్నట్లు చెప్పఁబడియెను. ఈశాసనమందుఁ దనతల్లిదండ్రుల నామములనుమాత్రము పేర్కొనియెనుగాని తనవంశమును వర్ణించి యుండలేదు. తా నెచ్చటివాఁడో తనకుం గలబిరుదావళు లెట్టివో వానిని సయితముఁ బేర్కొని యుండలేదు. అయినను క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునందు బిల్లలమఱ్ఱిగ్రామమున నామేశ్వరదేవునికి భూదానము చేసి మఱియొక శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములోఁ దనవంశమును, తనకుం గల బిరుదావళులను బేర్కొనెను. ఇతనివంశవర్ణనమునందు మొదట నీక్రిందిశ్లోకము గన్పట్టుచున్నది.

> "శ్లో. శ్రీమత్పద్మజపాదపద్మయుగళా ల్లోకత్రయాభ్యర్చితా
> దుద్భూతే విపులే కులే నరవరో భీమాభిధానోఽభవత్
> యః కాఞ్చీనగరీకవాటహరణం కృత్వా ప్రవృద్ధాహవ
> క్రీడశ్చోడనరాధిపస్య కృతవా న్మానదుర్గోన్మూలనమ్."

శ్రీమత్కమలాసనుపాదపద్మమునుండి యుదయించిన జాతి(శూద్రవంశము)లో భీముం డనునరవరుఁ డుదయించి కాంచీనగరకవాటమును భేదించి చోడనరాధిపునితో గొప్పయుద్ధముఁ జేసి విజయము గాంచినవాఁ డని తాత్పర్యము. ఈశ్లోకమునుబట్టి యితనిపూర్వులు రాజకీయాధికారపదవులయందుండి యుద్ధములను జేసి ప్రసిద్ధికెక్కిన వారనియే తలంపవలసి యున్నది. ఈభీమరాజువంశమున ముంజరాజును, అతనికిఁ గాటరాజును, అతనికిఁ గామరాజును, అతనికిఁ గాచాంబయందు నామిరెడ్డియు జనించెను. ఇతనిశాసనములలో నెచ్చటను బేతిరెడ్డినామము గానంబడదు. "సకలగుణగణాలంకార, ఆమనగంటిపురవరేశ్వర, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వర, దోర్బలభీమ, రణరంగరామ, వితరణకర్ణ, శౌర్యసంపన్న, పతిహితాంజనేయ, శౌచగాంగేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజనభీకర, మనుమకులాదిత్య, సుభటసంస్తుత్య," అనుబిరుదు లీతనికిఁ గలిగియున్నట్లుగా నీశాసనమునం బేర్కొనఁబడియెను. మఱియు నీశాసనమునందు.—

> "శ్లో. రాజ్యే నుతే గణపతే ర్నృపతే స్సుజాతే
> విద్వద్గణప్రణుత సద్గుణరత్నవార్ధేః

కాన్తిప్రతాపవిభవాద్దదతః ప్రభావం
వ్యక్తం జనే శిశిరధామ సహస్రధామ్నః. ”

అని గణపతిదేవరాజును బేర్కొనియుండుటచేత నితఁడు గణపతిదేవుని రాజ్యప్రారంభకాలమునఁగూడ నున్నవాఁడని వేద్యమగుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౨౦౮దవసంవత్సరములో బేతిరెడ్డిభార్య ఎఱ్ఱక్కసానమ్మశాసనములో నామిరెడ్డిశాసనములోని వంశావళియే సరిగాఁ జెప్పఁబడినదిగాని తుదను నామిరెడ్డికిని, కాచమ్మకును ఆమెభర్త యైనబేతిరెడ్డిజనించె నని చెప్పఁబడినది. నామిరెడ్డిపే రెత్తలేదు. మఱియును నామిరెడ్డిశాసనములో నామిరెడ్డికింగల బిరుదావళులే బేతిరెడ్డికిని జెప్పఁబడియెను. ఇంతియగాక యెఱ్ఱక్కసానమ్మశాసనము నాఁటికి బేతిరెడ్డి బ్రతికియున్నట్టు గన్పట్టదు. అదియునుంగాక యామెశాసనములో ఎఱ్ఱక్కసానికి బేతిరెడ్డివలన మల్లారెడ్డి యనుకుమారుఁడు జనించె నని చెప్పఁబడుటయేగాక యాతని గుణవిశేషాదులును, పౌరుషపరాక్రమములును వర్ణింపఁబడినవి. ఈశాసనములు మూఁడింటిని బరిశీలింపఁగా నీక్రిందివిధమున దోఁచుచున్నది. క్రీస్తుశకము ౧౧౯౫దవ సంవత్సరమున బేతిరెడ్డి యామనగల్లుదుర్గమున కధిపతియై పరిపాలనముఁ జేయుచు ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనములో నుదాహరింపఁబడిన బిరుదావళులను వహించియుండె ననియు, ఆకారణముచేత నతని తమ్ముఁడైన నామిరెడ్డి యప్పటి కాబిరుదములను వహించి యుండ లేదనియు, ౧౨౦౩వసంవత్సరము నాఁటికి నామిరెడ్డి యాబిరుదములను వహించియుండుటచేత నప్పటికి బేతిరెడ్డి మృతినొందియుండె ననియు, అతని మరణానంతరము తమ్ముఁడాబిరుదములనే వహించి యామనగల్లుదుర్గమున కధిపతియై యుండె ననియుఁ దేటపడుచున్నది. ఎఱ్ఱక్కశాసనము నాఁటికి అనఁగా ౧౨౦౮దవ సంవత్సరమువఱకు బేతిరెడ్డి బ్రదికియే యున్నయెడల ౧౨౦౩వసంవత్సరమున నతనితమ్ముఁడైన నామిరెడ్డి యన్నగారిబిరుదములను వహింపఁజాలఁడు. తనకును దనసోదరునకు నట్టిభేదభావమే లేనియెడల ౧౧౯౫దవ సంవత్సరమున నట్టిబిరుదావళులు ధరింపకుండుట తటస్థింపదు. 'కాఁబట్టి రేచెర్లబేతిరెడ్డి మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలములోనే యుండెనుగాని గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలములో

లేఁడని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. ఎఱ్ఱక్కసాని పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామములో ఎఱకేశ్వరుని బ్రతిష్ఠించి భూదానములను జేసెను. రేచెర్లబేతిరెడ్డికి ఎఱ్ఱక్కసానియందు జనించిన మల్లారెడ్డినిగూర్చి ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనములో నిట్లభివర్ణింపఁబడియెను.

“శ్లో. యస్యాః పుత్త్రః పవిత్రోన్నతనుతచరితోద్భూతసుఖ్యాతకీర్త్తి
స్మల్లః ప్రోల్లాసితశ్రీ ర్వితతవితరణ శ్శస్త్రశాస్త్ర ప్రగల్భః
స్వే నోర్వీలూనయుద్ధోద్భటపటుచటులాఖర్వగర్వారివీర
వ్రాతాస్యామ్భోజరాజిప్రవిహితవిజయ శ్రీపదామ్భోజపూజః.”

ఎఱ్ఱక్కసానికొడుకైన మల్లారెడ్డి పరిశుద్ధమైన యుత్తమచరిత్రముచేత విశేషయశస్సును మహాసంపదలను బొంది దాతయై శస్త్రశాస్త్రములయందుఁ బ్రగల్భుఁడై రణరంగమునందుఁ దనచే ఖండింపఁబడిన శత్రువీరుల ముఖకమలములచే విజయలక్ష్మీపాదముల నర్చించినాఁడని పైశ్లోకమునకుఁ దాత్పర్యము. ఇట్టి గుణవిశేషములచే నొప్పుచున్న పుత్త్రుఁ డప్పటికి యౌవనవయస్కుఁడై యుండవలయునుగాని కేవలము బాలుఁడై యుండఁజాలఁడు. ఇతఁడుగాక మఱికొందఱు పుత్త్రు లుండినయెడల వారలు పేర్కొనఁబడియే యుందురు. అట్టివారిపేరు లెవ్వరివియుఁ బేర్కొనఁబడియుండకపోవుటచేతను వారలకు మల్లారెడ్డి యనుపుత్త్రుఁ డొక్కఁడే కలఁడని నిశ్చయింపవలసి వచ్చుచున్నది. రేచెర్లబేతిరెడ్డినిగూర్చి శాసనములవలన గ్రహింపందగిన చరిత్ర మింతయే. బేతిరెడ్డి ౧౧౯౫వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత మృతినొంది యుండవలయును. ౧౧౯౬వ సంవత్సరము మొదలుకొని మొదటి ప్రతాపరుద్రుని సోదరుఁడగు మహాదేవరాజు ౧౧౯౯దవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముచేసి యాసంవత్సరమున దేవగిరిరాజయిన జైత్రపాలునితో జరిగిన యుద్ధమునందు మృతినొందెను. ఆమనగంటిప్రభు వయిన బేతిరెడ్డికూడ మహాదేవరాజుతో యుద్ధమునకుఁబోయి మరణమునొంది యుండవలయును. ఈ రేచెర్లబేతిరెడ్డినిగూర్చి యనేకగాథలు చిత్రవిచిత్రములుగా భట్టులచేఁ గల్పింపఁబడి పాటలు పద్యము లల్లఁబడి బేతాళనాయనివంశీయుల మని చెప్పుకొను

వారిచే గ్రంథస్థములు గావింపఁబడి సర్వత్ర వ్యాప్తి చేయఁబడి సత్యమైన చరిత్రాంశములను గప్పివెట్టుచున్నవి.

శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము.[1]

ఈ బేతిరెడ్డినిగూర్చి శ్రీ వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునం దీక్రిందివిధముగా వ్రాయఁబడి యున్నది.

"వీరికి మూలపురుషుఁడు బేతాళనాయఁ డనిప్రఖ్యాతి గాంచిన చెవ్విరెడ్డి అనురాజు. ఈరాజు ఘనతఁ గాంచిన కాకతిగణపతి దేవుని రాజ్యకాలమున శౌర్యధైర్యాదిలోకోత్తరగుణగణపరిపూర్ణుఁడై యామహారాజువలన మిగుల మన్ననఁ గాంచుటయే గాక యనేకబిరుదములను మఱికొంత రాజ్యమును గాంచినవాఁడు. ఈఘనుఁడు వర్తమాన వేంకటగిరిసంస్థానాధిపతు లగు శ్రీశ్రీ రాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రబహాదుర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారికి నిరువదియెనిమిదవ తరమువాఁడు. ఈరాజశిఖామణి యీ వెలుగోటిశాఖకుమాత్రమే గాక జటప్రోలు, బొబ్బిలి, పిఠాపురము, మైలవరము, మొదలగు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు."

ఇయ్యది బట్టులుఁ వ్రాసిన వ్రాఁతలను నమ్మి యవిచారపూర్వకముగా వ్రాయఁబడిన వ్రాఁతవలెఁ గాన్పించుచున్నదిగాని సహేతుకమైన ప్రమాణముతోఁ గూడినదిగఁ గానంబడదు. సోమదేవరాజీయమునందును, పద్మనాయక చరిత్రమునందును, వేంకటగిరివారివంశావళి గ్రంథమునందును, రావువంశీయులచరిత్రమునందును, వీని నన్నిటిని బరిశీలించి సంస్కరణము గావించి నూతనముగాఁ బ్రకటింపించిన వేంకటగిరి రాజులవంశచరిత్రమునందును, పిల్లలమఱ్ఱి శాసనములో నుదాహరింపఁబడిన బేతిరెడ్డియే వైసంస్థానాధిపతుల మూలపురుషుఁడైన బేతాళనాయఁడనిచూపించిన హేతువులు పరస్పరవిరుద్ధములై

1. ఈగ్రంథము పద్మనాయకచరిత్రము, పద్మనాయకచరిత్రమునుబట్టి వ్రాయింపఁబడిన వేంకటగిరివారివంశావళి, ఆరెంటి ననుసరించి వ్రాయఁబడిన రావువంశీయులచరిత్రము మొదలగు గ్రంథములలోఁ దమవంశమునుగూర్చి యసందర్భము లయిన విషయములు గలవని యూహించి శ్రీవేంకటగిరిమహారాజు గారు శ్రీ వెల్లాల సదాశివశాస్త్రిలవారిచేతను, శ్రీ అవధానము శేషశాస్త్రిలవారిచేతను నూతనముగా వ్రాయించినది.

యుక్తికిని సత్యమునకును దూరములై యున్నవి మఱియు నీగ్రంథములలో నసత్యములైనట్టియు, నసందర్భములైనట్టియు, విషయములెన్నో యవిమర్శనపూర్వకముగాఁ జొప్పింపఁబడినవి. వానిని జక్కఁగా విమర్శించి యథార్థ మిట్టిదని లోకమునకు వెల్లడిచేయకుండిన యెడల జనసామాన్య మాగ్రంథములలోని గాథలనే పరమప్రమాణములుగా శిరమునహింతురు. అందువలన సత్యమైనచరిత్రవ్యాపనకుఁ బ్రతిబంధకము గలుగును. కాఁబట్టి యీ బేతిరెడ్డికిఁ జెవిరెడ్డి యనునామము లేదనియు, బేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైలవరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁ డని చెప్పఁబడు బేతాళనాయఁడు కాఁ డనియు, సహేతుకముగా నిరూపింపఁబోవుచున్నాను.

చెవిరెడ్డి గాథ.

(1) ఈరేచెర్లబేతిరెడ్డికి బేతిరెడ్డియనియే జన్మనామముండెనుగాని చెవిరెడ్డి యను జన్మనామము లేదని బేతిరెడ్డి భార్యయైన యెఱ్ఱకసానమ్మశాసనములో—

"శ్లో. తస్మాత్తస్యాం సమజని మహాదేవపాదాబ్జభక్తః
ఖ్యాతో బేత స్తతవితరణప్రీణిత ప్రాణివర్గః
ఆశాచక్రే ప్రవితత శరచ్చంద్రిసాన్ద్రాంశురమ్యా
యా స్యాత్సర్థం జనసుఖసముత్పాదినీ భాతి కీర్తిః."

అని సంస్కృతమునందును, 'శ్రీమతు రేచెర్ల పిల్లలమఱ్ఱి బేతిరెడ్డిపెండ్లము' అని తెలుఁగునందును, ప్రయోగింపఁబడిన బేతిశబ్దముచేతనే స్పష్ట మగుచున్నది. కాఁబట్టి ప్రకృతము నైజాము రాజ్యమునకుఁ జెందియున్న నల్లగొండమండలములోని యామనగల్లు రాజధానిలోను, ఆమనగంటి కుత్తరభాగమున రెండుక్రోశములదూరములో నున్న పిల్లలమఱ్ఱి రాజధానిలోను వసించి యీ ప్రదేశమేలినవాఁడు బేతిరెడ్డియే కాని బేతాళనాయఁ డను నామాంతరముగల చెవిరెడ్డి మాత్రము కాఁడు.

(2) ఇతనికిఁ జెవ్విరెడ్డి యను జన్మనామము మాఱి బేతాళనాయఁడను బిరుదనామము గలుగుటకుఁ గారణ మత్యద్భుతముగా నీక్రిందివిధమున శ్రీ వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడియున్నది. బేతిరెడ్డికిఁ బూర్వమునఁ బదవతరమువాఁ డగు హేమాద్రిరెడ్డి మహాభుజపరాక్రమము గలవాఁడై రాజ్యపరిపాలనము సేయుచుఁ గోట్లకొలఁది ధనము గడించి యామనగంటి కుత్తరభాగమున 1½ మైళ్లదూరమున నొకచోట భూమిలోఁ బాతిపెట్టి వానిపై నొక వేదిక గట్టించి యందు నొకవటవృక్షమును వేసి దానిక్రింద నొకభైరవుని బ్రతిష్ఠించి 'ధనమును గాపాడి తనకులములో జనించినవారిలో సద్గుణగరిష్ఠుండు సత్కార్యనిష్ఠుండు నై కులదీపకుం డగువానికి సంఘటిల్లఁజేయవలయు' నని ప్రార్థించి తనయభిప్రాయము దెలియునట్లు భూమిలో గుప్తముగ నొకశిలాశాసనమును స్థాపించెనఁట! అనంతరము కొంతకాలమునకు వానివంశమునఁ జెవ్విరెడ్డి యుదయించి లోకోత్తరవీర్యసంపన్నుఁడై చండమార్తాండుని చందమునఁ దేజరిల్లుచు రాజ్యముచేయుచుండి యొక్కనాఁడు మృగయావినోదార్థమై వెడలి పరిజనంబు వెనుకదిగంబడిన నొక్కఁడుగా హేమాద్రిరెడ్డి ధననిక్షేపముచేసినప్రాంతంబునకు దైవికంబుగఁ బోయెనఁట! అచట నీతని పోష్యవర్గములోఁ జేరిన రేచఁ డను నొకమాలవాఁడు భూమి దున్నుచుండి దైవాధీనముగ హేమాద్రిరెడ్డిస్థాపించిన శిలాశాసనము నాఁగేటిమొనకుఁ దాఁకి బయల్పడఁగా వాఁడు తన యేలికపోవుచుండుటను జూచి యావృత్తాంతం బంతయు విన్నవించెనఁట! అంత చెవిరెడ్డి యచ్చటికిఁబోయి యాశిలాశాసనము నవలోకించి యావద్వృత్తాంతమును దెలిసికొని యాధనము గైకొనుటకై ప్రయత్నింపఁగా నాచెంత నున్న వటవృక్షము నాశ్రయించుకొని యున్న బేతాళుఁ డాయన ధైర్యమును బరీక్షించుటకై మాయాతిమిరమును మేఘములు నుఱుములు మెఱుములు వానయుఁ గాలియుఁ గల్పించి పిడుగులుపడునటులఁ జేసెనఁట! అంతియగాక యా వటవృక్ష మాతనియెదుటఁ గూలఁద్రోచెనఁట! అప్పుడు రేచఁడు మూర్ఛిల్లెనఁటగాని చెవిరెడ్డి భీతిల్లక నిలువంబడఁగా బేతాళుఁడు ఘోరాకృతినిఁబూని చెవిరెడ్డిమీఁదికి రాఁగా నాతఁడు

జంకక సుస్థిరచిత్తుఁడై కోపోద్దీపితమానసుండై ప్రచండతరవేదండశుండాదండంబుపగిదిఁ దేజరిల్లు నిజభుజాదండంబున మృత్యుజిహ్వాగ్రంబు ననుకరించునట్టి మండలాగ్రంబునెత్తి ఖండింప నుద్యమింపఁగా బేతాళుండు వాని శౌర్యధైర్యసాహసంబులకు మెచ్చుకొని నిజరూపముతోఁ బ్రత్యక్షమై తనపేరు చెప్పి 'నీధైర్యంబునకు మెచ్చితి నీవుకోరినవరంబునిచ్చెద వేఁడు' మనియెనఁట! అంత చెవిరెడ్డి తనవంశమువారికి శాశ్వతైశ్వర్యము, రాజ్యభోగము, శౌర్యధైర్యాదిగుణసంపత్తి గలుగవలయు ననియు, వారు యుద్ధమునకుఁ బోవునపుడు వారికి సహాకారముగా ముందు బేతాళుఁడు నడువవలయు ననియుఁ గోరఁగా నతం డావరములనొసంగి యంతర్ధాన మందెనఁట! పిమ్మటఁ జెవిరెడ్డి ధనము గైకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ దనపూర్వునిచేఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన భైరవమూర్తి 'ఓయీ! ధనముగైకొన నీవర్హుండ వగుదువు గాని దీనిని కొన్నిభూతము లాశ్రయించుకొని యున్నవిగాన నరబలియిచ్చి గైకొనుట శ్రేయోదాయకము' అని చెప్పి యంతర్హితుం డయ్యెనఁట! అంతట నారాజు నరహత్యకుఁ జింతించుచుండఁగా భైరవునిపల్కులు విన్నవాఁడుగావున రేచఁ డనుమాలవాఁడు తన్ను బలియిచ్చి ధనము గైకొను మని ప్రార్థించెనఁట! ఇంతకాలము నన్నుఁ బెంచిన నేనాత్మసుఖమునకై నిన్నెట్లు బలియిత్తు నని చెప్పఁగా రాజుల ధనము లోకహితమునకైనదిగాని కేవల మాత్మసుఖమునకైనదికాదుగాన ధర్మజ్ఞులరయిన మీరు నాకోరినవరంబు లొసంగి నన్ను బలియిచ్చిన మీ కంత మాత్రము దోషము ప్రసక్తింపదని రేచఁడు ప్రత్యుత్తర మొసంగెనఁట! అందుల కాతఁ డొడంబడియెనఁట! తనవంశమువారిని చెవిరెడ్డివంశమువారు పోషించుచు వారిగృహములలో వివాహములు జరుగునపుడు ముందుగాఁ దనవంశమువారికి వివాహములు జరుపవలయు నని రేచఁడు వర మడిగెనఁట! ఆవరము నొసంగి చెవిరెడ్డి వానిని బలియిచ్చి యాధనము గైకొనియెనఁట! పదంపడి యాతం డచ్చట సర్వపాపఘ్నముగా శివాలయంబు నిర్మింపించి శివప్రతిష్ఠ గావించెనఁట! ఈ వృత్తాంతము నంతయు విని యోరుఁగంటి నేలుచుండిన గణపతిదేవమహారాజు చెవిరెడ్డిని రప్పించి యతని యసహాయశూరత్వమునకు

మెచ్చుకొని యామనిగంటిరాజ్యములోఁ జేరిన లక్కసీమను, గజహయాదులను, కల్కితురాయిని, కిరీటమును, కాలికి గండపెండేర మనెడు బిరుదాభరణమును, ఛత్త్రిచామరములను, బంగారుపూఁతపని గలయొకచాకలికత్తిని బహుమతిగా నొసఁగి, పిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయఁ డను పౌరుషనామమిచ్చి పంపించెనఁట! ఆకత్తి యిప్పటికి సంస్థానములోఁ బూజింపఁబడుచున్నదఁట!

ఇది వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్రమును వ్రాసిన గ్రంథకర్తల యొక్క నవీనకల్పన మని ఘంటాపథముగఁ జెప్పవచ్చును. ఇదివఱకుఁ బద్మనాయకచరిత్రము నందును, వెలుగోటివారివంశావళియందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును వ్రాయఁబడిన గాథలకుఁ బ్రత్యక్షవిరుద్ధముగా నున్నది. ఆగ్రంథములలోని యాసందర్భము లైనగాథలను జూచి వీరిట్టి నవీనకల్పనకు వెనుదీయరైరి. హేమాద్రిరెడ్డి ధనమును బాతిపెట్టి శిలాశాసనము వ్రాయించె ననునది వీరు కల్పించిరి. చెవిరెడ్డి బీదవాఁడై గోరుఁగంటిలో వీరభటుఁడై కొన్నిదినములు గడపె నని పూర్వగాథలలో నున్నది.

"ఉ. అంత నకించనాప్తిని మహాబలుఁ డప్పుడు బేరిసీమలో
వింతగ నింపుసొంపెసగఁ వేములు నామనగంటిలోపలన్
పంతము మీఱఁ జౌదరులపాటిని నాడకుఁ బిన్నపెద్దయై
కొంతవహించె నచ్చటను గోరికఁ దా వ్యవసాయసాయతిన్."

అని వేంకటగిరివంశావళి గ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. "అట్టి వ్యవసాయమునకుఁ బాలికాఁపుగా రేచఁ డనునొక పంచముని నిర్ణయించి యుంచెను. నిత్యమును వానికి నియోగింపవలసినపనులు నిర్ణయించి చెప్పుచుండును." అని రావువంశీయులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. చెవిరెడ్డి యానతిని రేచఁడు నాగభైరవునిగుడికడ నున్న యొకపొలమును దున్నుచుండఁగా నాగఁటికిఁ దగిలి యొకశాసనము గనుపట్టె ననిమాత్రమే చెప్పఁబడినది. చెవిరెడ్డి యాశాసనమును జదివి రేచనితో రెండులక్షల ధన మున్నదని చెప్పినట్లుగా పద్మనాయకచరిత్రములో నీక్రింది పద్యములో:—

"చ. కనుగొనివచ్చి రేచఁ డతికౌతుకమొప్పఁగ రెడ్డిసన్నిధిన్
వినుతవిధేయుఁడై యపుడు వేడుకమీఱఁగ విన్నవింపఁగా
ఘనుఁ డరుదెంచి చూచి కుతుకంబున సొంతముగాఁ బఠించి తా
ననియెను రెండులక్షలపదార్థము లుండెనటంచు వానితోన్."

అని వ్రాయఁబడినది. కాని వేంకటగిరివంశావళిలో:—

"గీ. కదురయంబున రేచనిఁ గాంచి యచట
గంటె నవలక్షవిత్తంబు గలదు నరుని
బలి యొసఁగి దీనిఁ గైకొనవలయు ననుచు
వ్రాసియున్నది నిక్క మీశాసనమున."

అని రేచనితోఁ జెవిరెడ్డి చెప్పినట్లు భేదముగా నున్నదిగాని హేమాద్రిరెడ్డి ప్రశంస నెవ్వ రెత్తియుండలేదు. రేచఁడు మూఁడువరములు గోరినట్లు పద్మనాయకచరిత్రమునందును, నాలుగు వరము లిచ్చినట్లు వేంకటగిరివంశావళియందును జెప్పఁబడి యుండఁగా వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్ర మను నీనూతనగ్రంథమున నొక్కవరమే పేర్కొనఁబడి యున్నది. తక్కినవరముల సంగతులు నామిరెడ్డి, ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనములవలన నసత్యములుగ నేర్పడినవి గనుకను, వారియిండ్ల వివాహములు జరుగునప్పుడు మాలవాండ్రకుఁగూడ వివాహముచేయు నాచారము ఇప్పటికిఁగూడ జరుగుచున్నది గనుక నీవివాహవరమును మాత్రమే పేర్కొని రేచనిపేరిట రేచెర్లగోత్రముఁ బెట్టుకొనుట మొదలగునవి విడిచిపెట్టవలసి వచ్చినది. కాకతిగణపతిదేవరాజు చెవిరెడ్డిని సమ్మానించిన తరువాత,

"క. నాఁడాదిగ సుకవీంద్రులు
వేడుక బేతాళుఁ డనుచు వేమఱు దిశలన్
బోఁడిమి నుతింప విమతుల
గోడక యవ్విభుఁడు ధాత్రి నొగిఁ జెలువొందెన్."

అని చెప్పఁబడి యుండఁగా నూతనగ్రంథమునందు బేతాళనాయఁ డని గణపతిదేవుఁడు పౌరుషనామ మొసంగె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్టి గ్రంథము

లందుఁ బరస్పరవిరుద్ధము లైన విషయము లనేకములు గలవు. ఇదివఱ కున్న వేంకటగిరివంశావళి మొదలగు గ్రంథములలోని గాథలు చరిత్రాంశములకు విరుద్ధములుగ నున్నప్పుడు విశ్వసింపకపోయిన భంగములేదుగాని యాగాథలను మార్చి వేఱువిధముగఁ జెప్పుటకుఁ గారణమేమి? పద్మనాయకచరిత్రములో మూలపురుషుఁ డాదిజగన్నాథరావని చెప్పఁబడియుండఁగా హేమాద్రిరెడ్డి యని నూత్నగ్రంథమునఁ బేర్కొనియున్నారు. చెవిరెడ్డి తండ్రి పోలిరెడ్డియని,

"క. ఆపరమపావనాన్వయ
దీపకుఁడై పోలిరెడ్డి ధృతి జనియించెన్
ఆపుణ్యగుణవరేణ్యుం
డేపునఁ జెవిరెడ్డిఁ గనియె నిల వినుతింపన్."

అని పద్మనాయకచరిత్రమునఁ గానంబడుచున్నది.

ఆదిజగన్నాథరావు పోలిరెడ్డి నామములుగాని, హేమాద్రిరెడ్డి నామముగాని, రేచెర్లనామిరెడ్డి ఎఱ్ఱక్కసాని శాసనములలోఁ గానరావు. ఇవన్నియు నటుండనిచ్చి యొక్క విషయమును విమర్శించి చూతము. చెవిరెడ్డికి బేతాళనాయఁ డను బిరుదనామమును గణపతిదేవుఁ డెప్పు డొసంగెనో విమర్శించి తెలిసికొను టత్యావశ్యకమై యున్నది. ఎఱ్ఱక్కసాని శాసనము నాఁటికి అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౦౮వ సంవత్సరము నాఁటికి ఎఱ్ఱక్కభర్త బేతిరెడ్డి యనియే చెప్పంబడి యుండుటచేత నంతకుఁ బూర్వమే యీ వృత్తాంతమంతయు నడచి యుండవలయును గదా. చెవిరెడ్డియొక్క యిట్టి ప్రసిద్ధకృత్యముల నేనిని ఎఱ్ఱక్క తన భర్తను వర్ణించు సందర్భమున వర్ణింపకుండుటకుఁ గారణ మేమి? మఱియు వితరణకర్ణ, శౌచగాంగేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజనభీకర, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వర యను బిరుదములను బేతిరెడ్డి వహించియుండెనని యామె శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది గదా! ఇట్టి వితరణకర్ణుఁడు, శౌచగాంగేయుఁడు, దోర్బలభీముఁడు, రణరంగరాముఁడు, శౌర్యసంపన్నుఁడు నైన బేతనదండనాథుఁడు తా నైశ్వర్యసంపన్నుఁడై యుండియు, ప్రభువై యుండియు, తుచ్ఛధనమునకై తనయందు భక్తి విశ్వాసములు

గలిగి యనేక సంవత్సరములుగాఁ దనచేఁ బోషింపఁబడుచు తన్ను బలియిచ్చి ధనము గైకొను మని చెప్పు నంతటి విశ్వాసపాత్రుని రేచఁ డనువానిని క్షుద్రదేవతల ప్రీతికై సంహరించె ననుమాట విశ్వసించుట కెంతమాత్రము నొప్పి యుండలేదు. ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనము నాఁటికి గణపతిదేవుని పరిపాలనము ప్రారంభమై పది సంవత్సరము లయ్యెను. ఈలోపలనే బేతిరెడ్డి యను బేతాళనాయనికి గణపతిదేవునివలన సమ్మానములు గలిగి వైబిరుదములు వహించుట తటస్థమయ్యె నని చెప్పవత్తురేమో? అదియు విమర్శింతము. ౧౨౦౮వ సంవత్సరమున బేతిరెడ్డి కలంకరింపఁబడిన బిరుదములు ౧౨౦౨వ సంవత్సరమున నామిరెడ్డిగూడ వహించి యుండెను. వెలుగోటివంశచరిత్రకారులు నామిరెడ్డి బేతిరెడ్డి కన్న యని యూహించుచున్నారు. కాఁబట్టి పైకార్యములకు బిరుదములకు నెట్టిసంబంధము లేదు. నామిరెడ్డినామము బేతిరెడ్డికి నామాంతర మని చెప్పుటకు వలను గాదు. నామిరెడ్డి భార్య యైతాంబ యని చెప్పఁబడినది గాని యెఱ్ఱక్క యని చెప్పఁబడి యుండలేదు. వాదముకొఱకు నామిరెడ్డి బేతిరెడ్డి కన్న యనియే యొప్పుకొందము. అతఁడు వహించిన బిరుదముల చేతను జ్యేష్ఠుఁ డగుటచేతను ౧౨౦౩వ సంవత్సరమున నామనగల్లు ప్రాంతదేశము నతఁడే పరిపాలించుచుండె నని చెప్పక తప్పదు. అన్న పరిపాలనము చేయుచుండ తమ్మునికిఁ గిరీటమునిచ్చె ననుట యసందర్భము గాదా. వాస్తవముచేత నామనగంటిప్రభువులు కిరీటాధిపతులు గారు. కిరీటాధిపతు లనియొకవేళ నంగీకరించినను జ్యేష్ఠుఁడు పరిపాలనము సేయుచుండఁగాఁ గిరీటమొసంగె ననుట ధర్మవిరుద్ధము. అప్పటికి నామిరెడ్డిగూడ మృతి నొంది యుండవచ్చు నని చెప్ప సాహసింపవచ్చును. అట్లయినచో జ్యేష్ఠునిరాజ్యములోఁగూడ కిరీటాదిరాజచిహ్నములు తమ్మునికి సంక్రమింపక మానవు. అట్టి కిరీటాది రాజచిహ్నములను వహించి యుండఁగా మరలఁ గిరీటము నొసంగ నవసరము లేదు. ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనమున నామె భర్తయొక్క శౌర్యవితరణాదిగుణగణంబు లభివర్ణింపఁ బడియెను గాని యతఁడు కిరీటాధిపతి యని యభివర్ణింపఁబడి యుండలేదు. మఱియు,

"శ్లో. రాజత్కీర్తే గ్గణపతినృప స్యాఖిలోర్వీశమౌళి
రత్నవ్రాతద్యుతితతిసముద్భాసితాఙ్ఘ్రి ద్వయస్య
సన్మర్యాదానిరతనిఖిలక్ష్మాజనే వర్తమానే
గమ్యే రాజ్యే విపులసుఖదే ప్రోన్నతస్య ప్రహర్షైః."

సమస్తభూపతుల కిరీటరత్నకాంతులచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన పాదయుగ్మము గలిగి ప్రహర్షముచే నిండియున్న గణపతిదేవుని రాజ్యకాలమున అని మాత్రము చెప్పిన తిరువాత నామెదానధర్మమును గూర్చి ముచ్చటింపఁబడియెను. అంతియగాని తన భర్తయైన బేతిరెడ్డి గణపతిదేవచక్రవర్తివలన విశేషరాజ్యవైభవములను గిరీటమును దక్కుంగల యాయుధ విశేషంబులను బడసినట్లు చెప్పియుండలేదు. ఇంక నామిరెడ్డి శాసనమున గణపతిదేవచక్రవర్తి వర్ణింపఁబడిన పిమ్మట,

"శ్లో. తస్య ప్రసాదా త్పృథువైభవస్య
పృథుప్రదానస్య విభోః పృథుశ్రీః
నామః కృతి స్తుత్యగుణాభిరామః
కాచాంబికాసూను రనూనసత్వః."

అని గణపతిదేవునియొక్క ప్రసాదముచేత నే యధికవైభవమును, అధికసంపదయును, మొదలగువానిం బడసినట్లు చెప్పఁబడి యున్నది. ఇట్లే మొదటిశాసనమునఁ బ్రతాపరుద్రునిప్రసాదముచేత నామిరెడ్డి యైశ్వర్యమును బొందెనని చెప్పఁబడి యున్నది. ఏతత్ప్రసాదవైభవముచేత నే నామిరెడ్డి పిల్లలమఱ్ఱి గ్రామంబునఁ గట్టించిన కామేశ్వర కాచేశ్వర నామేశ్వర దేవాలయంబు లేకశిలనగరంబునఁ బ్రతాపరుద్రుండు నిర్మింపించినయాలయత్రయంబుచందంబున నత్యున్నతములై లోకోత్తరశిల్పంబుతో గురువిందశిలామయములై వెలయుచున్నవి. ఎట్టకేలకు సానిశాసనము నాఁటికి బేతిరెడ్డి మరణమునొందియుండుటచేత నే యామె తనయత్తింటివారియొక్కయుఁ బుట్టినింటివారియొక్కయు వంశాభివర్ణనముగావించి తన ధర్మములనుగూర్చి చెప్పుకొనుట తటస్థించినది. ఈవిమ

యము లన్నిటినిజూచి విమర్శించినప్పుడు బేతిరెడ్డిగాథ విశ్వాసపాత్ర మైనది గాదని నిష్పక్షపాతబుద్ధిగలవారికి బోధపడక మానదు.

ఈగాథల నన్నిటిని విడిచిపెట్టి వెలుగోటివారివంశవృక్షమునం జేర్పఁబడిన పురుషులయొక్క కాలనిర్ణయాదివిషయములనుబట్టి చూచినను, ఏతచ్చరిత్రములోని పురుషులనుగూర్చి వ్రాయంబడిన యసందర్భవాక్యములనుబట్టి చూచినను, బేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైలవరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి, జటప్రోలు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుం డనుసిద్ధాంతము నిలువఁ జాలదు.

బేతిరెడ్డి మూలపురుషుఁడు కాఁడు

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందుఁ బిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయునికి "దామానాయఁడు, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు, రుద్రనాయఁడు," అను ముగ్గురుకొడుకులు గలరనియు, వారిలోఁ జ్యేష్ఠుఁడైన దామానాయనికి "౧వెన్నమనాయఁడు, ౨సబ్బినాయఁడు, 3 పెద్దన్న, ౪బ్రహ్మనాయఁడు, ౫పేర్నీఁడు, ౬ సూర్నీఁడు, ౭ మల్లినీఁడు" అను పుత్త్రులు గలరనియు నుదాహరింపఁబడియెను. శ్రీనాథకవిరాజప్రణీత మైన పల్నాటివీరచరిత్రమున బేతినాయనికి దొడ్డనాయఁడును, అతనికి "పెద్దన, బ్రహ్మనాయఁడు, పేర్నీఁడు, సూర్నీఁడు, మల్లినీఁడు" అను నేవురుపుత్త్రులు గలరనియు, వ్రాయంబడియున్నది. రేచెర్ల బేతినాయనినామమును గాంచి భ్రమించియో, పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడైన బ్రహ్మనాయఁడు వెలుగోటివారివంశములోనివాఁడే యైయుండు నన్న సంపూర్ణవిశ్వాసముచేతనో, పల్నాటివీరులకాలముం దెలిపెడి చరిత్రాంశము తెలియంగమిచేతనో, మఱి యేమికారణముచేతనో, పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయని వంశమును పల్నాటిబేతినాయనివంశమును నొక్కటిగఁ జేసి బేతిరెడ్డియే బేతాళనాయఁ డని హేత్వాభాసములతో సిద్ధాంతము చేసియున్నారు.

బ్రహ్మనాయనితండ్రి దొడ్డనాయఁ డని పల్నాటివీరచరిత్రమునం జెప్పఁబడియుండుటచేతను, పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయనికొడుకులలో దొడ్డనాయఁ డనువాఁడు లేకుండుటచేతను, సంబంధమునకుఁ జిక్కు గలుగఁగా బేతాళనాయనిపుత్త్రులలో దామానాయఁడు జ్యేష్ఠుఁడగుటం జేసి దొడ్డనాయఁ

పిలువఁబడుచుండవచ్చును గాన, నతనికి దొడ్డనాయఁడని నామాంతర ముండవచ్చు నని సమాధానముఁ జెప్పి సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. రేచెర్ల బేతిరెడ్డి బేతాళనాయఁడని చెప్పుటచేత మఱియొకచిక్కు తటస్థ మయ్యెను. బేతిరెడ్డికి మల్లారెడ్డి యనుపుత్త్రుఁడు కలఁడని బేతిరెడ్డి భార్యశాసనములోఁ జెప్పఁబడియున్నది. అప్పుడు మల్లానాయునికి దామానాయఁడని నామంతర ముండవచ్చు నని సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. ఈ యంతలబొంతలమాఱిసంబంధము వలన బేతిరెడ్డికొడుకు మల్లారెడ్డి కొందఱకు మల్లానాయఁడు గాను, మఱికొందఱకు దామానాయఁడుగాను, ఇంకకొందఱకు దొడ్డనాయఁడుగాను, వెలుగోటివంశచరిత్రకారులకు "మల్లానాయఁడు, దామానాయఁడు, దొడ్డనాయఁడు' అను త్రిస్వరూపము లేకరూపముగాను గన్పడఁజేయునట్టి యవతారములఁగాంచి కడగండ్లపాలు గావలసి వచ్చినది. పోనిండు. ఆగ్రంథకర్తల యభీష్టానుసారముగానే మల్లానాయఁడే దామానాయఁ డనుకొందము. అట్లైయిన నెఱ్ఱక్కసానిశాసనమునాఁటికి మల్లానాయఁడు దామానాయఁడు అను దొడ్డనాయనికి సంతానము లేదని యెఱ్ఱక్కసానిశాసనమునుబట్టి స్పష్టమేగద! అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౦౮వసంవత్సరమునాఁటికి దొడ్డనాయునికి సంతానము జనింప లేదు. ఒకవేళఁ బుట్టినారని యూహించినను శిశువులై యుండవలయును గదా. బ్రహ్మనాయునికాలము మనము తెలిసికొన్నచో యథార్థస్థితి బయల్పడక మానదు. పల్నాటిప్రభు వయిన యలుగురాజుపుత్త్రులలో మలిదేవరాజుపక్షమునుబూనిన బ్రహ్మనాయనికిని నలగామరాజుపక్షమునుబూనిన నాగాంబ యనియెడు నాయకురాలికిని ఘోరయుద్ధముజరిగె ననుట పల్నాటివీరచరిత్రమువలనఁ బ్రసిద్ధ మగుచున్నది. ఈయుద్ధము క్రీ. శ. ౧౧౭౮–౧౧౮౨ సంవత్సరముల నడుమ జరిగె నని యనేకచరిత్రాంశములను బట్టి నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజునకు యుద్ధకాలమున వేయిగుఱ్ఱముల నంపె ననియు, ధరణికోట రాజైన భీమరాజునకు వర్తమాన మంపె ననియు, అతనికొడుకు రెండవకేతరాజు రాయబారము వహించె ననియు, నలగామరాజునకు సాగిపోతరాజు సాహాయ్యముఁ

జేసె ననియు, కళ్యాణపురిబిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుని కూఁతును మలిదేవరాజునకిచ్చి పెండ్లిచేయఁబడెననియు చెప్పఁబడి యున్నది. హొసలరాజయిన రెండవ వీరబల్లాళుని నామమును, వెలనాటి చోడగొంకరాజునామమును ఉదాహరింపఁబడినవి. వీరందఱును గొంచెమించుమించుగా సమకాలికులై యున్నారు. వీరిలోఁ గోటకేతరాజు ౧౧౮౨వ సంవత్సరమునఁ బరిపాలనమువహించినవాఁడు గావునఁ బల్నాటివీరులయుద్ధకాలమున నితనితండ్రి భీమరాజు ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. కేతరాజు బ్రహ్మనాయునికడను రాయబారము గొనిపోయెను. బిజ్జలునికొడుకు వీరసోమేశ్వరుఁడు మృతినొందినతరువాతనే పల్నాటియుద్ధము జరిగె నని చెప్పఁబడినందునను, వీరసోమేశ్వరుఁడు ౧౧౭౭వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసినందునను, పల్నాటియుద్ధము ౧౧౭౮ – ౧౧౮౨ సంవత్సరములకు నడుమ జరిగె ననుటకేసందేహమును లేదు. ఇంత యేల? మొదటిప్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజునకు సైన్యమునంపె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత ౧౧౯౫ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన ప్రతాపరుద్రునితో బ్రహ్మనాయఁడు సమకాలికుఁ డనుట స్పష్టముగదా. ౧౨౦౮ దవ సంవత్సరమునాఁటికి బ్రహ్మనాయనితండ్రి యగు దొడ్డనాయఁడనెడు దామనాయఁ డను మల్లానాయునికి సంతానమే లేకయుండఁగాఁ బ్రతాపరుద్రునితో సమకాలికుఁ డగు తనతాత యైన బేతినాయనితో బ్రహ్మనాయఁ డెట్లు సమకాలికుఁ డయ్యెను? ఆయుద్ధమునాఁటికిఁ గోడలితోఁ గాఁపురముసేయుచున్నకొడుకుగూడ బ్రహ్మనాయునికిఁ గలఁడు. అనఁగాఁ బ్రపితామహుఁడు, పితామహుఁడు, మనుమఁడు, వయసువచ్చినమునిమనుమఁడు నేకకాలమున నున్నవారని చెప్పవలసి వచ్చును. ఇది యెంతయు నసందర్భము గా నున్నదికదా? బేతాళనాయఁడు గణపతిదేవునివలన సత్కారములను బొందకపూర్వమే బ్రహ్మనాయఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రునికాలమున జరిగిన పల్నాటియుద్ధములో విజయము గాంచినట్లు బోధయగుచున్నదిగదా? పల్నాటివీరచరిత్రములో బ్రహ్మనాయనితండ్రి దొడ్డనాయఁడు యుద్ధమునాఁటికిఁ జనిపోయె నని చెప్పఁబడియున్నది. ౧౨౦౮ దవసంవత్సరములో నెఱ్ఱక్కసాని

శాసనములో నభివర్ణింపఁబడి బ్రదికియున్న యామెపుత్త్రుఁడు మల్లానాయఁడనెడు దొడ్డనాయఁడు ముప్పదిసంవత్సరములకుఁ బూర్వమే మృతినొందవలసినదురవస్థపట్టినదిగదా! ఆయాగ్రంథములలో నుండువిషయములను విచారింపక కల్పితగాథలను బట్టుపొగడ్తలను నమ్మి వంశవృక్షములను గూర్చినచోఁ జరిత్రకారులు తప్పక పరిహాసపాత్రులు గాక మానరు. కాఁబట్టి తేలినపర్యవసాన మేమనఁగా, వెలుగోటివారివంశచరిత్రమును, తద్వంశవృక్షమును చరిత్రమునకు విరుద్ధముగాఁ గూర్పఁబడియున్నవనియు, వానిని సంస్కరింపించుకోవలసియున్నదనియు స్పష్టమగుచున్నది. రేచెర్ల పిల్లలమఱ్ఱి బేతిరెడ్డి వేంకటగిరి, పిఠాపురము, మైలవరము, జటప్రోలు, బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు కాఁడనియు, పల్నాటివీరుఁ డైనబ్రహ్మనాయఁడే పిల్లలమఱ్ఱి బేతిరెడ్డికి మనుమఁడు గాఁడనియు, ఈబేతిరెడ్డికి మల్లారెడ్డి యనుకొడుకొక్కఁడే గలఁడనియు, సిద్ధాంత మగుచున్నది. వెలుగోటివారిపూర్వు లయిన యనపోతనాయఁడును, మాధవనాయఁడును, వారిశాసనములలో వెన్నమనాయని నుండియే తమపూర్వులను జెప్పుకొని యున్నారుగాని పిల్లలమఱ్ఱిబేతిరెడ్డిని మూలపురుషునిగాఁ జెప్పికొనియుండలేదు. సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు సయితము తన సింగభూపాలీయమున రగవతరములోని దాచినాయని మొదలుకొని వంశజులను వర్ణంచెనుగాని సుప్రసిద్ధు లయిన బేతిరెడ్డిమొదలగువారి నెవ్వరిని జేర్కొనియుండలేదు. ఇప్పటివారికంటె వారు ప్రాచీనులుగనుక వారికీగాథల పూర్వోత్తరసందర్భములు చక్కఁగాఁ దెలిసియుండవలయునుగదా? వారేల తమశాసనములందును గ్రంథములందును సుప్రసిద్ధవంశజుల నభివర్ణింపక మౌనధారణము గలిగియుందురు?

ఏడవ ప్రకరణము.

పలనాటివీరచరిత్రము.

మొదటిప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికు లయిన పల్నాటివీరులచరిత్రమును సంగ్రహముగా నీప్రకరణమున వివరింపఁబోవుచున్నాఁడను. పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునఁ బల్నాడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులుగ నుండిన హైహయవంశజు లయిన గళిచుతిరాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెను.[1] బిరుదాంకరుద్రుఁ డను నామాంతరముగల చాగిబేతరాజు పల్నాటికిఁ బ్రభువై భూలోకమల్లుఁ డను పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండె నని మొదటిప్రకరణమునఁ జెప్పియున్నాఁడను.[2] ఇతఁడు కామనూరుగ్రామవాస్తవ్యుఁడు ఋగ్వేదపదపాఠియు నగు నొకబ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తిదేవాలయమునకు శా. శ. ౧౦౭౧ సౌమ్యసంవత్సరము (క్రీ. శ. ౧౧౪౯-౫౦) దానశాసనమును వ్రాయించెను. ఇందుఁ జెప్పఁ

1. పల్నా డనునది గుంటూరుజిల్లాలో నొకతాలూకా యైయున్నది. ఇయ్యది కృష్ణానదీ దక్షిణతీరమున సముద్రమునకు నించుమించుగా ౧౨౦ మైళ్లదూరములో నున్నది. ఈసీమకు నుత్తరమునను బడమటను ౨౫ మైళ్ల పొడవునఁ గృష్ణానది ప్రవహించుచున్నది. దీని దక్షిణభాగము కొండలచేతను దట్టములయిన యడవులచేతను నావరింపఁబడి యున్నదిగాని తూర్పునఁ జిట్టడవులు మాత్రమే వ్యాపించి యున్నవి. దీనియొక్క వైశాల్యము ౧౦౫౦ చదురపుమైళ్లుండును. నాగులేఱు, చంద్రవంక, యనునదులు దీనిగుండఁ బ్రవహించుచున్నవి. ఈభూప్రదేశము చరిత్రకాలమునకుఁ బూర్వమునుండియుఁ బ్రఖ్యాతి వహించి యున్నది. ఇది మొదట నాగులకు నివాసభూమిగ నుండి యాంధ్రభృత్యవంశపురాజుల పరిపాలనకాలమునఁ బల్లవులచే నాక్రమింపఁబడి పల్లవనా డనిపేరు పొందిది తరువా తపలనా డనియు,పల్నాడనియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. చరిత్రాంశముల నెఱుంగమి కొంద ఱాంధ్రకవులు పల్లెనాడని గ్రంథస్థము గావించిరి. తక్కిన వ్యుత్పత్తు లంతగాఁ బాటింపఁబని లేదు.

2. ఆంధ్రులచరిత్రము రెండవభాగము మొదటిప్రకరణము 14-15 పేజీలను చూడుఁడు.

బడిన మాధవిపట్టణము గురివిందస్థల మనియు గురిజాల యనియుఁ జెప్పఁబడుచున్నది. పల్నాటిలోని మాచెర్లగ్రామములోని చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయములో నింకొక శాసనము పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమునాఁటిది గలదు. పల్నాటికి రాజధాని యగు మహాదేవితటాకము (మాచెర్ల) లో నొకానొక యాదిత్యునిచే నాదిత్యేశ్వరదేవాలయము నిర్మింపఁబడినది. చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన చాగిబేతరాజు నలుగురు కుమారులలోను రెండవవాఁడగు వీరకామునికుమారుఁడు బేతరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. హైహయవంశజు లయిన యీరాజులు పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునందుఁ బల్నాటికిఁ బ్రభువులై పరిపాలించు చున్నవిషయము వాస్తవ మని యీశాసనములంబట్టి స్పష్ట మగుచున్నది. ఈరాజుల యొక్క చరిత్రమే పల్నాటివీరచరిత్ర మనుపేరఁ బెక్కండ్రు తెలుఁగుకవులచే ద్విపదరూపమున వ్రాయఁబడి యాంధ్రదేశమునఁ బఠింపఁ బడుచున్నది. ఈగ్రంథమున కనేక పాఠాంతరములు గలవు.1 ఈగ్రంథములన్నిటిలో శ్రీనాథకవిప్రణీత మైనదని చెప్పఁబడు గ్రంథము మాత్రముప్రాచీనమైనదిగఁ దోఁచుచున్నది. పాఠాంతర భేదములను విడిచి నేను గ్రహించిన కథాసారమును మాత్రమే యిందు వివరింపఁబోవు చున్నాఁడను. ఉత్తరహిందూస్థానమునఁ బాలమాచాపురి యనుపట్టణము గలదు. దానికి జంభనాపుర మని నామాంతరము గలదు. ఆపట్టణమును గార్తవీర్యార్జునునకు నేఁడవతరమువాఁడైన యనుగురాజేలుచుండెను. కార్తవీర్యార్జునుఁడు చేసిన పాపములు తన్ను బాధింపఁగా ననుగురాజు విదగ్ధులగు విప్రవర్యుల యాలోచనము గైకొని జీడినూనెగుడ్డలుధరించి తనసైన్యముతోను, తనమంత్రులతోను, తనధనముతోను, తనకుటుంబముతోను, తనకులదేవతలతోను, స్వరాష్ట్రమును విడిచి పాపపరిహారార్థమై తీర్థయాత్రలు సేయఁగోరి నానాక్షేత్రంబుల కరుగుచు పుణ్యనదులలో మునుంగుచు నాంధ్రదేశమునకు వచ్చి యమరావతి రేవునఁ గృష్ణానదిలో స్నానముచేయఁగా నల్లనిజీడినూనెగుడ్డలు తెల్లనివాయెనఁట! ఇట్లు తెల్లనగు నని బ్రాహ్మణోత్తములు చెప్పుటవలననే యనుఁగురాజు స్వదేశమును విడిచి యీదేశమునకు రాఁగలుగుట తటస్థమైనదఁట! 1 ఈదేశమునకువచ్చి యనుఁగురాజు వెలనాటిరాజవంశములోఁ జేరిన యొకకన్యను వివాహముఁ జేసికొనియెనఁట! ఆమెపేరు మైలమదేవి. చందవోలురాజధానిగ వేంగీదేశమును రాజప్రతినిధిగనుండి పరిపాలనముసేయు మైలమదేవితండ్రి కూఁతునకుఁ బల్నాడరణముగా నొసంగినందున ననుగురాజు గురిజాల రాజధానిగఁ బల్నాటి కధిపతియై ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండెనఁట! ఇతనికి రేచెర్ల బేతినాయనికొడుకు దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ నుండెను. అనుగురాజునకు మైలమదేవి, వీరవిద్యాదేవి (విజ్జలదేవి,) భూరమాదేవి యను మువ్వురు భార్యలు గలరు. 2 వీరిలో మైలమదేవికి నలగామురాజును, వీరవిద్యాదేవికిఁ బెదమల్లదేవుఁడు, పినమల్లదేవుఁడు, బాలమల్లదేవుఁడును; భూరమాదేవికిఁ గామరాజు, నరసింగరాజు, ఝుట్టిరాజు, పెరుమాళ్లరాజును జనించిరి. వెలనాటిరాజులు శూద్రుల మని చెప్పుకొన్నవారు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివా రయిన హైహయు లయిన గళచురిరాజులు క్షత్రియుల మని చెప్పుకొన్నారు. ఇట్టి వివాహము లాకాలమునం దనేకములు జరుగుచున్నందులకు దృష్టాంతము లనేకములు శాసనములలోఁ గానంబడుచున్నవి. చతుర్థాన్వయసంభవు లయిన

1. పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథకవి, కొండయ, మల్లన, బలరామసెట్టి, ముదిగొండవీరభద్రకవి, మొదలగువారు రచించియున్నారు. వీరిలో శ్రీనాథునిగ్రంథము ప్రాచీనము. ఈశ్రీనాథుఁడు శృంగారనైషధాదిమహాకావ్యములను రచించిన కవిసార్వభౌముఁడే యని చెప్పుచున్నారుగాని, యీగ్రంథములోని వ్యాకరణదోషములను వీక్షించినప్పు డీగ్రంథ మామహాకవివిరచితము కాదేమో యని సందియము కలుగుచున్నది. ముదిగొండవీరభద్రకవిగ్రంథము క్రీ. శ. ౧౮౬౨వ సంవత్సరమున రచింపఁబడినదిగావున నవీనము. ఇది పద్యకావ్యము. పాఠాంతరభేదము లనేకములు గలవు.

1. హైహయులు చేదిదేశమునుండి వచ్చినవారు. వీరిని గళచురిరాజు లందురు. వీరు చేదిదేశమునమాత్రమేగాక చాళుక్యులకాలమునఁ గొంకణదేశమునం దుండిరి. బుందేలుఖండములోనుండు కాలంజరుకోట హైహయులదే. పదునొకండవశతాబ్దమున గజనీమామూదును, పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమున మహమ్మదుగోరియు, వీరిపై దండెత్తివచ్చుటచేత నుత్తరమున నున్న హైహయులు దక్షిణమునకు వచ్చిరి.

(2) మైలమదేవికి వీరవిద్యాదేవి యను నామాంతరము గలదని ముదిగొండవీరభద్రకవి యిరువురుభార్యలనే వక్కాణించెను.

వెలనాటిరాజులతోడి సంబంధముచేతనే హైహయరాజు లనేకులు వేంగిదేశములో (గుంటూరు, కృష్ణా, గోదావరి మండలములలో) సామంతపదవులనువహించి పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమునఁ బ్రసిద్ధిగాంచిరి. కృష్ణా, గోదావరీ మండలములలోఁ బరిపాలనము చేసిన కోనసీమరాజు లెల్లరును హైహయరాజులే యనియు; పల్నాటిహైహయులును కోనసీమహైహయులును, చాళుక్యులు ఈదేశమునుజయించినప్పుడు వారితోఁగాని, గజనీమామూదు, మహమ్మదుగోరీల కాలములోఁగాని, యాంధ్రదేశమునకు వచ్చియుందురు. పల్నాటిలోని శాసనములలోఁ బేర్కొనంబడిన చాగిబేతరాజునకే యనుగురాజను నామాంతరము గలదేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది. అయినను గాకపోయినను శాసనములోని చాగిరాజకుటుంబములోనివారే యీ యనుగురాజు మొదలగువా రని మనము నిస్సంశయముగా విశ్వసింప వచ్చును. అనుగురాజునకు మొదట సంతానము లేకపోయినదఁట. అంతట క్షత్రియుండైన యనుగురాజు తన మంత్రి యైన దొడ్డనాయనిపుత్త్రుఁ డగు బాదన్నను బెంచుకొనియెనఁట! [1]

పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొన్న తరువాతనే మూవురు రాణులయందును రాజునకు సంతానము గలుగుట సంభవించెను. రేచెర్లదొడ్డనాయనికి శీలమ్మయందు పెద్దనాయఁడు, బ్రహ్మనాయఁడు, సూరినీఁడు, పేరినీఁడు, మల్లినీడు, అను నేవురుపుత్త్రులు జనించి పంచపాండవులవలెఁ బరాక్రమవంతులై తేజోధికులై యొప్పుచుండిరి. వారిలో బాదన్న గొప్పరౌతు; బ్రహ్మనాయఁడు రాజకార్యధురంధరుఁడును మహావీరుఁడునై యుండెను.

పెద్దనాయని కథ.

అనుగురాజు తన మంత్రి యైన రేచెర్లదొడ్డనాయనిపుత్త్రుఁ డగు పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొని యాతనికి వివాహముఁ జేయ నిశ్చయింపఁగా నాతనికి క్షత్రియు లెవ్వరుఁ గన్యక నీయకపోయిరఁట. అనుగురాజుచే దేశదేశంబులకుఁ బంపఁబడిన దూతలిట్లు క్షత్రియు లెవ్వరును శూద్రునకుఁ గన్యక నిచ్చుట కొడంబడకపోవుటచేత విసిగి వేసారి తుదకు నాంధ్రదేశములోని చందవోలునకు విచ్చేసిరి.[1] అచ్చట నొకబ్రాహ్మణుఁ డనుగ్రహించి వారలకు నొక్కయుపాయము చెప్పెను. క్షత్రియుండైన కృష్ణగంధర్వుని కడకుఁ బోయి పెద్దనదత్తపుత్త్రుఁ డని చెప్పక మాటలాడి యతనికూఁతు రయిన ముక్తలవాంబ నిప్పించి వివాహకార్యము నెఱవేర్చుటుచిత మని యాతఁడు చెప్పెను. ఆయుపాయ మనుకూలముగ నున్నదని భావించి దూతకృత్యమును నెఱవేర్చెడి బ్రాహ్మణులు కంచెర్లనగరమునఁ గృష్ణగంధర్వుని సందర్శించి దత్తస్వీకారము సంగతి నెత్తకయే తమసందేశమును దెలిపిరి. అంతట కృష్ణగంధర్వుఁ డలుగురాజుతోడి బాంధవ్యమున కపరిమితానందమును బొంది పెద్దనకుఁ దన చిన్నకొమార్త యయిన ముక్తలవాంబ నొసంగి వివాహముఁ జేయుటకు సమ్మతించెను. పిమ్మట బ్రాహ్మణులు గురిజాల కేతెంచి యాశుభవృత్తాంతమంతయు నలుగురాజునకుఁ జెప్పి యాతనివలన విశేషబహుమానములను బొందిరి. ఆటుపిమ్మట నలుగురాజు దైవజ్ఞులయిన పెద్దలవలన నొకశుభముహూర్తమును విచారించి బంధుపరివారసమేతముగాఁ గంచెర్లకుఁ దరలిపోయి యాశుభముహూర్తమునఁ బెద్దనకును ముక్తలవాంబకును వివాహమును గావించి పెద్దన నత్తవారింట విడిచి నిజరాజధానికి మరలి వచ్చిరి. అత్తవారింట నున్నకాలమునఁ బెద్దన తనబావమఱఁదులతో వనవిహారాదిక్రీడావినోదంబులఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచుఁ దన యశ్వవిద్యానైపుణ్యమును బరాక్రమమును జూపుచు వారలకుఁ దనపట్ల నసూయ జనింపఁజేయుకార్యములను జేయుచుండెను. ఇట్లుండ వారలకు నితండు శూద్రుం డనియు నలుగురాజు దత్తపుత్త్రుం డనియుఁ దెలియవచ్చెను. ఇయ్యది విన్నతోడనే వారలాగ్రహించి పెద్దనాయనిఁ జంపఁ జూచిరి కాని యెదుర్కొనుటకు సాహసింపఁజాలక యెట్లయిన నాతనిఁ బరిమార్చు నుపాయ మాలోచింపుచు తిర్డిని

1. బాదన్నకే పెద్దన లేక పెద్దనాయఁ డని నామాంతరము గలదు. పెద్దనయనియే కొన్నిగ్రంథములందు వక్కాణింపఁబడెను.

1. చందవోలికి ధనదుపుర మని నామాంతరము గలదు. అనుగురాజును అలుగురాజనికూడ చెప్పిరి.

ప్రోత్సహింపసాగిరి. అతండును మాయోపాయంబున నాతని గడతేర్చి కుల గౌరవమును నిలుపకొనవలయు నని యోజించెను. ఇంతవఱకు రౌతుల ననేకులం జంపి మదించి యప్రఖ్యాతి గాంచియుండిన గంధర్వాశ్వమును బహుమానముఁ జేసిన నయ్యది వానిం దప్పక చంపు ననియు, అంతటఁ దనకొమార్త ముక్తలవాంబ వానితో సహగమనముఁ జేయు ననియు, అంతటితో వారివలనఁ గలుగఁ బోయెడు నగౌరవమంతయుఁ దొలంగు ననియు నూహించి యతం డాగుఱ్ఱము నల్లునకు బహుమానముఁ జేసెను. తానొకటితలంచిన దైవము వేఱొకటి తలంచు నను నట్లుగా నమ్మహాకార్యమువలనఁ బెద్దన చచ్చుటకు మాఱుగా వారలెల్లరుఁ జచ్చుట సంభవించినది. పెద్దన స్వారిచేయుటయందుఁ గడితేఱిన రౌతు గావున నతం డాగుఱ్ఱము నెక్కినతోడనే యది వానియొక్క సామర్థ్యమును దెలిసికొని వానిం గడతేర్చుట యసాధ్య మని భావించి వశవర్తియై వాయువేగమునఁ బఱువిడ సాగెను. అతనిరాక యెప్పటికిని గానరాకపోయి నందున నాయశ్వ మతనిం జంపియుండు నని యెల్లవారును నిశ్చయించిరి. తన భర్తమరణమునకు మిక్కిలి దుఃఖించి ముక్తలవాంబ బ్రదుకునం దాస విడిచి భర్తతో సహగమనముఁ జేయఁ దలపోసి తన యభీష్టమును తల్లిదండ్రులకు సహోదరులకును జెప్పి చితిని పేర్పించి యగ్నిని దాకొల్పి యందులో దుముక సంసిద్ధురా లయి యున్న సమయమునఁ బెద్దన యాయశ్వంబుతో వాయు వేగమున వచ్చి యామెను బట్టికొని పోయి తనప్రక్క నుంచుకొని తన బావ మఱఁదులతోడఁ బోరాడి వారలనెల్లర నుక్కడించి యాపట్టణమును నాశనము గావించి మహాపౌరుషమును జూపి పిమ్మటఁ దనపుట్టినయింటికిఁ బోయి తన తల్లిదండ్రులకును బంధుజనంబులకు నమితానందమును గలుగఁజేసి హయారూఢరేవంతుఁ డను మహాబిరుదమును గాంచి పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. వీరచరిత్రమునం దీతనిచర్య లత్యద్భుతముగా నభివర్ణింపఁబడినవి.

నర్లకొండ దండయాత్ర.

తిరువాత దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ ననుగురాజు ప్రజారంజకముగఁ

బరిపాలనము సేయుచుండ నొకనాఁడు దానును తెప్పలినాయఁడు 1. అను వాఁడును, మృగయావినోదార్థము నరణ్యమునకుం జని నర్లకొండ సామీప్యమున బసచేసి యుండిరి. అక్కడ నొక వ్యవసాయదారుఁడు కొన్ని విత్తనములను దెచ్చి రాజునకు కానుకగా నర్పించెను. ప్రభువు వానిని స్వీకరించి యంతఃపురమున నుండు రాణులకుఁ బంపెను. వారలింక నట్టివిత్తనములు గావలయు నని కోరఁగాఁ దెప్పలినాయఁ డారైతులపొలములను దోఁచి విత్తనములను సంగ్రహించి తెచ్చెను. అట్టివిత్తనములతో వారెల్లరును గురిజాలకు వచ్చిరి. ఆవిత్తనములను గొల్లఁబోయిన పొలముకాపఱు లెల్లరును తమ దురవస్థనంతయుఁ దమ యేలికకు విన్నవించుకొనిరి. అంతట నాయేలిక యాగ్రహోయత్తచిత్తుఁడై యలుగుభూపతికి భయంకరమైనసందేశమును బంపెను. దొడ్డనాయఁడు తెప్పలినాయనితోడ నర్లకొండపై దండయాత్ర వెడలెను. ఈదండయాత్ర వీరచరిత్రమున నత్యద్భుతముగా నభివర్ణింపఁబడినది. అప్పు డచ్చట నర్లకొండప్రభువునకును దొడ్డనాయనికిని భయంకరమైనయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధములో నర్లకొండనాయకుఁడు మృతి నొందెను. వానిసైన్యము పలాయనమయ్యెను; నర్లకొండ శత్రువులకుఁ జిక్కి దోఁచుకొనఁబడియెను. ఇట్లు దొడ్డనాయఁడు విజయముతో గురిజాలఁ బ్రవేశించెను.

నాయకురాలి వృత్తాంతము.

జిట్టగామాలపాడను నొకగ్రామమున చౌదరి రామిరెడ్డి యను పేరుగల యొకబీదరైతు పొలములో బనిచేసికొనుచుండఁగా నాసమీపమునం దున్న కంచెలో నొక యాఁడుశిశువు కాన్పించెను. ఆరైతు శిశువును గొనిపోయి పెంచుచుండెను. ఈశిశువుమాత్రమే గాక యాతని కాదినమున భూమిలో నుండి ధనముకూడ లభించెను. అతఁ డాధనముతో భాగ్యవంతుఁ డయ్యెను. అతఁడు ముప్పిరిగొన్న ప్రేమంబుతో నాశిశువునకు నాగమ్మ యని పేరుపెట్టి నిజపుత్త్రికనుంబోలెఁ బెంచి పెద్దదానిగఁ జేసెను. తరువాత రామిరెడ్డి యామె నొకధనికున కిచ్చి వివాహముం జేసెను కాని, యత్యంతశీఘ్రకాలములోనే

1. ఇతఁడు మాలవాఁడు.

తండ్రియు భర్తయుఁ గూడ మృతినొందుట సంభవించి వారల యైశ్వర్య మంతయు నీమెకే సంప్రాప్త మయ్యెను. తన యైశ్వర్యబలముచేత నీమె దేశమున నొకప్రముఖురాలుగ నుండి యాత్మశక్తిచేత నెల్లెల్లో యనుగురాజు యొక్క యనుగ్రహమును సంపాదించి నాయకురాలను బిరుదునామమును వహించి ప్రఖ్యాతి గాంచెను. ఇట్లు తన నేర్పుచేత రాజును వశపఱుచుకొని మంత్రాంగముచేసి యెట్లయిననేమి యనుగురాజునకును దొడ్డనాయనికిని విరోధమును గల్పించెను. అంతట దొడ్డనాయఁ డీమె దుస్తంత్రమువలన మంత్రిపదవిని తన రెండవకుమారుఁడైన బ్రహ్మనాయనికి విడిచిపెట్టి తాను దొలంగెను. బ్రహ్మనాయఁడు స్వప్రయోజనపరుఁడై తన ప్రభువైన యలుగురాజును జంపించెను. తరువాత దొడ్డనాయఁడును మరణము నొందెను[1].

నాయకురాలి దుస్తంత్రములు.

అలుగురాజు స్వర్గస్థుఁడైనవెనుక నలగామరాజు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఒకనాఁడు నలగామరాజు స్వపరివారముతో వేఁటాడ నరణ్యమునకుఁ బోయి యందందుఁ బెక్కుమెకంబుల వేఁటాడి భరింపరాని సూర్యాతపంబునకుఁ జిక్కి మిక్కిలి దప్పిగొని విశ్రమింపఁ దగినతావును వెదకికొనుచు వచ్చుచుండెను. నాయకురాలు రాజామార్గమున వచ్చునని ముందుగానే తన బుద్ధిచే నూహించి యామార్గమున నొక చల్లని ప్రదేశమునఁ జలువపందిరి వేయించి స్నానంబునకు నుష్ణోదకమును పానంబునకు శుద్ధోదకమును సమకూర్పించి షడ్రసోపేతమైన భోజనమున కనుకూలము లగుపదార్థములను సిద్ధము చేయించి తన ప్రభువునకై యెదురుచూచుచుండెనఁట! నలగామరాజా ప్రదేశమునకు విచ్చేసి నాయకురాలిచే నాహూతుఁడై యచట నిలిచి యామెయొక్క యాతిథ్యమును సంతోషపూర్వకముగాఁ గైకొనియెను. అతని కప్పుడా ప్రదేశమంతయు భూతలస్వర్గముగా నుండెను. అతఁడు సంతోషసాగరమునఁ దేలుచున్న సమయమును గనిపెట్టి నాయకురాలు ప్రభువునకు మాఱుగాఁ దాను కొన్నిగడియలు ప్రభుత్వము చేయుట కనుగ్రహింపవలసిన దని

1. బ్రహ్మనాయఁడు తనతండ్రిని గూడ నలుగురాజులో స్వర్గమునకనుగమింపజేసె నని చెప్పఁబడియె.

వేఁడికొనఁగా నందుల కాతండు శంకింపక యట్లే యని వర మిచ్చెను. తరువాత వారలందఱును గురిజాలకు మరలివచ్చిరి. కొన్నిదినములు గడచినవెనుక నాయకురాలు వాగ్దానముప్రకారము ప్రభుత్వమును వశపఱుపవలసిన దని యడిగెను. అతఁ డట్లు కావించెను. అంతట నామె తనపరివారమున కుత్తరువిచ్చి గ్రామములను దోఁపించి విశేషధనమును దెప్పించి నలగామరాజు కాళ్లముంగటఁ గ్రుమ్మరింపించి 'మహాప్రభూ! సత్పరిపాలనము చేయఁగోరినపక్షమున నిట్లే ప్రతిదినము ధనార్జనము చేయవలయు' నని హెచ్చరించుటయే గాక బ్రహ్మనాయఁడు విశ్వాసవిహీనుఁడును, మోసగాఁడు నైయున్నాఁడని యతనిపై కొండెములు చెప్పెను. అతఁడు దేశముయొక్క యైశ్వర్యము నంతయు జూఱఁగొన్నవాఁడనిగూడ నిందింపసాగెను. ఈమెవలలోఁ జిక్కుకొని నలగామరాజు బ్రహ్మనాయనిపట్ల మనఃస్పర్థను వహించెను. బ్రహ్మనాయఁడు ధనముగోలుపోయినవారికి ధనము నొసంగి యాదరించుచు వారలమన్ననకుఁ బాత్రుండగుచు నుండెను. ఏమయిననేమి? నలగామరాజాదు లీమెచేతిలోని కీలుబొమ్మలై యెట్లుద్రిప్పిన నటు దిరుగుచుండిరి. ఎట్లయిననేమి? సవతితల్లిబిడ్డలపై నలగామరాజునకుఁ గల ప్రేమ దొలఁగునటులఁ జేసెను. అంతటితో నూరకుండక వీరవిద్యాదేవిపుత్త్రు లయిన మల్లదేవాదులను జంపింపఁ దివిరెను. దొడ్డనాయనిభార్య యగు శీలమ్మ ఘోరమైన మరణమునుండి యాబాలురను దప్పించి గాపాడి వారలను బ్రహ్మనాయనివశము చేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు వీరలను దగ్గఱకుఁదీసి రాజ్యములోఁ గొంతభాగము నిప్పించి గురిజాల విడిచిపెట్టి మాచెర్ల యనుపట్టణమును గట్టించి వారల నచ్చటికిఁ గొనిపోయి వారు బాలురైనందున వారలకు బదులుగా తానే పరిపాలనము సేయుచుండెను. మాచెర్లపట్టణము చంద్రవంక యను నొకయేటియొడ్డునఁ గట్టఁబడియున్నది.

బ్రహ్మనాయని సంతానము.

దొడ్డనాయనిపుత్త్రులలోఁ బెద్దనాయఁడు కృష్ణగంధమ్మనికూతుఁ రగు ముక్తలదాంబను బెండ్లాడె నని యిప్పటికే చెప్పియున్నాను. బ్రహ్మనాయని భార్య ఐతాంబ. ఈమెకు ఈడమ్మ యను నామాంతరము గలదు. పేర్నిని

భార్య గౌరమ్మ; సూర్నినిభార్య సీరమ్మ; మల్లినీనిభార్య మాచమ్మ. వీరిలో బ్రహ్మనాయనిభార్య యగు శైతాంబకు మాత్రము సంతానము గలదు. శైతాంబకు విష్ణువరప్రసాదమున బాలనాయఁడను పుత్త్రుఁడు మహాశూరుఁడుద్భవించెను. మఱియు విష్ణువుయొక్క యనుగ్రహముచేతనే "యొక బ్రాహ్మణయువతికి జనించినట్టి అనపోతరాజు, ఒక వెలమస్త్రీకి జనించినట్టి దోర్నీఁడు, ఒక చాకలివనితకు జనించిన చందన్న, ఒక కుమ్మరకొమ్మకుజనించిన తేర్కుఁడు, ఒక కంసాలికలికికి జనించిన చందన్న, ఒక మంగలిభామకు జనించిన మంచన్న," అను నాల్గురుపుత్త్రులు బాలనాయనికి నుగ్గుపాలనాఁటినుండి మిత్త్రులై యాతనికిఁ దమ్ములవలె నుండి యట్లే వ్యవహరింపఁబడుచుండిరి. బాలనాయని జన్మనక్షత్రము మంచిది కాదని దైవజ్ఞు లయిన బ్రాహ్మణులు చెప్పినందున బ్రహ్మనాయఁడు వానిని జంపఁ దన ప్రియసేవకుని కనమదాసను కన్నమనాయని నియోగించెనుగాని యతఁడట్లు వానిని జంపలేక బ్రహ్మనాయనితమ్ముఁడగు పేరినాయనివశము గావించెను.[1] అప్పటినుండియు బాలనాయనిఁ బేర్నీడు పెంచుచుండె నని చెప్పఁబడియెను. పైనిజెప్పిన వరప్రసాదజనితులైన యాయిర్వురుబిడ్డలును పేర్నినిగృహముననే పెరుఁగుచుండిరఁట!

బాలనాయని వివాహము.

కొన్ని సంవత్సరములు గడచినవెనుక గండుకన్నమనాయఁడనువాఁడు బ్రహ్మనాయనిసభలో నాతని కెదురుగఁ గూరుచుండి తనకొమార్తె మంచాలయను బాలికను దగ్గఱనుంచికొని యీమె నొక యుత్తమకులీనుఁడైన యౌవనవంతునకు వివాహముచేయ నభిలాషకలదని పలుకఁగా ఆలకించి పేరినీఁడు తనయింటఁ బెరుఁగుచున్న బ్రహ్మనాయనిపుత్త్రుని రప్పించి తనప్రక్కఁ గూరుచుండఁబెట్టుకొని యాతనికిచ్చి వివాహము చేయవలసినదని కన్నమనాయనితోఁ బలికెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనకుమారుఁడైన బాలనాయని గుర్తించి యతఁడెట్లుమరల బ్రదికె నని యాశ్చర్యపడసాగెను. కనమదాసు జరిగినవృత్తాంతమును వెల్లడించెను.

1. ఇతఁడు మాలవాఁడైన తిప్పలినాయనికిని పెమ్మసానికిని బ్రహ్మనాయనివరమునఁ బుట్టినవాఁడు.

బ్రహ్మనాయఁడు మోఘభక్తియు, మోఘవిశ్వాసములుగలవాఁడుగావున దుష్టనక్షత్రమున జనించిన కుమారుఁడు బ్రదికియుండిన నేమికీడువాటిల్లునో యని బెంగగొని మనస్సును స్థిరపఱుచుకొనలేక బంధువులు, మిత్త్రులు, పరివారజనంబులు, సభ్యులు మొదలగువారందఱు గుండియలవియునట్లు మరల తన కుమారుని వధ్యశిలపై వధింపవలసినదని తన ప్రియభృత్యుఁడగు కనమదాసున కుత్తరువు గావించెను. అతఁడు ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁదాల్చి బాలుని వధ్యస్థానమునకుఁ గొంపోయి చూపఱెల్ల హాహాకారములు సేయుచుండ భైరవఖడ్గముతో బాలనాయని శిరమున నొక్కదెబ్బతీసెనఁటగాని యేమిమాహాత్మ్యముచేతనో యాఖడ్గము ముక్కలైచెక్కలై పొడుమై క్రిందఁబడెను. బాలచంద్రునిశిరము నిర్భేద్యమై నొవ్వక యుండెనఁట! అంతట బాలనాయఁడు బ్రహ్మనాయనిసభకుఁ దేఁబడియెను. సభాసదులు బాలనాయని ప్రాణములను రక్షింపఁ బ్రార్థించిరి. బ్రహ్మనాయఁడు వారల ప్రార్థనల మన్నించి తుదకుఁ బుత్త్రుని స్వకుటుంబములోఁ జేర్చుకొనియెను. అటు పిమ్మటఁ దనకొడుకునకు మంచాలమ్మను ఇచ్చి పెండ్లిచేయుమని కన్నమనాయని అడిగెను. అతఁడు దురాశాపీడితుఁడై విశేషధన మీయవలసినదని కోరెనఁట! అందులకు బ్రహ్మనాయఁడంగీకరించి యమితసువర్ణమును గానుకగా నంపించి క్రమముగా నొక్కశుభముహూర్తమున బాలనాయనికిని మంచాలమ్మకును మిక్కిలి వైభవముతో వివాహమును గావించెను.

నాయకురాలి మాత్సర్యము.

బ్రహ్మనాయని వైభవమునంతయుఁ జారులవలనఁ దెలిసికొని వారివిభవాభివృద్ధి తనప్రభువుపరిపాలనమునకు భంగముకలిగించు నని మాత్సర్యమును బూని నాయకురాలు మాచెర్లపట్టణమును దోఁచుకొనిరండని గడెకారులయిన దోఁపిడికాండ్రను, నాగరికములేని చెంచులు కోయలు మొదలగు నడవిజనంబులను బంపెను కాని, మహావీరుఁడైన మాలకనమదాసు వారల నెదుర్కొని పోరాడి యోడించి వాగలవీపులపై ఇసుకబస్తాలనుగట్టించి పశువులను దోలుకొనివచ్చినట్లుగా వారిని వెంబడించివచ్చి గురిజాలఁ బ్రవేశించెను. నాయకు

రాలు స్వయముగా బయలువెడలివచ్చి కనమదాసును నానావిధము లయిన దుర్భాషలను బలికెను. అందుపై మహోగ్రుఁడై కనమదాసు నాయకురాలిని జంప నుద్యుక్తుఁడై పైఁబడ నామె తప్పించుకొని పాఱిపోయి సురక్షితముగా నంతఃపురముఁ బ్రవేశించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయఁడు తన ప్రియభృత్యుఁడైన కనమనీఁడు గానరానందున దిగులుఁజెంది తనప్రభువయిన నలగామరాజును దర్శింపవలయునన్న మిషతో గురిజాలకు బైలుదేఱి వచ్చెను. నలగామరాజు, నరసింగభూపతి మొదలగు ప్రభువర్గమంతయు నాతని మిక్కిలి గౌరవముతో నాదరించిరి. అయినను నాయకురాలు అతనిని జంప నుపాయములు వెదకుచుండెను.

అతఁడు వచ్చుమార్గమున నగాధమైన గొయ్యిత్రవ్వించి కనఁబడకుండఁ బైన గసవుచేఁ గప్పించి మన్నుచల్లెను. ఆహారముతో విషమునుగూడఁ బెట్టించెను. ఎన్ని యపకృతులు గావించినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రదికియుండెను.

కోడి పందెములు.

విందు లారగించిన తరువాత ప్రభువు నాతనియతిథియు వెలుపలికి వచ్చినప్పుడు నాయకురాలు కోడిపందెము లాడించుచుండుటను వీక్షింపసాగిరి. అప్పుడు నాయకురాలు గెలిచినకోడిని రాజుకోడి యనియును, ఓడిపోయినకోడి బ్రహ్మనాయనికోడి యనియును హెచ్చరించుచు వచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దీనిని విని నాయకురాలివర్తనమును నిందింపఁ జొచ్చెను. ఇట్టి నాయకురాలివర్తనము వారని మనఃస్పర్థను గలిగింప బ్రహ్మనాయఁడు పగసాధింపఁ బూనెను. ఓడిన యొకకోడి బ్రహ్మనాయఁ డని పిలువంబడినతోడనే మరల జవసత్త్వములనుబొంది నాయకురాలను బిరుదును వహించిన కోడినిమాత్రమేగాక యెదిరించినవానినెల్ల జయించుచు వచ్చెను. దీనినంతయును జూచి నాయకురాలు సహింపఁజాలక కోపావేశపరవశురాలయి తనతోఁ గోడిపందెము వేయవలసినదని కయ్యమునకుఁ గాలుద్రవ్వెను. అందుల కతఁ డంగీకరింపఁగాఁ గోళ్లపోరాటమునకై సర్వసన్నాహములు చేసి ఇరుపక్షముల కోడిపుంజులను యుద్ధమునకు సంసిద్ధములు గావింపఁబడియెను.

ఎవ్వరికోళ్లు ఓడిపోవునో వారు పట్టణమును రాజ్యమును విడిచి కృష్ణదాఁటి వలసపోయి యేఁడుసంవత్సరముల వఱకుఁ బ్రవాసమునుండి యనంతరము రావలసి యుండు నన్న ప్రతిజ్ఞాపత్త్రము పై నిరుపక్షముల వారును చేవ్రాళ్లు చేసిరి. బ్రహ్మనాయనిమిత్త్రుఁడైన బాలగోపన్ననాయఁడు మధ్యవర్తిగా నంగీకరింపఁ బడియెను.[1] అందఱ కత్యాశ్చర్యకరముగా బ్రహ్మనాయనికోడి నాయకురాలిపేరుగల పుంజులనెల్ల నొక్కొక్కదానిని నేలంగూల్చి మడియునటులఁ గొట్టుచుండెను. ఆపరాభవమును నాయకురాలు భరింపఁజాలక మాయోపాయమున మఱియొకపుంజుచే బ్రహ్మనాయని పుంజును జంపించెను. ఇంక బ్రహ్మనాయనికి పుంజులు లేకపోయెను. దీనినంతయు వీక్షించుచున్న మధ్యవర్తియైనబాలగోపన్న మహోదగ్రుఁడై లేచి యొక్కఁడే నాయకురాలి సైన్యముపైఁ బడి ఘోరయుద్ధముచేసి నాశనము గావించెను. ఇతఁడు మువ్వలభీమన్నచేఁ జంపఁబడఁగాఁ గనమనీఁడు వీని శిరమును గొనిపోయి బ్రహ్మనాయనిముందటఁ బెట్టె ననియు, అతఁడు మంత్రప్రభావముచేత నాతనిఁ బునర్జీవుని గావించి మాచెర్లపట్టణమును బరిపాలింప నియోగించి మలిదేవరాజాదులతో సబంధుసపరివారముగా సమయదీక్షనుబూని పట్టణమును విడిచిపెట్టి బయలుదేఱి యేలేశ్వరముకడఁ గృష్ణనుదాఁటి యరణ్యమున సంచరించుచు నచట మందాడి యనుపట్టణమును నిర్మింపించి, లంకన్న సేనాపతిగ నందు నివసించుచుండె ననియు, చెప్పఁబడియెను.

కనమనాయని యుద్ధము.

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు సమయబద్ధుఁడై దేశమువిడిచి ప్రవాసముపోయినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రదికియున్నంతవఱకుఁ దనకును దనప్రభువునకును క్షేమము కలుగదని నిరంతరమును దలపోయుచుండునదిగావున నాయకురాలెట్లు ప్రతీకారము చింతింపక యూరకుండఁగలదు? అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు మందాడిలో సురక్షితముగా విశేషప్రాభవముతో వఱలుచున్నాఁడని విని యోర్వఁజాలక యడవిచెంచులను గిరాతకులను రప్పించి బ్రహ్మనాయని పశు

1. బాలగోపన్ననాయఁడు గొల్లవాఁడు.

వులమందలను దూరముగాఁ దఱిమి చెదరఁగొట్టి రావలసినదని యుత్తరువు చేసి పంపించెను. అప్పుడా చెంచులును గిరాతకులును విశేష సైన్యములతో మండాడిపై దండెత్తివచ్చి నాయకురాలి యాజ్ఞాప్రకారము పసులమందలను జెదరఁగొట్టి యల్లరులుగావింప బ్రహ్మనాయని సేనాపతి యైన లంకన్నకును వారలకును భీమసంగ్రామంబు జరిగెను. ఆయుద్ధములో లంకన్న వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనియెనుగాని, బ్రహ్మనాయని పాదసేవకుఁడును మాలయు విష్ణుభక్తుఁడు నైన కన్నమనాయఁడు శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడి నాయకురాలిసైన్యములను మండాడినుండి పాఱిపోవునట్లుగాఁ దఱిమితఱిమి గొట్టెను. అటుపిమ్మట బ్రహ్మనాయఁ డాప్రదేశమున నుండిన దనకు క్షేమము గలుగదని యూహించి కృష్ణ దాఁటి దక్షిణముగాఁ బోవలయునని నిశ్చయించెను.

బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ఆప్రకారము బ్రహ్మనాయఁడు సబంధు పరివారముగా రాచబిడ్డలను వెంటనిడికొని మండాదినివిడిచిపెట్టి బయలువెడలి దొమ్మర్లరేవుకడఁ గృష్ణానదిని దాఁటి మహాప్రసిద్ధశివక్షేత్ర మగు శ్రీశైలమునకుఁబోయి శ్రీమల్లికార్జునస్వామిని సందర్శించి యర్చనాదికకృత్యముల నెఱవేర్చి యచటి రాజయిన మాకరాజునకుఁ దనచరిత్రమునంతయు వినిపించి తనఖడ్గమును గుదువబెట్టుకొని కోటి సువర్ణముల నప్పుగా నీయవలసిన దని యడిగెను. అతండందుల కంగీకరింపక ౨౩గ్రామములను గుత్తకు నిచ్చెనఁట[1]! అంతట బ్రహ్మనాయఁడు త్రిపురాంతకక్షేత్రమునకుఁ బోయి కొంతకాల మక్కడ నివసించియుండి మార్కాపురమున 'చెన్నారాయని' పేరను విష్ణ్వాలయము నొకదాని నిర్మింపించి యటుపిమ్మట వీరమేడపి యనుపట్టణమునకుఁ బోయి యచట నివసించుచుండెను. ఇచ్చట నుండఁగానే యేడుసంవత్సరములగడువు గడచెను. అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు

1. ఆగ్రామము లన్నియు కందనోలిమండలములో మార్కాపురముతాలూకాలోఁ బూర్వభాగమున నున్నవి. దానిలో మార్కాపురము, దూపాడు, చేపలమడుగు, కోలకులము, అంబసముద్రము, గణపవరము, త్రిపురాంతకము, మేడపి ముఖ్యమైనవిగాఁ జెప్పఁబడియెను.

బంధు పుత్త్ర మిత్త్ర కళత్రాదిజనంబులతో విచారించి నలగామరాజు కడకు రాయబారమును బంప నిశ్చయించెను.

రాచమల్లుని రాయబారము.

రాచమల్లుఁ డనుబిరుదమును వహించిన అలరాజు కళ్యాణపురాధీశ్వరుం డైనవీరసోముని మనుమఁడు. పెదమల్లదేవుని బావమఱఁది యైనకొమ్మరాజుపుత్త్రుఁడు. పల్నాటిప్రభు వైన నలగామరాజున కల్లుఁడు. ఈతనిభార్యపేరు రత్నాలపేరమ్మ. అలరాచమల్లునకును పెద్దనాయనికిని వివాదము తటస్థింపఁగా బ్రహ్మనాయఁడు మధ్యవర్తియై తగవు దీర్చెను గాని, వారలకుం గల మనస్స్పర్థలు విడిచిపోలేదు. నాయకురాలికడకు రాయబారముపంపుట యపాయకరమైనదిగావున నీతని బంపుట యుచిత మని సోదరులకుఁ దోఁచినది. వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుఁ డైన బ్రహ్మనాయఁడు రాచమల్లునకుఁ బ్రాణాపాయము కలుగకుండఁ దులసిపేరిచ్చెను. ఈగాయబార మలరాజుతలిదండ్రుల కెంత మాత్రము నిష్టము లేదు. ఏలన రాచమల్లుఁడును వానితల్లిదండ్రులును వీరశైవులు. రాచమల్లు తల్లిదండ్రుల నొప్పించి రాయబారమునుబూని గురిజాలకు బయలు వెడలెను. తరువాత బ్రహ్మనాయఁడు దురాలోచనము చేసి తులసిమాలికను మాయోపాయముచేఁ గొనిరమ్మని కుమారుఁ డైనబాలనాయని వానివెనుకఁ బంపెను. బాలనాయఁడు మార్గములో రాచమల్లుని గలిసికొని యొకకాలువను దాఁటుటకై వానితోఁ బందెము వేసికొనియెను. రాచమల్లునిగుఱ్ఱము కాలువను దాఁటలేక యందులో డిగఁబడియెను.

బాలనాయఁ డెక్కివచ్చిన గొఱ్ఱెపొట్టేలు కాలువను దాఁటకలిగెను. పందెముప్రకారము రాచమల్లుఁడు తన మెడలోని తులసిమాల మొదలయిన యాభరణముల నిచ్చివేసెను. పిమ్మట అలరాజు గురిజాలను సురక్షితముగాఁ బ్రవేశించి మామగారిచే స్వాసత్కారములనుబొంది తన రాయబారమును నిండుపేరోలగమున నాతనికి విన్నవించెను. మల్లదేవులకు వారిభాగము నిచ్చి ప్రవాసమునకుఁబోయిన రాచవీరులు స్వదేశమునకు వచ్చుట కుత్తరువీయవల

సినదని ప్రార్థించెను. అందులకు నలగామరాజు సమ్మతింపక పరుషోక్తులాడెను. అతఁ డాగ్రహమును జెంది యచ్చోట నుండ నొల్లక చెర్లగుడిపాడునకు వచ్చెను. అచ్చటఁ గనమదాసును గలిసికొని తనకార్యము నెఱవేర్చుకొనిగాని బ్రహ్మనాయనికడకుఁ బోనని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ఇంతలో నాయకురాలొక బ్రాహ్మణునకు విశేషధనము నొసంగి వానిచే రాచమల్లునకు విషము పెట్టించి చంపించెను. వానిభార్య పేరమ్మ, తనతండ్రియైన నలగామరాజును దూషించి దుఃఖించుచు భర్తతో సహగమనము చేసెను. అంతట నిరుపక్షములవారును ఘోరావహమును సలుపుటకు సర్వప్రయత్నములను జేయుచుండిరి. వీరులు కొందఱు బ్రహ్మనాయనిప్రక్కను నిలిచి ప్రాణము లున్నంతదనుక నాతనికై పోరాడెద మని ప్రతిజ్ఞావాక్యములు పలికిరి.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధముచేయుటయే విధికృతమైనధర్మ మని నిశ్చయించినవాఁ డగుటచేత బాలమల్లదేవుని వీరమేడపికిఁ బట్టముగట్టి తనపుత్త్రుఁడైనబాలచంద్రుని సచివకార్యమునందు నియోగించి కరణకార్యం బనపోతనకిచ్చి మాడచి యనువీరవనితను రాణివాసమునకు రక్షకురాలినిగఁ జేసి తన పక్షమును బూనివచ్చిన వీరనాయకులతో నొక్క శుభముహూర్తమున దాడి వెడలెను. బ్రహ్మనాయని దండయాత్రాప్రారంభము వీరచరిత్రమున నిట్లభివర్ణింపఁబడియెను.

“బ్రహ్మన్న గదలెను బాయని వేడ్కఁ
బట్టిరిగొడుగులు పాలకినెత్తి
సూర్యాతపంబు పై సోఁకనియట్ల
పాలకీలను నిరుపార్శ్వంబులందు
నందంబుగాఁబట్టి రరిగెలజోళ్లు
వింజామరంబులు వెలయఁగా నెమలి
కుంచెలవారును గూడివీవంగ

నాయఁడు రాజులు నయముతోఁ జనఁగ
ముందుడమాయీలు మురజసంఘంబు
బూరలు భేరీలు పోటుధారలును
గాహళవంకిణి కాళికోములును
శంఖసమూహంబు సన్నాయిజోళ్లు
మురళీచయంబును ముఖవీణె వితతి
వరగలుతప్పెటల్ నయమైన డోళ్లు
తమ్మటమ్ములు నెంచఁ దగు వీరణములు
ఘనమైనరుంజలు కనకతప్పెటలు
చేగంటలును మఱి చిఱుగంటచయము
ఘనమైనమ్రోఁతచే గగనంబు గప్పఁ
గుంభినివణఁకంగఁ గులగిరులెల్లఁ
బ్రతిమ్రోఁతలీయంగ భావ మొప్పంగ
నావాలవారును నాణెమువారు
కొండ్లవిందులవారు గోవిందువారు
ముతసానివారును ముయ్యూరువారు
నర్వాలవారును నాయనివారు
పైడిచుక్కలపాలపర్తివారలును
బలుమూరివారును బాలెమువారు
రేవనూళులవారు రేచెర్లవారు
నట్లూరిముట్లూరి యాఖ్యలవారు
చెవులవారును మఱి చిల్లరవారు
గురియైననాయకుల్ గూడియేతేర
గండువారేగురు గదిసినవేడ్కఁ
జనిరి బిరుదులతో సాహస మడర
నొప్పుగా నిందఱు నుఱవైనబంట్లు

ఘోటకంబులు మేటిశుంజరావళులు
నుత్సాహమున హుటాహుటినడువంగ
బట్టువారలుమించి బహువిధంబులను
బిరుదుపద్యంబులు వెల్లుగాఁ జదువ
నుద్దండమాష్టీలు నొనర నిర్వంక
భైరవఖడ్గముల్ పట్టుక రాఁగ
శీలమ్మతనయుని సింహవిక్రముఁడు
కరమర్థికనుశులకన్నమనడిచె
సకలవీరచయంబు సంతతోత్సాహ
పౌరుషంబులుమీఱ బ్రహ్మ కిట్లనియె
"మముఁజూడు నాయఁడా మాలావుకోలఁది
మముఁజూడుబ్రహ్మన్న మాశౌర్యపటిమ
సింధురంబులమీఁదఁ జెన్నుగాఁ దుమికి
కుంభస్థలంబులు గ్రుంగఁజేసెదము
కొదమసింగంబులఁ గూలఁద్రోచెదము
గండభేరుండాల ఖండింతుములుక
వాయువుఁబోనీక వడినాపఁగలము
జాతవేదునిబట్టి చమిరివైచెదము
ఘనసముద్రముఁజొచ్చి కలఁగఁజేసెదము
కుంభినిఁగాళ్లతోఁ గ్రుంగఁదన్నెదము
కులగిరులైనను గొట్టివైచెదము
గురిజాల నేలెడు కువలయేశ్వరునిఁ
గొలపగకైపట్టి క్రొవ్వణఁగించి
చలమునవిడువక చంపఁగాఁ గలము"
అని పెక్కుపంతంబులాడుచు నడువఁ

జూచినవారలు చోద్యంబుగాఁగఁ
బటువిక్రమాధ్యులు పల్నాటివీర
వరులంచుఁ బొగడుచు వర్ణించి పలుక
మలిదేవభూపతి మంత్రిబ్రహ్మన్న
కంపింప భూస్థలి కదలి రావేళ"

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు విశేషసైన్యములతో బయలువెడలి కార్యము పూడికలనికి వచ్చుమార్గమునఁ ద్రిపురాంతకమున దండువిడిసి యచ్చటి త్రిపురాంత కేశ్వరుని సందర్శించి యచ్చోటనుండి మరల బయలుదేఱి కార్యముపూడికి దక్షిణమున నాలుమైళ్లదూరమున నున్న మేళ్లవాగుఁ జేరెను. అచ్చట నివసించి యుండి కార్యముపూడి రణరంగమును బరీక్షించుటకై బ్రహ్మనాయఁడు తన ప్రియసేవకుండును మాలయు నగు కనుశులకన్నమనాయని నాయర్ధరాత్రంబునఁ బంపెను. అతండును తన ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁ దాల్చి బయలుదేఱినవిధ మీక్రింది తెలుఁగున వీరచరిత్రమున వర్ణింపఁబడినది:—

"కరమున గుజ్జరికడియముల్ మెఱయ
నేనైనపిడిఘంట నెమలిసోగలును
నల్లనిధట్టిని నయమొప్ప గట్టి
యర్ధనారీఘుల్లకాదులు నమర
ఘోరభైరవగద కోరమీసములు
నెగుభుజంబులుమించు నెఱజేరుగడ్డు
ఘనమైనదేహంబు కాలిపెండేరము
వెరవైన భీకరవేషంబుతోడఁ
గదలెఁ గన్నమనీఁడు కదనభూమికిని"

ఇట్లు కన్నమనాయఁడు కార్యముపూడి రణరంగమునకుఁబోయి యచ్చటనున్న యొక యెఱుకలసానివలన నచ్చటి విశేషంబులనెల్ల నారసివచ్చి బ్రహ్మనాయనికి నివేదింపఁగా నతండు సంతోషించి నిజసైన్యములతో నక్కడ

నుండి బయలుదేఱి కార్యముపూడి ప్రవేశించి యుద్ధమున కాయత్తపడుచున్న వీరనాయకులవేగము వలదని వారించుచుండెను.

నలగాముఁడును యుద్ధసన్నద్ధుఁ డగుట.

అంతట గురిజాలలో నలగామరాజు నయితమ నాయకురాలి ప్రేరణవలన బ్రహ్మనాయనితో యుద్ధముచేయ నిశ్చయించి యుద్ధవార్తను నానాదేశరాజులకుఁ దెలియఁజేసి వారల సాహాయ్యమును బడయుటకై ప్రయత్నించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయనియొద్దనుండి యొకబట్టువాఁడు రాయబారమును బూని నలగామరాజుసభకువచ్చి యతనిచే సత్కారములనుగాంచి మలిదేవరాజాదులు కార్యముపూడికి దాడివెడలివచ్చియున్నా రని తెలిపి సంధికార్యమునుగూర్చి యిట్లు పలికెను.

" రాజాధిరాజ విరాజితకీర్తి
రాజవేశ్యావిటప్రాభవప్రకట
గండరగండాంక ఘనదానచతుర
ధైర్యనిర్జితమేరుధరణీధరేంద్ర
శౌర్యవిక్రమకళాసంపూర్ణచంద్ర
భాస్కరసమతేజ ప్రాభవగుణాఢ్య
మానదుర్యోధన మైలమసుతుఁడ
అనుఁగుభూపతిపుత్త్రి యంచితగాత్ర
వీరకామనరేంద్ర విభవదేవేంద్ర

* * * * *

పగ వృద్ధిఁబొందించు భ్రష్టులే కాని
యడఁగించు నేర్పరు లవనిలో లేరు

* * * * *

పోరుమంచిదికాదు భూమిసెక్కడను
బాడౌ నుదేశంబు పగ మించెనేని
ప్రజలెల్ల నశియించి పాఱిపోవుదురు
బండారమునకును బైకంబు లేదు
రాణువయందుచే రహిచెడియుండుఁ
జేజీతగాండ్రెల్లఁ జెలఁగి కోపించి
యీగలజీతంబు లిమ్మందు రపుడు
పతిబంటుమేరలు పరిహారమౌను
బంపినఁబనిసేయఁ బ్రాలుమాలుదురు
తెలిసినశాత్రవుల్ ధీరతతోడ
భూమినిగొనుటకు బుద్ధి పెట్టుదురు
పగవారివార్తలు పరికింపలేరు
మేకొనిమీలోన మీరుపోరాడఁ
జూచెడువానికిఁ జాలకన యౌను
(కోరిశాత్రవులు మీగుట్టెఱుంగుదురు)
పలువలు మిముఁజేఱి పగఁజావనీక
చెప్పుచునుందురు చెనటివాక్యముల
నైకమత్యముచెడు సద్గానితోడఁ
జెడునుబలంబును జెడునుభాగ్యంబుఁ
జెడునుయశంబును జెడునుశౌర్యంబుఁ
జెడునురాజ్యమ్మును చెడ్డపిమ్మటను
దేశంబుపాధీన నృపరమౌ సుమ్ము "

అని భట్టుమూర్తి సంధివాక్యములను బలుకఁగా నలగామరాజు వానిని దృణీకరించి సంధి పొసంగనేరదనియును, బ్రదుకఁదలంచినయెడల బాలరాజులను దిన్నఁగాఁబోడ్కొని మగలిపొమ్మనియును, అట్లు పోకయుండిన రణభూమికి బలిగ నర్పింతుననియును, బ్రహ్మనాయనికిఁ జెప్పి బుద్ధి గఱపవలసినదనియును బలికెను.

అంతట భట్టుమూర్తి యాగ్రహమునుబొంది నలగాముని దూలనాడి బ్రహ్మనాయని ప్రతాపాదుల నభివర్ణించి భయపెట్టఁజూచెను గాని నాయకురాలు వానిమాటలను తృణీకరించి 'నీవెంత, నీబలమెంత, భట్టువాఁడవుగాన బ్రదికిపోతివి, పోపొమ్ము" అని గంభీరవాక్యములు పలికి దూతను వచ్చినదారిని బంపివైచెను. అటుపిమ్మట నలగామరాజును నాయకురాలును మంతనముచేసి యుభయపక్షములలోని బలముల తారతమ్యమును విచారించి తమకు సాహాయ్యము చేయవలసినదిగా నానాదేశరాజులకును లేఖలను బంపించిరి. నాయకురాలు నిజబలంబులను యుద్ధమునకై సన్నద్ధపఱిచి నలగామునకుఁ బ్రోత్సాహముం గలిగించుచుండెను. నలగాముఁడును వీరపురుషోచితములైన కర్మములనెల్ల నాచరించి గజారోహణం బొనర్చి నిజసైన్యంబులతోడ బయలుదేఱి కార్యముపూడికి వచ్చెను. మహారాజు లనేకు లసంఖ్యాకము లయిన సైన్యంబులతోడ వచ్చి యుద్ధభూమిని నలగామరాజును గలిసికొన్నట్లుగా వీరచరిత్రమున మిక్కిలి యతిశయోక్తులతోఁ గూడిన వర్ణనములతోఁ జెప్పఁబడియెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు వేయియశ్వంబులనంపె ననిమాత్రము చెప్పఁబడినదిగాని యాతండు యుద్ధభూమికి వచ్చినట్లు చెప్పఁబడి యుండలేదు. అచ్చట వీరనాయకులు యుద్ధమున కాజ్ఞయిమ్మని బ్రహ్మనాయని తొందఱపఱుపసాగిరికాని నీతివాక్యములచే నాతఁడు వారల వారించుచుండెను.

బాలనాయని కథ.

ఇట్లుభయపక్షములవారును గార్యముపూడికిఁ జనుదెంచి యుద్ధసన్నద్ధులై యుండఁగా నచ్చట వీరమేడపిలో బ్రహ్మనాయనిపుత్త్రుఁడైన బాలనాయఁడు తోడిబాలురతోఁగూడి తల్లి యైతాంబ వారించినను వినక పోయి బొంగరము లాడుచుండఁ, జూడవచ్చిన యమ్మలక్కలలోఁ గోమటియన్నమ్మ మీఁగాలికి బాలునిబొంగరము దాఁకి యామె మూర్ఛిల్లి పడిపోయెనఁట! పిమ్మట జుట్టును మూఁగినయువతులు శైత్యోపచారములు సేయఁగాఁ గొంతవడికిఁ దెలివిగాంచి యాకోమటియన్నమ్మ పోతుసింగమువలెఁ బొంగరెక్కియున్నావుగాన యుద్ధభూమిలో నున్నమీయయ్యలను గలిసికొన్నచోఁ గండకావర

ముడిగెడు నని వానిని దిట్టి శపించెనఁట! ఆపలుకులు చెవిఁబడ్డతోడనే యొక్కనిమిషమైన నచ్చట నిలువనొల్లక యామెను మన్నింపవేఁడి వెంటనే తల్లియొద్దకుఁ బఱుగిడిపోయి యుద్ధసమాచారములు దెలుపవలసినదని యడిగెను. ఆమెవలన సకలసంగతులను దెలిసికొని తానుగూడ సమరస్థలికిఁ బోయి తండ్రులకుఁ దోడ్పడి స్వధర్మమును నెఱవేర్చుకొనుట కనుజ్ఞయిమ్మని తల్లిని బ్రార్థించెను. ఆమె తనయుని సాహసంబున కచ్చెరువందుచు బాలురకు యుద్ధము వలదనియు, యుద్ధముల వలనఁగలిగెడి యనర్థముల నెన్నింటినో బోధించియు, నామార్గమునుండి వాని చిత్తమును మరలింప నెంతయో ప్రయత్నించెనుగాని వాని మనంబు మరల కుండెను. అప్పు డాతఁడు వీరధర్మప్రభావంబు తల్లికి నీవిధముగా బోధించెను.

"కార్యముపురమందు ఘనపరాక్రమతఁ
దండ్రులు నిలుచుండి దండుసేయంగ
నేనిటనుండుట నీతియే తల్లి?
యుండుమంటకునీకు నొప్పునా మనసు
నీవెఱుంగనిధర్మ మేనెఱుంగుదునె
ప్రాకృతభామలపగిదిఁ బల్కెదవు
వెఱ్ఱితనంబేల వీరునిసతికిఁ
గాయ మనిత్యంబు కల్మి హుళక్కి
జలబుద్బుదవిధంబు క్షణభంగురములు
షట్చక్రవర్తులు సకలభూపతులు
చనిరి బ్రహ్మేంద్రాదిసర్వదేవతలు
భూతంబు లైదును బొలియుచు నుండు
శౌర్యసత్కీర్తులు సమయ వెన్నటికి
సకలపురాణముల్ సద్ధర్మకథలు
నీతిశాస్త్రంబులు నీ వెఱుంగుదువు
పౌరుషాధికతచే బ్రదుకుట లెస్స

జననమరణములు జనులకు నిక్క-
మాలయంబున నున్న నడవిలో నున్నఁ
దప్పక దార్కొనుఁ దథ్యంబు గాను
బుణ్యలోకంబును బొందుమార్గముల
వినిపింతు నేఁదల్లి విశదంబు గాను
సజ్జనసంగతి సంసారమెడల
గురువుబోధించిన గుఱిమీఁదమనసు
నిలిపిమరణమొందు నిశ్చలుఁ డొకఁడు
ప్రాజ్యసామ్రాజ్యసంరక్షణమందు
ఘనరణమ్మునఁబొమ్ము గాయాలనొంద
మనసుచలింపక మరణంబునొందు
శౌర్యపరాక్రమసంపన్నుఁ డొకఁడు
వీరలిద్దఱు లెస్స వినువీథి కేఁగి
యాదిత్యమండలం బరుదారఁ జించి
పోయి పుణ్యంబుల భూమిఁ జెందుదురు
మొదటికార్యముఁబూను ముఖ్యత లేదు
శౌర్యంబుచే మాకు సంపాద్య మగును"

ఇట్లు వీరధర్మమును బోధించుటఁ జూచి తనకుమారుఁ డింక యుద్ధమునకుఁ బోయి మరణము నొందఁగలవాఁ డని నిశ్చయించి బెగ్గడిల్లుచు నెట్టెట్టి నీతులనూ బోధించి యెట్టులయిన వానిచిత్తంబు మరలింపఁజూచెను. వాఁడు వినకుండుటఁ జూచి తల్లి "నాయనా! నాహితవచనంబులు నీచెవినాటకున్నవి; పోయినవాఁడవు పోవుచునే యున్నావు గానఁ బోవునపుడు నీభాగ్యమూంచాలను జూచి మఱి పొమ్ము" అని యనుజ్ఞ నిచ్చెను. అట్లే యని బాలుఁడు తన యాఱుగురు సోదరులతో బయలుదేఱి మార్గమధ్యమునఁ దన యుంపుడుకత్తె యైన సబ్బాయి యనువేశ్యయొక్క గృహంబునకుఁబోయి యామెతో సరససల్లాపములాడి యుద్ధవార్తను దెలిపి యామెకు విశేష

బహుమానము లొసంగె నని వీరచరిత్రము నదుమ నభివర్ణింపఁబడియున్నది.[1] అనపోతు బాలనాయని ప్రవర్తనమును దెగడుచు వేశ్యావృత్తిని గూడ నీక్రింది విధమున నిందించెను.

"కామాంధకారంబు కన్నుల దట్టి
క్రింది మీఁ దెఱుఁగక కేరుచున్నావు
కలధనమెల్ల భోగముదాని కిచ్చి
చేసితి పాపంబు చెడ్డ వెచ్చంబు
నిహపరదూరపు టీ నడకేమి
సబ్బాయిపైఁ బ్రేమ సర్వనాశంబు
సోలిదానికి మ్రొక్కి సొమ్మెల్లనిచ్చి
యిందఱ నడిగిన నేమి లాభంబు
వారకాంతల రీతి వర్ణింపరాదు
బిడ్డలకోసఁగక ప్రియురాలి కీక
చీమలుగూర్చిన చెలువునఁగూర్చి
ధనవంతులగు వారి ధనమెల్లఁదోఁచి
ముంజికాండ్రనుజేసి ముసిపెమడంప
వ్యర్థులై విటవృత్తి వసుమతి మీఁదఁ
బోయిరి బ్రతికెడు పొందికలేక
యుర్విపై వేశ్యల కోలి యిచ్చుటలు
వినలేదు కనలేదు వేడబం బిద్ది"

అని యిట్లు తన బ్రాహ్మణసోదరుఁ డైన యనపోతరాజు చీవాట్లుపెట్టి మందలింపఁగా సిగ్గుచేఁ దలవాంచి ప్రత్యుత్తర మీయక తన యాభరణముల నెల్లను దీసి బీదలకు భిక్షుకులకు, బ్రాహ్మణులకు, భట్టులకు, దానము చేసి

1. ఏమి హేతువుచేతనో వీరచరిత్రము నదును శృంగారభూయిష్ఠ మైన వేశ్యాకథనమును జొప్పించి పదునాలుగేండ్ల బాలునకు వేశ్యాసంపర్కమును గలిగించుట కవికల్పన మని యూహింపవలయును; లేదా బాలనాయకుఁడు పదునాలుగేండ్లవాడు కాఁడని యూహింపవలయును.

తన మామగారయిన గండుకన్నమనాయనియింటి కేఁగెను. రాక రాక చాలకాలమునకు వచ్చిన యల్లుని నత్తవారు పరమసంతోషభావముతోఁ బూజించిరి. అతండును గొన్ని దినంబులు తన వచ్చినకార్యమును మఱచి మదనవ్యాపారపరతంత్రుఁడై యంతఃపురంబును విడువక నిజసఖి యైన మాంచాలతోఁ గ్రీడించుచుండెను. అపుడు పతివ్రతయు, సుగుణవతియు, సుందరియు నగునిట్టి భార్యను విడిచి, వేశ్యతోఁ గాలముఁ బుచ్చుచున్నందులకుఁ బశ్చాత్తాపమును బొంది తన్నుఁ దాను దూఱుకొనసాగెను. ఇట్లత్తవారియింట బాలచంద్రుండు మాంచాలతోడి వినోదంబులఁ బ్రొద్దులు పుచ్చుచుండ నొకనాఁడు మాంచాల తన భర్త తా వచ్చిన పనిని మఱచియున్న వాఁడని యెంచి యిట్లనియె.

"నాతోఁ బెనంగిన నయమేమి లేదు
కదువడిఁగలనికిఁ గదలుఁడి మీరు
కులవైరముందీర్చు గురుసాహసుండు
పరికించి చూడ నెవ్వరు మీరుదక్క"

ఇట్లు వచ్చిన కార్యమును దమ్మును మఱచి బాలనాయఁడు పిఱికిపందయై స్త్రీలోలుఁడై యంతఃపురంబునఁ గ్రీడించుచున్నవాఁడని యాతని తమ్ములాఱ్వురును మిక్కిలి రోషించి ఘనరౌద్రభావంబుతోడఁ గత్తులు దూసి వెడలిన కోపాగ్నిచే మాఱెఱుంగక కేరునట్టి మదగజంబులరీతి గండువారింటిముంగల నిలిచి నగరు తల్లడమంద భీకరంబుగా నార్చి పెడబొబ్బ లిడిరి. అప్పు డతఁ డాగ్రహముతోఁ గటారి వెదకి తమ్ములపై నుఱికె. అంత వారు బాలనాయఁడు తమపైఁ గవియ లజ్జాకరంబు లగు పోటుమాటలచే నొప్పించి సిగ్గుపడునటులఁ జేసిరి.

అప్పుడు బాలనాయఁడు తన తప్పును గ్రహించి యంతఃపురంబునకుఁ జని తన చేతి కటారిని భార్యచేతి కీయఁగా నామె నవ్వుచు భర్తను జూచి—

"రతిరాజ సౌందర్య రణరంగధీర
కమల బాంధవతేజ కరుణాలవాల

వినతాత్మజుని లావు వెసనీకుఁ గలుగు
సామీరిసమమైన సాహసం బబ్బుఁ
గృష్ణుని కెనయైనకీర్తి ఘటిల్లు
రవికాంతియుతుఁడవై రంజిల్లుచుండి
యలరాజుపగఁదీర్చు మనుజాలతోడఁ
బటుతర విక్రమ ప్రౌఢిమ మెఱయ
శ్రీగిరిలింగంబు చెన్నకేశవుఁడు
వరము లొసంగఁగ వర్ధిల్లఁ గలరు
శాత్రవ విజయంబు సమకూఱు మీకు
నీయాయుధము వడినిచ్చును జయము
కలియుగంబున మీకు ఘనపూజ లమరు"

అని ప్రాణనాథుని ఆశీర్వదించి యాకటారిని మరల నొసంగ నాతండు దానిం గైకొని యచటనుండి గదలి నిజగృహంబునకుం జని తల్లికిం జెప్పి యామెచే నాశీర్వాదములం బడసి మాయచే ననపోతరాజును వీరమేడపికిఁ బంపి తక్కిన సోదరు లాగ్గురతోడను రణభూమికి బయనమయ్యెను. ఇచ్చటఁ గార్యమపూడిలో నాయకురాలు యుద్ధము జరుగకుండ నెట్లయిన సంధిగావింపఁ బ్రయత్నించుచుండెను.

కోటకేతరాజు రాయబారము.

ఒకనాఁడు నలగాము కొలువులో నాయకురాలు గూరుమండి చింతపల్లిరెడ్డి, మాడుగుల వీరారెడ్డి, కొండ అన్నమరాజు, కోటకేతరాజు మొదలగు ప్తవర్గమును రప్పించి సమభావమును వహించి,

"బాహుపరాక్రమప్రౌఢు లయిన
వీరులు రాజులు వెలయు శోభిల్లు
కొలువులోనికిఁ బోయి కూరిమి మీఱ
సమరంబు గాకుండ సంధి యానట్లు

మాటాడి యటమీఁద మాచెర్లభాగ
మేలుకొమ్మని చెప్పు డింకొక మాట
నాయనివద్దకు నరసింగుఁ దెచ్చి
కులవైర మడఁతుము కోరి మీరంద
ఱొక్కటికమ్మని యొప్పించి రండు
మిగిడి పోవలయును మనదేశమునకు"

అని చెప్పి సంధికార్యము నెఱవేర్పఁ బంపించెను. కేతరాజు మొదలగు రాయబారులు పెదమలిదేవమహీపతి కొల్వునకు వచ్చి యొండొరుల క్షేమ సమాచారములఁ దెల్పుకొన్న తరువాత నలగామరాజుచే మన్నన గాంచిన పిమ్మట కేతరాజు బ్రహ్మనాయని నిట్లని హెచ్చరించెను.

"వినవయ్య నాయఁడ విన్నపం బొకటి
అతివివేకులు మీర లఖిలరాజ్యముల
మీదృశు లయినట్టి మేటి విక్రములుం
నీతిమంతులు లేరు నిశ్చయం బిదియు
గొంతుగోయఁగ మీరు కోరినయట్టి
నరసింగరాజును నయమునఁ దెచ్చి
యిచ్చెద నామీఁద నేమైన లెస్స
పరవిరక్షించిన సంహరించినను
భారంబు మీపైనఁ బాదుకయుండు
మునుపటిరీతిని ముదమొప్ప మీరు
మాచెర్లభాగంబు మక్కువ నేలి
సంరక్షణము సేయు జనములనెల్ల
నుభయరాజులుమీర లొక్కటైయున్న
మావంటివారికి మానసం బలరు
నఖిలాధిపతులు మీయాజ్ఞ సేయుదురు
మీ రెఱింగిననీతి మే మెఱుంగుదుమె

ఉభయసంస్థానంబు లొక్కటి మాకు
ననుఁగు రాజేంద్రుఁడు హరిపురి కేఁగు
సమయంబునను బుత్త్రిచయమును దెచ్చి
మీకు సమర్పించి మేను త్యజించెఁ
దర్వాత నిర్వాహదశయెల్ల నీది
యొకయిల్లు రెండుగ నొప్పనొనర్చి
తగ్గు మాటాడెనే యెపు డెవరైన
మతిచెడి యీలోన మనసులు గలఁగ
నిందుచేఁ బగ హెచ్చె నీర్ష్య జనించెఁ
గోడిపోరాడుట కూడదటంచు
నిచ్చలోఁ జెప్పిన నెవ్వరు వినిరి?
గురిజాలపురికినిఁ గోడిపోరాడ
నెవ్వరు వచ్చిరి యిదియేమి మాయ
ఐనట్టికార్యంబు లన్నియు నీకు
దెలిసియే యున్నవి తేటతెల్లముగఁ
గతజలంబుల కడ్డుగట్టిన రీతి
జరిగిన దానికిఁ జర్చలేమిటికి
నావలీవలివారి నరసి రక్షింప
భారంబు నీయది బ్రహ్మనాయఁడ!
కౌరవతతి నెల్లఁ గదనంబునందుఁ
గూకటివేళ్లతోఁ గూల్చి యామీఁద
బహుళార్తినడవులపాలైరి గాక
పాండవు లేమేలుపడసిరి చెపుమ?
చేరి మీరొకనరసింగునికొఱకు
సకలభూపతులను సమయంగఁ జేసి
పాడైనరాజ్యంబు పైనఁబెట్టికొని

చివరకు ఫలమేమి చెందఁగఁ గలరు?
పొందిక గలహంపు బుద్ధులు మాని
సవతిపుత్త్రులకిప్డు సంధి యొనర్చి
యనుకూలమునసుంట నర్హంబు మీకు
నరయ నింతియ కార్య మనుఁగు రాజాన
నీయాన మేమింక నిల్వ మిచ్చటను"

అనియిట్లు ధరణికోటవిభుఁడు భీమరాజపుత్త్రుఁడైన యీరెండవ కేత రాజు సామవాక్యముల కిష్టపడక బ్రహ్మనాయని సైన్యములోని వీరనాయకులు వీరలను జంప దురాలోచనము చేయఁగా వారలను వారించి బ్రహ్మనాయని మఱఁదులు గన్నమనాయఁడు, కొమ్మరాజు, వారలవాక్యములను బూర్వపక్షము జేసి వీరనాయకులను బ్రహ్మనాయని సంధికార్యమునకు సమ్మతించునటులఁ జేసెను.[1]

బాలనాయఁడు కార్యముపూడి ప్రవేశించుట

అక్కడ బాలనాయఁడు నలగొండశిఖరమునుండి కార్యముపూడి రణరంగంబు నవలోకించి దోర్నిని రప్పించి యాతని కాయుద్ధభూమిని జూపింప వాతఁ డంతయుఁ గలయఁజూచి యాయాదిశల నున్న శత్రుసేనాధిపతుల నీక్రిందివిధమున బాలనాయనికిఁ దెలిపెను.

"నరనాథుఁ డైనట్టి నలగామరాజు
గొల్లైనచుట్టును గూడికాపాడు
సేనాధిపతులను జెప్పెద వినుము
పడమటిదిక్కునఁ బొజులబ్రహ్మ
సంకోజి గణపతి నరవితూర్పునను
నాయకురాల్ దక్షిణంపుదిక్కునను

కోటకేతరాజు క్రీ. శ. ౧౧౮౨వ సంవత్సరమున ధరణికోటకుఁ బాలకుఁ డగుటకుఁ బూర్వమే కొండ్రిశాలముననే యీరాయబారము నడపినాఁడు.

దంట లై యుండిరి దక్షిణ మెఱయ
నందెలరాముండు నాసెమలిపురి
ముమ్మడిరెడ్డియు మొనతీర్చినట్టి
పొందుగలను నేలు భూరివిక్రముఁడు
వీరమ ల్లునట్టి విఖ్యాతుఁ డొకఁడు
నుత్తరభాగాన నుండిరి వేడ్క
నిందఱి నెల్లను హెచ్చరించుచును
దిరుగుచు నరసింగధీవరుఁ డుండె
విక్రమసింహంబు వీరకామేంద్రుఁ
డబ్భంగి సేనతో నచ్చట విడిసె."

అంతట బాలనాయఁడు నలగొండ వదలి సోదరులతో బయలుదేఱి పోయి కార్యముపూడి కరిగి సభలోఁ బ్రవేశించి రాజదర్శనమునకు మార్గ మిమ్మని సభాస్తారులఁ ద్రోచుకొని రాజుసమ్ముఖమునకుఁ బోయి మ్రొక్కెను. ఇతని రాక యెవ్వరికిని సంతోషము గలిగింపలేదు. రాజు భయముచేఁ బెడమొగము పెట్టెను. అప్పుడు కొలువులోఁ గూర్చుండిన బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుం డగు మాలకన్నమనాయఁడు బాలుని తుందుడుకుఁదనమును నిందించి తృణీకరించి పలికెను. బాలనాయఁడు సంధికార్యమున కొప్పుకొన్నందులకు మలిదేవ భూపతిని సమ్ముఖంబున దూషింప నారంభించెను. బాలనాయఁడు తన మామయైన గండుకన్నమనాయనితోడఁ గొంతవడి చర్చించి యోధులకు రోషము వచ్చుమాటలాడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పసాగెను. బాలనాయఁడు తనభార్య సెప్పినమాట విశ్వసించి తనతో యుద్ధభూమికి రానీయక శత్రువులతోఁ బోరాడి కీర్తి గడింపనీయక మిషపెట్టి వీరమేడపికిఁ బంపి మోసముచేసె నని దుఃఖించి అనపోతరాజు ప్రాణత్యాగము చేసిన సమాచారమును మాడచి యను యువతివచ్చి తెలుపఁగా బాలనాయఁడు మిక్కిలి చింతించి మహోగ్రుఁడై లేచి తానొక్కఁడుపోయి శత్రువులమార్కొని పోరాడి విజయంబు

గాంతు నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు తనకుమారుని పౌరుషవిక్రమాదులకు మెచ్చుకొని యుద్ధమును జేయుటకు సమ్మతించి తనకడకు వచ్చిన రాయబారులను మరలఁ బంపి వైచెను. అటుపిమ్మట యుద్ధము ప్రారంభమయ్యెను.

బాలచంద్రనరసింహుల యుద్ధము.

మొట్టమొదట బాలనాయఁడు తనతండ్రివలన రణనీతి నుపదేశము నొంది బ్రహ్మనాయనికి నమస్కృతులు గావించి రణభేరు లధికమై మ్రోఁగుచుండఁగాఁ జంద్రాయుధము నొఱనుండితీసి జళిపించి యుగ్రుఁడై నిజసైన్యసమేతుఁడై శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొన బయలుదేఱెను. ఇట్లు బయలుదేఱిన బాలచంద్రునిసైన్యమును నరసింహభూపతిసైన్యములు మార్కొనియెను. అప్పుడు బాలనాయని ధాకకు నిలువఁజాలక నరసింహుని సైన్యంబులు పలాయనంబు లగుచుండ నరసింగరాజు నిలువఁబడి పాఱిపోవుట వీరధర్మంబు గాదని ధైర్యవాక్యములం బలికి హెచ్చరించి పాఱిపోవుబంటులకు పౌరుష మెక్కించి మరల్చుకొని శత్రుసైన్యంబుల పయిం బడిన నుభయపక్షములవారికిని సంకులసమరం బయ్యెను. అప్పు డెదురుగ నొక్కశూరవరుఁడు వెల్లనైన భద్రగజము నెక్కి రాఁగ నతండె నరసింహుఁ డని భ్రమించి బాలనాయఁడు సింగంపుఁగొదమమాడ్కి వానిపై దుమికి మదగజముయొక్క ఘనమైనమస్తకంబును ఖండించి ధరపైని గూల్చి మొలనున్నకటారితో వీరవరుని వక్షఃస్థలంబును బొడిచి వ్రక్కలుచేసి తమకంబుచే వాని తలఁ దెగవ్రేసి తనచేతఁ బట్టుకొని తండ్రికడకు విచ్చేసి యిదే నరసింహుని శిరం బని యాతని ముంగటం బడవైచెను. అంతట నయ్యది నరసింహుని శిరము కాదని బ్రహ్మనాయఁడు చెప్పఁగా సిగ్గుపడి మరల సమరభూమికిఁ జనుదెంచి యెప్పటియట్ల దలంపడి నరసింహభూపతితోడ ఘోరమైన యుద్ధముఁ జేసెను. ఆయుద్ధమునందు నిక్కముగా బాలనాయఁడు నరసింగుని సామంతరాగోలచే వక్షంబునం బొడుచఁగా నతండు మత్తగజంబుపైఁ గూలెను.

నరసింహుని తలగోయుట.

అంతట బాలనాయఁడు పశ్చాత్తప్తుఁడై మిక్కిలి దుఃఖించి నరసింహుని చెద్ధ్యములం దలపోసి తనవలన దోష మేమియు లేదని వక్కాణించుచుఁ గత్తితోఁ దలగోసి యద్దానిం గైకొని బ్రహ్మనాయని సభకుఁ బోయెను. బాలనాయఁడు చేసిన వీరకృత్యమున కద్భుతం బంది నరసింహుని మరణమునకెల్లవారును మిక్కిలి దుఃఖించిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయఁడు సహితము బాలనాయని నిందించెను.

బ్రహ్మనాయని దోషము లెన్నుట.

అందులకు సహింపఁజాలక బాలనాయఁడు తండ్రి చేసిన దుష్కార్యముల నెన్ని యీక్రింది రీతిని దూషించెను.

"వెడవెడయేడ్పులు వేగచాలింపు
కొల్వులో మామాను కొమ్మభూపతికి
నలగాజుపగకయి యప్పగించితివి
నీస్వభావం బింక నే వివరింతుఁ
బోఁగొట్టితివి కోడిపోరున భూమి
నిను నమ్మివచ్చిన నీమేనమఱఁది
ప్రాణంబు గొన్నట్టి పాపాత్ముఁడవు
చెలువు మాడఁగఁ బంపఁ జెవులరాయనను
జటులకర్మండవై చంపించితీవు
ఘను వేంకజోదును గలనికిఁ బంపి
మందలోఁ జంపితి మాయ యొనర్చి
యిటువంటి నీచేష్ట లెన్నివర్ణింతు"

ఇట్లు తండ్రిచేసిన దుష్కృత్యములను దూషించినఁ దండ్రియు 'విమతులకు వెన్నిచ్చి వచ్చిన నీవంటి వీరుఁడను గాను' అని యుల్లంబు నొవ నాడఁ బలికెను. ఆపలుకు చెవులకు శూలమైనాట నచట నిల్వంజాలక బాలనాయఁ

డహంకారగరిమచేఁ గదనభూమికి వచ్చి శత్రుసైన్యములమార్కొని సోదరులతోఁగూడ మృతినొందెను.

మలిదేవరాజుల మరణము.

తమసోదరుఁడైన నరసింహభూపతి మరణమును విన్నతోడనే బాలమలిదేవరాజులు గుండెలడలి చచ్చిరని చెప్పఁబడినదిగాని యదియే నిక్కమైనయెడల వారలు మాయోపాయముచేఁ జంపఁబడియుందురు. వీరలకు రక్షకుఁడుగ నుండిన మాలకన్నమనాయఁడు వారలు మరణమునొందినతోడనే సైన్యములోనికి మరలివచ్చె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత నతఁడే వారలఁ జంపియుండు నని సందేహింపవలసివచ్చుచున్నది.

మూఁడవ యుద్ధము.

బాలనాయఁడు మొదలగు మహావీరు లందఱు సంగ్రామస్థలంబునం బడుటకు సంతోషించి నాయకురాలు బ్రహ్మనాయని సమస్తసైన్యముల నాశనము చేయవచ్చు నని తలంచి నూత్నసైన్యమును గొంత మరల బ్రహ్మనాయనిపైకిఁ బంపెను. ఈ యుద్ధమునందు కొమ్మరాజు పెద్దనాయఁడు నాయకురాలి సైన్యముల నోడించిరి గాని, యుద్ధములోఁ గొమ్మరాజు ప్రాణంబుల విడిచెను.

నాయకురాలి యుద్ధము.

ఈ కడసారియుద్ధమున బ్రహ్మనాయని కిరుపోటిగా రాజ్యతంత్రము నడపినట్టి మహాసమర్థురాలును, మగబిరుదుగట్టి యశ్వారూఢయై యుద్ధావసానము వఱకు నించుకయుఁ జలింపక బ్రహ్మనాయనితోఁ బోర సమకట్టిన నిరుపమానశూరురాలును అగు నాయకురాలు తన సైన్యమునకంతకుఁ దానే యధ్యక్షురాలుగ నేర్పడి నాలుగుభాగములు గావించి నాలుగు ప్రక్కల శత్రువుల మార్కొనుటకై నిలిపి యుంచెను. బ్రహ్మనాయని పక్షమున రేచెర్ల పేరినీఁడు, గండుకన్నమనాయఁడు, సుంకరదామనాయఁడు, మాలకన్నమనాయఁడు, అను నల్వురు సేనాధిపతులును నాయకురాలి నాల్గుభాగములను

మార్కొని యతిభయంకరమైన యుద్ధముఁ జేసిరి. పేరినీఁడు శత్రుసైన్యము నోడించెనుగాని సన్నగండ్లకడ మరణము నొందెను. మాలకన్నమనాయని నల్వురు సోదరులు చింతపల్లికడ యుద్ధములోఁ జచ్చిరి. ఉభయపక్షము లందును వీరనాయకు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుఁడగుమాలకన్నమనాయనితోడి పోరాటమున నాయకురా లపజయమును బొందుటయే గాక వానిచేతికిఁ జిక్కెను. అంతట కన్నమనాయఁడు నాయకురాలిని కాళ్లుసేతులు బంధించి బ్రహ్మనాయని కడకుఁ గొనివచ్చెను.

యుద్ధసమాప్తి.

నాయకురాలు బ్రహ్మనాయనిచేఁ జిక్కినతరువాత చేయునదిలేక నలగామరాజు బ్రహ్మనాయని శరణు సొచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దయార్ద్రహృదయుఁడై వీరనాయకు లెల్లరు మరణము గాంచినందువలనఁగల్గిన వైరాగ్యముచేత క్షమించి నాయకురాలికి బంధవిముక్తి గావించి నలగామరాజును బునరభిషిక్తునిఁగావించి కీర్తి గాంచెను.

బ్రహ్మనాయఁడు సంఘసంస్కర్త.

వెలమకులంబున జన్మము గాంచిన రేచెర్లబ్రహ్మనాయఁడు శ్రీరామానుజులచే బోధింపఁబడిన శ్రీవైష్ణవమతమును స్వీకరించి తన్మతాభినివేశపరవశుఁడై యామతమును పల్నాటిలో వ్యాపింపఁజేసి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు కులభేదమును బాటింపక యగ్రవర్ణములవారని క్షుద్రవర్ణములవారిని గూడ వైష్ణవులను గావించి తనతోడఁ గలుపుకొని సహపంక్తిభోజనములను గావించినట్లుగా వీరచరిత్రమునఁ బలుతావులఁ జెప్పఁబడియెను. ఈకాలమున నంత్యజాలనియుఁ బంచములనియుఁ బెద్దకొలమువారనియుఁ జెప్పఁబడునట్టి మాలలకు నయిత మాకాలమున వైష్ణవమతమును బోధించి దాసులనుగఁ జేసికొని సభలలో గౌరవించుటయేగాక వారలకు తనతోడి సపంక్తిభోజనమును గూడఁ గలుగఁ జేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు మాలయైన తెప్పలినాయనికిని పెమ్మ

సానికిని బుట్టినకన్నమనాయని వైష్ణవునిగఁజేసి జ్యేష్ఠపుత్త్రునిభాతిఁ బెంచుకొన్నట్లుగ వీరచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. కార్యముపూడిరణరంగమును బరీక్షించుటకై బ్రహ్మనాయనిచేఁ బంపఁబడిన కన్నమనాయఁ డచ్చటి యెఱుకలసానితో,

"మాలలకునుబుట్టి మాలనైపోక
విష్ణుపాదముఁబట్టి విశ్వంబు లోనఁ
దెప్పలినాయఁడు తెఱవ యైనట్టి
యంబుజలోచన పెమ్మసానికిని
శ్రీమించు మాచెర్లచెన్నుని మేనఁ
బెంపొందెడుతులసి పెదవనమాల
వరమునఁగన్నట్టి వరపుణ్యసుతుఁడఁ
గన్నమనాపేరు గమలాక్షి వినవె"

అని తన యుదంతమును జెప్పుకొని యున్నాఁడు. కారెముపూడియందు మలిదేవభూపతి బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారు కోటకేతరాజు మొదలగు రాయబారులతో సంధికార్యమునుగూర్చి ప్రసంగించు సభలోఁ గన్నమనాయఁడు మొదలగు గోసంగులు కూర్చుండి యుండఁగా వీరమేడపినుండివచ్చి బాలనాయఁడు సభాస్తారులను ద్రోచుకొని రాజసమ్ముఖమునకుఁ బోవునపుడు మాలకన్నమనాయఁ డడ్డుపడి వానితోఁ గొంత ప్రసంగముఁ జేసెను. అప్పుడు,

"బ్రహ్మనాయఁడు నీకు బాంధవుఁ డెట్లో?
వినిపింపు కన్నమ వివరంబు గాఁగ"

అని బాలనాయఁడు ప్రశ్నింపఁగా నతఁడు,—

"నాయఁడు విష్ణువు నారాయణుండు
ప్రకటదయాంబుధి వరము లొసంగఁ
దగ జనించితి నేను దల్లిగర్భమునఁ
బరమపావనమూర్తి బ్రహ్మనాయనికిఁ

బాదసేవకుఁడనై పఁగినవాఁడ
భుజముల ముద్రలు పూనినవాఁడ
క్షుద్రమార్గుల నెప్డు నూడనివాఁడఁ
బ్రాసాదజీవినై ప్రబలినవాఁడ
జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁ డనంగ జెలఁగినవాఁడఁ
బుట్టితి నా వెన్కఁ బురుషోత్తమునకు"

అని నిశ్శంకముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఈపైవాక్యములనుబట్టి యితఁడు మాలవాఁ డనియు, బ్రహ్మనాయనిచేత నుపదేశమును బొంది శంఖచక్రాంకధారియై బ్రహ్మనాయనికి భక్తుఁడును బాదసేవకుఁడునై బాలనాయఁడు జనింపక పూర్వమే బ్రహ్మనాయనిచేతఁ బుత్త్రిభావమునఁ బెంపఁబడె ననియు స్పష్ట మగుచున్నది. మాడుగుల బ్రహ్మరెడ్డి రేచెర్లబ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారికి విందుచేసినపుడు గొల్లవారు మొదలగువారుమాత్రమే గాక కన్నమనాయఁడు మొదలగు గోసంగులుగూడఁ బోయిరి. కన్నమనాయఁ డావిందునకుఁబోయి తన యిచ్చవచ్చిన స్థలమునఁ గూరుచుండె నని

"గోసంగికన్నమ గుణములకుప్ప
తనయిచ్చ యగుచోటఁ దనరఁ గూర్చుండె"

అను వీరచరిత్రములోని వాక్యములవలన బోధపడుచున్నది. మఱియొక కాలమందు ఆణెమువారియెదుట బ్రహ్మనాయఁడు గోసంగులనడుమ గూరుచుండి వారితోఁ గలసి భుజించె నని చెప్పఁబడినది. మాధవకులము పవిత్రమైనది గా

లము లెన్నిటికైన గుఱుతైనవారు
రగ పూసలలోని దారంబువలెను
లసి భేదములేక మలయుచుండుదురు
ంగిలిచండాల మేమియు లేక
ంగళంబునబుట్టె మాధవకులము"

అని బ్రహ్మనాయఁడు నిశ్చయించి పలికె నని చెప్పఁబడినది.

వీరశైవము.

మఱియు బ్రహ్మనాయనిపక్షమున వీరశైవులుఁగూడఁ గొందఱు కలరు. అలరాజు, కొమ్మరాజు మొదలగు వారెల్లరును వీరశైవులు. బాలమలిదేవరాజు మొదలగువారు శైవమతావలంబకులే గాని వైష్ణవులు గారు. అనుఁగుభూపతి, నరసింగరాజు, నాయకురాలు మొదలగువారెల్లరును శైవమతావలంబకులు. పల్నాటి వీరయుద్ధమున వీరశైవులును వీరవైష్ణవులును మతభేదములను విడిచి బాలమలిదేవరాజుపక్షమున నిలిచి యుద్ధము చేసినది వింతగా నుండకమానదు.

వీరారాధనము.

పల్నాటివీరచరిత్రమున నభివర్ణింపఁబడిన వీరవరులను నాదేశమున నిప్పటికిని గొలుచుచున్నారు. బ్రహ్మనాయఁడు విష్ణువనియు, విష్ణ్వంశసంభూతుఁడనియు వ్రాయుటయేగాక, యాసీమలో నాబాలగోపాలము నందఱు నట్లే నమ్మి యిప్పటికిని గారెముపూడిసమీపమున నున్న గుఱ్ఱముకొండబిలములోఁ జపం బాచరించుచున్నవాఁ డని చెప్పెదరు. ప్రతిసంవత్సరము కార్తికమాసములో నాపల్నాటివీరుల యుద్ధరంగప్రదేశమున మహోత్సవమొక్కటి జరుగుచున్నది. ఆయుత్సవమునకు వేలకొలఁది దూరదేశస్థులు సయితముఁ బోవుచున్నారు. కార్తికశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు యుద్ధరంగస్థలమున నెఱ్ఱనిజెండా యెత్తుటయు, యుద్ధాహ్వానపత్త్రికలు చుట్టుపట్టులనుండు గ్రామములవారికిఁ బరివారాయుధాదిసామగ్రీసమేతులై రావలయు నని వ్రాయుటయు, నాఁ బహుళామావాస్యనాఁడు రాచగావు, మఱుదినము రాయబారము, మూఁడవ దినము మందపూడు, నాల్గవదినము కోడిపోరు, అయిదవదినము కల్లిపాడు, అను నివి వరుసగా జరుపుటయు, దానికి మూఁడవదినమున మధ్యరాత్రమున యుద్ధరంగమున రక్తముతోఁ గలిపిన యన్నమును దిగంబరులై రణబలి యిచ్చుటయు మొదలుగాఁగలవి యిప్పటికిని జరుగుచున్నవి.[1] దీనినంతయును జరుపుటకు బ్రహ్మనాయని ముద్రకర్త యని యొకపీఠాధిపతి కలఁడు.

1. వెలుగోటివారివంశచరిత్రము పుట ౨౦.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రదేవుని సమకాలికులు
కమ్మనాటిరెడ్లు, లేక, కమ్మవారు.

కృష్ణానది మొదలుకొని నెల్లూరిమండలమున కందుకూరు (స్కందపురము) వఱకుఁ గల దేశము కమ్మకరాతము(కర్మకరాష్ట్రము) అనియాంధ్రచక్రవర్తులకాలమున వ్యవహరింపఁబడినది. అటుపిమ్మటఁ బల్లవులకాలమునఁ గమ్మరాష్ట్రము (కర్మరాష్ట్రము) అని వ్యవహరింపఁబడినది. ఏఁడవశతాబ్దప్రారంభమున నీదేశము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులచే జయింపఁబడినది. ఈదేశమును బరిపాలించిన చాళుక్యులలో మొదటివాఁడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు. ఈకుబ్జవిష్ణువర్ధనునితోఁ గుంతలదేశమునుండివచ్చిన బుద్ధవర్మ మొదలగు సేనాధిపతులు గొందఱు కమ్మరాష్ట్రమున నధికారములను బొందిరి. వీరలు చతుర్థాన్వయులైన శూద్రులనియు, దుర్జయవంశస్థులనియు శాసనములం బేర్కొనంబడిరి. పండ్రెండవశతాబ్దమువఱకు వీరల చరిత్రము దెలియరాకున్నది.

చాళుక్యులకాలమునఁ గమ్మరాష్ట్రములోని యుత్తరభాగము వెలనాడు లేక ఆఱువేలనాడు (షట్సహస్రప్రదేశము) అనియు, దక్షిణభాగము కమ్మనాడు అనియు, వ్యవహరింపఁబడినవి. త్రినయనపల్లవునికాలమున మల్లవర్మయను వాతఁడు షట్సహస్రప్రదేశమును సంపాదించె నఁట! పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమున వేంగిదేశమును చోడదేశమును, రాజరాజనరేంద్రునిపుత్త్రుఁడును చాళుక్యచోడచక్రవర్తియు నైన మొదటికులోత్తుంగచోడునికాలమున నేకసామ్రాజ్యమునకు లోఁబఱుపఁబడినప్పుడు మల్లవర్మవంశజులే రాజప్రతినిధులై వేంగిదేశమును బరిపాలించిరి. అప్పుడు దుర్జయవంశస్థు లయిన

వీరిబంధువు లెల్లరును వీరికి సామంతులై కమ్మరాష్ట్రములోని యుత్తరభాగమును బాలించుచుండిరి. మున్నొకప్పు డాంధ్రసామ్రాజ్యములోఁ జేరి పశ్చిమభాగములుగా నేర్పడి యుండిన కుంతల కొంకణదేశములనుండి యేతెంచి కమ్మనాటియం దధికారమును వహించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన యీప్రభువులే యాంధ్రదేశములోని యితర భాగములకుఁ బోయి యధికారము సలుపునపుడు మొదట కమ్మనాటిరెడ్లు లేక కమ్మవా రని వ్యవహరింపఁబడిరి కాని మఱి యన్యము గాదు. 1 వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగను తరువాత శైవులుగ నుండిరి.

కోటవంశము.

కోట యన ధరణికోట యనిభావము. ఈ ధరణికోట ప్రాచీనకాలమున నాంధ్రచక్రవర్తు లయిన శాలివాహనులకు రాజధానీనగరమై ధాన్యకటక మను పేరిట జగద్విఖ్యాతయశంబు గాంచి యున్నది. ఇయ్యది ధాన్యాంకపుర మనియు, ధాన్యవతీ పుర మనియు శాసనములం బేర్కొనఁబడినది. పండ్రెండవ పదుమూఁడవ శతాబ్దములలో దీనిని బరిపాలించిన రాజులను కోటవంశమువా రని వ్యవహరించుచుండిరి గాని కోట యనునది ధరణికోటనుండి కలిగిన సంజ్ఞ కాని మఱియొండు గాదు. వీరలు విష్ణుపాదోద్భవసంభవు లయిన చతుర్థాన్వయుల మని చెప్పుకొనియున్నారు. ఈ చతుర్థవంశమున మొదట ధనంజయుఁడు జనించినట్లుగా కోటభూతదేవిశాసనములోని యీ క్రింది పద్యమువలన బోధపడుచున్నది. 2

"చ. అమలపయోధిఁ జంద్రుఁ డుదయంబగునట్లనెపోలె వారిజా
తమున విరించిపుట్టినవిధంబున గాంచనధారుణీధరేం
ద్రమున సురావనీజ ముదితంబయి యొప్పుగతిం జతుర్థవం
శమున జనించె నుగ్రరిపుసైన్యజయుండు ధనంజయుం డిలన్."

1. ఇప్పటి కమ్మవారిలో నితరజాతివార లనేకులు కలిసి యున్నారు.

2. గుంటూరుజిల్లా పెదమక్కెనగ్రామమునకు తూర్పున నున్న శిలాస్తంభముమీఁది శాసనమును జూచుకొనఁదగును.

ఈధనంజయుని గోత్రంబున విఖ్యాతు లైన నరపతు లనేకులు పుట్టినట్లు పైశాసనమునందే వ్రాయఁబడినది. క్రీస్తుశకము పండ్రెండవశతాబ్దము ప్రారంభమున ప్రోలనాయకుఁ డను నాతఁడు ధరణికోట కధ్యక్షుఁడై యుండెను.

ప్రోలనాయకుఁడు

ఇతఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యైన కులోత్తుంగచోడునకు సామంతమండలేశ్వరుండై వెలనాటిని బరిపాలించుచున్న మొదటిగొంకరాజు మంత్రులలో నొక్కఁడుగా నుండెను. ఈగొంకరాజునకు ధనదుపురము రాజధానిగ నుండెను. 1 ఈపురమును ధనదుపుర మని మంచనకవి తన కేయూరబాహుచరిత్రమునందు వ్యవహరించి యున్నాఁడు. మఱియు నతఁ డీపురమును దన గ్రంథమున నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. పుష్పకనివహంబు భూమిపై నిలిచిన
యట్లందమైన దేవాలయములు
రూప్యాచలము బహురూపంబుల నటించు
రమణ శోభిల్లు సౌధముల పెల్లు
అలకాధిపతి నిధు లన్నియు వెలివీట
విడిసినక్రియఁ బణ్యవీథికలును
ధాత మేదిని మిన్నుదఱిఁగి వైచినమాడ్కిఁ
గనుపట్టు బహుతటాకముల సొంపు
గీ. నుపవనంబులు సరసులు నొప్పుచేయు
చెఱకుఁదోఁటలుఁ బ్రాసంగుచేలు మెఱయ
నఖిలవిభవంబులకు నెలవగుచు వెలయు
ధనదుపురమున కెనయన ధనదుపురము.

1. ఇదియే యిప్పటి గుంటూరుమండలములోని చందవోలుగ్రామముగా నున్నది. ఆంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగములో 330 పుటలో ధాన్యకటకము ధనదుపురము నొక్కటియే యని పొరఁబాటున వ్రాయఁబడినది.

మఱియు నీపట్టణములోని ప్రజలయొక్క వైభవమును నాకవి యాగ్రంథమునందే యిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"గీ. మంటికడవ నులకమంచంబు పూరిల్లు
నూలిచీర రత్నకీలితంబు
గాని పైడితొడవు గలుగు లెఱుంగరు
ధనదుపురములోని జనము లెల్ల."

శ్రీవెలనాటి గోంకనరేంద్రునిమంత్రులలో నొకఁడైన మనప్రోలనాయకుఁడు శా. శ. ౧౦౩౧ సంవత్సరము (క్రీ. శ. ౧౧౦౮)లో ధరణికోటలోని అమరేశ్వరస్వామివారికిఁ జేసిన దానమునుగూర్చిన శాసన మొకటి యాదేవాలయములోని ముఖమండపమునకు నైరృతిమూల నున్న స్తంభమువిూఁద నున్నది. ఆశాసనమునందు:—

"క. శ్రీరాజప్రతిశాసనుఁ
డారాధితనీలకంఠుఁ డభినవమదనా
కారుఁడు ప్రోలఁడు విబుధా
ధారుఁడు (నంబెన్న రాంపి?)తనయుఁడు నెగడెన్."

ఈప్రోలనాయకునిభార్య కొమ్మసాని.

కోటగండభూపతిరాజు - భూతమదేవి.

క్రీస్తుశకము ౧౧౬౦వ సంవత్సరమున కోటగండభూపతిరాజుయొక్క భార్యయైన భూతమదేవి చేసినదానములనుగూర్చిన శాసనములు గుంటూరుమండలములో నున్నవి. ఆమె తన భర్తయొక్క వంశము నిట్లు చెప్పియున్నది. ధనంజయగోత్రమున చోడరాజును, వానికి గండభూపతియును, వానికి ముమ్మడిభీమరాజును, వానికి గండభూపతిరాజును జనించినట్లు పెదమక్కెనశాసనమునఁ జెప్పియున్నదిగాని, ప్రోలనాయకునకు వీరలకు నెట్టి సంబంధము గలదో తేటపఱిచి యుండలేదు. ఈశాసనమునం బేర్కొనంబడిన రాజుల వృత్తాంతము లేశమాత్రమును దెలియకున్నది.

కోటకేతరాజు.

క్రీస్తుశకము ౧౧౮౨వ సంవత్సరమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుం డైన కోటకేతరాజు ధాన్యకటకమునకుఁ బ్రభువయ్యెను. ధరణికోటరాజులలో నితఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఇతనిశాసనములు గుంటూరుమండలములో అమరావతి వేల్పూరు మొదలగు గ్రామములలో నున్నవి. ఇతఁ డమరావతీశాసనములోఁ దన్నుగూర్చి,

"స్వస్తి శ్రీచతుస్సముద్రముద్రిత నిఖిలవసుంధరా పరిపాలక, శ్రీమత్త్రినయనపల్లవప్రసాదాసాదిత కృష్ణవేణీనదీ దక్షిణ షట్సహస్రావనీవల్లభ, భయలోభ దుర్లభ, చోళ చాళుక్య సామంతమదానేకప మృగేంద్ర, విభవామరేంద్ర, శ్రీమదమరేశ్వరదేవదివ్య శ్రీపదపద్మారాధక, పరబలసాధక, శ్రీధాన్యకటకపురవరాధీశ్వర, ప్రతాపలంకేశ్వర, కళిగళ మోళదక్క, బెట్టరగవక్క, గండరగండ గండభేరుండ, జగమెచ్చుగండ, సన్నిమార్తాండనామాదిప్రశస్తిసహిత శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కోటకేత మహారాజులు" అని చెప్పుకొని యుండుటచేత నితఁ డాకాలమున సుప్రసిద్ధుఁడై యుండవలయునను టకు సందియ ముండఁబోదు. ఇంత ప్రఖ్యాతి గలుగుటకుఁ గారణము లేకపోలేదు. వేంగిరాజప్రతినిధియై చాళుక్యరాజభవనమూలస్తంభమని ప్రసిద్ధిగాంచి రాజమహేంద్రవరము మొదలుకొని కాళహస్తివఱకుఁ గల యాంధ్రదేశమును బాలించిన గొంకరాజునకు కోటకేతరాజు మేనల్లుఁడుగ నుండెను. ఈగొంకరాజు వెలనాటి మొదటిగొంకరాజునకు మనుమఁడు. చాళుక్యచోడచక్రవర్తి యైనమొదటికులోత్తుంగునిచేఁ బెంచుకొనఁబడిన కులోత్తుంగరాజేంద్రచోడునికిఁ బుత్త్రుఁడు. [1] ఈరెండవ గొంకరాజు తనతోఁబుట్టువైన సబ్బమదేవిని కోటకేతరాజు తండ్రి యైన భీమరాజునకిచ్చి వివాహము చేసెను. అప్పటినుండియు నీవంశమున కధికప్రఖ్యాతి గలిగినది. ఈసంబంధమునుగూర్చి యమరావతిలోని కేతరాజుశాసనములలో నొకదానిలో,

1. ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము 335, 336 పేజీలలోఁ జూచుకొనవలయును.

"శ్లో. గోంకక్షితీశశశినో భగినీ గుణాఢ్యా
సబ్బాహ్వయా కమలచారుతరా స్ఫుటశ్రీః
తస్యాఽభవత్ ప్రియతమా పురుషోత్తమస్య
... ...
తస్మాత్తస్యాం సమజనిసుధారశ్మికాంతి ర్వివస్వ
త్తేజో రాజ ద్గుణగణనిధిః కేతుభూపోఽభిరూపః."

అని కేతరాజు తండ్రి భీమరాజు గోంకరాజుసోదరిని వివాహమాడినట్లును దెలుపఁబడినది. కాఁబట్టి కోటభీమరాజు క్రీ. శ. ౧౧౭౨వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. వీర లుభయులును పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ జేర్కొనఁబడిరి. కేతరాజు తనశాసనములోఁ దన పూర్వులను గొందఱను జేర్కొని యున్నాఁడు. భీమరాజునకు (మొదటి) కేతరాజు, కేతరాజునకు (మొదటి) భీమరాజు, భీమరాజునకు (రెండవ) సబ్బమదేవియందుఁ దాను జనించినట్లు చెప్పుకొని యుండుటచేత ధరణికోటరాజులలో కేతనామముగలవారిలో నితఁడు రెండవ వాఁడుగా నుండెను. కోటభూతమదేవి భర్తయైన గండభూపతికిని కేతరాజుతండ్రియైన భీమరాజునకుఁ గల సంబంధము తేటపడకున్నయది. అయినను వీర లిరువురు నేకకుటుంబములోనివారే యైయుండవలయును. కేతరాజునకు చోడరాజను జ్యేష్ఠసోదరుఁ డొకఁడు గలఁడు.

బౌద్ధమతము - బుద్ధునిపూజలు.

కోటకేతరాజు కాలమున బౌద్ధమతమును బుద్ధునిపూజలు నాంధ్రదేశమునఁ బూర్తిగా నశింప లే దని కేతరాజుశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికాలమునాఁటికి ధాన్యకటకములోని బుద్ధునిచైత్య మింకను సురక్షితముగానే యున్నట్లు గాన్పించుచున్నది. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౦౪ గవ సంవత్సర మాఘశుద్ధదశమీ గురువారమునాఁడు శ్రీమద్బుద్ధదేవునకు కండ్రవాటిలోని క్రంతేరు, కొండపడమటిసీమలోని మేడికొండూరు, డోంకిపఱ్ఱు, అనుగ్రామములను దానముచేసెను. బుద్ధదేవుని దీపారాధానమునకై నేతికొఱకు గొఱ్ఱె

లను గొల్లబోయులకు దానము చేసెను. ఇతని యుంపుడుకత్తె లగు సూరమదేవియును, ప్రోలమదేవియును గూడ బుద్ధుని దీపారాధనమునకై నేతికొఱకు బోయులకు గొఱ్ఱెలను దానము చేసిరి. కోటకేతరాజు శైవుఁడైయుండియు బుద్ధోపాసనముచేయు ప్రియురాండ్ర ప్రీతికై పైదానములను జేసియుండును.

కేతరాజుయొక్క బ్రాహ్మణాగ్రహారములు.

తనతల్లి సబ్బమదేవికిఁ బుణ్యముగా సబ్బాంబికాపుర మనిపేరు పెట్టి గొండనాతవాడిలోని కాకొల్లుగ్రామమును; తనతండ్రి భీమరాజునకుఁ బుణ్యముగాను భీమవర మని పేరుపెట్టి గొండనాతవాడిలో జింజిపాడు, చల్లగర, తాడువాయి అనుగ్రామములను; తనజ్యేష్ఠసోదరుఁడు చోడరాజునకుఁ బుణ్యముగాను చోడవర మని పేరుపెట్ట గొండనాతవాడిలోని యమ్మలపూడిగ్రామమును; తనకుఁ బుణ్యముగాను జగమెచ్చుగండాపుర మని పేరుపెట్టి గొండనాతవాడిలో కుంటిమడ్డి, ఉప్పలపాడును, కొండపడమటిసీమలో సత్తెనపల్లి, చింతపల్లి, కేతపల్లి, ఎఱ్ఱగుంట గ్రామములను, నొడ్డికండ్రవాడిలో ఒంకదొనగ్రామమును, బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేసెను.

కోటబయ్యాల మహాదేవి.

నతవాటిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవమహారాజునకుఁ గొమార్తయైన బయ్యాలమహాదేవి పై కేతరాజునకుఁ బట్టమహిషి యని గనుపట్టుచున్నది. ఈమె క్రీ. శ. ౧౨౩౪వ సంవత్సరము వఱకు జీవించియున్నట్లు కనంబడుచున్నది. ఆసంవత్సరమున నీమె ధాన్యకటకములోని బుద్ధదేవునిదీపమునకై నేతినిసమకూర్చుటకై గొఱ్ఱెలను బోయులకు దానముచేసి యున్నది. ఈమె పుట్టినింటివారుకూడ చతుర్థకులస్థుల మని చెప్పికొనియున్నారు. ఈమె కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టువగు మేళాంబిక లేక మైలమ్మయొక్క కూఁతురు. ఈసంగతి మఱియొక తావున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

కోట బేతరాజు - కోట గణపాంబ.

మహామండలేశ్వరుఁడైన కోటకేతరాజునకు రుద్రరాజు జనించెను. ఈ కోటరుద్రరాజు కాలముననే కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి వెలనాటి భూపతులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనెను. ఈదండయాత్రకుఁ బూర్వముననే వెలనాటిపృథ్వీశనరేంద్రునకును, పాకనాటిదేశప్రభువును కాంచీపురచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగనుండిన మనుమసిద్ధిరాజుతండ్రియగు తిక్కనృపాలునకును, ఘోరమైన యుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమునందు పృథ్వీశనరేంద్రుని మస్తకము తునుమంబడియెను. తరువాత కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తి యీదేశముపై దండెత్తివచ్చి వెలనాటిప్రభువులను జయించి దేశమునంతయుఁ దనరాజ్యమునఁ జేర్చుకొనియెను. అప్పుడు మఱియొక యుపద్రవము తటస్థింపకుండ నీప్రాంతమునఁ దనరాజ్యము బలపడుటకై తనరెండవ కొమార్తయైన గణపాంబాదేవిని ధరణికోటరాజును మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజపుత్త్రుఁడునైన మహామండలేశ్వర బేతరాజున కిచ్చి వివాహము గావించెను. రుద్రరాజునకుఁ బిమ్మట బేతరాజు రాజ్యమును బాలించెను. ఇతఁడెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో తెలిసికొనుట కాధార మేమియును గానరాదు. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తి దండయాత్రలతోఁగూడ యుద్ధములు చేయుచుండి వయసుమీఱకమున్నే మరణముఁ జెందియుండవలయును. ఇతని మరణానంతరము కోటగణపాంబామహాదేవి చాలకాలము ధరణికోటయందుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈమె దానశాసనములు క్రీస్తుశకము ౧౨౭౪ గవ సంవత్సరములోఁ గనంబడుచుండుటచేత నీమె చాలకాలము బ్రదికియుండెనని చెప్పవచ్చును. తన యక్కగారైన రుద్రమహాదేవి పరిపాలనముతోఁగూడఁ దనపరిపాలనమును సాగించియుండవలయును. భర్తమరణానంతరము గణపాంబ ధర్మకార్యముల ననేకములను గావించెను. ఈమె తనభర్త స్వర్గస్థుఁడైనతరువాత ధాన్యకటకములోని యమరేశ్వరాలయముయొక్క గోపురమున సువర్ణకలశములను నిర్మించెను. ఈమె యొకశివాలయమును నిర్మించి

అందు తనభర్తపేరిట బేతేశ్వరనామముతో లింగప్రతిష్ఠ గావించెను. ఈబేతేశ్వరాలయగోపురమునందుఁగూడ సువర్ణకలశములను బెట్టించెను. ఈశివాలయము సంరక్షణముకొఱకు ధాన్యసమృద్ధమైన బెనదేవి యనుగ్రామము నొసంగి దానశాసనము వ్రాయించెను. ఇంతియగాక బ్రాహ్మణుల కనేకదానములను గావించెను. మఱియును దనతండ్రి గణపతిదేవచక్రవర్తిపేరిట గణపేశ్వరశివాలయమును నిర్మింపించి దానిసంరక్షణమునకుఁగాను చింతపాడనుగ్రామమును దానము చేసెను. ఈమె మహేశ్వరధ్యానము చేయుచుఁ దనయవసానకాలమును గడపెనని చెప్పఁబడినది.[1]

బుద్ధవర్మవంశము - కొండపడమటి బుద్ధరాజు.

ఇతఁడు కొండపడమటిసీమకు ప్రభువు. కనుక నితనికి గిరిపశ్చిమశాసనుఁ డనుబిరుదము గలదు. ఇతఁడు చోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగ నుండెను. వెలనాటి ప్రభువులకు ముఖ్యబంధువు. ఇతఁడు బుద్ధవర్మవంశములోనివాఁడ ననియు, చతుర్థాభిజనుండ ననియుఁ జెప్పుకొని యున్నవాఁడు. ఇతఁడు కొండవీటికిఁ బశ్చిమభాగమున నున్న సీమను బరిపాలనముఁ జేయుచు వెలనాటిరాజులతోడి బాంధవ్యమువలనఁ బ్రఖ్యాతి గాంచెను. వెలనాటిరాజుల యొక్క రాణులందఱు నీబుద్ధరాజువంశమున జనించినవారు. ఇతనియొక్క శాసనములు నరసారావుపేటతాలూకాలోని నాదెండ్లలోను, గుంటూరు తాలూకాలోని చేబ్రోలులోను గలవు. ఇతనిశాసనములలో దుర్జయకులాభరణుఁ డనియు, ఏలాదయసింహుఁ డనియు, అనియాంకభీముఁ డనియు బిరుదము లీతనికిఁ గలవని చెప్పఁబడియెను. బుద్ధవర్మవంశమున మండరాజును, అతనికి గండమరాజును, అతనికి (రెండవ)మండరాజును, అతనికిఁ గుండాంబికయందు మల్లిరాజు, బుద్ధరాజు, అంకమ, లేక అక్కమ్మయు జనించెను. వీరిలో రెండవవాఁడే మనబుద్ధరాజు. ఇతనిచెల్లెలయిన అక్కమ్మను వెలనాటి ప్రభువైన రాజేంద్రచోడునకిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈ రాజేంద్ర

1. Epigraphia Indica, No. 16, Yanamadala Inscription.

చోడుఁడే వేంగీదేశరాజప్రతినిధియై యాంధ్రదేశములోని వేంగీభాగమును బరిపాలించెను. గుంటూరుమండలములోని సిరిపురశాసనమున నితనింగూర్చి యీ క్రిందిపద్యము చెప్పఁబడినది.

"చం. ఇల వెలనాటిగొంకవసుధీశతనూభవుఁ డైనచోడభూ
తలపతి చోడపట్టము ముదంబున గట్టి భుజాబలంబునం
గొలని జయించి యందు రిపుకుంజరు భీముని జంపె నాంధ్రభూ
తలము పదాఱువేలు సతతస్థితి నేలె సురేంద్రలీలలన్."

ఈ రాజేంద్రచోడుని మఱఁదియైన కొండపడమటిబుద్ధరాజు ధనదుపురము (చందవోలు) లోని పాండేశ్వరదేవాలయమునకు నాదెండ్లలోని కొంతభూమిని దానము చేసెను. మొదటికులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతియు, మొదటిగొంకరాజుయొక్క సోదరుఁడునైన పండయరాజుచే నిర్మింపఁబడినది గావున నాయాలయమునకు పాండేశ్వరాలయ మని పేరు కలిగెను. ఈకొండపడమటిరాజులు నాదెండ్లలోని మూలస్థానేశ్వరదేవాలయమునకుఁ గావించిన దానములను గూర్చిన శాసనము లాదేవాలయమున ననేకములు గలవు. వీరివంశమున జనించిన జయాంబిక వెలనాటిప్రభు వైన మూఁడవకులోత్తుంగచోడగొంకరాజునకుఁ బట్టమహిషియై పృథ్వీశనరేంద్రునకుఁ దల్లియై పిఠాపురములోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమును నిర్మించి నవఖండవాడగ్రామమును దానముచేయుటయేగాక సింహాచలములోని నృసింహుని విగ్రహమునకు సువర్ణకవచమును సమర్పించెను.

నతవాటిసీమరాజులు.

హైదరాబాదు రాష్ట్రములోని మధిరెజిల్లా కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తుల పరిపాలనకాలమున నతవాటిసీమ యని వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. ఆకాలమున దీనికి మడపల్లెదుర్గము రాజధానిగ నుండెను.[1] ఇయ్యది చాళుక్యులకుఁ

1. మడపల్లె యనునది ఏలూరికి సమీపమున నున్న మాదేపల్లి యని యొకరు వ్రాసిరి కాని యది సరికాదు. మడపల్లె బెజవాడ హైదరాబాదు రైలుమార్గమున నున్న మధిరస్టేషనునకు సమీపమున నుండు మడపల్లె యనునదియే.

బూర్వము నేత్రపాటివిషయ మను పేరితోఁ బరఁగుచుండి తూర్పున నేలూరునకు సమీపముగా నున్న దెందులూరువఱకును విస్తరించి యుండెను. విష్ణుకుండినవంశజుం డయిన విక్రమేంద్రవర్మశాసనములలో నొకదానియం దీసీమ యుదాహరింపఁబడినది.[1] దుర్జయవంశజుల మనియు, చతుర్థాన్వయుల మని యుఁ జెప్పుకొనిన రాజులీ నతవాటిసీమను మొదటిప్రతాపరుద్రునికాలమునఁ బరిపాలించుచుండిరి. అప్పుడీమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు కాకతీయులకు బంధు వగు దుర్గరాజుకొడుకు బుద్ధరాజు. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున మహామండలేశ్వరుఁ డైన బుద్ధరాజుకుమారుఁడు రుద్రరాజు మడపల్లె రాజధానిగ నతవాటిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండెను.

బుద్ధరాజుకొడుకు రుద్రరాజు.

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజు కాకతిప్రోలరాజుయొక్క పుత్త్రులలో నొక్కఁడును, మొదటిప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడును, గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క తండ్రియు నగు మహాదేవరాజుయొక్క పుత్త్రిక యగు మేళమ్మాంబికను (మైలమ్మ) వివాహముఁ జేసికొనియె నని త్రిపురాంతకములోని మేళమాంబికశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది.[2] రుద్రరాజునకు మేళాంబికవలన నెనమండ్రుకుమారులును బయ్యలమహాదేవి యను కొమార్తెయుఁ గలిగినట్లుగా ధాన్యకటకములో నమరేశ్వరదేవాలయములోని బయ్యలమహాదేవియొక్క దానశాసనములో స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడినవి.[3] ఈమె బుద్ధదేవునికి దానముచేసిన ట్లిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. బయ్యలదేవి తండ్రియైన యీరుద్రదేవరాజు బుద్ధరాజునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడని త్రిపురాంతకశాసనములోఁ జెప్పఁబడినది. ఈ నతవాటిసీమరాజులు మొదట చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకు సామంతులుగానుండి తరువాత కాకతీయులతోడి సంబంధబాంధవ్యములచేత గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమున నాతనికి సామంతులైరి. బందరుజిల్లా

(1) ఆంధ్రులచరిత్ర భా. ౧. పే. 363.
(2) No. 204 of the Epigraphical Collection for 1905.
(3) No. 15. B. Two Pillar Inscriptions at Amaravaty,

లోని ఉయ్యాలపరగణాలోఁజేరిన ముదునూరు గ్రామములోని రామేశ్వర దేవాలయములో నున్న యొకశాసనములో నీక్రిందిశ్లోకమునందు కాకతీయ కుండాంబ యీరుద్రదేవరాజునకు భార్యయైనటులఁ గానంబడుచున్నది.

"శ్లో. బుద్ధారాధిపసూనురుద్రనృపతిః శ్రీనాథవాటీశ్వరో
యస్యాభూజ్జనకోస్య కాకతిమహాదేవక్షితీశాత్మజా
కుండాంబా జననీ ద్విషద్గజహరే శ్రీమాధవక్ష్మాపతే
ర్దేవీత్వం సముపేత్య సంప్రతి మహాదేవీప్రసూతే సుతాన్."

పై శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన మహాదేవియొక్క భర్తయైన మాధవనృపతికి శ్రీనాథవాటీశ్వరుఁడైన బుద్ధరాజుకొడుకు రుద్రరాజు తండ్రియనియు, కాకతిమహాదేవరాజుయొక్క కొమార్తయైన కుండాంబ తల్లియనియు, బోధపడుచున్నది. ఇతర శాసనప్రమాణమునుబట్టి రుద్రదేవరాజునకు వివాహము చేయఁబడిన మహాదేవరాజుకొమార్తపేరు మైలమ్మ యని మన మెఱింగి యున్నాము. కుండాంబకు మైలమ్మ యనునామాంతరము గలదేమో భావిపరిశోధనమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. కాకతికుండాంబశాసనమునుబట్టి శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజుయొక్క యేనమండ్రుకుమారులలో మాధవనృపతి యొక్కఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాకతీయరాజబంధువులైన యీమండలేశ్వరు లందఱును, పైవెలనాటి గణపతిదేవచక్రవర్తి దాడి వెడలినప్పుడు జరిగిన యుద్ధములలో భాగస్వాములై యుండి యాచక్రవర్తికి జయము సమకూర్చించినవారుగా నుందు రనుటకు సందియము లేదు.

తొమ్మిదవప్రకరణము.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౧౯౯ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వఱకు.)

శౌణదేశాధీశ్వరుం డయినజైత్రపాలుఁ డనుయాదవరాజునకును ఆంధ్రదేశాధీశ్వరుం డయినకాకతిమహాదేవరాజునకును జరిగిన మహాయుద్ధములో మహాదేవరాజు వీరమరణము నొందినవెనుక నతని కుమారుఁడైనగణపతిదేవుఁడు సింహాసనారూఢుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు మహాదేవరాజునకు బయ్యాంబికవలన జనియించినవాఁడు.[1] ఇతఁడు తన పెదతండ్రియైనప్రతాపరుద్రదేవునిచే స్థాపింపఁబడిన త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును నల్గడల విస్తరింపఁజేసి చక్రవర్తిపదమునువహించి సప్తమచక్రవర్తి యని యాంధ్రభూస్థలినంతట వేనోళ్లఁ గొనియాడఁబడుచుండెను. పైనిజెప్పిన యుద్ధములో నితఁడు శాత్రవులచేఁ జిక్కువడి విడిచిపెట్టఁబడిన తరువాత ఆయవమానమును భరింపఁజాలక అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములంగూర్చుకొని యాదేశముపై దాడివెడలి యాదవులతో యుద్ధముచేసి శౌణభూపతిని జయించి యతనివలన నమూల్యము లయిన రత్నరాసులను ధనమును బడసి నిజరాజధానికి మరలివచ్చెను. అప్పటినుండియు యాదవు లనేకపర్యాయము లాంధ్రదేశ మాక్రమించుకొనుటకై ప్రబలప్రయత్నములు చేయుచువచ్చిరిగాని తెలుంగువారు వారిని గోదావరీనదినిదాఁటి దిగువకు రానీక నిలిపిరి. పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్య మంతరించినవెనుక కర్ణాటకదేశమున కధిపతులైన భల్లాణరాజులు సయితము త్రిలింగ

---

1. పూర్వగ్రంథములలో గణపతి మొదటిప్రతాపరుద్రునికొడుకు కని వ్రాయఁబడెనుగాని యది సరికాదు. శాసనములలో గణపతి మహాదేవరాజు కొడుకని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియెను.

దేశమును వశపఱచుకొనవలయు నని భగీరథప్రయత్నములు గావించిరిగాని తెలుంగువారిపరాక్రమము ముందట నవియన్నియు భగ్నములై పోయినవి. గణపతిదేవుఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే మండలేశ్వరు లనేకులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న యాంధ్రదేశమునంతయు నేకచ్ఛత్రముక్రిందికిఁ దీసికొనిరావలయు నని నిశ్చయించి తదనుగుణముగా సమర్థు లయిన మంత్రులను సేనాధిపతులను నియమించుకొని వారలసాహాయ్యముతో విజయయాత్రలు ప్రారంభించి యొక్కొక్కమండలేశ్వరుని జయించి వశపఱచుకొని సామంతునిగఁ జేసికొనుచుండెను. గణపతిదేవుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞానముగలవాఁడు గావున నేపని ప్రారంభించినను ఆతనికి విజయమే సమకూఱుచుండెను. కృష్ణానదిమొదలుకొని కాంచీపురమువఱకుఁ గల తూర్పుతీరమునంతయుఁ గమ్మనాటిరెడ్లు, పాకనాటిరెడ్లు, రేనాటిరెడ్లు, చోడు లను పేరితోఁ బరిపాలనము సేయుచుఁ బేరికిమాత్రము కాంచీపురచోడచక్రవర్తులకు సామంతుల మని చెప్పుకొనుచు నైకమత్యములేక తమలోఁదాము పోరాడుచుండఁగా గణపతిదేవమహారాజు వారల నందఱను జయించి యేకసామ్రాజ్యమునకు లోఁబడినవారినిగఁజేసి దేశమున సద్ధర్మపరిపాలనము నెలకొల్పవలయు నని తన యావచ్ఛక్తిని వినియోగించి తుదకుఁ గృతార్థుఁడై శాశ్వతమైన కీర్తిని గడించెను.

వేంగిదేశములోని కల్లోలములు.

వెలనాటిభూపతులు పేరికిమాత్రము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకుఁ బ్రతినిధులై విక్రమసింహపుర మను నెల్లూరుమొదలుకొని యుత్తరమున సింహాచలపర్యంతమును గల వేంగిదేశమునంతయు ననేకమండలాధిపతుల సాహాయ్యముతో నిరంకుశముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁ బండ్రెండవశతాబ్దాంతమున గొప్పకలవరము జనించి చాళుక్యచోడచక్రవర్తుల యధికారమంతయు సంపూర్ణముగా క్షీణించుటయేగాక వెలనాటిరాజులలోఁ గడపటివాఁ డయిన పృథ్వీశ్వరునితోఁగూడ వెలనాటి సామ్రాజ్యలక్ష్మి కాకతీయులను శరణుచొచ్చెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున పృథ్వీశ్వరమహారాజునకును విక్రమ

సింహపురాధిపతి యైనతిక్కభూపాలునకును జరిగిన మహాఘోరయుద్ధములో పృథ్వీశ్వరరాజు వీరమరణము నొందెను. అంతట పూర్వచాళుక్యుఁ డయిన బేతవిజయాదిత్యునివంశమున జనించిన మల్లపదేవుఁ డను నాతఁడు విష్ణువర్ధన నామముతో క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరమునఁ బీఠికాపురమునఁ (పిఠాపురమున) బట్టాభిషిక్తుఁడై పదిసంవత్సరములకాలము పరిపాలనము చేసెను. ఇతనికి మల్లపదేవచక్రవర్తి యను బిరుదనామము గలదు.

తెలుఁగునాయకులు, లేక తెలఁగాలు

ఆకాలమున నిప్పటి కృష్ణామండలములోని యేలూరు, కొల్లేరుకోట, లేక, ఆసవీడు, గణపవరము, ముఖ్యపట్టణములుగ నుండి తెలుంగునాయకులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఏలూరునకు కోలనుపుర మనియు, సారసిపుర మనియు, కమలాకరపుర మనియుఁ బేరులున్నట్లుగాఁ దెలుంగునాయకుల శాసనములం గనుపట్టుచున్నది. వీరు చాళుక్యుల కాలమునను కాకతీయులకాలమునను సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి కమ్మసేనానాయకులవలెనే ప్రసిద్ధిగాంచి యుండిరి. గణపవరమునకు పద్మినీపుర మను నామ మున్నట్లు గణపవరములోని సువర్ణేశ్వరస్వామి వారిదేవాలయములోని యొకశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇక్కడ నొకగొప్పకోట యుండెను. ఇయ్యది కొంతకాలము కోనసీమరాజు లయిన రాచవారివశమునను, మఱికొంతకాలము కొలనురాజు లయిన తెలఁగాలవశమునను ఉండెను. ఈప్రాంతదేశ మంతయుఁ గొలనుపురాధిపతు లయిన తెలుఁగునాయకులచేతనే పరిపాలింపఁబడుచుండె ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. పైఁజెప్పిన కోట లన్నియును తెలుఁగునాయకులచేతనే కట్టఁబడినవి. వీరికిని వేంగిరాజప్రతినిధు లయిన వెలనాటి కమ్మవారికిని యుద్ధము లనేకములు జరిగినవి. తుదకు తెలుఁగునాయకులు వెలనాటిప్రభువులకు లోఁబడిన సామంతమండలాధిపతులుగనే యుండుచు వచ్చిరి. "భీమనాయకుఁడు, కాటయనాయకుఁడు" అను పేరులుగల తెలుఁగునాయకు లనేకులు పండ్రెండవశతా

బ్దమునందుఁ గృష్ణాగోదావరీ నదులకు నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిరి. కాకతిగణపతిదేవుని రాజ్యారంభకాలమున శ్రీమన్మహామండలిక కేశవదేవరాజు, వానిపుత్త్రుఁడు సామినాయకుఁడును, ఏలూరు (కొలనుపురము) రాజధానిగ నీమండలమును బరిపాలనము సేయుచుండిరి. కేశవనాయకుఁడును వానికుమారుఁడును, వెలనాటిప్రభువుల యధికారము క్షీణించుకాలమున స్వతంత్రులుగఁ బరిపాలనము చేసిరి. కేశవనాయకుని దానశాసనము లనేకములు కొలను (ఏలూరు) పురమునఁ గానంబడుచున్నవి. క్రీ. శ. ౧౨౨౪ దవ సంవత్సరమునాఁటికి నీమండలమంతయును కాకతీయగణపతిదేవచక్రవర్తిచే జయింపఁబడెను. తెలుఁగునాటిరెడ్లకు తెలఁగాలని పేరు గలిగినది. చాళుక్యులు తెలుఁగుదేశముపై దండెత్తివచ్చి జయించినప్పుడు వారితోవచ్చిన సేనలు సేనాధిపతులు మొదట కమ్మనాటిలో వసించుచుండి తరువాత నితరస్థలములకుఁబోవఁ బ్రజలు క్రొత్తవారికిని బ్రాఁతవారికిని భేదము దెలియుటకై కమ్మనాటినాయకులను కమ్మవారనియు, అదివఱకే తెలుఁగుదేశమున నున్న తెలుఁగునాయకులను తెలఁగా లనియు వ్యవహరింపసాగిరి. నాఁటినుండియుఁ గమ్మవారును, తెలఁగాలును వేర్వేఱుతెగవారుగా నుండుట తటస్థమైనది. కాని క్రీస్తుశతాబ్దారంభమున నాంధ్రసామ్రాజ్యవిజృంభణకాలమున వీరును వారు నొక్కరుగనే యుండిరి.

ఈ మాండలికకేశవరాజునకును వానికుమారునకును, అనంతప్రెగ్గడయు, వానికుమారుఁడుమల్లాప్రెగ్గడయు మంత్రులుగా నుండిరి. ఈ మల్లాప్రెగ్గడ సుప్రసిద్ధుఁడగుటచేత నతనిసంతతివారికి మల్లాప్రెగడవారని యింటిపేరు కలిగినది.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించుట.

కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౨౪దవ సంవత్సరమునాఁటికి వెలనాటిదేశమును సంపూర్ణముగా జయించెను. నతవాటిసీమరాజులు ధరణికోటరాజులు, క్రొన్నతవాటిరాజులు, గుడిమెట్టరాజులును, తల్లివంకచుట్టాలు,

తండ్రివంకచుట్టాలు, వియ్యాలవారు నగుటచేత గణపతిదేవమహారాజు వారల సాయముతో వెలనాటి నవలీలగా జయింపఁ గలిగెను. వెలనాటిని జయించుటతోమాత్రము తృప్తినొందక వెలనాటిసైన్యాధిపతులతో బాంధవ్యమును నెఱపి యాభాగమునఁ దనపాలనము దృఢముగ నాటుకొనునట్లు గావించెను. ఇతఁడు వెలనాటికి రాజధానియైన ధనదుపురమునందలి యైశ్వర్యమునంతను జూఱఁగొని యేకశిలానగరమునకుఁ జేర్చుటయేగాక ప్రఖ్యాతిగాంచిన వీరపురుషులకెల్లరకు నుద్యోగము లొసంగి యాదరించెను. శాత్రవులకుఁ దక్క మఱియెవ్వరికి నొత్తుడుకలుగనీయనందున నీతనిపరిపాలనము వెలనాటిప్రజల కనుకూలముగ నుండెను. వెలనాటిని జయించిన స్వల్పకాలములోనే యాభాగమునందంతట శాంతిని నెలకొల్పి మఱియెన్నఁటికిని దిరుగఁబడకుండునట్లు చక్కని యేర్పాటులను గావించెను.

గజసాహిణి జయపనాయకుని సంబంధము.

అయ్యవంశమున జనించిన భీమయ్య యనుకమ్మనాయకుఁ డొకఁడు వెలనాటిలోని క్రొయ్యూరునందు నివసించి యుండెను. ఆభీమనాయకునకు రాజాంబికవలన జల్లయ, నారయ, సూరయ, అను మువ్వురుపుత్త్రులు జనించి వెలనాటిచోడమహారాజుకొలువున నుద్యోగములను వహించి యుండిరి. వారిలో జల్లయ యొకానొక కన్నరదేవుని యుద్ధములో జయించినందున సేనాధిపత్యమును బడసెను. రెండవవాఁ డయిన నాగపనాయకుఁడు (నారాయణ) చోడరాజుయొక్క ప్రేరణముచేతఁ గృష్ణానది సాగరగామి యగుచోట నేర్పడియున్న ద్వీపము నిర్జనభూమియై యుండ నందొక కోటను గట్టి ప్రాకారములు, రాజమందిరములు, విశాలభవనములు, మిద్దెలు, మేడలు నిర్మించి, పేటలను వేయించి, యొక మహాపట్టణముగఁ జేసి, తనప్రభువుపేర చోడసముద్ర మను నొక తటాకమును ద్రవ్వించి, చోడేశ్వరాలయమును నిర్మింపించి, జననివాసయోగ్యమైనపుణ్యభూమిగఁ జేసి ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. మఱియు నచ్చోట నొకవిష్ణ్వాలయమును, కరాళభైరవాలయమును నిర్మింపిం

చెను. వడ్లమూరుగ్రామమున భీమేశ్వరాలయము నిర్మింపించి భీమసముద్రమను తటాకమును త్రవ్వించెను. ఇతని ధైర్యసాహసపరాక్రమములను మెచ్చుకొని చోడమహారాజు తలగడదీవి మొదలగు గ్రామముల కాధిపత్యము నొసంగుటయే గాక యితని సామర్థ్య మెఱింగినవాఁ డగుటచేతఁ దనకు సైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొనియెను. ఈసైన్యాధ్యక్షుఁ డయిన నారపనాయకునకు చోడినాయకుఁడు, భీమనాయకుఁడు, పిన్నచోడినాయకుఁడు, బ్రహ్మనాయకుఁడు నను నలువురుపుత్త్రులు జనించి వెలనాటిచోడరాజునకు సేనాధిపతులై చతుస్సముద్రములవఱకుండి దేశమును శత్రుబాధనుండి సంరక్షించుచుండిరి. వీరిలో మూఁడవవాఁ డయిన పిన్నచోడునకు దామాంబ (దామమ్మ) వలన నారాంబ (నారమ్మ), పేరమాంబ (పేరమ్మ) యను కూఁతులును; పృథ్వినాయఁడు, జాయపనాయఁడు, నారపనాయఁడు (నారాయణుఁడు), నను పుత్త్రులును జనించిరి. అంతఁ గొంతకాలమునకు గణపతిదేవమహారాజు సేవణ కర్ణాట లాట కళింగ చోళ నగరాధిపులను జయించి వెలనాటిపై దండెత్తివచ్చి వెలనాటిని జయించి యాప్రసిద్ధమైన ద్వీపముతోఁగూడ నాక్రమించుకొనియెను. వెలనాటిలో దొరకిన దృఢకాయులను, ఏనుఁగులను, గుఱ్ఱములను నానావిధము లయిన రత్నములను ధనకనకవస్తువాహనాదులను జూఱఁగొనియెను. ఇంతియగాక పిన్నచోడుని కూతులయిన నారాంబను పేరమాంబను బెండ్లియాడి యాసుందరీమణుల ద్వితీయసోదరుఁ డైనజాయపనాయకుని బుద్ధివిశేషమును, ధైర్యసాహసములును, పౌరుషపరాక్రమములును, గుణసంపదయును తన్ను నాకర్షింపఁగా సంతోషించి తన గజసైన్యమున కధిపుని గావించి బిరుదముల నొసంగి యున్నతమైన పదవికిఁ గొనివచ్చెను. అందువలన జాయపనాయకుని యెదుట శత్రువులు తలయెత్తి చూచుటకు భయపడుచుండిరి. గణపతిదేవచక్రవర్తి బాహుదర్పముచేత నే గాక, రాజనీతివేత్తయైన ప్రతిభాశాలియునై యుండినందువలన, రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి చక్రవర్తియగుట తటస్థించెను. జాయపనాయకుఁడు శాత్రవులను నిర్జించుటచేత వైరిగోధూమ ఘరట్ట మనుబిరుదమును పొంది విఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు

గణపతిదేవుని పేరిట గణపతీశ్వరాలయమును గట్టించి దానికి ననేకగ్రామములను దానము చేసెను. ఈదానశాసనము శా. శ. ౧౧౫౩ ఖరసంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయాదినమున వ్రాయఁబడినది. ఈ శివాలయముపోషణమునకై పడవయొక్కంటికి నొక్కపణము పన్నుగఁ గైకొనుటకు నియమింపఁబడియెను.[1] మఱియు నితఁడు శా. శ. ౧౧౫౭వ సంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయా శనివారమునాఁడు తామ్రపురము (చేఁబ్రోలు) లో తన తండ్రి పేరిట చోడేశ్వరలింగమును ప్రతిష్ఠాపించి యాశివాలయమున కెదుట దేవదాసీలు నివసించుటకై రెండేసియంతరువులుగల రెండువరుసలయిండ్లనుగట్టించి దేవుని యంగరంగభోగములకై మొంతపూరు (చేఁబ్రోలునకు ౬ మైళ్లదూరమున నున్న మోదుకూరు) గ్రామమును దానముచేసెను.[2]

విశ్వేశ్వరశివదేశికులు.

వేదవేదాంతార్థము లెఱింగిన జ్ఞానసంపన్నుఁ డని ఖ్యాతిఁగాంచిన యీశివయోగి శైవగురుపరంపరలోనివాఁడు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తికి గురువును మహాప్రధానియు నై రాజకీయార్థికసాంఘికవిషయంబులఁ దగునాలోచనములం జెప్పుచు రాజ్యతంత్రమును నడపించుచు నా చక్రవర్తి యౌన్నత్యమున కంతకుఁ గారణభూతుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రదేశములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన శ్రీగోసఁగి, శ్రీశైలము, శ్రీపుష్పగిరి మొదలగు శైవమఠముల కెల్ల నధికారిగ నుండి శ్రీకాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తిచే శైవమతము నాంధ్రదేశమున వ్యాపింపఁజేసిన గురుమల్లికార్జునపండితారాధ్యులవారి తరువాత నితఁడు సుప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. సోమదేవరాజీయాదిగ్రంథములలో గణపతిదేవుని సచివాగ్రణి యని పేరెన్నిక గాంచిన శివదేవయ్య యను నాతఁడీ విశ్వేశ్వరశివదేశికులే యని చెప్పవచ్చును. ఇతఁడు గానియెడల నితనివలెఁ బ్రసిద్ధిగాంచినట్టి యితనికుమారుఁ డగు పరిపూర్ణశివమహామునియై యుండ

1 Epigraphia Indica Vol. III. P. 82 ff; No. 15, Ganapeswaram Inscription of the time of Ganapati.

2. Ibid No. 5, Chebrolu Inscription of Jaya.

వలయును గాని, యన్యులుమాత్రము గారు. విశ్వేశ్వరశివదేశికులే శివదేవయ్య యని నాయభిప్రాయము. వీర లిరువుర దానశాసనములు భట్టిప్రోలు త్రిపురాంతకము మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తిని జూడవచ్చిన తిక్కనసోమయాజి,

"గీ. వసుమతీనాథ యీతఁ డీశ్వరుఁడు గాని
మనుజమాత్రుండు గాఁడు పల్మాఱు నితని
యనుమతంబున నీవు రాజ్యంబు నెమ్మి నేలు"

మనిచెప్పి కొనియాడిన దీవిశ్వేశ్వరశివదేశికుల నే నై యుండవలయును గాని యట్టివారు మఱియొక రాయాస్థానమునం గనుపట్టరు.

కాటచమూపతి - భాండసేనాధిపతి

వీర లిరువురును గణపతిదేవచక్రవర్తి సేనాధిపతులు. కాటచమూపతి కొడుకు భాండసేనాధిపతి. భాండసేనను జయించినవాఁ డగుటచేత నీకడపటి వానికి భాండసేనాధిపతి యని బిరుదు కలిగెను. ఈసేనాధిపతు లిరువురు నుత్తరదేశము నేలు రాజులతో గణపతిదేవుని పక్షముననుండి యుద్ధము చేయుచు మన్నన గాంచుచుండిరి. వీరి నివాసస్థలము నిర్మల యను పట్టణము. చతుర్థవంశమున దుర్జయుఁడు జనించెను. అతనివంశమున మల్లాలనాథుఁడు పుట్టి పెద్దముట్టిగండఁ డనువీరుని నతనిబంధువర్గమును నాశనము గావించెను. మల్లాలనాథునికొడుకు సబ్బిసేనాధిపతి. ఇతఁడును శత్రురాజుల నిర్జించెను. ఇతనికి అచ్చమ యనుభార్యయందుఁ గాటచమూపతి జనియించెను. ఈకాటచమూపతి మొట్టమొదట కాకతిరుద్రదేవరాజుకడను, అటు పిమ్మట గణపతిదేవచక్రవర్తికడను సేనాధిపతిగ నుండి బొల్లమాంబవలన పోతనాయఁడు, భాండసేనాధిపతి, అను నిరువురుకొమారులను గాంచెను. కాటచమూపతి శా. శ. ౧౧౬౨ శార్వరిసంవత్సర ఫాల్గునశుద్ధ ౧౧ స్థిరవారము నాఁడు కొండిపర్తి యను గ్రామమునందు త్రిమూర్తులను నొకటఁ బ్రతిష్ఠ గావించి దేవాలయమును గట్టించి బెల్లముచెఱువుగ్రామమును దేవుని కైంకర్యములకై

దానము చేసెను. భాండసేనాధిపతి భాండసేనను జయించినపిమ్మట కొండిపర్తికి భాండసముద్ర మనిపేరు పెట్టి భాండసముద్ర మను నొకతటాకమును ద్రవ్వించి భాండేశ్వరలింగమును బ్రతిష్ఠ గావించి యున్నతమైన దేవాలయమును బ్రాకారములను నిర్మింపించి సువర్ణకలశములను బెట్టించి యాదేవుని కైంకర్యమునకై అనకర్తియను గ్రామము నొసంగెను. వీరును దుర్జయ వంశజుల మని చెప్పుకొన్నవారు గావునఁ గమ్మనాటిరెడ్లలోనివా రే యని చెప్పవచ్చును.

చాగిపోతరాజు - గుడిమెట్టరాజులు.

చాగివారు కాకతీయచక్రవర్తులకాలమున గుడిమెట్లరాజధానిగ నందిగామసీమను బరిపాలనముచేసిన సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండిరి. చాగివారిలో వేఱొక కుటుంబమువారు పల్నాడు పరిపాలించుచుండి రని పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ జదివియున్నాము. పల్నాటిచాగివారు హైహయవంశజుల మయిన క్షత్త్రియుల మని చెప్పుకొనియుండుట మన మెఱుంగుదుము. గుడిమెట్లచాగివారు దుర్జయవంశజుల మనియు, మనుకులసంభవుల మనియుఁ, జెప్పుకొని యున్నారు. దుర్జయవంశజు లయిన రాజు లనేకులు విష్ణుపాదోద్భవులమైన చతుర్థాన్వయుల మని బాహాటముగాఁ జెప్పుకొనియున్నారు. అదియును గాక వీరలు కాకతీయ రాజబంధువులుగఁ గనుపట్టుచున్నారు. వీరిశాసనములం దెచ్చటను కాకతీయులకు సామంతుల మని చెప్పికొని యుండలేదు. గుడిమెట్టచాగివారిలోఁ గొందఱు మనుకులసంభూతుల మని చెప్పుకొనియుండుటచేత వారిసంతతివారు తమది సూర్యవంశమనియు, వసిష్ఠ గోత్రమనియుఁ జెప్పుకొన నారంభించిరి. గణపతిదేవరాయలకాలమునం దుండిన చాగిపోతరాజు గోదావరిమండలములోని పెద్దాపురసంస్థానపు లయిన వత్సవాయవారికి మూలపురుషుఁ డని యేనుఁగులక్ష్మణకవిప్రణీత మైన రామవిలాస మనుప్రబంధమున వర్ణింపఁబడి యున్నది.

"గీ. సహ్యజాతీరమునకు భూషణ మనంగ
సిరులు కిరవగు గుడిమెట్టపురము దనప

రాజధానిగ సత్కీర్తిభోజరాజా
సాగిపోతక్షమాభర్త జగతి యేలె."

ఈ సాగివంశపురాజులయొక్క శాసనములు కృష్ణామండలములో నందిగామ సీమలో నున్న గుడిమెట్ట, ముక్త్యాల, అనుమంచిపల్లె, పెనుగంచిప్రోలు, నవాబుపేట, మొదలగు ప్రదేశములందును బెజవాడలోను గానంబడుచున్నవి. నందిగామ తాలూకాలోని ముక్త్యాలగ్రామములో నున్న చెన్నకేశవస్వామి దేవాలయముయొక్క తూర్పుప్రాకారమునకు సామీప్యమునఁ బాఁతియున్న నాగులబండ అను స్తంభముమీఁద వ్రాయఁబడిన శాసనములో విష్ణువునాభి నుండి బ్రహ్మ జనించెననియు, వానినుండి దుర్జయుఁడు పుట్టెననియు, అతని వంశమున ముప్పరాజు జనించెననియు, అతనివంశమున గోంకదోరపరాజును, అతనికి పోతరాజును, ఆపోతరాజునకు రాజాంబికయందు త్యాగరాజు (చాగి రాజును), ఆతనికి దోరపరాజును, అతనికి చాగిపోతరాజును జనించి గని చెప్పఁబడినది. గుడిమెట్టలోని యొకశాసనములో చాగిదోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు పోతరాజు జనించెననియు, అతనికి రాజాంబిక యను పతివ్రతయైనభార్య కలదనియు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఏనుఁగులక్ష్మణకవిప్రణీత మైన రామవిలాసములో సూర్యాన్వయమున సాగిపోతరాజు జనించెననియు, అతనికి నరసింహరాజును, అతనికిపోతరాజును, మాచరాజును, వారిలో మాచ నృపతికి ఎఱపోతరాజును, అతనికి తెలుఁగురాజు, రామరాజు ననువారును బుట్టిరనియు, జెప్పఁబడి యున్నది. పైనిజెప్పినవారిలో నరసింహభూపతి కుమారుఁడైన పోతరాజును లక్ష్మణకవి తనగ్రంథమునం దీవిధముగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"మ. స్థిరభక్తిన్ గుడిమెట్టలోపలఁ బ్రతిష్ఠించె న్నృపాసింధుబం
ధురసౌధంబున విశ్వనాథుఁ బరమాత్మున్ రాజనారాయణున్
సుఃవంద్యున్ బెజవాడయందు నిలిపెన్ సుశ్లోకధర్మైకత
త్పరశీలుం డగుపుణ్యపోతనృపుఁ డేతన్మాత్రుఁడే యెన్నఁగన్."

గుడిమెట్టశాసనములో దోరపరాజునకు చిమ్మాంబికయందు జనించిన పోతరాజు పరిపాలనమును వర్ణించుచో,

"శ్రీకృష్ణవేణ్యాస్తటభూమిభాగే
శ్రీపోతభూపో గుడిమెట్టనామ్ని
విశ్వేశ్వరాఖ్యం శివమాదిదేవం
సంస్థాపయామాస పురే స్వకీయే."

అని గుడిమెట్టలో విశ్వేశ్వరస్వామిని బ్రతిష్ఠాపనముఁజేసె నని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రామవిలాసములోని నరసింహుని పోతరాజును, ఈదోరప రాజు పోతరాజును నొక్కఁడే యని చెప్పఁదగును.

అట్లయినయెడల దోరపరాజునకు నరసింహరా జను నామాంతరము గల దని యూహింపవలయును. ఇంతియ గాక బెజవాడ కనకదుర్గాంబయొక్క యాలయములో శ్రీనరసింహవర్ధనచాగిపోతరాజు పేరిటి శాసన మొకటిగలదు. అయ్యది నరసింహునికుమారుఁడైన చాగిపోతరాజుశాసన మని తెలుపు చున్నది. కాఁబట్టి ప్రస్తుతము దోరపరాజునకు నరసింహరా జను నామాంత రము కలదని విశ్వసింతము. ఈ పోతరాజు త్రిపురాంతక కాశ్మీరమల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడనారాయణ స్థానంబులఁ గనకకలశంబులను బెట్టించి సింహ గిరియందు నరసింహునకు సాగిపోతసముద్రం బను చెఱువుగట్టించి శ్రీపర్వతం బున (శ్రీశైలమున) మల్లికార్జునదేవునిముందట నందికేశ్వరునిం బ్రతిష్ఠించి దేవ భోగంబులకై కంభముపాడు, ముచ్చింతలు, బూదవాడ మొదలగు గ్రామ ముల నిచ్చి, బ్రాహ్మణోపభోగంబులుగా ననేకాగ్రహారంబు లొసంగె నని బెజవాడశాసనమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈశాసనము కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి సింహాసన మధిష్ఠించిన క్రీ. శ. ౧౧౯౯ దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁ బడినది. ఈ కుటుంబములోనివాఁ డగుచాగిమనుమగణపతిదేవునిశాసనములు గూడ పెక్కులు నందిగామసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అతఁడును, చాగి రాజును కాకతిగణపతిదేవునకు సమకాలికులు. వీరు నతవాటిసీమలో నధికార ములను వహించియుండిరి. వీరును నతవాటిసీమను బరిపాలనముచేసిన బుద్ధ

రాజు, రుద్రరాజు, మాధవరాజు మొదలగువారును నొక్కరు దరులోని వారుగాఁ గనుపట్టెదరు.

ఈసాగివంశపురాజులచరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకు మఱి కొంతకాలము పట్టును. ప్రస్తుతము దొరకిన సాధనము లసమగ్రములుగ నున్నవి.

వేములవాడ భీమకవి

సాగిపోతరాజుగారు గుడిమెట్టలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁగా వేములవాడభీమకవి విషమాక్షరప్రయోగముచేసి యిట్టి పద్యము చెప్పఁగా నతఁడు మృతినొందె నని యొకకథ చెప్పుదురు. సాగిపోతరాజు త్యాగశీలుఁ డని విని భీమకవి గుడిమెట్టకుఁ బోయినప్పుడు పోతరాజు జాతనిగుఱ్ఱమును గట్టి పెట్టించి వికువనందున, ఈక్రింది పద్యముచే శపించెనని చెప్పుదురు.

"చ. హయము మది సీత, పోతవసుధాధిపుఁ డారయ రావణుండు, ని
శ్చయముగ నేను రాఘవుఁడ, సహ్యజ వారిధి, మారుఁ డంజనా
ప్రియతనయుండు, లచ్చన విభీషణుఁ, డాగుడిమెట్ట లంక, నా
జయమును బోతరక్కసునిచావును నేఁడవ నాఁడు చూడుఁడీ.''

ఇది యథార్థమైనను గాకపోయినను భీమకవి యాకాలమున నున్నవాఁ డని చెప్పవచ్చును. ఈమహాకవినిగూర్చి విశ్వసింప నర్హములుగాని కథ లనేకములు కల్పింపఁబడి దేశమునందంతటఁ జెప్పుకొనఁబడుచున్నవి. ఇతఁడు నృసింహ పురాణమును రచించె నని శ్రీమానవల్లిరామకృష్ణయ్యగారు వ్రాయుచు నీక్రింది పద్యము నృసింహపురాణములోని దని కుమార సంభవ కావ్య పీఠికలో నుదాహరించి యున్నారు.

"ఉ. వాండిమి నల్లసిద్ధిజనవల్లభుఁ డోర్చినరాజు భీముఁ డై
యాంధ్రను గాన కుండ వృషభాంకము పెట్టికొనంగఁ జూచితో
కొండెదె యేమి నీ తనుచు సెచ్చెలు లెల్ల హసింప నంతలో
మూండవకంటితోడిదొర మూర్తి వహించిన ప్రేమ్కి రంగనల్."

ఈపద్యమునందు నల్లసిద్ధిరాజుపేరు గనంబడుటచేత భీమకవికాలము కొంచెమించుమించుగా నిర్ధారిత మగుచున్నది. ఈ నల్లసిద్ధిరాజు పండ్రెండవ శతాబ్దమునంతమున నసఁగాఁ బైఁజెప్పఁబడిన సాగిపోతరాజుకాలమునఁ గడప మండలములోని వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగఁ బొత్తపినాడు మొదలగు దేశములను బాలించెను. కవిజనాశ్రయము రచించినది గోకర్ణనృపాలుఁడుగాని యితఁడు గాఁడు. భీమకవి నివాసస్థలము గోదావరి మండలములో గోదావరీ తీరమున నున్న వేములవాఁడ యను పుణ్యక్షేత్రము.

గోపరాజు రామప్రధాని

ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క బ్రాహ్మణమంత్రులలో సుప్రసిద్ధుఁడు. గణపతిదేవునికాలమువఱకును విశ్వబ్రాహ్మణుల మని చెప్పుకొను కంసాలులును, శూద్రులును మాత్రమే గ్రామకరణములుగా నుండుచు వచ్చిరి. గణపతిచక్రవర్తి బ్రాహ్మణులయం దభిమానము గలిగియుండుటచేత నాయుద్యోగము లన్నియు నియోగిబ్రాహ్మణుల కిప్పింపవలసినదిగాఁ దన మంత్రులలో నొక్కఁడయిన యీగోపరాజు రామప్రధానిని నియమించె నని చెప్పుదురు. అప్పు డాతఁడు చక్రవర్తి యాజ్ఞాపత్రికాసము నియోగిబ్రాహ్మణులకు మిరాసీల నేర్పఱిచి తెలుగురాజ్యమునం దంతట నియోగిబ్రాహ్మణులనే కరణములుగా నియోగించె నని ప్రతిగ్రామముయొక్క స్థానికచరిత్రమునందును వ్రాయబడియున్నదిగాని యీమంత్రిపేరు దెలుపునట్టి గణపతిదేవుని నాఁటిశాసన మొక్కటియైనను గానరాదు. ఇతని ప్రసిద్ధి యాంధ్రదేశమునందంతట వ్యాపించి యున్నదనుట వాస్తవము. ప్రమాణసహితములైన విషయముల నెత్తి వ్రాయుటకన్న భావిపరిశోధనమున నీతని చరిత్రము దెలియునంతవఱకు సంక్షేపించి యున్నకుండుటయే యుక్తముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

గంగయసాహిణి.

ఈగంగయసాహిణి గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క మహాప్రధానులలో నొక్కఁడు. ఇతఁడు హైదరాబాదురాజ్యములో నల్లగొండజిల్లాలోని పాను

గల్లు మొదలుకొని మార్జవాడివఱకును గల తెలుఁగుదేశమునంతను బ్రతినిధిపరిపాలకుఁడై పరిపాలించెను. కడపమండలములోని పులివెందలతాలూకాలోని మోపూరు మొదలుకొని మైసూరురాజ్యములో చింతామణితాలూకాలోని మిండిగల్లువఱకుఁ గల ప్రదేశమునకు (7000 గ్రామములు గలది) మార్జవాడి లేక మహారాజపది యను నామము గలదు. మార్జవాడికి కైవారముకోట యని యొక శాసనమున నున్నది. ఈనాటికి వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగ నుండెను. కాఁబట్టి రాజప్రతినిధిగ నుండిన గంగయసాహిణి కడప, కందనోలు, అనంతపురము, బళ్లారి, నెల్లూరు, గుంటూరు మండలములకు సర్వాధికారియై పరిపాలించె నని యనేకశాసనములంబట్టి నిర్ధారిత మగుచున్నది.

గంగయసాహిణి కాయస్థుఁడు.

మహారాజప్రతినిధియైన యీగంగయసాహిణి కాయస్థకులస్థుఁ డని కడప మండలములోని పుష్పగిరిలో నున్న యొక శాసనములో వ్రాయఁబడిన యీక్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

" గో గండపెండేరక నామధేయః
కాయస్థవంశోద్భవకర్ణధారః
శ్రీగంగ సేనాపతి గస్య కాన్తా
కాన్తి ర్హిమాంశోరివ కౌబలాయః"

గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము.

గంగయసాహిణికిని మనుమసిద్ధి రాజునకును వైరము గల దని తిక్కన సోమయాజి విరచితమైన నిర్వచనోత్తరరామాయణములో

"ఉ. రంగదుదారకీర్తి యగు రక్కసగంగని బెంజలంబుమై
భంగ మొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి నాఁచికొన్న రా
జ్యాంగములెల్ల నిచ్చి తన యాశ్రితవత్సల వృత్తి యేర్పడన్
గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁ బంచెఁ బరాక్రమోన్నతిన్"

అనుపద్యమువలన బోధపడుచున్నది.

"ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుఁడైన గంగయసాహిణి నొకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగము లెల్ల నాఁచికొని యెనో, ఎట్లాతఁ డాశ్రితుఁడై యితనిం బ్రార్థించెనో, ఎట్లీతఁ డాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడునట్లుగా నాఁచికొన్న రాజ్యాంగములెల్ల నిచ్చి పదము గైకొనఁబంచెనో, ఎంతమాత్రమును బోధపడకున్నది. " అని యీచరిత్రము యొక్క రెండవ ప్రకరణములో మనుమసిద్ధిరాజుంగూర్చిన ఘట్టమున వ్రాసియున్నాను. ఇటీవల స్థానిక చరిత్రములం బరిశోధింపఁగా గంగయసాహిణి యొక్క పూర్వవృత్తాంతము గొంతవఱకుఁ దెలియవచ్చినది. గంగయసాహిణి మొట్టమొదట గణపతిదేవ చక్రవర్తి కొలువులో లేఁడనియు మనుమసిద్ధిరాజు తండ్రియైన తిరుకాళచోడమహారాజునకు (తిక్కరాజు) అగ్రసేనాధిపతిగ నుండె ననియు, సిద్ధవటముసీమలోని యోగూరు స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పబడుచున్నది. ఇతఁడు మొదట తిక్కభూపాలునకు సేనాధిపతిగ నుండి యతని యనంతరమున కలుకడపురవరాధీశ్వరుం డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర త్రైలోక్యమల్ల భుజబల వీరనారాయణ రాయదేవమహారాయల సైన్యాధీశుఁడై మోదుకూరునందుండి ములికినాటిని బరిపాలనము సేయునపుడు తిక్కరాజు కొడుకయిన మనుమసిద్ధిరాజునకును గంగయసాహిణికిని, యుద్ధము జరిగి యుండవచ్చును. ఆయుద్ధమునందు గంగయసాహిణి నోడించి యతం డాశ్రయించుటచేతఁ దన యాశ్రితవత్సలవృత్తి యేర్పడినట్లుగా యథాస్థానమునకుం బంచె నని స్పష్ట మగుచున్నది. శా. శ. ౧౧౬౪ (క్రీ. శ. ౧౨౪౨) ప్లవంగసంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౧౩ బుధవారమునాఁడు గంగయదేవమహారాజునకు భృత్యుఁడైన జొత్తిరామినాయకుఁడు ములికినాటిసీమలోని సిద్ధవటమునకుఁ బశ్చిమమున రెండుపరువుల దూరమునఁ బినాకినీనదీ తీరంబున నున్న జ్యోతిగ్రామములోని సిద్ధనాథుని గుడిగోపురము కట్టించి యగ్రహారము నొసంగి శాసనము వ్రాయించెను. కాఁబట్టి క్రీ. శ. ౧౨౪౨వ సంవత్సరమునఁ గాని తరువాతఁగాని కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశమునకు దండెత్తివచ్చుట సంభవించియుండును.

గణపతి దక్షిణదేశముపై దండెత్తుట.

గణపతిచక్రవర్తి వెలనాటిరాజులను జయించిన తరువాత వెలనాటికి దక్షిణభాగమైయున్న కమ్మనాటిని బరిపాలించుచున్న చోడరాజులను గూడ జయించెను. కొట్యదొన (కొణిదెన) పురాధీశ్వరుండును, నన్నెచోడభూపాలుని, కుమారుండునైన త్రిభువనమల్లచోడభూపాలుని, వాని యాప్తవర్గములోని మఱికొందఱు చోడరాజులను జయించి సామంతులనుగాఁ జేసికొనియెను. అటుపిమ్మట కందుకూరుసీమలోనియద్దంకిపైదండయాత్ర వెడలి యాపట్టణమేలుచున్న సేవణదేశస్థుఁడైన మాధవరాజును జయించి యటనుండి ములికినాటిదేశముపై దండెత్తిపోయి ములికినాడు పొత్తపినాడు, రేనాడు, గండికోటసీమ మొదలగు ప్రదేశముల నెల్ల జయించి యటనుండి కాంచీపురమును ముట్టడించెను. ఈ దండయాత్రకుఁ గారణము పాండ్యులు మొదలగు దాక్షిణాత్యులు కాంచీపురమునుండి తెలుగుచోడులను దఱిమి యాపట్టణమాక్రమించుకొని యుండుటచేతఁ దెలుగుచోడులు గణపతి చక్రవర్తి సాహాయ్యము నపేక్షించి యుందురు. అట్లుగాక కేవలము ద్రవిడదేశ విజిగీషామనీషం దండెత్తిపోయి యుండవచ్చును. ఎట్లయిన నేమి? గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశముపై దండెత్తిపోయి కాంచీపురము వఱకును గల దేశమునంతయు జయించెను. ఆకాలమున గణపతిదేవ చక్రవర్తి గంగయదేవమహారాజును జయించి యతనినే తనకు సైన్యాధ్యక్షునిగాఁ జేసికొని నటులు గాన్పించుచున్నది.

గణపతి పాండ్యులను జయించుట.

మనుమసిద్ధితండ్రి యగు తిక్కరాజు కాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్యమాక్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధము చేసి వారలను దఱిమి మఱల చోడునిసింహాసనమునఁ గూరుచుండఁబెట్టి చోళస్థాపనాచార్యబిరుదమును వహించెనని తిక్కరాజుంగూర్చి వ్రాసిన ప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాఁడను. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు తమతొంటిపూనికను విడనాడక కాంచీపురము మొదలు

కొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాఱు దాడి వెడలివచ్చి నెల్లూరునకు దిగువ నున్న దేశమును గల్లోలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౪౯వ సంవత్సరమునఁ గాంచీపుర మాక్రమించుకొని యుండఁ గాకతి గణపతిదేవుఁడసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో నేతెంచి సుందరపాండ్యమహారాజును కాంచీపురమునుండి పాఱఁద్రోలి యాపురము స్వాధీనపఱచుకొనియెను.

సామంత భోజమంత్రి.

ఇచ్చటనే క్రీ. శ. ౧౨౪౯వ సంవత్సరమున గణపతిదేవచక్రవర్తి యాజ్ఞను శిరమున వహించి యాతనిసచివాగ్రణియు, సైన్యపాలుఁడును, చక్రధారియునై కాంచీపురపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన సామంతభోజుఁడు కాంచీపురములోని యేకామ్రేశ్వరునకు కాలత్తూరనియెడు గ్రామమును దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈసామంతభోజునియొక్క శాసనము మఱియొకటి కాళహస్తిలో మణికంఠేశ్వరుని గుడికి నెదుట నున్న ఱాతిపైని గనుపట్టుచున్నది. భోజమంత్రి కాశ్యపసగోత్ర జాతుఁడయిన దాచమంత్రికిని నారీరత్నమును సోమనాథునికి (శివునకు) భక్తురాలు నగువాచాంబకును కుమారుఁడని చెప్పంబడియుండుటచేత నితఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడుగా నూహింపదగియుండెను. ఇతఁడు కాళహస్తీశ్వరనగరమునఁ బ్రతిదినకైంకర్యాదులను జరుపునట్లు చేసె నని గ్రంథలిపిలో వ్రాయఁబడిన యాశాసనము దెలుపుచున్నది.[1]

పాండ్యులు మరల నెల్లూరు నాక్రమించుట.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రను ముగించి

1. The Indian Antiquary, Ekamranatha inscription of Ganapati. Vol. XXI p. 197.; No. 15 Ganapeswaram Inscription of the Time of Ganapati.

స్వస్థలమైన యోరుఁగంటికిఁ చేరిన తరువాత జటవర్మ సుందరపాండ్యమహారాజు మఱుసటి వత్సరమున మరల దాడి వెడలి కాంచీపురమును, విక్రమసింహపురమును (నెల్లూరు) స్వాధీనపఱచుకొనియెను. ఇందులకుఁ గారణము విక్రమసింహపురాధిపత్యమునకై తెలుఁగు చోడరాజులు తమలోఁ దాము పోరాడి యొకపక్షమువారు పాండ్యుల సాహాయ్యమును గోరి యుందురు. క్రీ. శ. ౧౨౫౦ దవ సంవత్సరమున జటవర్మ సుందరపాండ్య మహారాజు మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువులయిన వీరులను పట్టాభిషిక్తులను గావించి విక్రమసింహపురములోని పళ్లికొండ పెరుమాళ్లదేవునకు సుందరపాండ్య సంధి యను భవమును గట్టించుటయే గాక యాదేవుని నిత్యకైంకర్యాదులకు మండనాటిలోని పూవడిగుండ గ్రామమునుండి వచ్చెడి సమస్తములయిన పన్నులను వినియోగించుటకై యాగ్రామమును కళింగరాజు (తెలుఁగురాజు) యొక్క ప్రేరణముచేత దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను.[1] అయినను గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతులతోడ్పాటుతో విజయగండ గోపాలదేవుఁడు మొదలగు తెలుఁగు చోడరాజులు పాండ్యుని వానిసైన్యములను నెల్లూరిమండలమునుండి పాఱఁద్రోలిరి.

గంగయ సాహిణి బాహత్తరి నియోగాధిపతి.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, పెనదాడి, పెడకల్లు, సకిలినాడు, ఏరువనాడు, పొత్తపినాడు మొదలగు సీమల నెల్ల జయించి గంగదేవ మహారాజును తనకు సైన్యాధ్యక్షునిఁగ నియమించి యాతఁడు తనకుఁ బ్రతినిధిగ నుండి పైసీమలను బరిపాలించునటు లనుజ్ఞ నొసంగెను. కాఁబట్టి యప్పటినుండియు గంగయ సర్వాధికారియై సైన్యాధ్యక్షుఁడై ప్రతినిధిపరిపాలకుఁడై మిగుల వాసి గాంచెను. గణపతిదేవచక్రవర్తికి లోఁబడిన సామంతరాజుల నెల్లరను శాసించి యదుపులోనుంచి ప్రఖ్యాతుఁ

1. Nellore Inscriptions, Part II. page 830, No. 16.

డైనందున గంగయసాహిణికి మాండలిక బ్రహ్మరాక్షసుఁ డనియు, రక్కసగంగ యనియుఁ బేరులు వచ్చెను. ఆకాలమునం దాంధ్రచక్రవర్తియైన గణపతిదేవుని రాష్ట్రంబున డెబ్బదిరెండు వినియోగంబులవారు గలరు. వారి కెల్లరకు నీతం డధిపతి గావున బాహత్తరి నియోగాధిపతి యని బిరుదమును వహించెను. అయ్యలరాజు నారాయణామాత్య విరచితమైన హంసవింశతి యను ప్రబంధమునందు:—

"గురు మహాప్రధాన సామంత సేనాపతి ద్వారపాల కావసరిక ఘటికా నిధారక గణక లేఖక పౌరాణిక పురోహిత జ్యోతిషిక కావ్యజవిద్వాంసక దేవతార్చక మాలాకారక పరిమళకారక చేష్టాధికార గజాధికారాశ్వాధికార భాండాగారాధికార ధాన్యాధికారాంగరక్షక సూతసూద బేతాళమత తాంబూలిక తాళవృంతక నరవాహన ఛాత్త్రిక దామరిక కళాంచిక శరశాలిక కీరమాలిక పాదుకాధార నర్తక గాయక వైణిక శాకునిక మాగధ వైతాళిక స్తుతిపాఠక పరిహాసక క్షౌరక రజక సౌచిక చర్మకారక ముద్రాధికార పురపాలక గజవైద్యాశ్వవైద్య పశువైద్య భేరీవాదక మురజవాదక కారక కుంభకారక చిత్రకారక వ్యావహారిక మృగయాది పక్షివాహక ఫణిహారి కోశాగారాధికార వైశ్యజనంబు" లాదిగా డెబ్బదిరెండు వినియోగంబుల వారిని పేర్కొని యున్నాఁడు.

గంగయ సాహిణి దానధర్మములు.

గంగయసాహిణి చేసిన దానధర్మములను గూర్చి శాసనము లనేకములు కడప కందనోలు మండలములలో ననేకములు గానవచ్చును. ఆకాలమునాటి ప్రభువులవలెనె దేవతా బ్రాహ్మణ భక్తిగలవాఁ డగుటచేత నితఁ డనేక శివాలయములకును బ్రాహ్మణులకును దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౭౭ (క్రీ. శ. ౧౨౫౫) రాక్షసనామసంవత్సర శ్రావణ శుద్ధ ౧౫ మంగళవారమునాఁడు చంద్రగ్రహణ పుణ్యకాలమున త్రిపురాంతకములోని త్రిపురాంతకేశ్వరునకు మోడివాడిగాడిలోని పూలచెరువు గ్రామ

మును ధారాపూర్వముగ దత్తము గావించెను. మఱియును మైదకూరుపట్టణమున శకవర్షము ౧౧౮౧ సిద్ధార్థిసంవత్సర పుష్య ౧౧ మకరసంక్రాంతిపుణ్యకాలమున బ్రాహ్మణులకు ౬౩ వృత్తులు గల శ్రోత్రియాగ్రహారమును జేసి ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించెను. ఇంతియగాక త్రిపురాంతకములోని శ్రీమూలస్థానదేవునికి బోయపల్లి రెడ్లపల్లి గ్రామములలో భూదానములను చేసెను.

జన్నిగదేవ సిద్ధయదేవుల యుద్ధము.

గంగయసాహిణి ములికినాటి దేశమును బరిపాలనము చేయుచున్న కాలమునఁ గాంచీపురమునుండి భీమదేవ మహారాజు కుమారుఁడు సిద్ధయదేవమహారాజు ములికినాటిని జయించి స్వాధీనపఱచుకొన వలయు నని దండెత్తివచ్చి పట్టపురావిగ్రామమునకుఁ బూర్వభాగమునందు రెండుపర్వుల దూరమునఁ బినాకినీనదికి నుత్తరభాగమున నున్న సోమశిల పట్టణము కడ దండు దిగి యుండఁగా గంగయసాహిణితోఁ బుట్టువుకుమారుఁడైన ముగారి నారాయణ చలమర్తిగండ గండపెండేర జన్నిగదేవమహారాజు సైన్యమును గూర్చుకొని వచ్చి గంగయసాహిణి పక్షమున సిద్ధయదేవుని సేనల నెదుర్కొని ఘోరయుద్ధము చేసెను. ఒకటి రెండు సారులు సిద్ధయదేవ మహారాజునకే జయము కలుగుటయు. సిద్ధయదేవుఁడు వీరమరణము నొందుటయుఁ దటస్థించెను. గణపతి దేవచక్రవర్తికిని గంగయసాహిణికిని బిమ్మట జన్నిగదేవమహారాజు కాకతీయ రుద్రదేవునికి సైన్యాధ్యక్షుఁ డయ్యెను.

గణపతిదేవచక్రవర్తి జైనబౌద్ధులను జంపించుట.

పండ్రెండవ శతాబ్దమున వీరశైవమతము త్రిలింగదేశమునఁ బ్రవర్ధమానమై వ్యాపించుచుండినను జైను లనేకులు సురక్షితులై యుండుచు వచ్చిరి కాని గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమున నతఁడు మొదట శైవమతాభిమానియు నద్వైతవాదియునై యుండి జైనులయెడఁ బ్రబలద్వేషమును జూపుచుండె నని యనేక గాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. ఏకశిలానగరమున జైను లనేకులు నివసించుచుండఁగా సహింపఁ జాలక శైవులును బ్రాహ్మణులును చక్రవర్తిని

ప్రేరేపింప నతండు జైనుల ననేకులఁ జంపించెను. ముప్పదియాఱు జైనగ్రామములను నాశనము గావించెను. ఈఘోరకృత్యముల నన్నిటిని తిక్కనసోమయాజి ప్రేరేపణముచేతనే జరిగించె నని సోమదేవరాజీయాది గ్రంథములం జెప్పఁబడినది గాని యది యంతగా విశ్వసింపఁ దగినది గాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకనఁ దిక్కన సోమయాజి గణపతిచక్రవర్తిని సందర్శించె నని చెప్పఁబడు విషయము పూర్వగాథలలోఁ గానంబడుచున్నది గాని శాసనాదిదృష్టాంతములవలనఁ దెలియంబడ దని తిక్కన సోమయాజి మనుమసిద్ధి రాజులం గూర్చిన ప్రకరణమునం జర్చించియున్నాఁడను. ఒకవేళ నీగాథయే నిజమైన యెడల నిది క్రీ. శ. ౧౨౫౭ వ సంవత్సరమున జరిగి యుండవలయును.[1] గణపతి చక్రవర్తి యద్వైతవాది యని గణపతిచక్రవర్తి కూఁతురైన గణపాంబయొక్క యేనమదల శాసనములోఁ జెప్పఁబడినది. గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలముననే జైను లయిన కంసాలులనుండియు, సెట్టిపెద్దలయిన తెలగాలనుండియు గ్రామకరణోద్యోగములు దొలఁగింపఁబడి నియోగిబ్రాహ్మణుల కీయఁబడినవి. అంతకుఁ బూర్వము వీరలు బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రతికూలముగ నుండుటచేత నిప్పాటు సంభవించినది. దీని నంతయును విచారించి చూడఁగా గణపతిదేవ చక్రవర్తి యితర విషయములం దెట్టి సుగుణాఢ్యుఁడైనను ఈమతవిషయమున సహనము లేనివాఁ డని స్పష్టమగుచున్నది. కాఁబట్టి బౌద్ధ దేవాలయంబులు జైనదేవాలయంబులు గూలం ద్రోయించె ననియు, జైనగ్రామముల నశింపఁజేసె ననియు, తిరుగఁబడిన జైనుల ననేకుల సంహరించి యనేకులను దేశమునుండి వెడలఁగొట్టించె ననియుఁ జెప్పెడి గాథలలోఁ జాలవఱకు సత్యము గల దని విశ్వసింపవచ్చును.

చెన్నాప్రెగడ గణసామాత్యుఁడు.

ఇతఁడు గణపతిదేవుని బ్రాహ్మణమంత్రులలో నొక్కఁడై సర్వాధికారియై ప్రసిద్ధిగాంచినవాఁడుగా నుండెను. ఈమంత్రిశిఖామణి శా. శ. ౧౧౬౭

1. ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క ద్వితీయభాగములో ౭౫-౭౮ పేజీలు చూడుఁడు.

విశ్వావసునామ సంవత్సర పుష్యశుద్ధషష్ఠి కుజ వాసరంబున మకరసంక్రాంతి నిమిత్తమునఁ గాకతి గణపతిదేవ మహారాజునకు ధర్మముగా త్రిపురాంతక దేవున కంగరంగభోగములకై నడిపింపఁబడుచున్న త్రిపురాంతక గ్రామములో శుంకము లేకుండ మున్నూరు నివేశనములను పెలుకవాండ్రకు దానము చేసె నని మాత్రము త్రిపురాంతక శాసనములలో నొకదానింబట్టి దెలియుచున్నది.

మేచయ నాయకుఁడు.

ఈ మేచయనాయకుఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నేకశిలానగరపాలకుండును ఆతని కనుంగుఁదలవరియు నై యొప్పుచుండె నని మారన కవికృతమైన మార్కండేయ పురాణముయొక్క యవతారికలో నీక్రింది సీస పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

“సీ. ఏరాజు రాజుల నెల్ల జయించి ము
న్నెట్టికిఁ బట్టెఁ దోర్విక్రమమున
నేరాజు సేతునీహారాద్రి మధ్యోర్వి
నేకపట్టణలీల నేలి వ్రాలె
నేరాజు నిజకీర్తి నెనిమిది దిశల ను
ల్లాసంబు నొంద నలంకరించె
నేరాజు తన తేజమీజగంబునకు న
ఖండైకవిభవంబుగా నొనర్చె
నట్టి కాకతి గణపతిక్ష్మాధినాథు
ననుఁగుఁ దలవరి ధర్మాత్ముఁ డధికపుణ్యుఁ
డయిన మేచయ నాయకు ప్రియతనూజ
నతులశుభలక్షణ స్ఫురితాంగి.”

ఈ మేచయనాయకుని కొమార్తయైన మల్లమాంబికను మల్లచమూవల్లభుని కుమారుఁడగు నాగయాధీశ్వరుండు వివాహముఁ జేసికొనియెను. రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయుప్రకరణమున నీనాగయ చరిత్రము వివరింతును.

అద్దంకిప్రభువు మాధవ నాయకుఁడు.

చోడ చక్రవర్తుల పరిపాలనమునం దెప్పుడో మహారాష్ట్ర సేవణ దేశమునుండి వచ్చిన నాయకులు గొంద ఱద్దంకి సీమకు నధికారులుగ నేర్పడిరి. సేవణరాజులు యాదవులగుటం జేసి వీరిని గూడ యాదవులనుగానే భావింప వలసియున్నది. ఈప్రభువుల శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౧౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౭౯ దవ సంవత్సరమువఱకు నద్దంకి సీమలోఁ గానంబడుచున్నవి. గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నీసీమ కధిపతియై పరిపాలనము సేయుచున్నవాఁడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మాధవమహారాజుగా నుండెను. అతివిషమహయారూఢ ప్రౌఢరేఖా రేవంతుఁ డనియు, పరబలకృతాంతుఁ డనియు, శరణాగతవజ్రపంజరుఁ డనియు, మండలీకగవందోలి యనియు, జీవరక్షచక్రనారాయణుం డనియు బిరుదములను బొందినవాఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౩౦ విభవసంవత్సర భాద్రపద శుక్లపక్ష దశమీ సోమవారమునాఁడు సంక్రాంతి సమయమున శ్రీమాండుకేశ్వర మహాదేవునకుఁ గుండ్లకమ్మకుఁ బడమట నున్న కొటికలపూడి గ్రామమున నలువది పుట్లపొలము దానము చేసె నని వంగవోలు తాలూకాలోని మణికేశ్వర గ్రామములోనున్న పాండుకేశ్వర దేవాలయమున కెదుట నున్న ఱాతిపై వ్రాయఁబడిన శాసనమును బట్టి దెలియుచున్నది.[1] కనుక నితఁడు క్రీ. శ. ౧౨౦౮-౯ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున నద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండె ననుట యథార్థమని స్పష్టపడుచున్నది.

ఇరువది ముప్పది సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట వ్రాయఁబడిన శాసనములలో నీతఁడు కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి సామంతుఁడై యున్నటుల వ్రాయఁ బడియుండుటం జేసి యీనడుమకాలమున నెప్పుడో కాకతి గణపతిచే జయింపఁబడి యాతనికి సామంతుఁడై యుండెనని నిశ్చయింపక తప్పదు. కాఁబట్టి

1. Nellore Inscriptions. Vol. III. Ongole No. 76.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట క్రీ. శ. ౧౨౨౮ దవ సంవత్సర ప్రాంతముననే యీమాధవనాయకుని జయించి యుండును. ఈతనిది సాలంకాయన గోత్రము. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౩౬-౪౧ దవ సంవత్సరము విషువ సంక్రాంతినాఁడు తనతల్లిదండ్రులకును గణపతిదేవ మహారాజునకును ధర్మార్థము నాగులుప్పలపాడు గ్రామములో మల్లికేశ్వరాలయమును గట్టించి యాశివాలయమునకును, పూజారులకును, వైదిక బ్రాహ్మణులకును, నియోగి బ్రాహ్మణులకును, దేవస్థానము నౌకరులయిన మంగలివాండ్రకును, భోగమువాండ్రకును వృత్తిక్షేత్రములను దానము చేసి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను. ఇతనిభార్య మాడబావి. ఈమెయందు నీతనికి సింగళదేవుఁడు, సారంగపాణిదేవుఁడు, గోపాలదేవుఁడు నను మువ్వురు పుత్త్రులు జనించిరి.

సింగళదేవ మహారాజు.

మాధవదేవరాజునకుఁ బిమ్మట సింగళదేవమహారాజు ప్రభువయ్యెను. తండ్రివలెనే యీతఁడును చక్రనారాయణుఁడాదిగాఁ గల బిరుదముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనిశాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౪౭ వ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౫౪ ౫వ సంవత్సరమువఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. ఈయనకు సోమరాజు ప్రధానిగ నుండెను. ఒంగోలులో నున్న శ్రీమల్లినాథ దేవుని నిత్యనైవేద్యమునకై భూదానముచేసి వ్రాయించిన యెండ్లూరు శాసనములో "సమస్తరాజ్య భరణ నిరూపిత మహామాత్యపద విరాజమాన మానోన్నత ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిత్రయగుణసంపన్నుఁడును, బాహాసప్తారి నియోగాధిపతియును, సకల లక్ష్మీపతియును, సమస్తసేనాధిపతియును, పతికార్య ధురంధరుండు" నని యీతనింగూర్చి వ్రాయఁబడినది. సోమరాజునకు వెనుక మాయిదేవప్రెగ్గడ మహాప్రధాని యయ్యెను.

శ్రీసారంగపాణిదేవ మహారాజు.

ఇతఁడు సింగళదేవునకుఁ జ్యేష్ఠసోదరుఁడును మాధవదేవరాజునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁడునై యుండి సింగళదేవునకుఁ బిమ్మట ప్రభుత్వపదవిని వహించెను. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తికి సామంతుఁడై అద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచు విక్రమసింహపురాధిపతియైన మనుమసిద్ధిరాజుతోడ యుద్ధములు సేయుచుండెను. ఒకయుద్ధములో నితని మనుమసిద్ధిరాజు జయించినట్లుగాఁ దిక్కనకవిసార్వభౌముఁడు తన నిర్వచనోత్తర రామాయణ పీఠికలో వ్రాసియున్న వివరమును రెండవ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాను. ఇతఁడును తనతండ్రియైన మాధవదేవరాజు వహించిన "అతివిషమహాయారూఢప్రౌఢరేఖారేవంతుఁడు, పరబల కృతాంతుఁడు, శరణాగత వజ్రపంజరుఁడు, మండలీకర గండోళియు, జీవరక్షచక్రనారాయణుఁడు నను బిరుదముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనికి గోవిందనాయకుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈసారంగధరుఁడు బ్రాహ్మణపక్షపాతియు, బ్రాహ్మణభక్తుఁడునై యుండెను. ఇతఁడు సారంగపురమను నగ్రహారమును గల్పించి ౪౭ భాగములుగ విభాగించి వివిధ గోత్రులయిన బ్రాహ్మణులకు భక్తివిశ్వాసపూర్వకముగా ధారాదత్తముచేసి తామ్రశాసనము వ్రాయించి యిప్పించెను.

పదియవ ప్రకరణము.

వెలమవీరుల చరిత్రము.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భృత్యులుగ నుండి విక్రమాఢ్యు లని ప్రసిద్ధి గాంచిన వెలమవీరులు కొందఱు కాకతీయ చక్రవర్తుల ప్రాపునఁ బ్రబలి నాయకత్వములం బడసి బహుభూములను బరిపాలించినటులు గాథ లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. వెలమవారు సంస్కారశూన్యులై శూద్రప్రాయు లయిన క్షత్రియసంతతివార మనియు, సచ్ఛూద్రుల మనియుఁ జెప్పుకొను తెగల వారలలో నొకరుగ నున్నారు. ఈ తెగవారిని గూర్చిన చరిత్రము సాంతముగా నింక దెలుపుటకు సాధ్యపడక పోయినను గొంతవఱకయినను వివరించుట యావశ్యకముగఁ గానంబడుచున్నది. వెలమ శబ్దము "వెళ్లాళ్ర" అను శబ్దమునుండి పుట్టిన దని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. "వెళ్లాళ్ర" అనఁగా నీరును గట్టువారు (వ్యవసాయకులు) అని యర్థము. వర్మశబ్దభవము వెలమ యని చెన్నపురి రాజకీయ కలాశాలయందు సంస్కృతోపన్యాసకులుగా నుండి కీర్తిశేషులయిన ఎమ్. శేషగిరి శాస్త్రులవారు "శబ్దశాస్త్ర" మను తమ గ్రంథమునందు వ్రాసియున్నారు. దక్షిణ హిందూస్థానములోని దేశములను బరిపాలించిన వారిలో వర్మశబ్దమును నామముల తుదను బెట్టుకొన్న వారు పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు మొదలగువారుగా నున్నారు. పై కలాశాలయందు శేషగిరి శాస్త్రులవారికిఁ బూర్వ మాపదవియందే యుండిన ఆప్పుగారు పల్లవులే వెలమ లని వ్రాసియున్నారు. శబ్దముయొక్క వ్యుత్పత్తి యెట్టిదైనను వెలమలును కమ్మవారివలెనె మిశ్రజాతివా రయినటులు చరిత్రము

వేసూళ్లఁ జాటుచున్నది. చరిత్రమునందు రెడ్లకును కమ్మవారికిని వెలమవారికిని సంబంధములు గానంబడుచున్నవి. ఇంతమాత్రముచేత నీ మూడు తెగలవారు నొక్క తెగలోనుండి యేర్పడినవా రని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. ఈ మూఁడు తెగలకు జన్మస్థానములు గొల్లజాతులును పల్లెజాతులు నై యున్న వని చరిత్రమునందు దృష్టాంతము లనేకములు గానంబడుచున్నవి. * ఆంధ్ర సామ్రాజ్య విజృంభణకాలమున యదు వృష్ణి భోజాంధకు లనియెడు గొల్లజాతుల వారికిని యవనశకపహ్లవాదులకును గలిగిన సమ్మేళనమువలన నూత్నరక్త మీ జాతులయందుఁ బ్రవహింపఁగా వీరలు విజృంభించి గంగాతీరము మొదలుకొని కన్యాకుమారివఱకుఁ గల దేశములను వేర్వేఱు వంశనామములతో వేర్వేఱు కాలములందుఁ బరిపాలించుచు వచ్చి రని చరిత్రము సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైన వెనుక వల్లభవంశ మను పేరిట సురాష్ట్రదేశమును బరిపాలించినవారును, చాళుక్యవంశ మను పేరిటఁ గుంతలవేంగీదేశములను, కాకతీయు లను పేరిటఁ దెలుఁగుదేశమును బరిపాలించిన వార లీ వెలమ కమ్మ తెగలవారే గాని యన్యులు గాఁ గనుపట్టరు. ఈ రెండు తెగలలోని వారును వారివారి నామాంతములను రెడ్డి యను బిరుద వాచక పదమును జేర్చుకొని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చినను రెడ్లకు ప్రతిస్పర్ధులుగ నుండుచు వచ్చిరి. రాష్ట్రకూటులకును (రెడ్లకు) చాళుక్యులకును కృష్ణా గోదావరీ మండలములలో కొండెసిగలు గలిగియుండిన కమ్మవారికి పంటమహాన్వయు లయిన కొండవీటి రెడ్లకును పద్మనాయక వెలమలకును జరిగిన యుద్ధములు చరిత్రమున సుప్రసిద్ధములుగ నున్నవి. దుర్జయవంశజుల మని చెప్పుకొన్న వారు పల్లవు లయినట్లు కృష్ణామండలములో నుయ్యూరు పరగణాలోఁ జేరినముదునూరు గ్రామములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన రామేశ్వర స్వామివారి యాలయములోని యొకశిలాస్తంభముపై వ్రాయఁబడిన రాజరాజుయొక్క శాసనములో:—

* ఆంధ్రుల సాంఘికచరిత్రము ప్రత్యేకముగా విరచింపఁబడుచున్నది గాన నావిషయమై యందు సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁబడును.

"ఆంధ్రేశ రాజ్య రక్షగుణ(రాచగుది?) ర్విరోధివనదావః
రెడ్డికులకాలపల్లవరాయ ఇతి ప్రాపయశోఖ్యాః"

అని రెడ్డికులమునకు యమునివంటి వాఁ డయిన పల్లవరాయఁ డని చెప్పబడి యుండుటచేత స్పష్ట మగుచున్నది. పూర్వప్రకరణమున దుర్జయవంశజు లయిన వారిని కమ్మనాఁటిరెడ్లనుగాఁ జేర్కొనియున్న విషయము పైశ్లోకములోని వాక్యములు పూర్వపక్షమును జేయుచున్న వని స్థూలదృష్టికిఁ గానంబడవచ్చును గాని విమర్శదృష్టితోఁ జూచిన పక్షమున నట్టిసందేహము గలుగనేరదు. కమ్మనాటిలో పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, చోడులు, గాంగులు, మాతంగులు, మౌర్యులు మొదలగువారు కొన్నిశతాబ్దములు నివసించియుండుటచేత వారెల్లరును కమ్మవా రని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చుటచేతను, వీరిలో రెడ్డికులమునకు సంబంధింపనివారలు రెడ్డి యను బిరుదువాచక పదమును నామాంతములఁ జేర్చుకొనుచు వచ్చుటచేతను, చదువరులకు సులభముగా బోధపడుటకై కమ్మనాటి రెడ్లని తెలుఁగునాటి రెడ్లని పూర్వప్రకరణములోఁ జేర్కొని యున్నాఁడను. వేర్వేరు తెగలవారు రెడ్డి, వెలమ, కమ్మ తెగలలోఁ జేరుటచేత నీమూఁడు తెగలలోను ననేకశాఖాభేదము లేర్పడుటకుఁ గారణ మయ్యెను. అట్టిభేదముల నన్నింటినిగూర్చి కేవలము సాంఘికచరిత్రమునఁ జర్చింపవలసినదే గాని యిచ్చటఁ జర్చింపసాధ్యపడదు. పయి నుదాహరింపఁబడిన రాజరాజు మొదటినూరు శాసనములోనే:—

"చతుర్థవంశప్రభవాఽత్ర గోధ
శ్శంభుం సమారాధ్య తపోఽభిరామః
ధాత్రీపతిత్వం (భువి?) దుర్జయత్వం
వర్మాంతనామాపి నరేంద్రచిహ్నమ్."

అని నరేంద్రచిహ్నమైన వర్మబిరుదమును నామాంతమున వహించెడివా రని చెప్పియుండుటచేతఁ బైని బేర్కొనఁబడిన పండితుల యభిప్రాయములు సరియైనవే మో యని తోఁపకపోదు. మఱియు నామాంతముల వర్మశబ్దము గలవారు శూద్రక్షత్రియు లని పైశ్లోకమువే నొక్కఁ జాటుచున్నది. ప్రాచీన

శాసనముల వెలమశబ్ద మెచ్చట నైనఁ గలదా యని విచారింపఁగా మొదటి కులోత్తుంగ చోడచక్రవర్తి కుమారుఁ డైన రాజరాజ చోడగంగుచే వ్రాయింపఁబడిన టేకిశాసనములో "వెలమనూర్లు" అను నొక తెగవారు తెలికి తెగవారిలోఁ గల రని గనుపట్టుచున్నది. తాము సహస్రశాఖాన్వయ గోత్రుల మనియు, మనుకులక్షత్రియుల మనియుఁ దమశాసనములఁ దెలికి తెగవారు చెప్పుకొనియున్నారు. ఏది యెట్టు లున్నను వెలమవా రెల్లరు నొక్క తెగలోనివారు కారు; అట్లే రెడ్లుగూడ నొక్క తెగలోనివారు కారు.

పద్మనాయకులు.

వెలమలలో నొకశాఖవా రని చెప్పంబడెడి పద్మవెలమలే పద్మనాయకుల మని చెప్పుకొనుచున్నారు. పక్షైకదృష్టితోడను నిష్పక్షపాతబుద్ధితోడను విమర్శించి చూచిన పక్షమునఁ బద్మనాయకులు కేవలము వెలమలలోనుండి యేర్పడినవారుగాఁ గనుపట్టరు. పద్మనాయకు లన నెవ్వరో మనము తెలిసికొనుటకుఁ బూర్వము పద్మనాయకుల మని చెప్పుకొనువారిచేఁ బ్రకటింపఁబడినవారి గ్రంథములలో నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింపవలసియుండును. పద్మనాయకకులజు లయిన వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు "వీరు నాల్గవర్ణములో నత్యుత్తమమైన పద్మనాయక కులమువారు. ఇందుఁ బద్మనాయకుఁ డనఁగాఁ బద్మబాంధవుం డగు సూర్యుఁడు" అని వ్రాయబడియుండియు నేమికారణము చేతనో "లేదా, పద్మనాయకుం డనఁగాఁ బద్మపతి యను రాజు అతఁడు.

'శ్లో. మహాపద్మపతిః కశ్చి న్నందః క్షత్రవినాశకృత్' అని పురాణములయందుఁ జెప్పఁబడినవాఁడు; అతనివిషయము సంక్షేపముగ నిట్లుండఁ దగినయది:—

'మహానంది యను రాజునకు వివాహితశూద్రస్త్రీయందు మహాపద్మపతి యను వాఁ డుదయించె. అతఁడు సూర్యచంద్రవంశజు లగు రాజులను జనకు వందనాదు లాచరింపుఁ డని నిర్బంధించి వశపడనివారిని నక్రమము

పేర్మి లోఁబఱుచుకొని కొన్నిసంవత్సరములు కారాగృహమున నుంచెను. అపుడు వారు జాత్యుచితసంస్కారవిహీనులై పెద్దకాలంబు కారాగృహంబున నుండ నోపక పద్మపతి కభివాదనాదుల నాచరింప నంగీకరించి తదనుగ్రహంబున వెడలి వింధ్యగిరిదక్షిణప్రాంతమున వంగకళింగాంధ్రాదిదేశములు చేరి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల నాక్రమించుకొనిరి. ఇట్లు కాఁగా వారు పద్మపతివలన బహుకాలము జాత్యుచితసంస్కారహీనులై యొక తెగవారుగా నేర్పడి శూద్రప్రాయులై యున్నందున నేకులమువా రనియుఁ జెప్పుటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చిరి. అనఁగాఁ బద్మపతి యనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కులమువా రని యభిప్రాయము' ఇట్లు బొబ్బిలివారి రావువంశీయ చరితము ౪౯ పేజిలో వ్రాయఁబడినది." అని వ్రాయించినారు. పద్మనాయఁ డను నాతఁ డెవ్వఁడో వీరికి బోధపడలే దని నైవాక్యములంబట్టి దెలియుచున్నది. అయిన నేతద్గ్రంథకర్తలు "బేతాళనాయఁడు రేచర్లవంశజులకు మూలపురుషుఁడుగా నుండినట్లు వెలమకులమువారి కందఱకుఁ బ్రప్రథమము పద్మనాయకుఁ డను నతఁడు మూలపురుషుఁడై మహాప్రసిద్ధుఁడుగా నుండి తన్మూలమునఁ గులమువా రందఱు పద్మనాయకకులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచున్నా రని చెప్పినం జెప్పవచ్చును గదా" యని వ్రాయుట వింతగ నున్నది. వెలమకులము వారి కందఱకుఁ బద్మనాయకుఁడు మూలపురుషుఁ డని చెప్పుటకుం గల యాధారమేమియుఁ గానఁ బడదు. పద్మనాయక కులముయొక్క యుదంతమెఱుంగకయె నాల్గవవర్ణములో నత్యుత్తమ మైన దని వ్రాయుటయు వింతగ నున్నది. చతుర్థవర్ణములోఁ జేరిన తక్కిన శాఖలవారికంటె నెట్లుత్తమ మయినదో ప్రమాణములు చూపింపకపోవుట వలన నం దెద్దియో విశేషముండె నని బోధపడక పోదు. రావువంశీయచరిత్రమునందు "ఏకులమువా రనియుం జెప్పుటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చి" రని తేటతెల్లము సేయుచుండ వేఱుగ వ్యాఖ్యాన మేల? పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్రియులుగ నుండి శూద్రప్రాయు లయి పోయి రని

తెలుపుచు నందులకుఁ బ్రమాణముగా ననేకక్షత్రియులు శూద్రులయిపోయి రని పురాణాదులలో నుండి కొన్ని వాక్యములను బ్రకటించి యుండిరి. అయ్యవి వీరినిగుఱించి వ్రాయఁబడినవికావు.

"వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయానాం
గోత్రోద్భవా కాశ్యపగోత్రజాతాః
శూద్రా ఇ వాత్యంతగృహీతవేషాః
భూపా భవిష్యంతి కలౌ యుగే హి."

అని వసిష్ఠ కౌండిన్య ధనంజయ కాశ్యపగోత్రజాతు లయిన రాచవారిని గూర్చి చెప్పఁబడినవాక్యములు గాని పద్మనాయకులను గూర్చి చెప్పినవి కావు. రావువంశీయ చరిత్రకారునకుఁ గూడ సందియము తోఁచి స్పష్టముగఁ జెప్పఁ జాలక "అట్టివారు(శూద్రవేషధారు లగు క్షత్రియులు)ఆంధ్రాదిదేశములలోనే స్థిరపడినట్లుండుటం బట్టి వారీ పద్మనాయకు లను నామమున నుండిన శాఖవారుగా ననుమానింపఁబడుదురు." అని వ్రాసి యున్నారు. ఇటీవలి శూద్రులు క్షత్రియులై రనుటకుఁ గారణము వర్ణాశ్రమధర్మములోఁ జేరిన కులముచేత గాక క్షాత్త్రమును దాల్చి భూమిని జయించి పాలించుట యని చెప్పవచ్చును. అట్టివారు పదునెనిమిది జాతులలోను గూడ నుండి రనుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. కాఁబట్టి పద్మనాయకుల నిజస్థితి దెలిసికొనుటకుఁ బ్రయత్నింతము. ఈవెలుగోటి వంశములోని వారి ప్రేరణముచేతనే వ్రాయింపఁబడిన పద్మనాయక చరిత్రమునందు నేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింతము. అందు వెలమల జన్మవృత్తాంతమును గూర్చి యీక్రింది రీతిని వ్రాయఁబడి యున్నది.

"క. శూరుల జన్మస్థానము
వారని నియమింపఁ గూడ దది యెట్లన్నన్
వీరులు షణ్ముఖమారులు
నూరిజనులఁ బోల మిగులఁ జోద్యం బగుచున్"

ఉ. కొందఱు రెడ్డినాయకులు గోప్యము నందిరి మానుషంబునన్
గొందఱు లక్కనాయకులు కుంభిని క్షీరజలోక్తిఁ బొల్చిరా
కొందఱు కొంకణోద్భవులు ఘోరపరాక్రమలీలఁ గ్రాలఁగా
నందఱు నేకమై ధరను నద్భుతలీలఁ జెలంగి రెంతయున్."

అని శూరులజన్మస్థానము నియమింపఁ గూడ దనియు మానుషవంతులును పరాక్రమవంతులునైన కొందఱు రెడ్డినాయకులును, కొందఱు లక్కనాయకులును, కొందఱు కొంకణోద్భవులును, ఏకమై యద్భుతలీల విహరించిరని నుడివియున్నాఁడు. మఱియు నాగ్రంథముననే యనేక విధములుగా నాకాలమునాఁటి గాథలను బురస్కరించుకొని వచించియున్నాఁడు.

"గీ. కొంకణాదిక సేతువు కుంభినులను
నాంధ్రద్రవిడాది దేశంబులందు వెలమ
పేరు ప్రఖ్యాతి నొంది విస్తార మగుచు
గరము బహుముఖవర్ణ సంగతులఁ దనరి"

"క. లోహము తామ్రము సిద్ధుఁడు
సాహసమునఁ జేయు రజతస్వర్ణము భంగిన్
యూహతమైన కలంబున
నూహం బ్రబలించె నృపతి యుర్విపు లెన్నన్."

"క. మధ్రుత జలకణ సంతతి
ముద్రిత వరశుక్తి పతిత మూర్తము భంగిన్
శూద్రాభావం బయ్యెను
రుద్రక్షితిపాలు వాక్యరూఢిఁ జెలంగన్"

"గీ. ఊరివాద నీరు నురకసరయుఁ జేరి
తీర్థయోగ్యమైన తెరగు గాదె
కాలనోదిరిమునఁ గాక తీశ్వరుఁ గొల్చి
కాపు లెల్ల వెలమ కమ్మ లైరి."

పద్మనాయక చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన పైపద్యములను బట్టి కొంకణాది దేశములనుండి వచ్చిన కుంభినులు మొదలగు వారిని తక్కిన తెగలవారలు వెలములుగ భావించి తమకన్నఁ దక్కువగఁ జూచుచున్నటులను వారలు శూద్రులు గాక పోయినను ప్రతాపరుద్రక్షితిపాలునిచే గౌరవింపఁబడి రనియు వెలమవారిలోను కమ్మవారిలోను గూడ నుత్కృష్ట రక్తము ప్రవహించుచుండె ననియు భావము సూచింపఁబడుచున్నది గదా. అప్పటికి వాడుకలోనుండు గాథలను బురస్కరించుకొని పద్మనాయకచరిత్రకారుఁ డట్లు వ్రాసియుండు ననుటకు సందియము లేదు. మఱియు నాతఁడు స్వవచనవ్యాఘాతముగా నాగ్రంథముననే మఱి యొక చోట

"క. తొలి కాల ముర్వి గొడవల
వెలిగ్రామ యూలములయందు విహరించుటచే
నిల కాపుజనులు గొందఱు
వెలమ లనన్ జగతిలోన విశ్రుతు లగుటన్."

అనియు వ్రాసియుండెను. అంతటితోఁ దృప్తినొందక,

"క. పద్మం బోలెడు సద్మను
పద్మగతి న్నాయకాఖ్య పరణిదలిర్పన్
పద్మ రమాతరుణీ ముఖ
పద్మమునం బొలుచు లక్ష్మ్య భావ మనంగన్."

"గీ. దైత్యవిధ్వంసి పాదపద్మజా లటంచు
వేదములు పల్కుఁ గావున విదితముగను
శూద్రవరజాలు నాట సంసూచితముగఁ
బద్మజఖ్యాతి నియమించి పలికె రపుడు."

అని విష్ణువుయొక్క పాదపద్మమునందుఁ జనించుటచేతఁ బద్మజాలను సంజ్ఞకలిగి నటుల నుడివెను. అదియునుం గాక తక్కిన వెలమతెగలవారిని గ్రిందపఱుచుచు పద్మనాయకుల నధికు లని చెప్పి

"గీ. తారకలలోన గ్రహరాజు వేఱె యైన
భాతి దశవిధ వెలమలఁ బాయఁ ద్రోచి
సప్తసప్తతి పద్మజసముదయంబు
పద్మనాయకు లనఁగను బ్రబలె జగతి."

అని పొగడి యున్నాఁడు. విష్ణువు పాదపద్మమునందు జనించుటచేతనే వీరికి పద్మజులను పేరు గలిగిన దనియు, అందువలననే పద్మనాయకు లనునామము వహించి రనియుఁ జెప్పుట సయుక్తికముగాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకన విష్ణుపాదోద్భవసంభవుల మని పంటరెడ్లు, కమ్మవారు, మొదలగు తెగలవా రెల్లరును జెప్పుకొనియున్నవా రయినను వారలకు పద్మనాయకు లనుపేరు గ్రంథములను వినంబడదు. శ్రీనాథకవి తనభీమఖండమునందు వెలమలు గమ్మలు ఒంటరులు మొదలగు వారల నెల్లరను బద్మనాయకు లని చెప్పినట్లుగా నాకడ నున్న ముద్రితప్రతిలో నున్నది. అయినను రావువంశీయ చరిత్రములో కీర్తిశేషులయిన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు పద్మనాయకులను వెలమలను వేర్వేఱు తెగలవారినిగ శ్రీనాథకవి పేర్కొనియె నని వ్రాసియున్నారు. అట్లయిన యెడల పద్మవెలమలకు పద్మనాయకులను నామము గలుగుటకు వేఱు కారణ ముండవలయు నని గనుపట్టకమానదు. ఎంత మందబుద్ధులకైనను పద్మనాయకుల మన్నతోడనే పద్మఁ దనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలిగినసమూహ మని యర్థము గాక మానదు. అందువలన వేర్వేఱు తెగలనుండి యేకారణముచేతనో వేఱుపడి వచ్చి ప్రత్యేకముగా నొకతెగవా రయి రని తెలుపుటకుఁ బద్మనాయకుల మనునదే సాక్ష్యముగ నున్నది. అందులకు గ్రంథముల నాధారము లేవైనఁ గలవా యని పరిశీలించిన వోఁ గొంతవఱకుఁ గన్పట్టక మానవు.

పద్మనాయకులయొక్క పూర్వు లెవ్వరును తాము క్షత్త్రియకులమువా రని చెప్పికొని యుండలేదు. పద్మనాయకులలో సుప్రసిద్ధు లయిన రేచెర్ల వారు చతుర్థవర్ణమునందు జనించినవార మని స్పష్టముగఁ దెలుపుకొనియుండ తద్వంశజులయిన వెలుగోటివారు ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును రావువారు

ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును పద్మనాయకు లొకప్పుడు క్షత్త్రియకులము వారుగానే యుండి తరువాత శూద్రు లయి పోయి రనియు తక్కిన శూద్రజాతులవారి కెవ్వరికి క్షత్త్రియనామము వర్తింప దనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇది యెంతమాత్రమును విశ్వసింపఁ దగినది కాదు. ఆంధ్రదేశములో క్షత్త్రియుల మనిపించుకొనుచున్న రాచవారి యొక్క పూర్వులు సయితము వారిశాసనములలో చతుర్థకులమువార మని చెప్పుకొనియుండఁగాఁ బెక్కుతెగలలో నుండి వచ్చి యేర్పడిన యీశాఖవారు తాము మాత్రము క్షత్త్రియసంతతివార మనియుఁ దక్కినవారు కా రని వ్రాయించుట వింతగా నుండకమానదు. అందునకు వీ రొక గొప్పకారణము దెలుపుచున్నారు.

సహపంక్తి భోజనము.

ఒకప్పుడు ఢిల్లీచక్రవర్తి దండెత్తివచ్చి విశేషసైన్యములతో నోరుఁగల్లు ముట్టడించినప్పుడు కమ్మసేనానులు చాలకాలము పోరాడి యోడిపోయి రనియు, తరువాత పద్మనాయకు లనంబడెడు నీ వెలమవారు ప్రతాపరుద్రునితో "స్వామీ మేము దేవరకుఁగా ప్రాణములు సమర్పింప సిద్ధముగా నున్నాము. మేము జీవించియుండఁగాఁ బరరాష్ట్రీలు కోటలో గా లిడరు. మేము విజయమునంది వచ్చితిమేని తమతో సహపంక్తియును సమానప్రతిపత్తియును నీయవేడెద" మని చెప్పఁగా నతఁ డందునకు సమ్మతించె నఁట! అప్పుడే వారలు ప్రాణముల కాసింపక కోటబురుజుల నాక్రమించి సంరక్షించుచు నుండుటచేత శత్రువులు చేయునది లేక విచ్చిపోయి రట.! అపుడు ప్రతాపరుద్రుఁడు వాగ్దానము ప్రకారము వెలమవారియెడ మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడై వారలకు సహపంక్తి యొసఁగి గౌరవించె నఁట! మొదట కాకతీయులు కులముచేత క్షత్త్రియు లయినప్పుడు గదా యిట్టికార్యముయొక్క ఘనత

కాకతీయులు చతుర్థకులజులు.

వెల్లడి యగుట కనువై।యుండును? కాకతీయులు క్షత్త్రియకులమువారు కా రనియు, చతుర్థకులజులే యనియు నిటీవల దొరకిన రెండుశాసనములలో

స్పష్టముగాఁ గానంబడుచున్నది. అం దొకటి మల్యాలగుండయ దండనాథుని భార్యయు, గోనబుద్ధారెడ్డికూఁతురు నగు కుప్పాంబయొక్క వర్ధమానపుర దానశాసనము. 1 దానిలో

"అసృజ చ్చతురో వర్ణాన్ ముఖబాహూరుపాదతః
అన్యా న్యచ్చాచరాదీని భూతాని స్థావరాణి చ.
"అథ స్వీకృతవర్ణోక్త ధర్మనిర్మలచేతసః
జాతాన్ ద్విజాతయః పశ్చా చ్చతుర్థకులముజ్జ్వలం."
"తత్రానేక నృపాల ఫాల లిఖితాం వీరాంకవర్ణావలిం
దర్పందర్ప మనర్గళం సమవర త్తీవ్రః ప్రతాపానలః
య స్యోదంచిత కాకతీశ్వరకుల క్షీరాబ్ధి సంవర్ధన
ప్రౌఢాహంకృతి చంద్రమా స్సమభవ త్ప్రోలాభిధానో నృపః."

అనియు, మఱియు నామెయొక్క బూదపూరు (భూతపుర) శాసనములో

"తేషా మమేయమహిమా మహితే
వర్ణాశ్రయః ప్రసవభూమి రతిప్రవృద్ధః
శుద్ధోఽభవ త్సమధికం చ(తు) (ర) × ర్ణవానాం
దుగ్ధాబ్ధివ త్పురుషరత్నగుణై ర............
ప్రశస్త మస్తి తత్రాపి కాకతీయకులం............"

అనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇంతియ గాక కాకతీయ రాజులు చతుర్థాన్వయులయిన కమ్మనాటి వెలనాటి రాజులతో సంబంధములు చేయుచుండెడివారని పూర్వప్రకరణముల ననేకదృష్టాంతముల శాసనములనుండి యెత్తి చూపించియున్నాను. కాఁబట్టి కాకతీయులతోడి సహపంక్తిభోజనము దొరకినమాత్రముచేత వీరలు తక్కిన వెలమ కమ్మశాఖల వారికన్నఁ గులాధిక్యము గలవారని చెప్పుటకుఁ గారణ మగపడదు గదా! పద్మనాయకులు చెప్పుకొను పైగాథను బట్టి వీరలకుఁ బ్రతాపరుద్రునికిఁ బూర్వము వానితో సహ

1 ఈశాసనముయొక్క ప్రతియును దీనిక్రింది శాసనముయొక్క ప్రతియును శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్. ఏ గారిచే నిటీవల నొసంగఁబడినవి.

పంక్తిభోజనము లేదని యర్థమగుచున్నది గదా. అందునకుఁ గారణ మెద్దియో యుండియుండక మానదు. ఇంతకుఁ బూర్వము పద్మనాయకచరిత్రమునందలి వీరలజన్మాదికమును గూర్చి నిగూఢముగా దెలిపిన పద్యములను వివరించియున్నాను. అవి గాక పద్మనాయకచరిత్రములోని వని మఱికొన్ని పద్యములు రావువంశీయులచరిత్రమునందు నుదాహరింపఁబడియున్నవి. అయ్యవి సత్యాన్వేషణపరులైన వారిని గమ్యస్థానమునకుం గొనిపోవుటకుం జాలియున్నవి.

"సీ. రెడ్డిసంతతికి మాఱోడ్డిభేదం బైన
కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు
పద్మనాయకమానభంగంబు గాకుండ
బలియురై నెగడి రీవెలమవారు
గడిదేరి కాకతిగణపతి గొలిచియు
నిల నేలు ప్రభువు లీవెలమవారు
కాపులమాటకై కడగి వెలమలందు
నిలిచినశూరు లీవెలమవారు
సమరగాంగేయపటిమచే జరుపువారు
మిగుల మానంబునకుఁ బ్రాణ మిచ్చువారు
వినయఘను లైన నెరమన్నె వెలమవారు
పద్మజఖ్యాతిచే భువిఁ బరఁగువారు."

అని పద్మనాయకచరిత్రమునం దొక పద్యము గానంబడుచున్నది. దీనిలోని "రెడ్డిసంతతికి మాఱోడ్డిభేదం బైన కుల ముద్ధరించి రీవెలమవారు" అను మొదటిచరణముయొక్క భావమును దెలిసికొనవలసియున్నది. రెడ్లను బ్రతిఘటించి వేఱుపడిన కులము నుద్ధారణము చేసి రని భావ మేర్పడుచున్నది. ఇందలి భావమును దృఢపఱచునట్టి గాథ యెద్దియైన గలదా యని మనము దెలిసికొనవలసియున్నది. అయ్యది పల్నాటి వీరచరిత్రమునం గానంబడుచున్నది. అందు బ్రహ్మనాయఁడు నాయకురాలితోఁ జేసిన యుద్ధము కులముపోరని పలుతావులఁ జెప్పఁబడియున్నది. అందు కులవిచక్షణము లేక

బ్రహ్మనాయఁడు మాలలు, మాదిగలు, గొల్లలు, కంసాలులు, కమ్మరులు, కుమ్మరులు, రజకులు, రెడ్లు, మొదలగు తెగవారితోఁ గలిసి చాఁపకూడుకుడిచె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్టి చాఁపకూడుకుడుచుట కూడ పల్నాటి యుద్ధమునకుఁ బ్రథమకారణములలో నొకటిగా నున్న దని వల్లభామాత్య ప్రణీత మైన క్రీడాభిరామ మనుగ్రంథమునందు.

"గీ. ఆరువల్లి నాయివారి దుర్మంత్రంబు
కోడిపోరు చాఁపకూటికుడుపు
ప్రథమకారణములు పల్నాటి యేకాంగ
వీరపురుషసంప్రహారమునకు"

అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. "కోడిపందెములో సంభవించిన కలహామీయుద్ధమునకు మూలకారణము" అని విల్సను గారు వ్రాసియుండఁగా వారు పల్నాటి వీరచరిత్రమును సరిగా గ్రహింపలే దని పల్నాటి వీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును ప్రకటించిన శ్రీఉమాకాంతము గారు తమభావమును వెల్లడించినారు. పైనుదాహరింపఁబడిన క్రీడాభిరామములోని పద్యమును బట్టి కోడిపోరు గూడ పల్నాటి యేకాంగవీరపురుషసంప్రహారమునకు ప్రథమకారణములలో నొక్కటిగా నున్న దని బోధపడకమానదు. ఈపల్నాటివీరయుద్ధమున మాలలు గోసంగులు కూడ నాయకులుగ నుండి యుద్ధము చేసి రని పల్నాటివీరచరిత్రమునుండి కొన్ని దృష్టాంతముల నింతకుఁ బూర్వము చూపించి యున్నాను. కాఁబట్టి పల్నాటి వీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడైన రేచెర్ల బ్రహ్మ[illegible]యఁడు రెడ్డికులమునకు మాఱొడ్డి నానాజాతులలోనుండి నాయకుల [illegible]ని జాతిభేదములను బాటింపక పైని జెప్పిన కులములవా రంద[illegible]డను గలిసి భ్రాతృభావమును బలపఱుచుకొనుటకై చాఁపకూడు భుజించి ప్ర[illegible]లను జయించి కులము నుద్ధరించి గౌరవము దెచ్చినవాఁ డగుటంజేసి [illegible]చరిత్రములో "రెడ్డిసంతతికి మాఱొడ్డి భేదంబైన కుల ముద్ధరించి [illegible]" అని వ్రాయుట సంభవించినది. బ్రాహ్మణులు సయితము పద్మ[illegible]లోఁ జేరి రని యూహించుటకు గూడ పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ

గొన్ని వాక్యములు గానంబడుచున్నవి. బ్రహ్మనాయనికొడుకైన బాలచంద్రుఁడు తనమిత్త్రుఁడైన అనపోతు అనెడి బ్రాహ్మణుని తనతోఁ గూడ యుద్ధమునకుఁ గొనిపోక మర్మము పెట్టి యింటి కిని నింటికిఁ బంపినప్పు డాతఁడు బాలచంద్రుని కార్యమును గ్రహించి యాక్రిందరీతిని జింతించుచు పౌరుషముచే నాత్మహత్య గావించుకొని ప్రాణంబుల విడిచెను.

" వెంగలినైతిని వెలమలవద్దఁ
గలిమి కోసము వచ్చి కలియుట లేమ
కులమునఁ గొదవని కూడుట లేదు
తల్లిని తండ్రిని దాయాదిజనుల
నెడఁ బాసి నీ పొందు నే నమ్మియుంటిఁ
బగవాఁడ నైతిని బాంధవతతికిఁ
బాసి పోఁదగు నయ్య బ్రహ్మన్నతనయ"

పల్నాటి భూమిపతులు గూడ గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డ లని స్పష్టముగ "క్రీడాభిరామ" మను గ్రంథమున నీ క్రింది పద్యములో వాకొనఁబడి యున్నది.

"సీ॥ ఇచ్చోట భుజియించి రేకకార్యస్థులై
సామంతనృపతులు చాఁపకూడు
ఇచ్చోటఁ జింతించె నిచ్చ నుపాయంబు
నలినాక్షి యార్వెల్లి నాయిగాలు
నిజ మను శుద్ధికై నిప్పుల యేటిలో
నోలాడె నిచ్చోట బీలసాని
యిచ్చోటఁ బోరిరి యిల పణంబుగ గొల్ల
సవతితల్లులబిడ్డ లవనిపతులు
ధీరులగు వార లేవురు వీరపురుషు
లై మహోద్ధతి నిచ్చోట నాజిఁ బడిరి

యనుచుఁ జెప్పుదు రైతిహ్య మనట నచట
జనపపెద్దలు పల్లెదేశములయందు."

హైహయవంశజుల మయిన క్షత్త్రియుల మని చెప్పుకొనెడి రాచవారునయితము "గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డలని" పేర్కొనఁబడుచుండఁగాఁ బద్మనాయకులు కులమునఁ దక్కువవారలకన్న నెట్లధికు లగుదురో యూహింప నలవిగాక యున్నది. గొల్లలు ధర్మశాస్త్రమునందు సచ్ఛూద్రులని పరిగణింపఁబడినవా రగుటచేత వెలమలకు, రెడ్లకు, కమ్మవారికి గృహసేవకులుగ నుండి వంట మొదలగు పనులు చేయుచుందురు. వల్లవుఁడనఁగా గొల్లవాఁడని మాత్రమె గాక వంటలవాఁ డని యర్థము గలదు. పద్మనాయకులలో "వల్లవాదిత్య వల్లభత్రినేత్రా వల్లవచక్రవర్తి" యను బిరుదములు గలవారు వల్లవులనియు, వారు 22 గోత్రములలోని వారనియు రావువంశీయుల చరిత్రమున మొదట నుదాహరింపఁబడిన గోత్రవివరణముం గూర్చిన పట్టికవలనఁ దెలియుచున్నది. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "గోసంగి వైరి తలగుండు గండా" యను బిరుదును వహించినవారు గోసంగులనియె యూహింపవలసియుండును. ఎన్నివిధములుగా నాలోచించినను బ్రహ్మనాయఁడె నానాజాతినాయకుల నొక్కచోటికిఁ జేర్చి రెడ్లతో బ్రతిఘటించి పోరాడినవాఁడు. వాని తరువాతనే పద్మనాయకులు కాకతీయులను గొల్చుచు గణపతిచక్రవర్తి రుద్రమదేవి ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి మొదలగువారి పాలనములో గొప్ప పదవులను వహించి కాకతీయ రాజ్య సంరక్షకులై యొప్పిరి. ఈపద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "బిరుదు నాయకురాలి గణరంగ రాఘవ త్రాణ సహస్రబాహా!" యను బిరుదును వహించినవా రుండుటచేత వీరలు బ్రహ్మనాయని కాలములో నాయకత్వమును బొందినవా రనుటకు సందియము కలుగరాదు. పద్మనాయకులలోఁ గొందఱు "వాలు చెవులును బ్రేలుగడ్డమును కుమురకుం గొండెనారికె గల రెడ్డినాయకచ్ఛాపల్లా, గుండిచెర్వుకట్టయొక్క చెడ్డమూర్గంచు గవిని దూరే రెడ్డినాయకచ్ఛాపల్లా" మొదలగు బిరుదులను వహించినవా రగుటచేత రెడ్లకుఁ బ్రబలవైరులుగ నుండి రని వేద్య మగుచున్నది. బ్రహ్మనాయని యన్న

బాదన్న యని పల్నాటి వీరచరిత్రమున వ్యవహరింపఁబడినది. బాదన్న యనునది పద్మన్న యను పేరికి వికృతిగా వ్యవహరింపఁబడిన నామము. కాఁబట్టి బ్రహ్మనాయనియన్న యగు పద్ముఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కుల మని చెప్పవచ్చును. కాని మహాపురుషుఁడయిన పద్ముఁడు నాయకుఁ డని చెప్పినచోఁ బొసఁగనేరదు. ఆపద్ముఁడు పద్మసాలెకులమునకు సంబంధించినవాఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఎట్లయిన నేమి? పద్మనాయకులు బ్రహ్మనాయని కాలముననే ప్రఖ్యాతిని గాంచి యుండిరి. పద్మనాయకులలో ననేకులు మొట్టమొదట రాష్ట్రకూటులకు రాజధానిగ నుండిన మాన్యఖేటమున (మన్నెఖేటము) నుండుచు వచ్చి యారాజ్య మంతరించిన వెనుక ననేకులు పల్నాటికి వచ్చి చేరిరి. కొందఱు గిరిదుర్గముల కధిపతులై మన్నె లను పేరితో వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చిరి. వీరిలో ననేకులు మాతంగులు, గోసంగులునై యుండి రనియు, వీరలకు నెలమన్నెలు, సురమన్నెలు నను నామములు గల వనియుఁ జెప్పుటకుఁ గూడ గొన్ని దృష్టాంతములవలన నవకాశము కలుగుచున్నది. పద్మనాయకుల జన్మకథ మెట్టిదైనను, ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్త్రులను మహావీరు లెట్టి పౌరుషపరాక్రమంబులు నెఱపిరో అట్లే యీదక్షిణహిందూస్థానమున వెలమవీరులు అత్యద్భుతము లయిన పౌరుషపరాక్రమములం జూపి వాసికెక్కిరి. ఈవెలమవారు, కమ్మవారు, రెడ్లు, రాచవారు, తమలోఁ దాము పోరాడక కేవలము దేశాభిమానమే విధ్యుక్త ధర్మమని యైకమత్యముతో నుండినయెడల దక్షిణహిందూదేశమున ముసల్మానుల కడుగుపెట్ట సాధ్యము గాక యుండెడిది. ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్త్రులం బోలె ఈతెగలవారు దక్షిణహిందూస్థానమున బహుశతాబ్దములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి వాసికెక్కి విద్యానగరసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక దమస్వాతంత్ర్యములఁ గోలుపోయిరి.

దామానాయఁడు.

చెవ్విరెడ్డి యను నామాంతరము గల పిల్లలమఱ్ఱిబేతాళనాయనికి 'దామానాయఁడు ప్రసాదిత్యనాయఁడు రుద్రమనాయఁడు' అను మువ్వురు పుత్త్రు

లుండి నట్లుగా వేంకటగిరివారి వంశావళిలో నుదాహరింపఁబడిన యీక్రింది పద్యములో దెలుపఁబడినది.

"శా. తారుణ్యప్రథమానశౌర్యుఁ డగు బేతాళావనీభర్తకున్
ధీరుల్ పుత్త్రులు దామభూపతి ప్రసాదిత్యుండు రుద్రక్షమా
ధారుండున్ జనియించి గంతఁ త్రిజగద్ధర్మప్రతీపాలనన్
శ్రీ రాజిల్లఁగ శౌరి మువ్వు రయి ధాత్రి న్మించినా రెన్నఁగన్."

పిల్లలమఱ్ఱి రేచెర్లబేతరెడ్డియు పల్నాటి వీరుఁడైన రేచెర్ల బ్రహ్మనాయని తాత యగు బేతినాయఁడును, చెవ్విరెడ్డి యను నామాంతరము గల పిల్లల మఱ్ఱి బేతాళనాయఁడే యని శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడిన హేతువులు పరస్పర విరుద్ధములై పొందిక లేక యున్నవని యీఅవప్రకరణమున సవిస్తరముగాఁ జర్చించి యున్నాను. కాఁబట్టి యీ బేతాళనాయఁడు రేచెర్లవారి కుటుంబములోఁ జేరిన మఱియొక నాయకుఁడో లేక వెలుగోటివారి పూర్వులు భ్రమచేత రేచెర్ల బేతినాయనినే యీతఁ డని తమవంశమునకు మూలపురుషునిగాఁ జేసికొనిరో యే మో నిర్ధారించుటకును పాలు పోక యున్నది గావున భావి పరిశోధనమునఁ గాని యిందలి సత్యము బోధపడఁ జాలదు. అయినను వీరిని రేచెర్ల బ్రహ్మనాయని జ్ఞాతికోటిలోని వారిఁగా నంగీకరింపవచ్చును. బేతాళనాయని మూవురు పుత్త్రులయొక్క చరిత్రము కూడ సందర్భానుసారముగ రచింపబఁడి యుండలేదు. వీరిని గూర్చిన శాసనమొక్కటియు నింతవఱకుఁ గానిపింపలేదు. వీరి చరిత్రమున కాధార మంతయు పైవారు ప్రకటించిన గ్రంథములే యై యున్నవి. ఆ గ్రంథములలోని చరిత్ర మెంతవఱకు విశ్వసింపఁదగినదో అంతవఱకే మనము గ్రహింపవలసి యుండును.

"సీ. చటుల ఖడ్గా ఖడ్గి సమరప్రవీణుఁ డై
ఖడ్గనారాయణ ఖ్యాతి నొందె
రణ పరాఙ్ముఖ రాజరమనుజేకొని రాయ
గాయ గోవాళాంక కలితుఁ డయ్యెఁ

ఆజిబలాధికుఁ డౌటచే నెంతయు
బలభీమ విఖ్యాతిఁ బొలుపు మీఱె
బ్రథి తారి రాజన్య భయద విక్రమమునఁ
బ్రతిగండ భైరవ ప్రథ వహించె
మఱియుఁ బెక్కైన బిరుద నామములఁ దనరి
బాహువిక్రమ దాన సంపదలతోడఁ
దనరుచుండె సముంచి తోద్దామయశుఁడు
భువనహితకారి యగు దామభూవిభుండు."

ఈ పైపద్యములోఁ జెప్పఁబడిన బిరుదావళులనేకులు వహించుట యాకాలమునం దాచారమై యుండెను. ఇంతకన్న నీతని చరిత్ర మేమియును జెప్పఁబడి యుండలేదు.

ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు.

బేతాళనాయని పుత్త్రులలో నీతఁడు సుప్రసిద్ధుఁ డైనవాఁడుగఁ జెప్పబడియెను. ఇతనింగూర్చి రావువంశీయులచరిత్రమునం దొకరీతిగను వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు మఱియొకరీతిగను వ్రాయఁబడి యున్నది. "రెండవ కుమారుఁడైన ప్రసాదాదిత్యనాయఁడును దక్షిణ ౭౬ గోత్రముల నాయకులును గాకతీయ గణపతిరాయలవారి కొలువుకూటములో నుండఁగా నొకప్పుడు గణపతిరాయలవారి పట్టణమును శత్రురాజులు ముట్టడివేసిరి. అపుడు గణపతిరాయల వారు తమకొలువులో నుండు ౭౭ గోత్రముల నాయకులను జూచి మీలోపల నెవ్వ రీశత్రువులను జయింతురో వానిని నేను గొలువుకూటములో లేచి యెదురుసని తెచ్చి నాసింహాసనము పై గూర్చుండఁ బెట్టుకొందు" ననియు మిగత ౭౬ గోత్రముల నాయకులచే నతనికి మ్రొక్కులు వేయింతు ననియుఁ జెప్పెను; ఆమాట విని యంద ఱూరకుండఁగా నీప్రసాదాదిత్యనాయఁడు లేచి నే జయించెద నని విన్నవించి గణపతిదేవునివలన సెలవు నొంది శత్రువులమీఁద యుద్ధమునకు

వెడలి వారలతోఁ గఠినమైన యుద్ధముఁ జేసి వారల జయించి వచ్చి గణపతి రాయలవారివలనఁ బ్రత్యుత్థానార్ధాసనాది సత్కారములను, ఇతరు లగు ౭౭ గోత్రముల నాయకులచేఁ బ్రణామము వెట్టించుకొనునట్టి మర్యాదను, గాలిపెండేర మను బిరుదాభరణమును 'కాకతిరాజపూజిత' అనెడు బిరుదును శ్వేతచ్ఛత్రధ్వజములను బొందెను;" అని వ్రాయఁబడి యున్నది గాని శత్రువు లెవ్వరో ఎవ్వరితో వీరు పోరాడిరో దెలిపి యుండ లేదు. ఇతని పరాక్రమమును మెచ్చుకొని యా గణపతిచక్రవర్తి గౌరవించి యుండును గాని యితనివంటి మహాశూరు లనేకు లాతని కొల్వుకూటములో నాతని సేవించి యుండఁగా నెల్లరకు నవమానకరముగా నర్ధాసన మిచ్చి వారలచేఁ బ్రమొక్కింపఁ జేసె ననుట నిరాధారమై పరిహాసాస్పదముగ నున్నది. ఇతని ప్రతాపమును వర్ణించుచు నొకపద్య మీక్రింది రీతిని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును బ్రకటింపఁబడినది.

“ సీ. ధరణిపై డెబ్బ దేడ్గురు నాయకులలోనఁ
బలు ప్రతాపస్ఫూర్తిఁ బరఁగినాఁడు
చండ భుజా దండ మండితారాతుల
ఖండనంబులఁ జాలఁ జెండినాఁడు
ఏపున నోర్గల్లు నేలు రుద్రునిచేత
నందెయుఁ బెండెంబు నందినాఁడు
విక్రమంబున ధరాచక్రంబులోఁ గల
బిరుదులు తనవిగాఁ దిరిగినాఁడు
వాఁడు రిపురాజ పన్నగ వైనతేయు
రాజితంబైన కేరళరాజ ఘనుఁడు
భాసురం బగు రేచెర్లశాసనుండు
సత్యసంధుండు సత్ప్రిసాహిత్యఘనుఁడు.”

ఈ పైఁ జెప్పఁబడిన రుద్రుఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుట సరిపడదు. కడపటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుటయు సరిపడదు. ఇందలి రుద్రుఁ డెవ్వఁడు? కాకతి గణపతి చక్రవర్తి కూతురగు రుద్రమదేవి కావలయును. ఈమె రుద్రదేవుఁ డని వ్యవహరింపఁబడి యుండుటచేత రుద్రుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యనియే యర్థము చేసికొందము. అందెయుఁ బెండెంబు గణపతిదేవునివలన బొందె నని పైని చెప్పినదానికి విరుద్ధముగా రుద్రమదేవివలనఁ బొందె నని చెప్పఁబడియున్నది. వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు గణపతిచక్రవర్తిచేత నర్ధాసనమును బొంది ౭౭ పద్మనాయకులచేతఁ బ్రణామంబులు పొందెనని చెప్పఁబడి యుండఁగా రావువంశీయుల చరిత్రములో నుదాహరింపఁబడిన యొక సీసమాలికలో

“ భూరి జయుం డయి యోరుగంటికి రాఁగ
రుద్రమూర్తి ప్రతాపరుద్ర విభుఁడు
ఎదురుగా వచ్చియు హితుఁ డవు నీవంచు
ఘనతఁ బ్రసాదిత్యుఁ గౌఁగలించి
హెచ్చైన కాల్పెండె మిచ్చి దోడ్కొని వచ్చి
ముందఱఁ గూర్చుండ మొదల నిల్పి
విడిది కంపెను వేళ వేడ్కతో లేచియుఁ
గౌఁగలించి జయఁబు గాఁగఁ బనిచి
మఱునాఁడు డెబ్బదేడ్గురు నాయకులు గొల్వ
తన సముఖాన కలిందు రాఁగఁ
దా లేచి యపుడు సంతస మంది యాతనిఁ
బ్రియముతోఁ గూర్చుండఁ బెట్టి కొనుచు
డెబ్బదేడ్గురిచేత మ్రొక్కులు వేయించి
మించఁ బ్రతిజ్ఞ చెల్లించె విభుఁడు ”

అని చెప్పఁబడి యుండుటచేత రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యని యర్థము చేసికొనవలసిన [illegible] రుద్రమదేవి యంతటి చక్రవర్తిని యెదు

రుగా వచ్చి ప్రసాదాదిత్యుని కౌఁగిలించుకొన్న దని చెప్పవలసి వచ్చును గదా? అది యెంత యసహ్యాకరముగా నుండఁగలదో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱ లేదు. పూర్వకవులయుద్దేశ్యము రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి గాక మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డని. అనఁగాఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలమున నున్నవాఁ డని వారియభిప్రాయము. అది కాలనిర్ణయమున కడ్డము వచ్చు నన్న భావముతో వెలుగోటివంశచరిత్రకారు లాప్రతాపరుద్రునికి బదులు గణపతిదేవుఁ డని మార్చిరి. ఇట్టి మార్పు చేసినందులకుఁ బ్రమాణము నేమియుఁ జూపినవారు కారు. కనుకఁ బ్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నుండెనో రుద్రమదేవికాలమున నుండెనో యెవ్వరికిని దెలియదు. నాకుఁ దెలిసి నంతవఱకు శాసనములలో నెచ్చటను వీరినామములు గాన్పింప లేదు. భావిపరిశోధనమునఁ గాని వీరియుదంతము దెలియంబడదు. అంత వఱకు నీతఁడు గణపతిదేవుని తుదికాలమున నున్నవాఁ డని యూహింతము. గణపతిదేవుఁడు పాండ్యరాజులతోడఁ జేసిన యుద్ధములలో నితఁడును నీతని సహోదరుఁ డగు రుద్రమనాయఁడును గూడ నుండి రని యూహించుటకు మాత్రము గొంచె మవకాశము గలదు. ఎట్లయినను కాకతీయచక్రవర్తు లర్ధాసన మిచ్చి రనియు తక్కిన ౭౬ పద్మనాయకు లీతనికి మ్రొక్కి రనుటయు నేయాధారమును లేక యెంతమాత్రము విశ్వసింప రాదు. ఇది యి ట్లుండఁగా మఱియొక వింత యే మన:—

“ గీ. ధరణి ఘనమైన రాయపితామహాంక
బిరుదు డెబ్బదియేడ్గురు వరుస నాయ
కులుగఁ జేసియు భైరవువలన పచ్చ
వృషవరంబుగఁ గాంచెఁ బ్రసాదిత్యవిభుఁడు ”

అని వెలుగోటివారి వంశావళియందు వరుసగ డెబ్బదియేడ్గురను నాయకులనుగఁ జేసి భైరవువలన రాయపితా మహాంకబిరుదమును బొందె నఁట! ఈపద్యమును బట్టి ౭౭ నాయకులు ప్రసాదాదిత్యునివలన నేర్పడి రను భావము పై పద్యమున ద్యోతక మగుచున్నది. పరస్పరవిరుద్ధములైన విషయము

లెన్నియో గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వాని నన్నింటిని జర్చించుట విడిచి పెట్టుచున్నాఁడను.

రుద్రమనాయఁడు.

ప్రసాదాదిత్య నాయని తమ్ముఁ డగు రుద్రనాయఁడును ప్రసిద్ధుఁ డైన వీరశిఖామణి యై యుండవలయును. ఇతనికిని రాయపితామహాంక మను బిరుదము గల దని యీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

“మ. ఒగి నుక్కుంబోడిరాల రాయుదురు మున్నద్రీవులై యిప్పుడుం
దగ నీయందియ యందునుండి తలక్రిందై వైరిభూపాలకుల్
జగతీభారమునన్ పసిండి పొడి నిచ్చల్ రాయుచున్నారదే
తగదే రాయపితామహాంక జయ భద్రా రుద్ర నిన్ జెందినం ”

మఱియును “పాండ్యగజకేసరి కాకతిరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య” బిరుదులు గలవని యీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

“ఉ. వాలని విక్రమస్ఫురణ వారలు పాండ్యబలంబు దంతులన్
గెలి జయించి పాండ్యగజకేసరినామము దాల్చి రెంతయుం
జాలినవారుగా నెగడి సన్నుతి కాకతిరాయరాజ్య ల
క్ష్మీలలనా ప్రతిష్ఠతగఁ జేసిరి భూజను లెల్ల మెచ్చఁగం ”

కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్యు లయినవా రొక్క రుద్రనాయఁడు మాత్రమే గాక యనేకులు గలరు. ఈరేచెర్ల రుద్రనాయఁడు రుద్రదేవి కాలమున నధిక ప్రఖ్యాతికి వచ్చినటులు గానంబడుచున్నది గావున నీతని విషయ మిక్కడ సంక్షేపించి రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున మగల వక్కాణింతును. పద్మనాయకవీరు లనేకులు గణపతిదేవ చక్రవర్తికి విశ్వాసపాత్రు లయిన భృత్యులుగ నుండి యుద్ధములం దాఱితేఱిన రణశూరు లై కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకు లన్న ఖ్యాతిని సంపాదించి రనుటకు సందియము లేదు గాని తక్కిన శాఖలలోని మహావీరు లైన సైన్యాధిపతులకంటె వీరే యగ్రగణ్యు లని కాకతీయ చక్రవర్తు లందఱను విడిచిపెట్టి వీరలకే యర్ధాసనము లిచ్చి సమ్మానించి రనుట మాత్రము విశ్వసింపఁ దగినది కాదు.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

గణపతిదేవుని పరిపాలనము.

కాకతిగణపతిదేవుఁడు సింహాసనారూఢుఁ డైనవెనుక నాంధ్రభాష మాతృభాషగాఁ జేసికొన్న మహాజనుల నెల్లర నాంధ్రసామ్రాజ్యముక్రిందికిఁ దీసికొని రాఁగోరి యెట్టి ప్రయత్నములకుఁ గడంగెనో అట్టి ప్రయత్నము లన్నియు నీశ్వరానుగ్రహమువలనఁ గొనసాగి జయప్రదము లయినవి. మండూకము నొకదాని క్రింగ నోరప్పలించుకొని వచ్చి పైఁబడెడు భుజగేంద్రంబుల నొక్కొక్కదాని నదిమిపట్టి పెట్టెలోఁ బెట్టి వశపఱుచుకొనునట్టి ప్రజ్ఞాధురంధరుం డయిన యొక గారడివాని పగిది సమరగాంగేయుఁ డని వీరాగ్రగణ్యులచేత ననేకభంగులఁ గొనియాడంబడెడు మన యీ కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నాక్రమింప నెదురొక్కను మహామండలేశ్వరుల నొక్కొక్కనినే జయించి గర్వభంగము గావించి యదిమిపట్టి కప్పములు గైకొనుచు సామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు వాసియుం గలుగఁజేసి సర్వవిధములఁ బ్రజల యైశ్వర్యాభివృద్ధికై ప్రయత్నించి చాలవఱకు సఫలీకృతమనోరథుఁ డయ్యెను. అతఁడు మతాభినిరతి కలవాఁ డగుటంజేసి ఘనకార్యనిర్వహణమున నెట్టి యంతరాయములు సంఘటిల్లుచు వచ్చినను నిరుత్సాహుఁడు గాక మరలమరలఁ బ్రయత్నించుచు వచ్చినందున విజయమునొందుచు వచ్చెను. అతని మంత్రివర్గములోఁ బ్రముఖుఁ డైన శివదేవయ్య రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డగుటవలన నాతనిమాట జవదాటక నేర్పుతో రాజ్యపరిపాలనము సేయుచు వచ్చినందున దక్షిణహిందూస్థానమును బరిపాలించిన చక్రవర్తులలో నధికప్రఖ్యాతిని గాంచెను. ఆంధ్రభూమి సంత

నేకచ్ఛత్రముక్రిందికిఁ గొనివచ్చిన తరువాత నీతఁడు రాజ్యాంగమును, రాజధానీనగరమును, దుర్గమును, సైన్యమును బలపఱచుటకై భగీరథప్రయత్నములు గావించెను. ఆకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము ఢిల్లీచక్రవర్తులకు మోహమును గలిగించుచుండెను. చంద్రధ్వజు లయిన తురుష్కులకు భయంకరముగ వర్ధిల్లుచు వారలను మత్సరపూరితులను గావించుచుండెను. దుర్గము లోపలి రాజభవనమునకుఁ జుట్టును ఉన్నతమైన శిలాప్రాకారమును, దానిచుట్టును మిక్కిలి యగాధమై జలపూరితమైన యగడ్తను నిర్మింపించుటయే గాక ప్రాకారమునకు లోపల రాజవీథుల నేర్పఱచి యచ్చటచ్చట నశ్వ రథ గజ పదాతి వర్గంబులఁ బెట్టించి, అహోరాత్రములు వీరభటులశ్వారూఢులై రాజధానీరక్షణతత్పరులై విహరించునటుల నియమించి, ఉన్నతములై సుందరములైనరాజభవనములను గోపురములను బెక్కింటిని గట్టించి గోపురములఁ బసిండికుండలతో నలంకరింపఁజేసి, ఏకశిలానగరమున కెంతో శోభను గల్పించెను. ఇతఁడు తనరాజ్యమునందంతట నూర్లకొలఁది శివాలయములను సంస్థాపించెను. గణపవరంబు లని తనపేరిట నూర్లకొలఁది గ్రామంబులను నిలకొల్పుటయె గాక త్రాఁగ శుద్ధజలము లభింపక ప్రజలు కస్తిపడుచున్న ప్రదేశముల ననేక తటాకములను ద్రవ్వించెను. దుర్గమంబులైన యరణ్యప్రదేశంబుల మంచిబాటలను వేయించుటయే గాక యక్కడక్కడ సత్రములను చలిపందిరులను గట్టించుచు వచ్చెను. తనరాజ్యములోని ప్రజలకు దేవభక్తియును పాపభీతియుఁ గలుగునటుల బోధింపించుచు వచ్చెను. ప్రజల మానధనంబులకు భంగమును గలిగించునట్టి జార చోరాది క్రూర జనంబుల శిక్షింపించుచు మిక్కిలి జాగరూకుఁ డై పరిపాలనము సేయుచు వచ్చెను. ఈ యాంధ్రచక్రవర్తికాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యమును సముద్రయానమును విశేషముగా సాగుచు వచ్చెను.

వేలానగరము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణము.

ప్రాచీనకాలమునుండియు గుంటూరుమండలములో బాపట్లతాలూకాలో బాపట్లకు సమీపమున సముద్రతీరమునందున్న మోటుపల్లి యను

గ్రామము ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణముగా నుండి చీనా, బర్మా, పారసీకము మొదలగు విదేశములతో వాణిజ్యము జెఱపుటకు నాంధ్రదేశములో నొక ప్రధానస్థాన మయ్యె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమున సవిస్తరముగా వ్రాసియున్నాను. ఈ మోటుపల్లికే వేలానగర మని నామాంతరము గలదు. ఈ వేలానగరము ఆంధ్రభృత్యుల కాలమునను, ఆంధ్రపల్లవుల కాలమునను, ఆంధ్రచాళుక్యుల కాలమునను, ఆంధ్రచోడుల కాలమునను ప్రసిద్ధి కెక్కిన పట్టణముగ నున్నను క్రమముగా చాళుక్యుల పరిపాలనానంతరము వాణిజ్యము క్షీణింప నంతఁగా గణనకు రాక యుండెను. మోటుపల్లికడ మెట్టపట్టిన యోడలలోని సరకులను ఆసమీపమునందలి మండలేశ్వరులు కొల్లగొనుచుండుటచేత నావికు లారేవునకుఁ జేరుటకే భయపడు చుండిరి. అందువలనఁ బ్రసిద్ధి గాంచిన వర్తకు లెవ్వరు నాపట్టణమున నివాసముగా నుండక పోయిరి. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తికిఁ బూర్వము కొంతకాలమునుండి విదేశవ్యాపారము నడుపునట్టి వర్తకులకు నభయశాసన మీఁగల చక్రవర్తిగాని మహారాజుగాని లేనందువలననే యా ప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణమున కా గతి పట్టెను. గణపతిచక్రవర్తి తాను సింహాసనారూఢుఁడై వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట నీ వేలానగరము నుద్ధరించి విదేశవ్యాపారమును పెంపు నొందింపవలయు నన్న సంకల్పము మనస్సున నంకురించిన వెంటనే యుపేక్షింపక మంత్రులతో నాలోచించి యందులకుం దగిన ప్రయత్నములను గావించెను. అప్పు డా గణపతిచక్రవర్తి వర్తకులకు నభయశాసన మొసంగెను. "నా జీవితముకన్నను నా ప్రజలసంరక్షణమే నాకు నెక్కువ ప్రీతికరమైన విషయ" మని యా యభయశాసనమున వ్రాయించెను. మఱియు నాశాసనమువలన సత్ప్రభుత్వముయొక్క ధర్మములను గాపాడుటకును, కీర్తికొఱకై యధికాభినివేశముతో సముద్రయానము చేసి విదేశములతో వ్యాపారము చేయునట్టి వర్తకులయందలి ప్రేమచేత నెక్కు కూపశుల్కముమాత్రము గాక తక్కిన సుంకముల నన్నిటిని వదలివేసితి మని లిఖింపఁ బడియెను. ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁగాని, దక్షిణమునుండి యుత్తరమునకుఁగాని పోవునట్టి

యోడలు వాయువశమున నీ రేవున మెఱక పట్టి పోయిన యెడల నా సరకుల నోడదొంగలు కొల్లగొనకుండఁ గట్టడచేయుటయె గాక వర్తకులు నిర్భయముగా రాకపోకలు జరుపుటకుం దగిన మార్గముల నేర్పఱచెను. ఎగుమతి దిగుమతి సరకుల పై శుల్కపరిమాణము ముప్పదింట నొక్కటిగ నిర్ణయించెను. శ్రీగంధము ౧ కి x ౧, పచ్చకర్పూరమునకు, చీనికర్పూరమునకు, ముత్యాలకు వెల x ౧ కి ౬౦।।।౽, పన్నీరు దంతము, జవ్వాది, కర్పూరతైలము, రాగి, తగరము, సీసము, పట్టునూలు, పవడము, గంధద్రవ్యములకు వెల x ౧-కి ౬౧।-, మిర్యాలు వెల x కి ౬।।।-, పట్టుస్వరూపము ౧-కి x ౧కి ౬।।౦,

ఈ రీతిగ సుంకము విధింపఁ బడియెను. ఈసరకుల నామమును బట్టియే యాకాలము నం దా రేవుపట్టణ మెంతప్రసిద్ధమైనదిగ నుండెనో, ఏయే దేశములతోడ వ్యాపారము చేయుచుండెనో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేకయె బోధపడక మానదు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క కృపావిశేషము చేతనే యా రేవుపట్టణము పునరుద్ధారణము గావింపఁ బడుటయు, అతని కొమార్తయైన రుద్రమదేవికాలమున వెనీసువర్తకుండైన "మార్కొపోలో" అనువానిచేత శ్లాఘింపఁ బడుటయు సంభవించినది. కాకతిగణపతి సిద్ధయదేవ మహారాజును మోటుపల్లికిఁ బాలకునిగ నియమించెను.

ధర్మపరిపాలనము.

ఈ యాంధ్రచక్రవర్తిప్రభుత్వకాలమున ధర్మము వర్ధిల్లె ననియు, ద్విజులలోఁ బ్రముఖులైన వార లున్నతపదవులకు వచ్చి రనియు, వృద్ధులయెడ గౌరవము, ప్రేమ, మొదలగువానిని ప్రజలు కలిగి యుండి రనియు, శాస్త్రజ్ఞానము, కళలు వికసింపఁ జేయఁబడిన వనియు, పల్నాటిలోని దుర్గిపట్టణమున గంగయసాహిణిచే లిఖియింపఁబడిన దానశాసనములో నుదాహరింపఁబడియెను. ఈ గంగయసాహిణికి మంత్రిగ నుండిన నామయపండితుఁడు దుగ్గయపట్టణమున తన తండ్రికిఁ బుణ్యము ప్రాప్తించుకొఱకు వంకేశ్వరాలయమును నిర్మింపించె నని తెలియుచున్నది. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి ప్రజారంజకముగఁ బరిపాలనముసేసి సత్కీర్తి వడయుటకుఁ గారణ

భూతుఁ డైనవాఁడు శివదేవయ్య యనువానిని ప్రధానమంత్రియె గాని యున్యుఁడు గాఁడని యిదివఱకె దెలిపియున్నాను. ఈ శివదేవయ్య యను నైయోగి కారాధ్య బ్రాహ్మణుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు మాత్రముగాక పండితకవియుం గూడ నై యుండెను. ఆతఁ డాంధ్రమున "పురుషార్థసార" మను నీతిగ్రంథమును రచించెను. ఇందలి కవనము మృదు మధుర పద ఘటిత మై యొప్పుచున్న దని దెలుపుటకై రెండు పద్యములను మాత్ర మీ దిగువ నుదాహరించుచున్నాను.

"క. ప్రజఁ జెఱిచి కూడఁ బెట్టిన
నిజధన మది వలయు వ్యయము నిచ్చలుఁ జేయున్
బ్రజయును ధనమును బోలిసిన
భుజబలమున నిలువఁ దలమె భూపతి కెందున్."

క. జనలక్ష్మికి ధనలక్ష్మికి
ననుపమ మగుధర్మలక్ష్మి కాత్మయ మూలం
బని యాత్మరక్ష మఱవక
జననాథుఁడు సేయవలయు సతతము బ్రీతిన్."

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికిఁ బుత్త్రికా సంతానమె గాని పుత్త్రసంతానము లేకయుండెను. ఈయనకు గణపాంబ రుద్రాంబ యను నిరువురు కొమార్తెలు గలరని యింతకుఁ బూర్వమె దెలిపియున్నాను. ఇతఁడు తన పెద్దకొమార్తె యయిన రుద్రాంబను కుమారునిగ భావించుకొని యామెకు విద్యాబుద్ధులు గఱపించి రాజ్యతంత్ర జ్ఞానమును గలిగించి తనకుఁ బిమ్మట నామెయె సింహాసనారూఢయై యాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలింప నియమించి యఱువదిరెండు సంవత్సరములు ప్రజారంజకముగ నిరంకుశపాలనము చేసి మిక్కిలి వృద్ధుఁడై క్రీ. శ. ౧౨౬ందవ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుఁడై కీర్తిశేషుఁ డయ్యెను.

* పురుషార్థసార మను గ్రంథము శివదేవయ్యచే రచింపఁబడిన దని శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్.ఏ గారిచేఁ బ్రకటింపఁ బడిననీతిశాస్త్రముక్తావళిగ్రంథ పీఠికలో వ్రాయఁబడినది.

పంద్రెండవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రమదేవిపరిపాలన చరిత్రము.

(క్రీ. శ. ౧౨౬౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౯౫)

రుద్రాంబ గణపతికూఁతురు గాని భార్య కాదు.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి కీర్తిశేషుఁడై చన్న వెనుక నతనిపుత్త్రికారత్నము శ్రీరుద్రమదేవి వజ్రసింహాసనము నధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్య పరిపాలనభారమును వహించెను. పూర్వగ్రంథములలోను నూత్న గ్రంథములలోను గూడ రుద్రాంబ గణపతిదేవచక్రవర్తిభార్య యని వక్కాణింపఁబడి యుండుటం జేసి యాంధ్రప్రపంచ మట్లే యవిచారపూర్వకముగా విశ్వసించి యున్నది కాని నిక్కము విచారింప నామె యాతనికొమార్తగాని భార్య కాదని విస్పష్టము కాఁగలదు. రుద్రాంబాదేవి గణపతిపుత్త్రిక యై యుండఁగా భార్య యని వాడుకలోనికి వచ్చి విశ్వసింపఁబడుటకు హేతు వేమో యెంతమాత్రమును బోధపడకున్నది. రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున హిందూదేశమును జూడవచ్చిన "మార్కోపోలో" అను వెనీసు వర్తకుఁ డొకఁడు "కాకతి గణపతి యనంతర మతనిభార్య రుద్రమదేవి యతని కంటెను మిక్కిలి వైభవముతో రాజ్యము చేయుచున్నది." అని నుడివి యున్నాఁడు. విదేశీయుఁడగుటఁ జేసి యతఁడట్లు వ్రాసియుండునని యూహింతమన్నను, స్థానిక వృత్తాంతములలో సయితము భార్య యనియే చెప్పఁబడినది. స్థానికచరిత్రములోని విషయము లన్నియుఁ బరమసత్యములను గా మన మెంతమాత్రమును భావింపరాదు. అయ్యవి యవిమర్శపూర్వకముగాఁ బ్రజ

లచేఁ జెప్పుకొనఁబడునట్టి గాథలను బురస్కరించుకొని వ్రాయఁబడినవి. ఈగాథలను వినియుండుటచేతనే కాఁబోలు మహామహోపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాథసూరిగారి పుత్త్రుండగు కుమారస్వామి సోమయాజిగారు సంస్కృత ప్రతాపరుద్రీయమునకు వ్రాసినవ్యాఖ్యలో నొకచోట

"పురా కిల కాకతికులసంభూతే గణపతినామ్ని మహారాజే, దుహితృమాత్రసంతానే, కదాచి ద్దైవయోగేన కాలపరిపాక ముపేయుషి, తన్మహిషీ రుద్రదేవీనామ రాజ్ఞీ, బహూని వర్షాణి తద్రాజ్య మకంటకం పరిపాల్య, పరిణతా సతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం నిదధే. తా మిమాం కథాం మనసి నిధా యాహ యో రుద్ర ఇతి"
అని వ్రాసియున్నారు.

పూర్వము కాకతికులసంభూతుఁడగు గణపతిమహారాజు పుత్త్రికాసంతానము మాత్రముకలవాఁడై దైవయోగముచేతఁ గాలగతిని జెందఁగా నతని భార్యయగు రుద్రాంబిక రాజ్యభారమును వహించి అనేక సంవత్సరములు నిష్కంటకముగాఁ బరిపాలనముచేసి తాను వృద్ధురాలగుటయును, తన దౌహిత్రుఁడు వయస్సు వచ్చినవాఁడగుటయును తలపోసి రాజ్యభార మాతనికి నొప్పగించె నని తాత్పర్యము. ఈ మహావ్యాఖ్యాత యిట్టి భ్రమ నొందుటకు కారణము ప్రతాపరుద్రీయములో

"శ్లో॥ యో రుద్రో రజతాచలే స్థితిమగా దర్ధాంగనారీః పురా
సోఽయం సంప్రతి కాకతీశ్వరకులే సర్వాఙ్గనారీః స్థితః
స్థానే యద్విషమాక్షలోకనకళామాత్రేణ భస్మీకృతా
న్యాస న్వైరిపురాణి చిత్ర మధునా ఖడ్గే విషం ధార్యతే".

అని మొదలుగాఁగల చోట్లఁ బుంలింగమే ప్రయోగింపఁబడియుండుటయె గాని యన్యముగాఁ గనుపట్టదు. అర్ధాంగనారియై కైలాస ముందున్న రుద్రుఁడు కాకతివంశమందుఁ బూర్ణముగ స్త్రీశరీరమునే ధరించియున్న

వాఁడని పై శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత వ్యాఖ్యాత పాఠకులకు దానిని బోధపఱుచుటకై పైని వ్యాఖ్యానములో వివరించినవిధముగా రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని సంబంధమును దెలిపియుండెను.

రుద్రమహాదేవి గణపతిభార్య యని గ్రంథకర్తలనేకులు వారికిం దోఁచినట్లుగ వ్రాయుట వింతగా నుండక మానదు. వచనసోమదేవరాజీయమునందు "గణపతి సకలసేనాసమేతుండై మహాదేవరాజసమేతముగ దేవగిరిమీఁదికి దండు వెడలి వారితో మాసత్రయంబు యుద్ధము చేసి యందు గదాయుద్ధమున మహాదేవరాజు సమసిన నది గని గణపతిమహారాజు క్రోధాన్వితుండై జగడంబు చేసి దేవగిరిరాజును జంపిన వారు శరణాగతులై తమ కూఁతురగు రుద్రమహాదేవిని గానుకఁగాఁ బెట్టిన నాపడుచును గైకొని యేకశిలానగరమునకు వచ్చెను." అని రుద్రమదేవి దేవగిరి యాదవరాజకుటుంబమున జనించిన దని కూడ చెప్పిరి. ఇది పద్యకావ్యము ననుసరించి వ్రాయఁబడిన వచనకావ్యము గావున నక్కడఁగూడ నిదే రీతిగఁ జెప్పఁబడియుండును. ఇట్లే స్థానికచరిత్రములందును వ్రాయఁబడినది. మార్కోపోలో వ్రాఁతను బట్టి పాశ్చాత్యులు కూడ కొందఱు భార్య యని వ్రాసిరి. వీని నన్నిటిని జూచి ఆంధ్రకవుల చరిత్రములో 'శ్రీ వీరేశలింగముగారు రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని వక్కాణించియున్నారు. కీర్తిశేషులయిన శ్రీ రామమూర్తిగారును కవిజీవితములయందు మొదట గణపతిభార్య రుద్రమదేవి యని యుదాహరించినారు గాని డాక్టరుహల్ట్జుగారు "ఇండియన్ అంటిక్వెరీ"లో వ్రాసిన లేఖనమును జూచిన తరువాత వెనుకటి యభిప్రాయమును మార్చుకొనిరి. హిందూదేశకథాసంగ్రహములో ప్రథమభాగమున శ్రీ కొమఱరాజు లక్ష్మణరావు ఎం. ఏ. గారు కూడ రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యనియె చెప్పియున్నారు. ఇంతియ గాక క్రిందటి సంవత్సరము ప్రకటింపఁబడిన శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు సయితము రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కూఁతురను వాదము గలదని యెఱింగియు విమర్శింపక దానిని విస్మరించి రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పఁబడియెను. ఇట్లుందఱు

గ్రంథకర్తలు పరమవిశ్వాసభావముతో నంగీకరించిన సిద్ధాంతమును ద్రోచి పుచ్చుటకు హేతువు లేవి యని చదువరులు ప్రశ్నింపవచ్చును. రుద్రాంబిక గణపతికూఁతు రని చెప్పుటకు బలవత్తర మయిన ప్రమాణముగలదు. దానిం దెలుపుటకుఁ బూర్వము పైనుదాహరించిన యభిప్రాయములను గూర్చి యొకింత విమర్శ చేయవలసి యున్నది. ఆ యభిప్రాయములలో నొక్క ప్రతాప రుద్రీయ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయమును విమర్శించిన పక్షమునఁ దక్కినవన్నియు విమర్శింప నక్కఱలేకయె మనకు సత్యము గోచరముకాఁగలదు. ఏకారణముచేతనట్లు వ్రాసినను ఈ సందర్భమున వ్యాఖ్యాతవిభ్రాంతి నొందె ననుటకు సందియము లేదు.

విద్యానాథమహాకవిప్రణీత మైన ప్రతాపరుద్రీయమును బరిశోధించి రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కొమార్త యని మొదట కనిపెట్టినవాఁడు శాసన పరిశోధకుఁ డైన "హుల్ట్జు" అను జర్మనీ దేశపండితుఁడు. ఈయన క్రీ. శ. ౧౮౯౨వ సంవత్సరము జూలై నెల సంచిక "ఇండియన్ ఆంటిక్వెరి" అను గ్రంథములో ౧౯౭ వ పేజిలో కాంచీపురములో గణపతిదేవుని కాలమున వ్రాయఁబడిన దానశాసన మొకదానిం బ్రకటించుచు, అందు గణపతికి వెనుక రాజ్యమునకు వచ్చిన వారిని నిర్ధారణసేయుచు, ఈక్రిందిరీతిని వ్రాసి యున్నాఁడు.

"ఆమెతండ్రి గణపతి పుత్త్రసంతానము లేనివాఁడయినందున నామెను (రుద్రాంబిక) కుమారుని గానే పేర్కొని రుద్రుఁ డని పురుష నామమును బెట్టెను. అతని మరణానంతరము ఆమె సింహాసన మెక్కినట్టు గాన్పించుచున్నది. ఆమె "రాజా రుద్రమహారాజు" అని మూలగ్రంథములోఁ బేర్కొనఁబడి యుండఁగా వ్యాఖ్యానములో రుద్రాంబిక యని పేర్కొనఁ బడియెను."

ప్రతాపరుద్రీయములో నాటకప్రకరణములో నొకచోట. —

"శ్లో. సైవోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమా చేతి ప్రథా మగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా."

అని పురోహితుఁడు రుద్రాంబికతల్లి సోమాంబను ఉమాదేవి యనియు, తండ్రి యైన గణపతిని శివుఁ డనియు రుద్రాంబికతో పలికినట్లుగాఁ జెప్పఁబడినది.

ఇదివఱకే వ్యాఖ్యాత రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని భార్య యని చెప్పి యున్నవాఁ డగుటచేత

"వ్యా. రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయో రుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం। తతః స్వయంభూమహారాజయోః పితాపుత్త్రిభావోఽస్తి."

అని వ్రాసి యీసోమాంబయు గణపతియు కాకతీయులు గాక వేఱు కుటుంబములోని వారని భావించెను. ఈవిషయమునుగూర్చి ప్రతాపరుద్రీయములో నాటకప్రకరణములో అంకారంభమునపురుష నామమును దాల్చి పురుష వేషముతో నున్న రుద్రాంబికతో పురోహితునకును మంత్రికిని జరిగినసంభాషణములను గూర్చిన శ్లోకముల నుదాహరించిన యెడల నందలినిజము చదువరులకు విస్పష్టము కాఁగల దను భావముతో వాని నిట నుదాహరించుచున్నాను.

" తత్ర ప్రవిశతి యథానిర్దిష్ట వేషో రాజా చామరగ్రాహిణీచ

రాజా.—సహర్షాతిశయం। అయే ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య

శ్లో. సోమార్కాభిజనం శ మద్య జయతి శ్రీకాకతీయాన్వయం,
పాతివ్రత్య ముపైతి సాంప్రత మిమా మస్మాసు విశ్వంభరా
ఆస్థాభి ర్నిజదోః ప్రసూతి మధునా ధన్యా మజో మన్యతే
య త్కర్తవ్య ముపాదిశ త్కులపతి ర్దేవ స్స్వయంభూ స్స్వయమ్॥

పురోధసః.—మహారాజ భవాదృశా ఏవ పర మర్హంతి తాదృశో మహిమ్నా దేవస్యహితోపదేశాన్॥ అథవా కి మత్రాభినవం। పుత్రాణాం హితోపదేశాధికారః పితు రేవ య థేష్టం కథయంతి తద్విదః॥

శ్లో. సైషామా చేతి నిర్దిష్టా సోమాచేతి ప్రథా మగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా."

మంత్రిణః—ఏవ మే వైతత్, అన్యథా కథమీశ్వరస్య ప్రసాదాదృతే నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవం మానుషశంభునా గణపతిమహారాజేన అభ్యంతర స్స్వానుభవమహిమ్నః సదృశ మ్మత్రి పుత్త్రి ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ రుద్ర ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణాచ రుద్రఇ త్యాఖ్యా"

"రాజు (పురుష వేషముతో నున్న రుద్రాంబిక) రంగస్థలమునకు నేతెంచి కాకతీయులకు కులదేవుఁ డయిన స్వయంభూదేవుఁడు భవిష్యత్కాలమున నెట్లు రాజ్యపరిపాలనము నిర్వహింపవలయునో ఉపదేశ మిచ్చుటకై తనస్వప్నములో సాక్షాత్కరించె నని చెప్పెను.

అంతట పురోహితుఁడు "నీవంటిప్రజలుమాత్రమే స్వయంభూదేవుని సాక్షాత్కారమును ఉపదేశమును బొందుటకు నర్హులనియు, అట్టిది కుమారునకు తండ్రి చేయవలసిన విధ్యుక్తధర్మములలో నొక్కటి గావున నందు నూత్న విశేష మేమియును లే దనియును, నీతల్లికి సోమాంబ యనియు, నీతండ్రికి గణపతి యనియు నామము లుండుటచేత స్వయంభూదేవుని (అర్ధనారీశ్వరుని యొక్క యొక యాకృతి) సంతాన మనిపించుకొనుటకు నీకు సత్త్వము గలదనియు" ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను.

అటుపిమ్మట మంత్రి "అట్లు కాదేని నిరంకుశాధికారముగల యొకమహారాజువలె నొక స్త్రీ దేశమును బరిపాలించుట యెట్లు సాధ్య మగును కనుక నే ఈశ్వరాంశసంభూతుఁడైన గణపతిమహారాజు తనదివ్యజ్ఞానముచేత తనకు జనించియుండిన బిడ్డ దేశపాలనము చేయుటకుం దగిన గుణవిశేషములు గలిగియున్న దని తెలిసికొని లోకవ్యవహారముకొఱకు కుమారుం డనియే ప్రకటించి రుద్రదేవుఁ డని నామకరణము చేసె" నని చెప్పి పై పురోహితుని యభిప్రాయమును బలపఱిచెను.

ఈ భావమె పైన నుదాహరించిన శ్లోకములలోను వాక్యములలోను స్పష్టముగాఁ గనుపట్టుచున్నది. దీనిం బట్టి వ్యాఖ్యాత చెప్పిన విధముగా రుద్రాంబికతండ్రి కాకతి గణపతిచక్రవర్తి గాక మఱియొక గణపతి యని యూహించుటకు ననువుపడునా? అట్లయినయెడల కాకతి సామ్రాజ్యము భర్త యైన కాకతి గణపతిచక్రవర్తివలనఁ గాక తండ్రి యైన గణపతివలన రుద్రాంబికను సంక్రమించిన దని చెప్పవలసి వచ్చును. అది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధ మని యెఱుంగుదుము. కనుక పైసంభాషణముల యందలి భావమువలన కాకతి గణపతిచక్రవర్తికి రుద్రాంబిక కూఁతురనియును, పుత్త్రులు లేని కారణమున నామెను పుత్త్రినిగాఁ జూచుకొనుచు నామెకు రుద్రదేవుఁ డనియె పురుష నామ ముంచె నని విస్పష్ట మగుచున్నది శ్రీరామమూర్తిగారు కవిజీవితములయందు మొదట తక్కినవారివలెనె భ్రమపడి భార్య యని వక్కాణించి యున్నమాట వాస్తవమెగాని తరువాత పైనిజెప్పిన విధముగాఁ గనఁబఱిచి పుత్త్రికయని సిద్ధాంతము చేసియున్నారు. ఇట్లని యెఱుంగక వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు భార్య యని కవిజీవితములయందు వ్రాసిన వాక్యములు ప్రమాణములు గానెత్తి చూపఁబడినవి గావున నయ్యవి నిష్ప్రయోజనములు. డాక్టరు హల్ట్జుగారు గాని శ్రీరామమూర్తిగారు గాని శాసన ప్రమాణ మేమియుఁ జూపినవారు కారు. రాబర్టు స్యూయల్ గారు మాత్రము గుంటూరుమండలములో కాకాని గ్రామములో నొక శాసనము గల దని నుడివి యందును గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు.[1]

"ఓరుగంటి రుద్రమహాదేవి రాజ్య పరిపాలన కాలమున శా. శ ౧౧౯౨ క్రీ. శ. ౧౨౭౦ సంవత్సరములో కృష్ణామండలములోని (ప్రస్తుతము గుంటూరు) కాకాని (కుక్క-కాకాని) గ్రామములో గోపాలస్వామి గుడికి నెదుట నొక శిలాశాసనము గలదు. కాకతి గణపతి దేవుని కూఁతు రని చెప్పఁబడినది కావున నీ శాసనము మిక్కిలి ముఖ్య మయినదిగా నున్నది.

1. Lists of Antiquities Vol. I, Pp. 74 and 75.

అని వ్రాసియున్నారు కాని శాసనమును జక్కఁగాఁ బరిశీలించి దాని ప్రతి నెత్తికొని వివరముగా వ్రాయుట కాయన శ్రద్ధతీసికొని యుండ లేదు కనుక సందేమి కలదో యింతవఱకు నెవ్వరును జెప్పియుండలేదు.

వెలుగోటివారివంశచరిత్రము ప్రాఁతగ్రంథమునందు

“గీ. ఘనత నాప్రసాదిత్యుండు కాకతిగణ
పతి చనిన నతని సుతకుఁ బట్టణంబు
రమణతోఁ గట్టి కాకతి రాయరాజ్య
స్థాపనాచార్య బిరుదు దాఁ దనరఁ గాంచె ”

అని కొమార్తగాఁ జెప్పఁబడినది. అయినను నూత్నగ్రంథ మగు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు ద్వైవిధముగా వ్రాయుట లేఖకప్రమాదమనియు, అతని సుతకు బదులుగా “అతని పతికి” అని యుండినను నుండ వచ్చునని సెలవిచ్చి యున్నారు. పైని జూపిన ప్రమాణములను బట్టియు ఈ క్రిందఁ జూపఁబోవు శాసనప్రమాణమును బట్టియు, పూర్వగ్రంథమునం జెప్పఁబడిన ప్రకారము కొమార్త యని యే సిద్ధాంత మగుచున్నది.

కూఁతు రనుటకు బలవత్తర మైన ప్రమాణము.

ఇంతవఱకు ఏచరిత్రకారులును ఏశాసనపరిశోధకులును చూపింపని బలవత్తరమైన శాసన ప్రమాణమును గనఁబఱిచి రుద్రాంబిక గణపతిచక్రవర్తి కొమార్త యని నిశ్శంకముగా సిద్ధాంతము చేయుచున్నాను. గుంటూరు జిల్లాలో మంగళగిరితాలూకాలో చేరిన శ్రోత్రియాగ్రహార మైన మల్కాపుర మను గ్రామమునకుఁ బడమట విశ్వేశ్వరస్వామివారి యాలయమునకు ముందర నున్న శిలాస్తంభము మీఁది శాసనము. ఈశాసనము కాకతి రుద్రాంబకాలమునను రెండవప్రతాపరుద్రునికాలమునను నున్న కాకతీయ గురుపరంపరలోని వాఁడగు శివమహాముని దానశాసనమై యున్నది. ఇందు కాకతీయవంశ మభివర్ణింపఁబడినది. ఇందు శాసనమును వ్రాసినకవి గణపతిచక్రవర్తిని వర్ణించుచు కడపట,—

“ కతి కతిన సంతి భూపాః కతి కతి వా గుణగణాభరణాః
గణపతినృపతి స్త్వేకో నరపతిశతపోషకః క్షోణ్యాం॥
నిస్సాణరవసంత్రస్తాః తస్మాద్గణపతేర్నృపాః
అపి త్యజంతి దుర్గాణి నధరా మైవ కేవలం॥

అని చెప్పిన తరువాత రుద్రదేవిని గూర్చి (ప్రారంభించి

“ రుద్రదేవీ సముదభూ త్కారుణ్యాత్సర్వభూభృతాం
గంభీరా న్మహాత స్తస్మా ల్లక్ష్మీ రత్నాకరాదివ॥
సర్వోర్వీశకిరీటకుట్టిమతటీవిన్యస్తపాదాంబుజా
శాస్త్యేషా చతురంబురాశిరసనాం శ్రీరుద్రదేవీ భువం।
యస్యా జన్మమహోత్సవో గణపతేః క్ష్మాపాలచూడామణేః
విస్ఫూర్జత్కలికాలకల్మషకథాధ్వాంతౌఘ తేజోనిధిః॥
సామ్రాజ్యేఽఖిలవర్జితం విరచితే శ్రీరుద్రదేవ్యా స్వయం
చాతుర్వర్ణ్యనిజస్థితి ర్విజయతే విద్రాతి కాలః కవిః।
ధర్మోఽసౌ భగవా న్విభాతి దురితం దూరేద్విజానాం ద్విషః
తన్నామగ్రహభేషితా నిజపురాన్ని ర్యాంతి పర్యాకులాః॥
ఆక్రామంతి తరత్తరంగవిగళద్దుగ్ధాబ్ధిఫేనావలీ
రాచామంతిశరచ్ఛశాంకవిసరజ్జ్యోత్స్నాప్రవాళామృతమ్
ఆకర్షంతి సురేంద్రదంతిదశనప్రాకారలగ్నాం శ్రియం
ముక్తాహారలతాయితాః ప్రతిదిశం రుద్రాంబికాకీర్తయః.”

అని రత్నాకరమునందు లక్ష్మి యుదయించినట్లు గానే గణపతిదేవునికి రుద్రదేవి జనించెనని చెప్పి యామెను విశేషముగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఇందువలన రుద్రదేవి గణపతిదేవచక్రవర్తి కూఁతు రనుట నిర్వివాదాంశ మని చరిత్రమూలన స్థాపిత మగును.

రుద్రాంబ రాజ్యభారమును పూనుట.

కాఁబట్టి కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకు పురుషసంతానము లేని కారణమున తనకొమార్తెలలో నొకతెయగు రుద్రదేవిని కుమారునిగా భావించుకొని యామెకు రుద్రదేవుండనియె నామమును పెట్టి పెంచెనని ప్రతాపరుద్రీయమను గ్రంథమును బట్టి మనము తెలిసికొని యున్నాము. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి మరణానంతరము రుద్రదేవి రత్నసింహాసన మధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్యభారమును వహించి మిక్కిలిమ నోరంజకముగాఁ బరిపాలనము సేయ నారంభించెను.

ఈమె శా. శ. ౧౧౮౨వ సంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ [illegible]రములో సింహాసన మెక్కె నని త్రిపురాంతకశాసనములలో నొక [illegible]ని బోధపడుచున్నది.[1]

ఈమె "రుద్రదేవమహారాజు" అను నామమునఁ వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చెను. ఈమె యెప్పుడును పురుషవేషముతోనే కొలువుకూటమునకు నేతెంచి మంత్రులతో రాజ్యాంగ విషయములను గూర్చి ముచ్చటించుచుండెనని తెలియుచున్నది. ఈమె చక్రవర్తి పుత్త్రికయగుటం జేసి యీమె కీర్తియె లోకమున వ్యాపించెనుగాని యీమె భర్త యెవ్వరో యాయన చరిత్ర మెట్టిదో యాంధ్ర ప్రపంచమింతవఱకు నెఱుంగదు. భర్త సామాన్యుఁడగుటచేతనో అకాలమృత్యువు వాతంబడుటచేతనో యాతని నామము ప్రసిద్ధమై యుండకపోయెను. ఇంతియగాక గణపతి చక్రవర్తికిఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినదగుటచేత నతనిభార్యయని యాంధ్రప్రపంచము భ్రాంతిం జెందెను.

రుద్రాంబిక భర్త.

గోదావరీమండలములో దక్షారామ మను గ్రామంబున నుండు శ్రీభీమేశ్వరస్వామి వారి యాలయములో నొకశాసనములో "కాకతి గణపతి రుద్రదేవరు మహారాజుల యల్లుఁడు మల్లదేవులుం" అని వ్రాయంబడి యుండుటను జూచి చాళుక్యచేతవిజయాదిత్యుని వంశములోనివాఁడై "మల్లపదేవ చక్రవర్తి" "మల్లవిష్ణువర్ధన మహారాజు" అను నామములతో వ్యవహరింపఁబడుచు క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౧౨వ సంవత్సరాంతమువఱకు వేంగీదేశమును బరిపాలించిన మల్లపరాజే మల్లదేవులని యభిప్రాయపడి శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు "ఓరుగంటి గణపతిరాజుల చరిత్ర" మను పేరిట నాంగ్లేయభాషలో వ్రాసిన యొక చిన్నగ్రంథములో కాకతిరుద్రదేవిభర్త చాళుక్యమల్లపదేవచక్రవర్తియని నుడివియున్నారు. ఆశాసనములో నుదాహరింపఁబడిన సంవత్సరము వారి సిద్ధాంతమునకు ప్రతిబంధకముగా నున్నది.

శా. శ. ౧౧౮౭వ సంవత్సరమనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౫ దవ సంవ[illegible]మునం దాదానశాసనము పుట్టినదగుటచేత, అప్పటికి మల్లదేవుని భార్యయగు రుద్రదేవికి కనీసము ౧౫ సంవత్సరములు వయస్సుండవలయును. రుద్రదేవి క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దవ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౧౨౯౫ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినందున మరణకాలము నాఁటికి ౧౩౫ సంవత్సరములును, గణపతిదేవ చక్రవర్తి ౧౨౫ సంవత్సరములును బ్రదికి యుండెనని చెప్పవలసి వచ్చును. అట్లు చెప్పుట సరియైన పద్ధతి కాదు. కాకతిగణపతి రుద్రుని యల్లుఁడని చెప్పినంతమాత్రమున నాతఁడు రుద్రాంబిక భర్త యని యెట్లు నిర్ధారింపనగును? గణపతి చక్రవర్తికి రుద్రాంబిక యను నొక్కకూఁతురు మాత్రమె గలదని చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. గణపాంబ యను కొమార్తె మఱియొకతె గలదని ధాన్యకటక శాసనమునఁ జెప్పఁబడి యుండలేదా? ఇంకను కూఁతులు లేరని యెట్లు సిద్ధాంతీకరింప వచ్చును? ఇంతియగాక గణపతి రుద్రదేవుఁడని చెప్పుటచేత నతఁడు గణపతి యని చెప్పఁదగునా? లేక గణపతికొడుకగు రుద్రదేవుఁడని చెప్పఁదగునా? గణపతికి రుద్రదేవుఁ డను నామము గలదని మఱియెక్కడను గానంబడలేదు. మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడని యర్థము చేసికొందమన్నను అప్రతాపరుద్రుని తండ్రి ప్రోలరాజుగాని గణపతి కాఁడు.

1. Epigraphical Report for 1905-6.

ప్రోలరాజునకు గణపతి యనునామాంతర మొండు గలదని యెక్కడను చెప్పఁబడియుండలేదు. ఈశాసనములోని నామమే సందిగ్ధముగా నున్నది. కనుక గణపతిరుద్రుఁడనఁగా గణపతియనియె భావించుకొనవలసిన పక్షమున నందలి సంవత్సరము తప్పని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇంతసందిగ్ధముగా నున్న యీశాసనము నాధారపఱుచుకొని కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి పుత్త్రికయైన రుద్రాంబభర్త చాళుక్య మల్ల విష్ణువర్ధనుఁ డని యూహించుట యొప్పిదముగాఁ గనుపట్టదు. భావిపరిశోధనమువలన నింతకన్నను ప్రబల సాక్ష్యము గాన్పించువఱకు రుద్రాంబికభర్త యితఁడే యని నిర్ధారించుట ప్రమాదహేతువగును. అంతవఱకు రుద్రాంబికభర్త యితఁడే యనిపేరు పెట్టక యతఁడొక మండలేశ్వరుఁడనియు, రాజబంధువులలోనివాఁడై యిల్లఱిక ముండె ననియు యౌవనవయస్కుఁడై యున్నకాలముననే మృతిం జెంది యుండు ననియు విశ్వసించి యట్లువ్రాసినందువలన ప్రమాద మెద్దియు నుండఁబోదు. ఈమె రాజ్యభారము వహించుటకుఁ బూర్వమె, 'ఉమ్మక్క, రుయ్యమ్మ' అను నిరువురు పుత్త్రికలను గనెనని తెలియుచున్నది.

రుద్రాంబిక మహాదేవరాజును జయించుట.

గణపతి చక్రవర్తి యవసానకాలమునఁ జెప్పినరీతిగా శివదేవయ్య మొదలుగాఁ గలమంత్రివర్గమును, జన్నిగదేవ మహారాజు మొదలుగాఁ గల సేనాధిపతులును, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదలుగాఁ గల భృత్యవర్గమును ధైర్యసాహసములను జూపి రుద్రదేవిని పట్టాభిషిక్తురాలినిఁ జేయుట వీరవరులయిన మాండలిక రాజులలోఁ గొందఱకు నవమానకరముగఁ గన్పట్టెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్య పీఠము నధిష్ఠించిన యొక్క యాఁడుదాని పాదపద్మములకు మ్రొక్కుట వీరపురుష ప్రాగ్రగణ్యులకుఁ దలవంపులుగఁ గన్పట్టెను. ఇట్లు మాండలిక రాజులు గొందఱు చక్రవర్తిని యెడఁగలభయముచే మిన్నకుండి తను రాజద్రోహులై దేవగిరి ప్రభువు లయిన యాదవులతోఁ గుట్రలుచేసి తుదకు యాదవులు దండెత్తి వచ్చునటులఁ జేసిరి. ఇక్కడ యోరుగంటిలో

గణపతిచక్రవర్తి మరణముఁ జెందిన సంవత్సరముననే యక్కడ దేవగిరిలో యాదవప్రభు వయిన కృష్ణభూపతి కూడ మరణముఁ జెందెను. అతని సోదరుఁడగు మహాదేవరాజు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

ఈ మహాదేవరాజు స్త్రీలను శిశువులను ఎప్పుడును జంపినవాఁడు కాఁడు గావున నీతఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయిన తోడనే యీతనిపరాక్రమమునకు భయపడి యాంధ్రు లొక్క యాఁడుదానిని మాళవు లొక్క శిశువును సింహాసన మెక్కించి రని శాసనములలోఁ గవులు గొనియాడియుండిరి. ఆస్తోత్ర పాఠముల నుబ్బి ప్రతాపవంతుఁ డైనమహాదేవరాజు త్రిలింగదేశముపై దండెత్తిరాఁ బ్రయత్నించెను. ఇంతలో రుద్రాంబాదేవి యూరకొనక తన తండ్రివలన నీ రాజ్యతంత్రజ్ఞానమును చక్కఁగా గ్రహించినది గావున నిసుమంతయుఁగొంకక యెంతమాత్రము నుపేక్షింపక శిథిలము లయిన దుర్గభాగముల నన్నిటిని బాగు చేయించి విశ్వాసపాత్రు లయిన మంత్రిసేనాపతిసామంతభటవర్గమును రప్పించుకొని కోటల నన్నిటిని సురక్షితములుగఁ గావించెను. ఏకశిలా నగరమునకుఁ జుట్టును గాపకోటను గట్టించెను. దీనికి లోతట్టున మట్టికోటను గట్టించెను. దీని చుట్టును గొప్పయగడ్తను ద్రవ్వించెను. భూమికోటకు గవనులు ౨దియును, దిడ్లు౧౮ను, మట్టికోటకు గవనులు ౮ను, దిడ్లు ౨దియును, రాతికోటకు గవనులు ౮ను దిడ్లు ౨దియును, రాతికోటకు లోతట్టున రాతిసోపానములును పెట్టించి అలంగముమీఁద తనబంధు వర్గములోని వీరభటుల నుండనియమించి తక్కిన బంధువర్గము నంతయు రాతికోటకు లోతట్టున నున్న యిటుకకోటలో నుండ విధియించెను. కొమ్మ ౧కి ఇద్దఱును, బురుజు ౧కి ఏఁబదుండ్రును, దిడ్డి ౧కి నూఱ్ఱువురును, గవను ౧కి ఏనూఱ్ఱువురును వీరభటులను గాపువెట్టెను. తన కొమార్తె యైన ఉమ్మక్కకు పుత్త్రిసంతానము లభించుటకయి బుద్ధగణపతి నారాధింపఁగోరి వడ్డపల్లెకును అటనుండి ఏకవీరామహాదేవిని గొలుచుటకై మొగలిచెర్లకును బోయి అయిదుదినము లచ్చట నున్న కాలమున హరిహరదేవుఁడును మురారిదేవుఁడును ఆమెను బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పు డెద్దియో యొక యుపాయమును బన్ని తన కొమార్తె యైన యుమ్మక్కతోఁ గూడఁ దప్పించు

కొని వచ్చి యేకశిలానగరమునం బ్రవేశించి కొంత సైన్యమును బంపించి వారల నిరువురను జంపించి వారల యైశ్వర్యమునంతయుఁ జూఱఁగొని యాధనముతో పద్మాక్షీదేవికి మహోత్సవములు గావించెను. అప్పుడు దేవగిరినుండి మహాశూరుఁ డైన మహాదేవరాజు అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములతో దండెత్తి వచ్చి యేకశిలానగరము ముట్టడివేసెను. ఇట్లు మూఁడులక్షల సైన్యముతో వచ్చి మహాదేవరాజు ముట్టడించినను భీతి నొందక రుద్రమదేవి వెలమ సేనాని యగు రుద్రమనాయని నగరపాలకుండును కమ్మసేనానియు నగు నాగచమూపతిని హెచ్చరించి యాసేనానుల సాహాయ్యముతో పదునేను దినములు ఘోర యుద్ధము సేయఁగా యాదవసైన్యంబులు వెలమకమ్మవీరులధాటికి నిలువంజాలక పలాయనంబు లయ్యెను. రుద్రమదేవి యంతటితోఁ దృప్తి నొందియాగకుండక తానె నాయకత్వమును వహించి యాదవసైన్యంబులను వెంటాడించి నుఱుమాడుచు దేవగిరివఱకుఁ దఱిమి తఱిమి గొట్టఁగా మహాదేవరాజు తాను జేసిన యవివేకకృత్యమునకుఁ బశ్చాత్తప్తుఁడై రుద్రమదేవిని శరణువేడి కోటి ద్రవ్యంబు లపరాధముగ నిచ్చుకొని సంధి గావించుకొని నిజరాజధానికిఁ బోయెను. అప్పుడు రుద్రమదేవి తనదేశమునకును మహాదేవరాజు దేశమునకును సరిహద్దున జయస్తంభములను పాతించి వానిపై శాసనములను వ్రాయించి యేఁబదిలక్షల హొన్నులను తనసైన్యములకుఁ బంచిపెట్టెను.

జన్నిగదేవసాహిణి.

కాయస్థకులసంజాతుం డైన యీజన్నిగదేవసాహిణి రాజభక్తి గలిగి తనమేనమామ యైనగంగయసాహిణికిఁ దరువాత సైన్యాధ్యక్షుఁడును, ఆప్తమంత్రులలో నొక్కఁడునై దక్షిణభాగమున నననఁగా మార్జవాడి మొదలుకొని పానుగంటివఱకుఁ గలదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు బ్రదికియున్నంత వఱకు రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజంబుగ నుండి యామెకు శత్రువులై రాజద్రోహమును జేయఁ బూనిన సేనానులను మాండలికరాజులను శిక్షించుచు వచ్చి యరాజకమగునెడి యుపద్రవమునుండి దేశమును రక్షించెను. ఇతనికి బ్రహ్మరాక్షసుఁడు మొదలుగాఁ గలబిరుదము లనేకములు గలవు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౮౨ రౌద్రిసంవత్సర చైత్ర శు ౧౧ గురువారమునాఁడు పొత్తపినాటిసీమలో బాహునదికి దక్షిణభాగమున నున్న పురందలూ రనియెడు పొందలూరు గ్రామమును శ్రీపర్వతామల బసవగోళకమఠమునకు సంబంధించిన నిజగురుశాంతపూర్వశివదేశికులకు బ్రాహ్మణాతిథ్యభ్యాగతపూజార్థము సమర్పణము చేసినట్లుగ పొందలూరు గ్రామములోని యీశ్వర దేవాలయములో రంగమండపమున కెదుటనున్న ఱాతిపైఁగల శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. జన్నిగదేవమహారాజు పరిపాలనకాలములో పల్నాటిసీమలోని కారెముపూడిగ్రామమునఁ బ్రతిష్ఠచేయఁబడిన సురేశ్వరాలయమునకుఁ బ్రాకారములును గోపురమును నిర్మింపఁబడినవి. నామయ యనుకరణముచే దుర్గిలేక దుర్గయపట్టణమున గోపీనాథుని యాలయము శా. శ. ౧౧౯౧ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౬౯వ సంవత్సరమునఁ గట్టఁబడినది. ఈ సంవత్సరమువఱకుఁ దరువాత నీతనినామము మఱియెచ్చటను వినంబడనందున నీతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౦ వఱకుమాత్రము జీవించెనని యూహింపఁదగినది.

త్రిపురాంతక దేవమహారాజు

కాయస్థకులార్ణవచంద్రు లయిన గంగయసాహిణియు అతని మేనల్లుఁ డైన జన్నిగదేవ సాహిణియు స్వర్గస్థు లయిన పిమ్మట త్రిపురాంతక దేవమహారాజు రుద్రమదేవికిఁ బ్రధానియు సైన్యాధ్యక్షుఁడునై కమ్మనాడు, ములికినాడు, పొత్తపినాడు, ఏరువనాడు, గండికోట మొదలగు సీమలకు నధికారియై ప్రతినిధిపాలకుం డై పరిపాలించి వాసికెక్కెను. మఱియు నితఁడు తన శాసనములలో "శ్రీమన్మహామండలేశ్వర బాహత్తరనియోగాధిపతి, అనేక దేశాధిపతి చాతుర్వర్ణ్యసముద్ధరణ, పశ్చిమరాయదామోదర దిశాపట్ట,ఏకాంగవీర, వీరావతార, అతివిషమహయారూఢ ప్రౌఢరేఖారేవంత, విజయలక్ష్మీకాంతనాయక, నారాయణ, కదనప్రచండస్తంభస్తంభితసకలక్షితిపాల శౌర్యయశస్స్తోమతిలకితదిగంగనాముఖ, వితరణ గుణవినిర్జిత కామధేను కల్పద్రుమ

ప్రణతసకలనరపతి మణిమకుట కోటిమకరికాచుంబ్యమాన చరణనఖకిరణ కందళ కాకతికులతిలక రుద్రదేవ మహారాజ చరణనళినయుగళ సమారాధన, సమధిగతసకలరాజ్యాధిపత్యమహావిభవ, చలమర్తిగండ, మూరురాయ జగదళ మండలీక బ్రహ్మరాక్షస, గండ పెండారు, త్రిపురాంతక దేవ మహారాజులు" అను విశేషణములతోఁ బేర్కొనఁబడి యుండుటచేతనే రుద్రమదేవి చక్రవర్తినీకాలమున నప్రతిమానప్రతాపవంతుఁడై యుండెనని వేద్యము గాక మానదు. ఈబిరుదావళి నంతయుఁ గణపతిదేవచక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుఁడైన గంగయసాహిణియు వహించి యుండుటచేత నితఁ డాతనికి కుమారుఁడో సోదరుఁడో యై యుండవలయు నని యూహించుచున్నాఁడను. అంబదేవ మహారాజు కుమారుఁడు త్రిపురాంతకదేవుఁ డని సిద్ధవటము సీమలోని వరికుంటగ్రామములో నొక శిలాశాసనమునం గలదని యొక స్థానిక చరిత్రమునం జెప్పఁబడినది గాని దొరతనమువారి శాసనపరిశోధకులు "అంబయదేవ మహారాజును" త్రిపురాంతకదేవుని కనిష్ఠ సోదరునిగాఁ బేర్కొని యున్నారు[1]. వీరి సిద్ధాంతమే సరియైనది కావచ్చును. అంబయదేవుఁడు త్రిపురాంతకదేవుఁడు వీర లుభయులును గూడ కడప మఠాధిపతి యైన అఘోరశివాచార్యులవారి శిష్యులయిన వీరశైవులుగా నుండి యనేకదానములను జేసి ప్రఖ్యాతి వహించియుండిరి. త్రిపురాంతకదేవుఁడు మొదట దువ్వూరును తరువాత ములికినాటి సీమలోని వల్లూరుపట్టణమును రాజధానులుగఁ జేసికొని పరిపాలనము చేసెను. రుద్రమదేవి పరిపాలన ప్రారంభకాలమున స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించి దేశముయొక్క శాంతికి భంగము కలిగించిన విజయగండగోపాలుఁడు, ఎరువమానుమిలిదేవరాజు, సిద్ధయదేవ చోడరాజు, మొదలగు చోడులను జయించి దేశమున శాంతిని నెక్కొలిపెనని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు వీరశైవుఁడైనందున శైవగురువులకును శైవమఠములకును, త్రిపురాంతకములోని శ్రీత్రిపురాంతకదేవునకును శ్రీశైల మల్లికార్జున దేవునకును

1. Annual Report on Epigraphy for 1906. No. 492. Public 2nd July 1906.

అనేక భూదానములను జేసి యుండెనని త్రిపురాంతకము మొదలయిన ప్రదేశములలోఁ గలయనేక శిలాశాసనములవలన వ్యక్తమగుచున్నది.

అంబయదేవమహారాజు

త్రిపురాంతకుని కనిష్ఠసోదరుఁడుగాఁ జెప్పఁబడిన యంబయదేవమహారాజు గండికోట మనోరథపురము రాజధానిగ గండికోట, ములికినాడు, రేనాడు, పెనాదాడి, పెడకల్లు, సకిలియెరువ, పొత్తపినాడు, మొదలుగాఁ గల సీమల నేలుచు త్రిపురాంతకదేవునకు సహాయుఁడై యుండెను. ఇతనికి ఘోడెరాయగంగిదేవయ్య సేనాపతిగ నుండెను. అంబదేవుఁడు శ్రీపతి గణపతి యను వానిని జయించి "రాయసహస్రమల్లుఁడు" అను బిరుదమును వహించెను. మఱియు నితఁడు దోర్దర్పమున నెల్లశత్రురాజుల యుద్ధరంగమున నెదుర్కొని యెరువమల్లిదేవుని, కేశవదేవుని, సోమిదేవుని, అల్లుగంగుని, దేవబ్రాహ్మణులకు గర్భశత్రువైన మల్లికార్జునిని, కదంబరాజయిన దామోదరుని జయించెను. రాజ్యభ్రష్టుఁడైన మనుమగండగోపాలుని విక్రమసింహపురంబున సింహాసన మెక్కించెను. కడవరాయని నాశనము గావించెను. ఇతఁడును త్రిపురాంతకదేవునివలెనే బ్రాహ్మణులకు దేవమఠగురువులకు దేవమఠములకు శివాలయములకు ననేక భూదానములను గావించెను. ఊటుకూరునం దొకగొప్ప చెఱువు త్రవ్వించి అంబసముద్రమని పేరు పెట్టించెను. ఇతని మంత్రి అత్తిరేల యనుగ్రామములోని పరశురామేశ్వరుని యాలయమునకు మాన్యము లొసంగి యారామముల నిర్మించి సత్రములను గట్టించెను. కొన్ని గ్రామములలో చెఱువులు కాలువలు త్రవ్వించెను. పొత్తపినాటి సీమనంతయుఁ గొలిపించి కొల యేర్పరించెను. మఱియు ననేక సత్కార్యములాచరించినట్లు తెలియుచున్నది. త్రిపురాంతకదేవుఁడును, అంబయదేవమహారాజును రుద్రమదేవి కాలమున మాత్రమె గాక రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి కాలమునఁ గూడనుండి రుద్రమదేవి యనంతరము స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించియు సాధ్యముగాక యతనివలనఁ బరాజితులై తమ తొంటి యధికారములను గోల్పోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

గోనగన్నారెడ్డిసాహిణి

కాకతి రుద్రమదేవి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు గోనగన్నయ సాహిణి వర్ధమానపురము రాజధానిగా నాంధ్రసామ్రాజ్యముయొక్క పశ్చిమ భాగమున కంతయు నధికారియై పరిపాలనము సేయుచు నామెకు దక్షిణ భుజమై యొప్పియుండెను. ఈగోనగన్నారెడ్డికి విఠలనాథుఁడు సేనాపతిగా నుండెను. ఇతఁడు సర్వరాష్ట్ర సమస్తప్రజారక్షణార్థమై రాచూరుదుర్గమును శా. శ. ౧౨౧౬ (౧౨౯౪) సంవత్సర మార్గశీర్ష శుద్ధ సప్తమినాఁడు నిర్మించె నని యాదుర్గముపై నొకగోడమీఁద లిఖింపఁబడిన శాసనమువలనఁ దెలియు చున్నది. ఆశాసనములో గోనగన్నయ్యరెడ్డి సమస్త గుణగణాకరుం డనియు సత్యరత్నాకరుం డనియు సౌజన్యగౌరవుం డనియు, అరిగండ భైరవుం డనియు సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, కాకతీయ కటక సన్నాహుఁ డనియు, వీరవితర ణోత్సాహుఁ డనియు, కుడుపులూరి పురవరాధీశ్వరుం డనియు, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వ రుఁడనియు, మనుమ కుల కమల మార్తాండుఁ డనియు, కదనప్రచండుఁడనియు, మీసరగండఁడనియు, ఉభయబలగండఁడనియు, గండరగండఁడనియు, అభంగ గండభేరుండుఁ డనియు, హన్నిబ్బరగండఁడనియు, హదిమువ్వరగండఁ డనియు, లాడకువర పెండారుఁ డనియు, చోళజగజాళవీరకాంతికాఱుఁ డనియు, గళ మాళియనియు, సంతతార్చిత శశిమాళి యనియు, కామినీజయంతుం డనియు, దుష్టతురగరేఖారేవంతుఁ డనియు, సమరసమయుం డనియు, దుర్వారవీరావతా రుం డనియు, కోసఁగిమైలి తలగొండుగం డనియు, ఉప్పలసోమని తలగొండు గం డనియు, పండిభూపాలునితలగొండు గండనియు, అక్కినాయకుని తలగొండు గం డనియు, మేడిపలికాచయనాకురిశిరశుండనియు, కందూరికేశినాయని తల గొండుగం డనియు, తాపాకభీమనిర్ధూమధాముం డనియు, నిరుపమసంగ్రామ రాముండనియు, తెతాలకాటకిశాపట్టనియు ఏఱువతొండగోధూమఘట్టనఘర ట్టనియు, బేడ చెలుకినాయని నిస్సాహణాపహరణుండనియు, సహజకార్య భరణుం డనియు, కోటపెర్మాడిరాయ కంఠాభరణ చూఱకాఱుం డనియు, చోడోదయ పట్టసూత్ర తురంగాపహారుం డనియు, రుద్రదేవ దక్షిణ భుజ

దండుఁ డనియు, నిజకీర్తిపూరిత బ్రహ్మాండకరండుం డనియు, పరబలోద్దండుఁ డనియు, శ్రీసోమనాథదేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుం డనియు, పరబలసాధ కుండనియు, అనేకబిరుదునామములతో నభివర్ణింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు సంతతార్చిత శశిమాళి యని పేర్కొనఁబడుటచేతనే శివభక్తుఁ డని తెల్ల మగుచున్నది. ఇతఁడు వర్ధమానపురమునందుండి ప్రభుత్వము సేయుచుండఁగా తద్రాజ్యరక్షామణియైన విఠలనాథుఁడు శ్రీనారాయణదేవదివ్య శ్రీపాదపద్మా రాధకుం డని పేర్కొనంబడి యుండుటచేత నాతఁడు విష్ణుభక్తుఁ డని వేద్య మగుచున్నది. ఈవిఠలనాథుఁడు ఆదవని, తుంబుకము, మానువ, హా లువ, దుర్గములు సాధించినట్లుగా రాచూరుశాసనమున లిఖియింపఁ బడినది. పైని గన్నయ్య రెడ్డికిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములలోఁ బేర్కొనంబడిన పట్టణము లన్నియును రాచూరుమండలములోనివిగ నున్నవి. ఆపట్టముల యొక్కయు వాని నాయకులయొక్కయు చరిత్రమును దెలుపునట్టి శాసన ప్రమాణము లేవియు దొరకియుండనందునఁ జెప్పుటకు సాధ్యపడదు.

గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాథరామాయణము.

ఈగోనగన్నారెడ్డి రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధా రెడ్డి తండ్రి యగునేమో కొంచెము విచారింపవలసి యున్నది. రంగనాథుఁడను నాతఁడు రామాయణమును ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. కనుకనే యా గ్రంథమునకు రంగనాథరామాయణ మను పేరు గలిగిన దని చెప్పుదురుగాని గ్రంథమునందు గోనబుద్ధరాజు రచించినట్లు గానంబడుచున్నది. మనుమూరి సంస్థానాధిపతి యగు బుద్ధరాజున కాశ్రితుఁ డయిన రంగనాథుఁ డనుకవి తన ప్రభువుపేరిట రచించెనేకాని బుద్ధరాజురచింపలేదనియు బుద్ధరాజు రచించి యుండునేని బుద్ధరాజ రామాయణ మను పేరే నిలిచి యుండునుగాని రంగ నాథరామాయణ మనుపేరు నిలిచియుండుటకుఁ గారణము గానరాదనియును, గొందఱు చెప్పుదురు. మఱికొందఱు రంగనాథుఁడు బుద్ధరాజునకు బంధు డనియు దూపాడుపరగణా కధికారిగ నుండె ననియుఁ జెప్పుదురు. ఈగ్రంథము

నను మొదట బుద్ధరాజునకుఁ 'కవిలోకభోజుండు' అని విశేషణము చెప్పఁబడినది. నిజముగా బుద్ధారెడ్డియే యీ గ్రంథమును రచించి యుండినయెడలఁ దాను కవిలోకభోజుండని యాత్మస్తుతి చేసికొనునా యని కొందఱు శంకించుచున్నారు. ఈ యుత్కృష్టమనోహరమైన కావ్యమును ఎవరు రచించినను ఇందలి కాండాంతమునందలి

"ద్వి అని యాంధ్రభాష భాషాధీశనిభుఁడు
వినుతకావ్యాగమ విమల మానసుఁడు
పాలితాచారుఁ డపారధీశరధి
భూలోకనిధి కోన బుద్ధభూవిభుఁడు
తమతండ్రి విఠ్ఠలధరణీశు పేరఁ
గమనీయగుణధైర్యకనకాద్రి పేరఁ
బనిపూని యరిగండభైరవు పేర
నాచంద్రతారార్కమై యొప్పమీఁఱ
భూచక్రమున నతిపూజ్యమై వెలయు
నసమానలలితశబ్దార్థసంగతుల
రసికమై చెలువొందు రామాయణంబు
పరఁగ నలంకారభావన ల్నిండఁ
గరమర్థి......కాండంబు సెప్పె."

అనువాక్యములవలన గోనబుద్ధరాజు తనతండ్రివిఠ్ఠల ధరణీశు పేర రచియించినట్టే వ్రాయఁబడియున్నది. దీనింబట్టి బుద్ధరాజు తండ్రి విఠ్ఠలనాథుఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాని ఉత్తరరామాయణమును ద్విపదగా రచియించిన కాచవిభుఁడును పినవిఠ్ఠలభూపతియును తమతండ్రి బుద్ధరాజనియును బుద్ధరాజు గోనకోట గన్నక్షితీంద్రునకును అన్నమాంబికకును దనయుండనియును తద్గ్రంథ పీఠికలో

"ద్వి. గోనకులార్ణవసకలయేశుండు
వానొప్పకోట గన్నక్షితీంద్రునకు
ననఘాత్మ యగుచున్న యన్నమాంబికకుఁ
దనయుండు బుద్ధాభిధానుండు పనుప
నారయ మత్స్యకూర్మాది దివ్యావ
తారంబులం దెల్లఁ దలఁచి చూడంగ
రామావతారంబు రమణీయ మగుట
రాముపావనచరిత్రము దివ్యభాష
లోకానురంజన శ్లోకబంధములఁ
జేకొని వాల్మీకి చెప్పినజాడ
మాతండ్రి బుద్ధక్షమానాథు పేర
నాతతనృపకైరవాప్తుని పేర
ఘనుఁడు మీసరగండ కాచవిభుండు
వినుతశీలుఁడు పినవిఠల భూపతియు
నని జనుల్ మముఁ గొనియాడఁగ మేము
వినుత నూతన పద ద్విపదరూపమునఁ
బ్రాకటంబుగ నాంధ్రభాషను జెప్పఁ
గైకొన్న యుత్తరకథ యెట్టి దనిన"

అని వ్రాసియున్నారు. రంగనాథరామాయణములో బుద్ధభూవిభుని తండ్రి విఠలధరణీశుఁ డనియు,' ఉత్తరరామాయణములో బుద్ధారెడ్డి తండ్రి గన్నారెడ్డి యనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత నొండొరులకుఁ గలసంబంధమును దెలిసికొనుటలోఁ గష్ట మెక్కువ యగుచున్నది. పై రాచూరు శాసనములోఁ బేర్కొనంబడిన గోనగన్నారెడ్డియును, విఠలనాథుఁడును రంగనాథ రామాయణములోను ఉత్తరరామాయణములోను బేర్కొనంబడిన విఠలధరణీశుఁడును గన్నక్షితీంద్రుఁడును ఒక్కరే యని చెప్పవచ్చును గాని బుద్ధరాజుతండ్రి గన్నక్షితీంద్రుఁడా విఠలనాథుఁడా యనునది సందిగ్ధముగా నున్నది. రాచూరు శాసనమును ప్రకటించిన శ్రీమానవల్లిరామకృష్ణయ్య. ఎం ఏ. గారు గోనగన్నయ్యారెడ్డియు, విఠలనాథుడును సోదరు లనియు, పినతండ్రి పెదతండ్రులను గూడ

తండ్రి లని చెప్పు నాచారము కలదు గావున గన్నయ్యారెడ్డి కుమారుఁడైన బుద్ధారెడ్డి పినతండ్రియైన విఠలధరణీశునికిఁ గృతి నొసంగుచు తండ్రి యని పేర్కొని యుండు నని యూహించుచున్నారు. 1

బుద్ధారెడ్డి కూఁతురు కుప్పమాంబ శాసనము.

గోనబుద్ధారెడ్డికి కుప్పమాంబ లేక కుప్పసానమ్మ యను నొక కొమార్తె గలదు. ఈమెశాసనములు బూదపూరు, వర్ధమానపురములలో రెండు మూఁడు గలవు. ఈమె తనబూతుపూరి శాసనములో నీక్రిందివిధముగా ఈశ్వర భట్టోపాధ్యాయుల వారిచే నభివర్ణింపఁబడినది.

"శ్రీగోనవంశనిజశేఖగబుద్ధయాఖ్యపుత్రీ పవిత్రచరితా భరితాగుణౌఘైః
శృంగారసారకరణిః కరణీయదక్షా కుప్పాంబికాజని చ తస్య సతీ కళత్రమ్"

బుద్ధారెడ్డి యింటిపేరు గోనవారుకాని కోనవారు కారని గనంబడు చున్నది. రంగనాథరామాయణముద్రణకర్తలు గోనశబ్దమును కోనశబ్దముగ మార్చినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అయినను తెలుఁగుభాషలో కకారము గకారముగా నుచ్చరింపఁబడు పదము లనేకములు వాడుకలోఁ గలవు. ఈ గోనబుద్ధారెడ్డి కూఁతు రయిన యీ కుప్పమాంబ కాకతి మహాదేవరాజు వంశమునందు జనించి కాకతి రుద్రదేవీ ప్రసాదాసాదిత రాజ్యలక్ష్మీ నివాసుండైన శ్రీమల్యాల గుండదండాధీశ్వరుని కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈమె శా. శ. ౧౧౯౮ ధాతుసంవత్సర మాఘశుద్ధ దశమీ గురువారమునాడు స్వర్గస్థుఁడైన తనభర్త గుండయపేరను లింగప్రతిష్ఠ గావించి బూదుపూరను పోతుమడుగున భూదానముల ననేకములను గావించెను. ఈ శాసనమును బట్టి క్రీ. శ. ౧౨౭౬వ సంవత్సరము నాఁటికి నీమె భర్తృమృతి నొందె ననియు, ఈమెకు బాబయ, బొప్పండు, గణపతిదేవుఁడు, పర్వతము మల్లయ యను కొడుకులును, మల్లయ, బుద్ధయ, విఠ్ఠయ, కాటయ, పిడుగుగుండయ యను తమ్ములును

1. The Lithic Records in Hyderabad by M. Ramakrishna Kavi M. A. The Rachur Inscription of Gona Gannayya Reddi.

గలరనియును తెలియుచున్నది. కుప్పమాంబ సోదరులలో నొకఁడగు కాటయకు కాచయ యను నామాంతరము గలదేమో తెలియరాదు. అప్పుడు కాచవిభుఁడును విఠలభూపతియు కుప్పమాంబసోదరు లగుటచేత రంగనాథ రామాయణమును రచించిన బుద్ధారెడ్డియు, కుప్పమాంబ తండ్రి యగు గోన బుద్ధారెడ్డియు నొక్కరే యని చెప్పుటకు సంశయింపం బని లేదు.

నాగదేవమహారాజు.

కాకతి రుద్రదేవి సైన్యాధ్యక్షులలో నొక్కఁడగు నాగదేవ మహారాజు విక్రమసింహపురము రాజధానిగా పాకనాటిని బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతనికి పోతయసాహిణి మంత్రిగ నుండెను. ఈ మహామండలేశ్వరుని గూర్చి నెల్లూరి చరిత్రమునందు వివరించి యున్నాను. మార్కండేయ పురాణమును గృతి నొందిన గన్నమంత్రి తండ్రియగు నాగచమూపతియు నై నాగదేవ మహారాజు నొక్కరేయని యూహింపవచ్చును. అట్లయినయెడల నాగదేవ చమూపతి చతుర్థవంశమున జనించిన మల్లసైన్యవిభునకును పోలాంబకును బుట్టె నని మార్కండేయపురాణములోని:—

"ఉ. ఆరమణీయ దంపతుల కన్వయరత్నము బంధులోకమం
దారము ధైర్యమందర ముదాత్త దయానిధి దానధర్మ వి
ద్యారసికుండు నాగవిభుఁ డంచితభాగ్యపరుండు పుట్టెఁ బెం
పార శచీపురందరుల కర్థి జయంతుఁడు పుట్టినట్లుగన్."

అను పద్యమువలనఁ దేటపడఁ గలదు. ఇతఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి తలవరియైన మేచయనాయకుని కూఁతురగు మల్లమాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ దంపతులకు జనించి ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికడ సైన్యాధిపతులుగ నుండి ప్రఖ్యాతి కెక్కిన గన్నయాదులు మార్కండేయ పురాణమున నిట్లభివర్ణింపఁబడిరి.

"శా. ఆమల్లాంబకు నాగశౌరికి విశిష్టాచారు లుద్యద్గుణ
స్తోమాకల్పు లనల్పకీర్తిపరు లస్తోకస్థిరశ్రీయుతుల్

ధీమంతు ల్సుతు లుద్భవించి రొగి, గాంతేయ ప్రభావోన్నతుల్
గామప్రఖ్యులు వహ్నితేజులు జగత్ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయుల్."

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము.

కాకతి రుద్రదేవికి మమ్మక్క లేక ముమ్మడమ్మ, రుయ్యమ్మ అను నిరువురు కూఁతులు గలరు. ముమ్మడమ్మ చాళుక్యవంశోద్భవుం డైన వీరభద్రరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియె నని స్థానిక చరిత్రమునం బట్టి దెలియుచున్నది గాని ముమ్మడమ్మభర్తయొక్క చరిత్రము లేశమాత్రము దెలియరాకున్నది. రెండవకొమార్తె యగు రుయ్యమ్మను ఇందులూరి అన్నదేవభూపాలుని కిచ్చి వివాహము చెసినట్లు, ఇందులూరి వారి వంశచరిత్రమును బట్టి దెలియుచున్నది. ఈ రాజకుమారు లిరువురును రుద్రదేవి చక్రవర్తినికి లోఁబడిన సామంతమాండలిక ప్రభువు లయి యుండవలయును. ముమ్మడమ్మకు నిరువురు పుత్త్రులు జనించిరి. మొదటి పుత్త్రుని నామము ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు. రెండవ పుత్త్రునిపేరు అన్నమదేవుఁడు. రుయ్యమ్మకు సంతానము లేదు. ప్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో మనకు సరిగాఁ దెలియదు. శా. శ. ౧౧౬౬ వది యగు నందన సంవత్సర చైత్రశుద్ధ పంచమీ గురువారమునాఁడు రోహిణీనక్షత్రమున బ్రాహ్మణీముహూర్తమున సూర్యాంగారకబృహస్పతు లుచ్చస్థానగతులై శని నిజస్థానంబున నుండ ముమ్మడమ్మ గర్భమునుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు జనించె నని స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడినదిగాని యది సరియైనదిగాఁ గన్పట్టదు. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వఱకు జీవించియుండి పరిపాలనము చెసినట్లు శాసనములు వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పఁబడినట్లు క్రీ. శ. ౧౨౪౪ గవ సంవత్సరమున జనన మందినది సత్యమగునేని గణపతి చక్రవర్తి మరణకాలము నాఁటికి ౧౬ సంవత్సరములు వయస్సుగలవాఁడై యుండవలయును కదా! అట్టి సందర్భమునఁ దన రాజ్యమునకు ప్రతాపరుద్రునికిఁ దానేపట్టము గట్టియుండును. అతఁడు పట్టము గట్టకయున్నను రుద్రమదేవి యైనను ప్రతాప

రుద్రుని అభిషిక్తుని గావించి యుండును. అట్లు జరుగక రుద్రమదేవి పరిపాలనము సేయుట సంభవింపదు. ప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండెను గనుక నెనుబది సంవత్సరములు జీవించి యున్నవాఁడని చెప్పవలసివచ్చును. విద్యానాథ మహాకవికృతమైన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణ మను నలంకారశాస్త్రగ్రంథమునందు రుద్రమదేవి రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియున్నందునను "మార్కొపోలో" అను వెనీసువర్తకుఁ డామెపరిపాలనమును శ్లాఘించి నలువది సంవత్సరముల నుండి పరిపాలనము సేయుచున్న దని చెప్పియున్నందునను రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేసిన దను మాట నిరాకరింపఁదగినది కాదు. కాఁబట్టి భావిపరిశోధనములవలనఁ బ్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో ఎప్పుడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనో తెలియు పర్యంతము రుద్రమదేవి క్రీ. శ. ౧౨౯౫ వఱకును బరిపాలనము చేసి తరువాత రాజ్యభారమును మనుమనిపైఁ బెట్టెనని యూహింతము. మనుమఁ డయిన ప్రతాపరుద్రుని రుద్రమదేవి కుమారునిగాఁ బెంచు[illegible]న్నట్టు గానిపించుచున్నది. ఏశాసనమునందు రుద్రమదేవి గణపతికూఁతు రని చెప్పఁబడినదో ఆశాసనమునందు రుద్రమదేవికి రుద్రదేవుఁ డను కుమారుఁడు గలఁ డని యీ క్రింది శ్లోకములోఁ జెప్పఁబడినది.

" శ్రీవిశ్వేశ్వరదేశికేంద్రశివహస్తోద్భాసిదోర్విక్రమ
స్త్రిక్షోణీశజగద్దశఃప్రతిబలప్రధ్వంసిజన్మోత్సవః
యస్యాః కాకతివంశమౌక్తికమణిః శ్రీరుద్రదేవ స్సుత
స్తస్యాః కిం కథయామ వైభవ మతః శ్రీరుద్రదేవ్యాః పదం "

శ్రీరుద్రదేవి తన మనుమనికి వయస్సు వచ్చినదని తెల్పిసికొన్న తరువాతనే రాజ్యభారము నొప్పగించె నని ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమందుఁ జెప్పఁబడినది.

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు.

రుద్రమదేవి రెండవయల్లుఁడైన అన్నమదేవ భూపాలుఁడు అనుమకొండకుఁ దూర్పున సింహాచలమువఱకు నుండు దేశమును తనయన్నయగు కోలని రుద్రమనాయని సాహాయ్యముతో జయించి రుద్రమదేవికి దక్షిణభుజమై యొప్పుచుండినవాఁడు. ఇతఁడు సూర్యవంశజుఁ డని చెప్పఁబడియెను. ఇతని పూర్వు లగు మైలము భీమన, మొదలగువారు ధరణికోట, కొలిపాక, కేతవరము, విజయవాడ మొదలగు ప్రదేశములం బరిపాలనము చేసి ప్రతిష్ఠఁగాంచినారు. వారిశాసనములు గణపతిచక్రవర్తి కాలమునాఁటి వఱకు కొలిపాక, కేతవరము, ధరణికోట మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. మఱియు నాకుటుంబము వారియొక్క శాసనము లప్పటినుండి క్రీ. శ. ౧౩౧౮ వఱకు విజయవాటికయందుఁ గానంబడుచున్నవి. శా. శ. ౧౨౨౦ దవ సంవత్సరములో విజయవాటికయందు లిఖియింపఁబడిన యొక శాసనములో నొక అన్నలరాజు పేర్కొనంబడియెను. అం దతఁడు గోదావరికి వంతెన గట్టించె నని చెప్పఁబడినది. ఆభాగ మీ క్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

"ఆసీ త్కుంతమరాజేంద్ర స్సాసీ ద్రిపువిజిత్వరః ।
ఆసీ న్మధరణ శ్చక్రశాసీ తస్య తనూభవః ॥
ఆసీ దన్నలదేవేంద్రో దాసీకృతధరాపతిః ।
భాగీరథీపాథోధే స్సా గీతచరితాం బుధైః ॥
ఆర్యా నృపస్య త స్యాసీ ద్భార్యా కేశవనామకా ।
యాతుం యశాంసి రోజంతోః పాతుం చాంభసి మజ్జతః ॥
సేతుం బబంధ గోదాయా యా తుంగజలవీచికా । "

అన్నమదేవ భూపాలుఁడు రాజమహేంద్రవర ప్రాంతప్రదేశమును ముప్పది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనని స్థానికచరిత్రములందుఁ జెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి పైశాసనములోఁ బేర్కొనంబడిన యన్నలరాజును స్థానికచరిత్రములం జెప్పఁబడిన యన్నమదేవ భూపాలుఁడును భిన్నులు గాక యొక్కఁడే యనియు, ఆయన, రెండవప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ బినతల్లియగు రుయ్యాంబ పెనిమిటి యగు ఇందులూరి యన్నమదేవ భూపాలుఁ డనియు విశ్వసింప వచ్చును. ఇతనికి సంతానము లేనందున నితనియనుమతి గైకొనియే రుద్రమదేవి తనపెద్ద కొమార్త పుత్త్రుఁ డగు శ్రీ వీరప్రతాపరుద్రదేవునకుఁ బట్టము గట్టెను.

చెన్నపురి ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకభాండాగారములో వెలుగోటివారి వంశచరిత్రం బను పేరితో నున్న యొకపుస్తకములో గణపతిదేవునకు పుత్త్రసంతతి లేక రుద్రాంబిక యను కొమార్త యుండె ననియు, గణపతికిఁ బిమ్మట రేచెర్ల ప్రసాదాదిత్యుం డామె పురుషుండని ప్రకటించి సింహాసనంబునం గూరుచుండఁబెట్టి రాజ్యంబును దానే నిర్వహించుచు నామె కొకకన్యకను దెచ్చి పెండ్లి చేసె ననియు, ఆకన్యక కాపురమునకు వచ్చిన తరువాత, తనభర్తను స్త్రీనిగా నెఱింగి విషణ్ణహృదయయై యుండునంత నీ ప్రసాదాదిత్యుండు తెలిసికొని యొక మహాపురుషుని యనుగ్రహమున నారామాతిలకము పుత్త్రరత్నమును గాంచునట్లుగాఁ జేసి రుద్రదేవిని జంపి యాచిన్నవానిని రాజ్యాధిపతిని గావించె నని యున్నది. ఇది అవిశ్వసనీయమైనట్టి కథగా నున్నది.

రుద్రమదేవి పరిపాలనము.

ఇంకను రుద్రమదేవి పరిపాలనకాలమున దాదిసోమయసాహిణి మొదలగు ప్రసిద్ధులైన సైన్యాధిపతు లెందఱో గలరు గాని వారల చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియరాదు. ఈమె ఇట్టి యనక్రపరాక్రమవంతు లయిన శూరవరుల సాహాయ్యముతో శత్రురాజులను ప్రతిపక్షుల నోడించి చిరకాలము నిష్కంటకముగా నాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము చేసి తనయశస్సును లోకమున

వ్యాపింపఁజేసెను. ఈమె తన పూర్వులవలెనే ధర్మమును నీతిని గాపాడి దేశమునకు శాంతిని గలిగించి తనప్రజలచే మిక్కిలి భక్తిపూర్వకముగాఁ గొలువఁబడి ప్రేమింపఁబడుచు చిరకాలము పరిపాలనము చేసె నని "మార్కొపోలో" అను వెనీసువర్తకుఁడు శ్లాఘించి వ్రాయుటయె యామెప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

పదుమూఁడవ ప్రకరణము.

శ్రీవీరప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౨౯౫ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౧ వఱకు)

ఇట్లు పదుమూఁడవశతాబ్దము నంతమున రుద్రదేవికి దౌహిత్రుఁడును దత్తకుమారుఁడు నైన శ్రీకాకతివీరప్రతాపరుద్రదేవ మహారాజు త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యభారమును వహించి అధ్యాసిత వజ్రసింహాసనుండై శిష్టరక్షణమును దుష్టశిక్షణమును గావింపుచు ప్రజాపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఇతఁడు యౌవనవంతుఁ డైన వెనుక రుద్రదేవికాలమున దేశమునకు బాధ కలిగించు చుండిన సామంతనృపతులను జయించి యాంధ్రసామ్రాజ్యము దినక్రమ ప్రవర్ధమానమై వెలుంగునట్లు ప్రయత్నించి సఫలీకృత మనోరథుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభాషను మాటలాడిన ప్రజలనెల్ల నేకచ్ఛత్త్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చెను. ఈరెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికాలంబున నాంధ్రసామ్రాజ్యము నవలక్ష ధనుర్ధరులతో నొప్పుచుండెను.

ఏకశిలానగరము.

ఆకాలమున నుత్తరహిందూదేశంబునం దురుష్కులకు రాజధానీనగరమై ప్రసిద్ధి వహించియున్న ఢిల్లీ నగరమునకన్న నైశ్వర్యప్రభావమున మిన్నయై దక్షిణహిందూస్థానంబునం గల పురంబులలో నెల్ల మేటి యై, శత్రుజన

భయంకరమై, ఏకశిలానగరము వన్నెకెక్కి యుండెను. ఎక్కడఁ జూచినను దేవాలయ గోపురంబులును, ఎక్కడ వీక్షించినను రాజభవనంబులును రమణీయంబులై ప్రకాశించుచుండెను. ఏకశిలానగరములోని సౌధాగ్రములు మణిహేమకుంభములతో నలంకరింపఁబడి యున్న వని యొకకవి వర్ణించి యున్నాఁడు. మంచనగోవిందశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడు టిట్టిభసెట్టి యను వైశ్యమిత్త్రునితోడ నేకశిలానగరమును బ్రవేశించిన విధానమును వల్లభామాత్యకవి క్రీడాభిరామ మను గ్రంథమున నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. సప్తపాతాళ విష్టప మహాప్రస్థాన
ఘంటాపథం బైన ఘనసుపరిఖ
తారకామండల స్తబకావతంసమై
కనుచూపు గొనని ప్రాకారరేఖ
పుంజీభవించినభువన గోళము భంగి
సంకులాంగణ మైన వంకదార
మెఱుఁగు టెక్కెములతోడి మేరుశైలముఁ బోలు
వెనువైఁడి తలుపుల పెద్దగవిని
గీ. చూచి చేరెఁ బ్రవేశించెఁ జొచ్చెఁ బ్రీతి
సఖుఁడు దానును రథఘోట శకటకరటి
యూథసంబాధముల క్రొయ్య నోసరిలుచు
మందగతి నోరుగల్లు గోవిందశర్మ."

మఱియు :—

"రాజమార్గంబు వారణఘటా ఘోటక
శకటికాభటకోటి సంకులంబు
ధరణీస్థలీరజ స్త్రసరేణు బహుళంబు"

అతిశయోక్తులను విడిచిపెట్టిన పక్షమున కోటచుట్టును గల యగడ్త మిక్కిలి లోఁతు గల దనియు, ప్రాకారములు మిక్కిలి యెత్తు గలవనియు, భావ మేర్పడుచున్నది.

నని యభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఏకశిలానగర దుర్గప్రాకారములకు వెలుపలను లోపలను గూడ వాటిక లనియు వాడ లనియు వ్యవహరింపఁ బడెడు పేటలు విస్తరిల్లి యుండెను.

నాగయగన్నమంత్రి.

ఇమ్మహానగరమున కంతకును ప్రతాపరుద్రుని మంత్రులలో విశ్రుతుండగు "గన్నమనాయఁడు" అను కమ్మసేనాని రక్షఃపాలుఁడై క్రమశిక్షణము నెఱపు చుండెను. ఈగన్నయమంత్రి మడికిసింగనకవి విరచిత మైన పద్మపురాణకృతికి భర్త యైన కందనమంత్రికి పిన్నతాత యని (అనఁగా గన్నయమంత్రి జ్యేష్ఠభ్రాత యైన గణపతికి కందనమంత్రి మనుమఁ డని) శ్రీవీరేశలింగము పంతులుగా రాంధ్రకవులచరిత్రములో మడికిసింగనకవిం గూర్చి వ్రాయు సందర్భమునఁ దెలుపుటచేత నీగన్నయమంత్రిని వారు నియోగిబ్రాహ్మణుఁ డని యభిప్రాయపడినట్లు విదిత మగుచున్నది. ఆయభిప్రాయము సరి యైనది కాదు. గన్నయమంత్రి చతుర్థకుల భూషణుఁ డని మారన కవికృత మైన మార్కండేయపురాణములో విస్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడి యున్నది. గన్నయమంత్రికి నాయకత్వము ప్రతాపరుద్రునివలననే యనుగ్రహింపఁబడినట్లుగా మార్కండేయపురాణమున నీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

"చం. ఎలమిఁ బ్రతాపరుద్ర మనుజేంద్రునిచేఁ బడసెం బ్రవీణుఁడై
కొలిచియు శౌర్యలీల రిపుకోటి రణావనిఁ గీటడంచియు
న్నలరిపుతుల్యవిక్రముఁడు నాగయగన్నవిభుండు తేజము
న్విలసిత రాజ్యచిహ్నములు విశ్రుతలక్ష్మియు నాయకత్వమున్."

ఈగన్నమంత్రి కాకతిక్ష్మాతలాధీశకటకపాలుఁ డని మార్కండేయపురాణమునం బలుతావులఁ బేర్కొనఁబడి యుండుటయే గాక యీక్రింది పద్యములోఁ బ్రత్యేకముగా నభివర్ణింపఁబడియెను.

"సీ. తన సుందరాకృతిఁ గని కొఱఁ గందిన
వనిత లంగజు నొప్పుఁ దనువుఁ జేయఁ
దన కళాచతురత్వమున కద్భుతం బందు
బుధులు భోజుని నేర్పు పొల్లు సేయఁ
దననయాభిజ్ఞత వినినప్రాజ్ఞులు దివి
జేశుని తజ్జ్ఞత యేపు డింపఁ
దనయాశ్రయంబున మను బంధు మిత్త్రివ
ర్గము కల్పతరువు నాశ్రయముఁ దెగడ
గీ. నెగడి జగమున నెంతయుఁ బొగడువడసెఁ
గాకతిక్ష్మాతలాధీశకటకపాలుఁ
డమలసితకీర్తి ధనలోలుఁ డన్వయాబ్జ
షండ దినవల్లభుఁడు గన్న సైన్యవిభుఁడు."

ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రకటాక్షవీక్షాపేక్షపరాక్రమప్రకారుం డగుటయ గాక విద్యావిభూషణుం డగుటవలన శ్రుతి స్మృతి సంపన్ను లయిన భూసురోత్తములును, సమస్తశాస్త్రవిదు లయిన విద్వాంసులును, అఖిలపురాణప్రవీణు లయిన పౌరాణికులును, సరససాహిత్య విద్యావిశారదు లయిన కవివతంసులును, తన్నుఁ బరివేష్టింప నప్పటప్పట రమ్యహర్మ్యతలంబుల సుఖోపవిష్టుండై సరసకథా వినోదంబులఁ గాలంబు గడపుచుండెను. ఇట్లు విద్వజ్జనానుగ్రహంబుఁ బడసిన యీగన్నమంత్రి తిక్కనసోమయాజి శిష్యుండయిన మారయాకవివర్యునిచే మార్కండేయపురాణమును దెనిఁగింపఁ జేసి యేతత్కృతికి నాయకుం డయ్యెను. ఈనాగయ గన్నవిభుఁడు ప్రతాపరుద్రదేవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరవినీతికరణకుశలుండని మారనకవి యీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పుటయె యీ మంత్రిశిఖామణియొక్క ప్రతిభావిశేషమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

"సీ. ఘనసముజ్జ్వలమూర్తి జనలోచనాంభోజ
ములకు మార్తాండుని మూర్తిగాఁగఁ
దనశౌర్యోపార్జిత ధనమున కర్థిహ
స్తములు నిక్షేపణస్థలులు గాఁగఁ
దనభూరితరతేజ మనుపమ నిజవంశ
భవనంబునకుఁ బ్రదీపంబు గాఁగఁ
దనవినిర్మలయశంబునకు దిశాతటం
బులు దృఢశాసనశిలలు గాఁగఁ
గీ. బ్రకట గుణగణసంపదఁ బరఁగుచున్న
ధన్యుఁ డధికపుణ్యుండు ప్రతాపరుద్ర
దేవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరవినీతి
కరణకుశలుండు నాగయగన్నవిభుఁడు."

ఎల్లయనాయకుఁడు - మేచయనాయకుఁడు.

ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన నాగయగన్నవిభునకు నిరువురు సోదరులు గలరు. వార లిరువురును గూడ ప్రతాపరుద్రుని సేనానులుగ నుండిరి. వారిలో ఎల్లయ సైన్యనాథుఁడు గన్నమంత్రికిఁ బెద్దతమ్ముఁడు. ఉన్మదపరిపంథిసింధురసమాజవిదారణసింహ మని కవు లితనిం గొనియాడుచుండిరి. ఇతనికంటెను మూఁడవ సోదరుఁడైన మేచయనాయకుఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఆకాలమునం దితఁ డెట్టి ప్రఖ్యాతి వహించి యుండినదియు నీక్రింది పద్యములవలన బోధపడకమానదు.

"చ. నయవినయాభిరాముఁ డగు నాగయ గన్నని కూర్మితమ్ముఁడ
న్వయానవరత్న దీపము దివాకర తేజుఁడు రాజనీతి ని
శ్చయనిపుణుండు నిర్మలవిచార వివేక పరాయణుండు మే
చయరథినీశుఁ డుజ్జ్వలయశస్స్ఫురణం బొగ డొందె నిద్ధరన్,

"సీ. ఆశాగజేంద్ర కర్ణానిలంబునఁ దన
ప్రకటప్రతాపాగ్ని ప్రజ్వరిల్ల
దిగ్వధూదరహాస దీప్తులతోఁ దన
సితకీర్తిచంద్రికల్ చెలిమి సేయ
సకలమహీపాలసరసిజాకరములఁ
దనజయశ్రీవినోదంబు సలుపఁ
దతరిపుమకుట రత్నప్రభాబాలాత
పంబునఁ దనపదాబ్జంబు లలరఁ
గీ. దనరుఁ జలమర్త్యగండప్రతాపరుద్ర
మనుజవిభునకు సేనానియును మహాధి
కారియును నాప్తుఁడును నైపొగడ్తకెక్కె
మేరు ధీరుఁడు నాగయ మేచశౌరి."

ఇందులూరి రుద్రరాజు.

ఈ యిందులూరి రుద్రరాజు కాకతిప్రతాపరుద్రుని మాతామహి యగు ద్రమహాదేవికి ద్వితీయపుత్త్రిక యైన రుయ్యాంబకు భర్తయైన యన్నమ ృనకు సోదరుఁడై యుండెను. ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధ్యక్షులలో కఁడుగా నుండి రాయరుగంటియొక్క తూర్పుగవని మొదలుకొని తూర్పున హాచలపర్యంతముగల భూభాగమునకంతకు రాజప్రతినిధియై పరిపాలనము సినట్టు గనంబడుచున్నది. ఇందులూరి వారివంశావళి యను గ్రంథమున నిం గూర్చి వ్రాయంబడియుండెను. ఇతనియెడఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల రవాధిక్యమును, ఇతని పరాక్రమాదులను జాటుపద్యము లనేకము లందు యఁబడినది. ఇతఁడు అన్నమదేవుని కన్న యనియును, ఏకశిలానగరము దలుకొని సింహాచలమునఱకుఁ గల భూభాగమును బరిపాలించె నని యీ ది పద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది.

"క. ఘనుఁ డిందులూరి యన్నయ
జనకాగ్రిమ పుత్త్రుఁ డమల చారిత్రుం డిం
పునఁ గొలని రుద్రదేవుని
యనుపమగుణముల నుతింప నక్కజము మహిన్.
గీ. అనఘచరితుఁడు కొలని రుద్రావనీశుఁ
డఖిల జనులును వినుతింప నమలమహిమఁ
జెలఁగి యేకశిలాపురి సింహాద్రిధర
పరిమితాంతరభూభాగభరము దాల్చె.
"క. అనుపమ చరితుం డగు రు
ద్రనరేంద్రు కరాళవారిధారలచేతన్
దనియని భూపతి సుతులును
తనియని ధరణీసురులును ధరణిం గలరే."

ప్రతాపరుద్రుని మహామాత్యులలో నొక్కఁ డగు నీరుద్రరాజు నే కొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డందురు. కొల ననునది కృష్ణామండలములోని యేలూరు పట్టణమునకు నామాంతరము. ఈతఁ డాపట్టణమును నివాసస్థలముగాఁ జేసికొని యుండుటచేతను గాఁబోలు నీతనికి కొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డని ప్రసిద్ధి గలిగెను!

బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్ర జాతుఁ డైన పోల యామాత్యునకు ద్వితీయపుత్త్రుఁ డైన అన్నయమంత్రి శ్రీవీరప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క రాజ్యభారధురంధరులలో నొక్కఁడుగా నుండెను. శ్రీనాథమహాకవి తనభీమఖండమును ఈయన్న మంత్రిమనుమఁడును అల్లయవీరభద్రారెడ్డిమంత్రియు నగు అన్నమంత్రికి నంకితము సేయుచు పీఠికలో నీయన్నమంత్రి నీక్రిందిపద్యములలో నీవిధముగా నభినుతించియున్నాఁడు.

"సీ. కాకతిక్ష్మాపాల గంధ దంతావళ
ధ్వజినీమహీధురంధరుఁ డనంగ
నవలక్షకోదండనాథ రాజ్యాంబోధి
సద్వర్ణపూర్ణిమా చంద్రుఁ డనఁగ
నాంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన
సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁ డనఁగ
వీరరుద్రాశేష విశ్వంభరాధీశ
పృథుల దక్షిణభుజా పీఠ మనఁగ
గీ. యవనసంహారవిలయకాలాగ్ని యనఁగ
ధాటి విఘటిత కుమ్మటోద్యానుఁ డనఁగ
విశ్వలోక ప్రశస్తుఁడై వినుతి కెక్క
నతుల బలలీల పోలయయన్న శౌరి."

ఈతఁడు ప్రతాపరుద్రుని గజఘటసేనల కధ్యక్షుఁ డనియు, నవలక్షధనుర్ధరులు గల రాజ్యాధిపతి సేనాసముద్రమునకుఁ జంద్రునివంటి వాఁ డనియు, ఆంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసనప్రతిష్ఠాపకుం డనియు, వీరరుద్రమహారాజు యొక్క సమస్తరాజ్యభారధురంధరుఁ డనియు, యవనుల (తురుష్కుల) సంహరించుటలోఁ గాలాగ్నిరుద్రకల్పుఁ డనియు, కుమ్మట యను ప్రదేశమును జయించె ననియు, పైపద్యమునఁ జెప్పఁబడియుండెను. మఱియు నితనికి కొలని ప్రతాపరుద్రుఁడు విభాకరగ్రహణకాలమున నొక యగ్రహారమును దానము చేసె నని పైభీమఖండములోని యీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

"చ. కొలని ప్రతాప రుద్రనృపకుంజరుచేత నరేంద్రుసారణీ
సలిలవివర్ధమాన బహుసస్యసమాకుల మగ్రహారమై
వెలయ విభాకరగ్రహణవేళఁ దగంగఁ బరిగ్రహించి బం
ధుల భరియించె నన్నవిభుతో సరి యెట్లు ప్రధాను లెవ్వరున్.

ఈ యన్నమంత్రి పరమమాహేశ్వరాచారతత్పరుఁ డైన నియోగిబ్రాహ్మణుండు. ఇతని దానశాసనములు కృష్ణామండలములోని శ్రీకాకుళమునం గలవు.

సాహిణిమారుఁడు-భాస్కరరామాయణము.

భాస్కరరామాయణకృతికిఁ బతి యైన సాహిణిమారుఁడు (మారయసాహిణి) ప్రతాపరుద్రుని యశ్వసైన్యంబున కధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అయోధ్యాకాండాది పద్యములో "బుద్ధయ కుమారసాహిణి మారా" అనియు, కాండాంతపద్యములో "కాచమాంబా కుమారా" యని కుమార రుద్రదేవుఁడు సంబోధించి యుండుటచేత సాహిణిమారుఁడు బుద్ధయకును కాచమాంబకును జనించె నని స్పష్ట మగుచున్నది. ఈబుద్ధయ రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి యని కవులచరిత్రము దెలుపుచున్నది. "కోనకాట భూపతికుమారుఁడు రుద్రరాజు; రుద్రరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజు కుమారుఁడు విఠ్ఠలరాజు; విఠ్ఠలరాజు కుమారుఁడు బుద్ధరాజు; బుద్ధరాజకుమారుఁడు మారయ" అని కవులచరిత్రములో వంశక్రమము చెప్పఁబడినది కాని యిది యెక్కడనుండి గైకొనఁబడినదో దెలియరాదు. "రంగనాథరామాయణము బుద్ధరాజు రచియించిన ట్లుండుటచేతను, భాస్కరరామాయణమారాజపుత్త్రుఁడైన మారని కంకితము చేయఁబడుటచేతను సాహిణిమారుఁడా బుద్ధరాజు కొడుకే యైన పక్షమున" అని సందేహించి వ్రాయుటచేత పైని జెప్పిన వంశక్రమము సరి యైనది కా దని మన మూహింపవచ్చును. రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డికుమారుఁడు మారయ యని యనేకులు నిశ్శంకముగాఁ జెప్పియున్నారు. సాహిణిమారునితండ్రి గోనబుద్ధారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౨౭౬లో నుండెను. బూదుపూరి శాసనములో "శ్రీగోనవంశనిజశేఖర బుద్ధయాఖ్య పుత్త్రీ పవిత్రచరితా భరితాగుణౌఘైః" అనియు, "శాకాబ్దే వసునందశంకరమితే శ్రీధాతృసంవత్సరే' అనియు నున్నవి" అని ప్ర

బంధమణిభూషణముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు ఖండించి యుండుటయే గాక వారు ప్రకటించిన యాబూదువూరి శాసన వ్యాఖ్యానములోనే సాహిణిమారుని తండ్రియు రామాయణకృతికి కర్తయు నగు బుద్ధయయు నొక్కరేయని నిరూపించుటకుఁ జాలినంత ప్రమాణము గానరాదని వ్రాసియున్నారు. కాఁబట్టి రంగనాథరామాయణమును రచించిన బుద్ధారెడ్డి సాహిణిమారుని తండ్రి యగునా కాదా యని శంకింపలేదు. అట్లయిన పక్షమున బుద్ధరాజు పుత్త్రులు కాచవిభుఁడును విఠ్ఠలరాజును ద్విపదగా రచించిన యుత్తర రామాయణ పీఠికలో సుప్రసిద్ధుఁడైన సాహిణిమారుఁడు తమ సోదరుఁడని చెప్పికొనియుండకపోవుటకుఁ గారణ మేమి? తండ్రియును సోదరులును మహాకవులై సలక్షణమైన శైలితో నొప్పుచున్న కావ్యమును రచియించి లేక రచియింపించి యుండఁగా మారయ సాహిణి మరల రామాయణమును రచియింపం జేయుటకుఁ గారణ మేమి? ఆ రామాయణము మల్లికార్జున భట్టు, కుమార రుద్రదేవుఁడు, భాస్కరుండు, అయ్యలార్యుఁడు నను నల్వురు కవులచే రచియింపఁబడి యుండఁగా దానికి భాస్కరరామాయణ'మని పేరు గలుగుటకుఁ గారణ మేమి? ఈనల్వురు కవులకుం గల సంబంధమెట్టిది? ఈవిషయంబుల నన్నింటిని పర్యాలోచించినం గాని సత్యము తేటపడఁ జాలదు. తిక్కనసోమయాజిపితామహుఁడైన మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచింప, నేమి కారణముచేతనో యారణ్యకాండము దక్క తక్కినకాండములన్నియు నశించిపోఁగా వానిని మారయసాహిణియాస్థానకవి యగు హుళక్కి లేక హుళిక్కి భాస్కరుఁడును అతని పుత్త్రుఁడైన మల్లికార్జునుఁడును, శిష్యుఁడైన కుమారరుద్రదేవుఁడును, మిత్త్రుఁడైన అయ్యలార్యుఁడును మరల రచించిరనియు పూర్వపక్షవాదమై యున్నది. ఇట్టి యభిప్రాయమునకుం గలకారణము లాంధ్రకవుల చరిత్రమున వివరముగా వ్రాయఁబడినవి. శ్రీమద్రామాయణమును దెనిఁగించినది హుళక్కి భాస్కరమహాకవి కాని మంత్రి

భాస్కరుఁడు కాఁడనియు, హుళక్కి భాస్కరుఁ డరణ్యకాండమును యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగమును రచించె ననియు, బాల, కిష్కింధా, సుందరకాండములను దత్పుత్త్రుఁ డగు మల్లికార్జున భట్టును, అయోధ్యా కాండమును శిష్యుఁ డగు కుమారరుద్రదేవుఁడును, యుద్ధకాండశేషమును మిత్త్రుఁ డగు నయ్యలార్యుఁడును విరచించి రనియును, ఇందఱు కవులీగ్రంథమును విరచించుటకుఁ గల కారణము తనచే శిక్షితు లగు శిష్యవర్గముతోడఁ గూడ నీగ్రంథమున నుండుటకు భాస్కరుఁడు తలఁచెననుట సమంజ సమనియు ప్రతిపక్షుల వాదమై యున్నది. మంత్రిభాస్కరుఁడైనను హుళక్కి లేక హుళిక్కి భాస్కరుఁడైనను రామాయణ మంతయుఁ గాక కొంచెము భాగమును మాత్రమె రచించిన వారుగా నున్నారు. మంత్రిభాస్కరుండు సాహిణిమారుని కాలము వాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. దశగతులను గ్రంథమును భాషాంతరీకరించి సాహిణిమారుని కంకితము చేయుటచేత భాస్కరుండను మహాకవి యొకఁడు సాహిణిమారుని కాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము, సాహిణిమారుఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డనుటయు నిశ్చయము. క్రీ-శ-౧౩౧౧ వ సంవత్సరమున గురిజాల పింగళిస్థలములు చేరియున్న పల్నాటిసీమ కధికారిగ నియమింపఁబడిన మాచయ సాహిణింగారు ప్రతాపరుద్రునిగజసాహిణి యైన గుండయనాయనింగారికిని మారయసాహిణింగారికిని పుణ్యముకొఱకు దానశాసనము వ్రాయించియుండెను[1]. కనుక భాస్కరరామాయణము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడుటచేతను, దశగతులను దెనిఁగించిన భాస్కరమహాకవి తదాస్థానకవిగ నుండుటచేతను, అంతకుఁ బూర్వము రంగనాథరామాయణమును తరువాతను ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ రామాయణము నుండుటచేతను, ఈ రామాయణమును భాస్కరరామాయణ మని యిటీవలివారు వ్యవహరించుచున్నారు. సాహిణిమారుఁడు గోనబుద్ధారెడ్డి పుత్త్రుఁడే యైనపక్ష

1. Annual Report on Epigraphy for 1910. para 48.

మునఁ దండ్రియు సోదరులును రామాయణమును సలక్షణముగా భాషాంతరీకరించియుండ నీవిధముగా నిందలచేత రామాయణమును వ్రాయించి తాను కృతినాయకుం డగునా యని యొకగొప్పశంక కలుగక మానదు. కృతినాయకుని వంశ మైనను భాస్కరరామాయణమున వర్ణింపఁబడియుండలేదు.

మల్లికార్జునభట్టు కాండాంతగద్యములలో "శ్రీమదష్టభాషాకవిమిత్త్ర కులపవిత్త్రభాస్కరసత్కవిపుత్త్ర మల్లికార్జునభట్ట ప్రణీతం" బని వ్రాసికొని యుండుటచేత నతఁడు మారయసాహిణియాస్థానకవి యగు భాస్కరునిపుత్త్రుఁ డని యుభయ పక్షములవారును జెప్పుచున్నారు.

ఇతఁడు సాహిణిమారునియాస్థానకవి యగు భాస్కరుని పుత్త్రుఁడే యైన వారియాజ్ఞప్రకారము రామాయణమును రచింపఁ బూనినవాఁడే యైన యెడల బాలకాండము మొదట కృతినాయకుని సంబోధింపక కాండాంతమున శివుని సంబోధించి ప్రభువుయొక్కయు, తండ్రియొక్కయు నాజ్ఞల నుల్లంఘించునా? కిష్కింధాకాండాది నున్న పద్యము సాహిణిమారుని గూర్చిన సంబోధనము కలది కాదు. కాండాంతమునందలి పద్యములు రెంటిలో నొకటి సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన సంబోధనము గలదియు, మఱియొకటి శివునిం గూర్చిన సంబోధనము గలదియు నై యున్నవి. సుందరకాండము మొదట సాహిణిమారుని సంబోధించుచున్న పద్యము గలదు గాని కాండాంతమునందలి పద్యములు రెండును శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి. కాఁబట్టి మల్లికార్జునభట్టు రచించిన భాగములు శివుని కంకితము చేయఁబడినవి గాని సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడినవి కావనియు, సాహిణిమారునిఁ గూర్చిన రెండుపద్యముల నెవ్వరో చాటువులుగాఁ జెప్పిన నిటీవలిలేఖకులు వానిని దెచ్చి వీనికి ముడిపెట్టి రనియు, మల్లికార్జునభట్టు సాహిణిమారునికాలమువాఁడు కాఁడనియు నూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.

అయోధ్యాకాండమును రచించిన కుమారరుద్రదేవుఁడు తనభాగమును సాహిణిమారుని కంకితము చేసినది వాస్తవ మనుటకు సందియము లేదు. కాని యతఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁ డను మాట విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు సాహిణిమారుని తల్లిదండ్రుల నామములను దెలిపియున్నాఁడు. "ఇది సకలకలావిశారద శారదాముఖ ముకురాయమాణ సారస్వతభట్టబాణ నిశ్శంక వీరమారయకుమార కుమారరుద్రదేవ ప్రణీతం" బని గద్యములో వ్రాసికొని యుండుటచేత నితఁడు సాహిణిమారుని కుమారుఁ డని నిశ్చయించుచున్నారు. ఇట్టి అభినవభట్టబాణ బిరుదాంకితుఁడు సకలకలావిశారదుఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁ డై భాస్కరుని యాజ్ఞప్రకారము దీనిని రచించి యున్నయెడల తనగురువును పేర్కొనక యిట్టిబిరుదములు చెప్పుకొని గురుధిక్కారమును గావించునా? ఇంత విద్యావంతుఁ డైన కుమారుఁడు కలిగియుండియు సాహిణిమారుఁడు రామాయణము నంతయు నితనిచేత నే వ్రాయింపకుండుటకుఁ గారణం బేమి? అరణ్యకాండము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడియున్నది గాని రచనావిధాన మంతయు నన్నెచోడ తిక్కనాదికవివరుల రచనావిధానక్రమమును బోలియున్నది. ఈకాండమున నాశ్వాసవిభాగము చేయఁబడినది. అంతియ గాక యీకాండమునందలి ప్రథమద్వితీయాశ్వాసాంత పద్యములు కృతిపతిని గూర్చిన సంబోధనములు గాక ప్రథమద్వితీయాంతములుగా నున్నవి. ఇట్టి మార్గమును తదితర కాండములను రచించిన కవు లెవ్వరు నవలంబించి యుండలేదు. ఈకాండముయొక్క గద్యములో "ఇది సకలసుకవిజనవినుత యశస్కర భాస్కర ప్రణీతం" బని యున్నది. ఈభాస్కరమహాకవియొక్క ప్రతిభావిశేషము వేఱుగ గద్యములోఁ జెప్పుకొనక యరణ్యకాండరచనమే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది. యుద్ధకాండము తుదను:—

"చ. అమర హుళక్కి భాస్కరమహాకవి చెప్పఁగ నున్న యుద్ధకాం
డము తరువాయి చెప్పి వికటప్రతిభాషణుఁ డప్పలార్య స
త్తమసుతుఁ డయ్యలార్యుఁడు కృతస్థితి నార్యులు మెచ్చునట్లుగా
హిమకర తార భాస్కర మహీవలయస్థిరలక్ష్మి చేకుఱన్."

అని చెప్పియుండుటచేత యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగము (౧౧౩౮ పద్యములు) హుళక్కిభాస్కరుఁడు చెప్పె నని చెప్పెనే గాని హుళక్కిభాస్కరుఁడు తనకు మిత్త్రుఁ డని యెక్కడను జెప్పి యుండలేదు. మఱియు యుద్ధకాండాంతమునందలి పద్యములు శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి గనుక నితఁడు సాహిణిమారునికాలములోనివాఁడు కాఁ డనుట నిశ్చయము. వేదగిరినాయనింగారి ప్రేరణముచేత నీగ్రంథభాగము నయ్యలార్యుఁడు వ్రాసె నని ప్రాచీనతాళపత్త్రసంపుటములలోఁ గొన్నిట వ్రాయంబడియుండుటంజేసి యితఁడు క్రీ-శ-౧౩౨౦-౩౦ నడుమకాలమున నున్నవాఁ డనుట నిశ్చయము. కాఁబట్టి రామాయణములోని విశేషభాగము సాహిణిమారుని మరణానంతరమే రచింపఁబడి యుండవలయును. అట్లు గాకయున్న శివునిం గూర్చిన సంబోధనములు గల పద్యము లీ రామాయణమున నుండుటకే ప్రమేయముం గానరాదు. ఎన్నివిధములుగాఁ బరిశీలించి చూచినను ఆరణ్యకాండము తక్కినకాండములకంటెఁ బూర్వము రచింపఁబడి యుండు నని విదిత మగుచున్నది. అట్లయినయెడల రంగనాథరామాయణమును రచియించిన బుద్ధరాజునకు బుత్త్రుఁ డని చెప్పఁబడెడి సాహిణిమారుఁడు రామాయణము నంతయు విడిచి ముందుగా భాస్కరమహాకవిచే నారణ్యకాండము నంకితము బొందుట కేమి హేతువో తెలియరాదు? భాస్కరరామాయణముం గూర్చిన యథార్థకథన మింకను మఱుంగుననే యున్నది. అయ్యది భావిపరిశోధనముల మూలమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. సాహిణిమారుఁడు రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధరాజు

(బుద్ధారెడ్డి) కుమారుఁడు కాఁ డని తోఁచుచున్నది. అతనిదాయాదియై యుండవలయును.

ప్రతాపరుద్రుఁడు త్రిపురాంతకాంబదేవుల జయించుట.

కాకతిరుద్రమదేవి మరణానంతరము ములికినాటిసీమలోనే వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగ ములికినాటిని బరిపాలించుచున్న త్రిపురాంతకదేవమహారాజును గండికోటదుర్గము రాజధానిగ గండికోటసీమ మొదలగు ప్రదేశములను బరిపాలించుచున్న యంబయదేవమహారాజును స్వామిద్రోహులై సామ్రాజ్యాధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రులై వర్తింప, వారలను శిక్షింపఁ, బ్రతాపరుద్రుఁడు తనసైన్యాధిపతులలో గజసాహిణి గుండయనాయనింగారిని, గజసాహిణి మాచానాయనింగారిని బంపించెను. వీరలు త్రిపురాంతకాంబదేవులను జయించి సామ్రాజ్యాధికారమును దిరుగ నెలకొల్పి స్వామిద్రోహరగండ, స్వామివాచకరగండ, ఇమ్మడినిశ్శంకవీర, పరమమాహేశ్వరసమయచక్రవర్తి, కలియుగవీరభద్ర, కీర్తిసముద్ర, జమలికభోగలింగ, మొదలుగా గల బిరుదముల నెన్నింటినో పడసిరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సకలసేనాధిపతి మహారాయపట్ట సాహిణి సోమయనాయనింగారిని గండికోటసీమకుఁ బరిపాలకునిగ నియమించెను. ఇందులకు నిదర్శనములు త్రిపురాంతకాంబదేవులు తమగురువు పుష్పగిరిమఠాధిపతి యైన అఘోరశివాచార్యులు మొదలగువారికిఁ జేసిన దానశాసనములు క్రీ. శ. ౧౩౦౮ గవ సంవత్సరము వఱకుఁ గానంబడుచున్నవి. తరువాత మహారాయపట్ట సాహిణి సోమయనాయనింగారు పరిపాలించుచున్నందులకు వారికాలమున నాగరాజు అయ్యపరాజు కొడుకులు బయ్యన, చిన్నయ అనువారలు శుల్కాధికారులుగ నుండి మార్గశుల్కములను గైకొనుచుండి యాసుంకమునుండి తలకంటిదేవికి అఖండదీపారాధనకై నెల ౧-కి ౨ రూకలు ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించి

శా. శ. ౧౨౩౧ (క్రీ. శ. ౧౩౦౯) సౌమ్యసంవత్సర ఫాల్గున శు ౭ గురువారమున తలకంటిదేవి గర్భాలయమునకు నుత్తరభాగమున శిలాశాసనము వ్రాయించి రని జమ్ములమడుగు స్థానికచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది.

శైవమతప్రాబల్యము—జైనమతనిర్మూలనము.

తనమాతామహితండ్రి యగు గణపతిదేవచక్రవర్తివలెనే ప్రతాపరుద్రుఁడు శైవమతాభినిరతి గలవాఁ డగుటం జేసి శైవమతగురువు లనేకు లాంధ్రదేశమునకు రాఁదొడంగిరి. శైవమఠములు పెక్కులు గలవు. వానిలో శ్రీశైలము, పుష్పగిరి, కోసఁగి, కోటిఫలిమఠములు ప్రధానములు. ఆంధ్రదేశంబున దక్షారామము త్రిపురాంతకము మొదలగు శైవక్షేత్రము లయిన పుణ్యక్షేత్రము లనేకము లున్నను శ్రీశైలము పురాతనకాలమునుండి ప్రధానక్షేత్రముగా నుండెను. జన్మమెత్తినందున కొక్కసారి యైనను శ్రీశైల మల్లికార్జునదేవుని సందర్శింపకున్న ముక్తి కలుగనేర దని యాకాలపు శైవుల విశ్వాసమై యుండెను. మండలేశ్వరు లయిన మహారాజులకు సామంతనృపతులకు, గురువు లారాధ్యబ్రాహ్మణులును శివయోగు లయినబ్రహ్మచారులును; మంత్రులు లింగధారు లయిన నియోగిబ్రాహ్మణులు; మహావీరు లయిన సేనాధిపతులు మొదలగువారికి గురువులు జంగమదేవరలు. ఈవీరశైవులకు వీరశాక్తేయము నందుఁ గూడ నభిరతి మెండుగ నుండెను. ఇంక మైలారు వీరభటులం గూర్చి చెప్పనేల? వీరశైవభక్త్యావేశపరవశులై యున్నప్పుడు శివుఁడు ప్రమథగణంబులతోఁ గూడి తమతో నృత్యము సలుపుచుండె నని భావించి భయంకరకృత్యములను చేయుటకు వెనుదీయకుండిరి. ఏకశిలానగరవీధులలో విహరించుచు మైలారదేవుని యుత్సవమునాఁడు మైలారువీరభటులు చేయు వీరకృత్యములను జూచి వర్ణించినవిధమును వల్లభామాత్యుఁడు తనక్రీడాభిరామములో నీక్రిందిపద్యములలోఁ జూపియున్నాఁడు.

"సీ. అవటవమందు నెత్తుని చంద్రమల్లెలఁ
జోద్యంపు గుండాలు చొచ్చువారు
కరవాడి యలుగుల కనరుపాతరలలో
నుట్టిచేరులు గోసి యురుకువారు
గాలంపు గొంకిఁ గంకాళచర్మము గ్రుచ్చి
యుడువీధి నుయ్యెల లూగువారు
కటికి యొగ్గాళంపు గండగత్తెర వట్టి
మిసిమింతులును గాక మ్రింగువారు

గీ. సందులను నారసంబులు సలుపువారు
యెడమగుడిచేత నారతు లిచ్చువారు
సాహసము మూర్తి గైకొన్న సరణివారు
ధీరహృదయులు మైలారు వీరభటులు."

గీ. వీరమైలారు దేవరవీరభటులు
గొండ్లి యాడించుచున్నారు గొరగపడుచు
నాడుచున్నది చూడు మర్థాభినయము
తాను నెట్టిగసీ లంత గాని లేదు.

చ. వెనుకకు మొగ్గవ్రాలి కడు విన్నను వొప్పఁగఁ దొట్టి నీళ్లలో
మునిఁగి తదంతరస్థ మగు ముంగర ముక్కున గ్రుచ్చికొంచు లే
చెను రసనాప్రవాళమున శీఘ్రము గ్రుచ్చెను నల్లపూసపే
రనుపమలీల నిప్పుడు చుపాయము లిట్టివి యెట్లు నేర్చెనో."

జైనమతావలంబకులును స్మార్తమతావలంబకు లయిన బ్రాహ్మణులును గాక తక్కినయగ్రవర్ణములవారిలో మూడింట రెండుపాళ్లు శైవులుగ నొకపాలు వైష్ణవులుగ నుండిరి. వీరిలో వీరశైవులు రాజ్యాధికారప్రాబల్యము గలవా రగుటచేత బ్రాహ్మణులు వీరితోడ మైత్రి గలిగి యుండవలసినవా

లైరి. అందువలన వీర లుభయులకు జైనపండితులు శత్రువులుగ నుండిరి. మొదటిప్రతాపరుద్రుని కాలము మొదలుకొని కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులు జైనమతాచార్యులపట్ల నిరాదరమును శైవులపట్ల ప్రేమను జూపుచుండిరి. జైనమతమునం దాదరము తగ్గినతోడనే జైనమతావలంబకు లైనసామాన్యజనులు శైవమత మవలంబింపఁగా జైనమతాచార్యు లనేకులు త్రిలింగదేశమునువిడిచిపెట్టి కర్ణాటమహారాష్ట్రదేశములకు వలసపోయిరి. ఇంకను మఱికొందఱు జైనమతాచార్యులు ధాన్యకటకము (ధరణికోట) ఏకశిలానగరము మొదలగు ప్రదేశముల నివసించియుండఁగా వారలకును బ్రాహ్మణులకును మతవివాదములును శాస్త్రచర్చలును జరుగుచు వచ్చెను. ఆవివాదములను గూర్చినగాథ లనేకములు గలవు గాని యవి యంతగా విశ్వాసార్హములుగా గన్పట్టవు. అయినను బ్రాహ్మణు లనేక మాయోపాయములను గల్పించి ప్రతాపరుద్రుని తమ కనుకూలునిగఁ జేసికొని జైనమతాచార్యుల బాధించుచు వచ్చి రని జైనులు చెప్పెడిగాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. అందువలన జైనమతము త్రిలింగదేశమున నాశన మైనది. మహావిద్వాంసు లయిన జైనమతాచార్యు లనేకులు వైష్ణవమతాచార్యు లయినట్లుగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

జైనులు బ్రాహ్మణులను శపించుట.

మంత్రవాదులసాహాయ్యముతో మాయోపాయములు గల్పించి తమ్ము జయించినందులకుఁ గనలుచు దుఃఖమును భరింపఁ జాలక రోషమును బెంచి జైనమతాచార్యులు బ్రాహ్మణుల నీవిధముగా శపించి రట!

ఈప్రతాపరుద్రుఁడు బ్రాహ్మణులు గావించిన మాయతంత్రము నెఱుంగఁ జాలక మూర్ఖుఁడై మనకంటె బ్రాహ్మణులు మంత్రశక్తి కలవారనియు నధికులనియు విశ్వసించి బ్రాహ్మణప్రేరితుఁడై జైనుల మైన మనమతగ్రంథములను దగ్ధము గావించి మనమఠములు మాన్యము లాక్రమించుకొని మనశత్రువులకు ధారపోయుచుండెను; ఇంక మనము బ్రదికి యుండినను జచ్చినవారితో

సమానులము గదా; మనము నేటిదినము జీవించియున్నను రేపటిదినము మరణము నొందవలసినవారమె; మన మందఱము నొక్కసారిగఁ బ్రాణములం ద్యజింతము; ఓబ్రాహ్మణులారా! మీరు మాగ్రంథములతోఁ బాటు దగ్ధము చేయక నిలుపుకొన్న మా యమరకోశము దక్క తక్కిన మీవేదశాస్త్రగ్రంథములు తొంటిప్రఖ్యాతిని విడిచి నిరుపయోగములై పోవును గాక! మాభూములలో నెవ్వరు నివసింతురో వారలకు జయము కలుగకుండును గాక! అన్యాయముగా బ్రాహ్మణులను గెలిపించుటకై మాయతంత్రమును గావించిన మంత్రవాదులును వారిసంతతివారును బిచ్చగాండ్రై తిరిపెమెత్తుకొని బ్రదుకుదురు గాక! (వీరె విప్రవినోదు లనంబడువారు.) చక్రవర్తి సరియైన విమర్శ చేసి సత్యమును గ్రహింపఁజాలక బ్రాహ్మణులు కల్పించిన మాయలోఁ జిక్కుకొని వారల కనుకూలుఁడై మానాశనమునకుఁ గారకుఁ డయ్యెను గావున నీతఁడు శీఘ్రకాలములోనే పరరాష్ట్రాధిపతిచేతఁ జెఱఁగొనఁబడు గాక! అంతటితో నీతనిసామ్రాజ్యము భగ్న మగును గాక!

అని శపించి యనేకులు ప్రాణత్యాగము చేసికొని రఁట! ప్రాణత్యాగము చేయనొల్లని మతాచార్యు లనేకులు విష్ణుభక్తిపరాయణులై వైష్ణవాచార్యు లైరి. తరువాత వీరలు ప్రతాపరుద్రునకు గర్భశత్రువులుగ నుండి యుత్కలరాజుతోఁ గుట్రలు గావించి ఢిల్లీచక్రవర్తు లగు తురుష్కులను దాడి వెడలి వచ్చునట్లుగఁ జేసి కాకతీయాంధ్రసామ్రాజ్యమును భగ్నముఁ జేయుకార్యమునం దోడ్పడిన వారైరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యెంతటిసమర్థుఁడైనను జైనులకుఁ గావించిన యపకృతివలనఁ దాను శత్రువులచేఁ జిక్కి పరిభవము నొందుటయు సామ్రాజ్యమును గోలుపోవుటయు సంభవించెను. ఇంటిగుట్టు లంకకుఁ జేటని తనరాజ్యములో మిత్రరూపమున నున్న యీ జైనశత్రువులే పరరాష్ట్రాధిపతు లయిన తురుష్కులకు రాజ్యమర్మములను దెలిపి తనదేశమునకు రాజ్యమునకు మహాపకారమును గావించిరి. ప్రతాప

రుద్రుఁడు తన పరిపాలనములోఁ గావించిన యీమహాపరాధమె యిన్నూఱు సంవత్సరములనుండి వర్ధిల్లిన సామ్రాజ్యమున కాతనితోడనే వినాశము గలిగించినది.

ఏకశిలానగరములోని ప్రసిద్ధదేవాలయములు.

ఏకశిలానగరములో నున్న ప్రసిద్ధదేవాలయములను క్రీడాభిరామమను గ్రంథమున వల్లభామాత్యకవి యీక్రింది సీసపద్యములోఁ జక్కఁగాఁ జేర్కొని యున్నాఁడు.

"సీ. అదె భైరవస్థాన మట మీఁద నల్ల దె
చముడేశ్వరీ మహాశక్తి నగరు
వీరభద్రేశ్వరాగారమంటప మదె
యదె బౌద్ధదేవు విహారభూమి
అదె ముద్దరా లుమ్మసానమ్మ నివాసంబు
నల్లదె కొమరుసామయ్యనగరు
అదె పాండవుల గుడి యట దక్షిణంబున
గర్తారుఁ డుండు తుర్కల మసీదు
గీ. కొంతదవ్వుల నదె మహాగోపురముల
మైఁడికుండలు రవిదీప్తిఁ బ్రజ్వలించి
కాన నయ్యెను మేరుశృంగములఁ బోలెఁ
గేశవశ్రీస్వయంభూనికేతనములు."

క్రీడాభిరామమును రచించిన కవి ప్రతాపరుద్రుని యనంతరకాలమున నున్నవాఁడు గావునఁ దనకాలమున నున్నతురక్కల మసీదు గూడనిందుఁ జేర్కొనినాఁడు గాని ప్రతాపరుద్రుని యనంతరమె తురక లేకశిలానగరమున నివసించినవా రగుటచేత నయ్యది ప్రతాపరుద్రునికాలమున లే దని తెలిసికొనవలయును. పైని జెప్పినవానిలో కేశవాలయమును శ్రీస్వయంభూ

దేవాలయమును మిక్కిలి గొప్పవైనటులఁ గానంబడుచున్నవి. శివుని యవతారముగాఁ బరిగణింపఁబడెను భైరవునియొక్క పూజ లాకాలమున బాహాటముగా జరుగుచుండెను. భైరవుని యాకృతి వీరభయానకరసముల నుట్టిపడఁ జేయుచుండెను.

భైరవార్చనము.

ఈకాలమున భైరవార్చనము శ్రేష్ఠమైనదిగా నెంచఁబడక పోయినను ఆకాలమున నధికవిశ్వాసముతో భైరవారాధనము సలుపఁబడుచుండెను. అప్పటి భైరవార్చనముకన్న నంతకుఁ బూర్వ ముండిన భైరవార్చనము దుర్వినీతితోఁ గూడుకొని యుండెను. అయిన నీమతము బ్రాహ్మణాద్యగ్రవర్ణముల వారిలో నంతగా వ్యాపించియుండలేదు. భక్తులు భక్తిపారవశ్యముచేత ప్రాణము లర్పించుకొని ముక్తిఁ బొందుటయు నప్పటప్పట కలుగుచుండెను. గోవిందమంచనశర్మ భైరవాలయంబును బొడఁగని నమస్కరించి భైరవుని నీక్రిందివిధముగా సంబోధించినట్లు క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పఁబడియెను.

"మ. అమితోత్సాహముతోడ నీవు పటుబాహాఘక్క యొక్కొక్క మా
టు మనఃకంపము నొందఁ జేయఁ దొలుకాడుక్ వార్ధి వేలాలుఠ
త్కమఠంబై వలమానమీనపయి యుద్యన్నక్రమై యుత్తర
త్తిమియై యుల్లలదంబు మగ్నధులియై ధీరా మహాభైరవా.

మైలారదేవుఁడు

బ్రాహ్మణేతరజాతులలో భైరవార్చనముతో పాటు మైలారుదేవుని పూజ కూడ ముఖ్యమైనదిగఁ బరిగణింపఁ బడుచుండెను. ఏకశిలానగరమున మైలారుదేవుని యుత్సవములు మహావైభవముతో జరుగుచుండినవి. ఆకాలమునందలి కవివర్యులచే నీమైలారుదేవుఁ డేవిధముగాఁ బ్రశంసింపఁ బడుచుండెనో క్రీడాభిరామములోని యీక్రింది పద్యమువలన బోధపడఁగలదు.

"సీ. శనివారసిద్ధి సజ్జనపారిజాతంబు
వరనాత యాదిత్యవారభోగి
మాధవీరమణుండు మాయావినోదుండు
మాళవీప్రియభర్త మహితయశుఁడు
పల్లింబవాయకుం డెల్లవేల్పులరాజు
కనపవేఁటల వేడ్కకాండ్ర భర్త
కత్రశాలాస్వామి కరుణాపయోరాశి
పుణ్యకీర్తనుఁ డైన ప్రోలియయ్య
తే. గీ. మంచు కంచాల గొలువంగ మాయలేళ్లఁ
బట్టి కట్టంగ నేర్చిన బాసవెల్లి
భైరవునితోడి జోడు మైలారుదేవు
డోరుగంటినివాసి మే లొసఁగు గాత."

ఇట్లు భైరవుఁడు మొదలగు దేవతల మహోత్సవములు గాక యేకశిలానగరమున నాంధ్రదేశమునను జరుగు దేవతామహోత్సవములలో ఏకవీరా మహాదేవియొక్క మహోత్సవము మిక్కిలి ప్రశంసనీయమైనది. జమదగ్ని మహాముని భార్యయు పరశురాముని తల్లియు నగు రేణుకాదేవియె ఏకవీరా మహాదేవి యనుపేర నాంధ్రులచేఁ గొలువఁబడుచుండెను. ఏకవీరామహాదేవి యాదిశక్తియొక్క యపరావతార మని యాకాలమున భక్త్యావేశముతో సమస్తజనులచే నారాధింపఁబడుచుండెను. ఉత్సవదినములలో ఏకవీరామహాదేవి యెదుట బవినీలు పరశురామునికథలు పాడుచుండిరి.

వీరపురుషారాధనము.

మఱియు నాకాలమున వీరపురుషుల నారాధించు నాచారము గలదు. యుద్ధములయందు మహాశూరులై పోరాడి ప్రాణములం గోల్పోయినవారిని

జనసామాన్యము వీరు లను పేరితో గుళ్లు కట్టి యారాధించుచుండెను. ఇట్లారాధింపఁబడు వీరపురుషులయొక్క విగ్రహము లాంధ్రదేశమునం దంతటను గలవు. అందును ముఖ్యముగా పల్నాటివీరుల యాలయము లాయేకశిలానగరమునందు ప్రసిద్ధమైనవిగ నుండెను. అప్పటికే పల్నాటివీరుల చరిత్రము ద్విపదప్రబంధముగ రచింపఁబడి దేశమునం దంతటఁ బఠింపఁబడుచుండెను. ఈప్రబంధమును పాడునపుడు వీరపురుషుల శౌర్యప్రతాపములం బ్రకటించు నభినయాదికృత్యము లీక్రిందివిధముగా క్రీడాభిరామమున నభివర్ణింపఁబడియెను.

"మ. ద్రుతతాళంబున వీరగుంభితకథం దంధుంకిటాత్కారసం
గతి వాయింపుచు నాంతరాలికయతిగ్రామాభిరామంబుగా
యతిగూడం ద్విపదప్రబంధమున వీరానీకముం బాడె నొ
క్కఁత ప్రత్యేకముగాఁ గుమారకులు ఫీట్కారంబునం దూలఁగన్.

సీ. గజ్జించి యరసి జంఘాకాండయుగళంబు
వీరసంబెట కోల వ్రేయు నొకఁడు
ఆలీఢపాదవిన్యాస మొప్పఁగ వ్రాలి
కుంతాభినయముఁ గైకొను నొకండు
బిగువుఁ గన్నుల నుబ్బు బెదరుచూపులతోడ
ఫీట్కార మొనరించుఁ బెలుచ నొకఁడు
పటుభుజావష్టంభపరిపాటి ఘటియిల్ల
ధరణి యాస్ఫోటించి దాఁటు నొకఁడు
తే. ఉద్దిప్రకటింప నొక్కరుఁ డోలవాడు
బయల గుఱ్ఱంబు భంజళిఁ బఱపు నొకఁడు
కుసుము దాటించుచును బెద్దకోలువులోనఁ
బడతి పల్నాటివీరులఁ బాడు నపుడు."

మఱియు నామహాకవి వారు ధరించికొన్న యలంకారములతోఁ గూడ వీరకుమారకోటి నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

"ఉ. పచ్చని పిండిగందమును బాలము సేసయు జెజ్జిపూవులం
గ్రుచ్చిన కంఠమాల్యములు గుప్పఁగఁ జల్లిన వేణిబంధముల్
కచ్చుల వీరసంబెటయుఁ గ్రొత్తమణుంగగు కాసెపుట్టమున్
బచ్చలు చెక్కునట్టిగవణంబులు వీరకుమారకోటికిన్."

ఘటికాయంత్రము, పూఁటకూళ్లు.

కాకతీయప్రతాపరుద్రుఁడు పరిపాలనము చేయునప్పుడు కాలపరిమాణముం దెలుపునట్టి ఘటికాయంత్రములు గలవనియు వానిం బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండు ననియు క్రీడాభిరామములోఁ గల యీక్రిందిపద్యమువలన దెలియుచున్నది.

"మ. ఉడువీథిన్ శిఖరావలంబియగు నంధ్రోర్వీశు మోసాలపై
గడియారంబున మ్రోసె రెండెనిమిదుల్ ఘంటాఘణాత్కారముల్
సడలెన్ భానుఁడు పశ్చిమంబునకు వైశ్యా పూఁటకూటింటికిన్
గుడువం బోదమె లెక్క యిచ్చి కడునాకొన్నార మిప్పట్టునన్."

అని మంచనగోవిందశర్మ యను బ్రాహ్మణుఁడు తనచెలికాఁడగు కోమటిటిట్టిభసెట్టితోఁ బలికినట్లు వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యాకాలమునం గూడ కాలపరిమాణముం దెలిపెడు గడియారములు గలవని తెల్లమగుచున్నది గాని యాగడియారములు ఇప్పటి గడియారమువంటివి గాక మఱియొక విధమైనవిగా మనము గ్రహింపవలయును. అప్పుడు గడియలను బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండెను. అట్లగుటచేతనే యాంధ్రోర్వీశు మోసాల రెండెనిమిదులు (౧౬) మ్రోగెనని చెప్పఁబడియెను. ఈకాలమునందలి నగరములలో బలెనే యాకాలమునందును సొమ్ముతీసికొని భోజనము పెట్టునట్టి

పూఁటకూళ్లయిండ్లు గలవని కూడ నీపద్యమువలన బోధపడుచున్నది. ఆకాలమున నొక్కరూకకు వడ్డించు భోజనపదార్థములను గూడ కవి యీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

"ఉ. కప్పురభోగివంటకము కమ్మని గోధుమపిండివంటయున్
గుప్పెడు పంచదారయును గ్రొత్తగఁ గాఁచిన యాలనేయుఁ బె
స్వప్పును గొమ్మునల్లనఁటిపండ్లును నాలుగు నైదు నంజులున్
లప్పలతోఁడఁ గ్రాంబెరుగు లక్షణ యొజ్జల యింటిరూకకున్."

పూఁటకూళ్లు పెట్టు నిప్పటియిండ్లవలెనే యాకాలమునాఁటి పూఁటకూటియిండ్లును దుర్నీతికిఁ బట్టుకొమ్మలై యుండె ననియే కవి చెప్పియున్నాఁడు.

"గీ. సంధివిగ్రహయానాది సంఘటనల
బంధకీజారులకు రాయబారి యగుచు
పట్టణంబున నిత్యంబు పగలురేయు
పూఁటకూటింట వర్తించుఁ బుష్పశరుఁడు."

మాచల్దేవివారాంగన.

అగ్నిసాక్షికముగా వివాహముఁజేసికొన్న దేవులు గాక పూర్వరాజులు భోగకాంతల నుంపుడుకత్తెలనుగాఁ బెట్టుకొనెడు నాచార మానాఁడు గలదు. ఆయాచారమును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి కూడ నవలంబించి యుండెను. అతని యుంపుడుకత్తెలలో మాచల్దేవి యను వారాంగన విశేషప్రసిద్ధి కలది. ఈమె మందిరమును గాంచి యాశ్చర్య మందుచు మంచన గోవిందశర్మ ప్రక్కనున్న వారిని ప్రశ్నించినప్పుడు వార లీక్రిందివిధముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చిరని క్రీడాభిరామమునఁ జెప్పంబడియెను.

"శా. ద్వీపాంతంబున నుండి వచ్చితివె భూదేవా, ప్రశాంతం మహా
పాపం, సర్వజగత్ప్రసిద్ధ సుమనోబాణాసనామ్నాయ వి

దోయ్యపాధ్యాయి ప్రతాపరుద్రధరణీశోపాత్త గోష్ఠీ ప్రతి
ష్ఠాపారీణ తెలుంగ వయ్యేదవు మాచల్దేవి వారాంగనన్.

ఆకాలమునం దరువాతికాలమునను మాచల్దేవిచరిత్రమును గూర్చి నాటక మాడుచుండి రని యాగ్రంథమునందే తెలుపఁబడినది. మఱియు విటకాఁడగు నా గోవిందశర్మ మాచల్దేవిని

"గీ. కల్ల చెప్పము విను నీకుఁ గల్గ్రప్రసిద్ధి
ఢిల్లి సురతాణికిని లేదు పల్లవోష్ఠి
యాదిలక్ష్మికి నీకును భేద మేమి
యుదధి జనియింపకుండుట యొకటి దక్క."

అని యామెను శ్లాఘించినట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

పదునాలుగవ ప్రకరణము.

శ్రీవీరప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర.

ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికుఁడైనరామచంద్రదేవుఁడు దేవగిరిరాజధానిగ మహారాష్ట్రకుంతల దేశములను బరిపాలనము సేయుచుండెను. దక్షిణ దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండిన స్వతంత్రరాజులలో ప్రతాపరుద్రునకుఁ దరువాత నీతఁడు మిక్కిలి బలాఢ్యుఁడని చెప్పఁదగినవాఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౧౦ దవ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈయాదవరాజునకును ప్రతాపరుద్రునకును మనస్పర్థలు గలిగియుండియు నుభయులు బలాఢ్యు లగుటచేత నొండొరులను జయించుకొను ప్రయత్నమును విడిచి మౌనము వహించి యున్నవారుండిరి. ఇట్లుండ, నుత్తరహిందూస్థానమున ననేకము లైనమార్పులు రాజ్యాంగమున జరుగుచుండెను. అదివఱకు నూఱుసంవత్సరముల క్రిందట ఢిల్లీసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుచుండిరి. రాజపుత్రు లనేకులు బహుసంవత్సరములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి పోయినవారు పోఁగా హతశేషు లయినవారు పర్వతప్రాంతభూములను నెడారులకుఁ బోయి వేఱ్వేఱుసంస్థానములను స్థాపించి మహమ్మదీయులకు వశ్యులు గాక పౌరుషపరాక్రమములు తెలుపు

చుండిరి. అయినను మహమ్మదీయులలో నొకవంశమునకుఁ బిమ్మట మఱియొక వంశమువారు రాజ్యమునకు వచ్చి క్రూరము లైనదండోపాయములచే సాధువు లయిన హిందూప్రజల హింసించుచు ఢిల్లీనగరమునఁ బరిపాలనము సేయుచు సామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. బలవంతు లయిన యిట్టి శాత్రవులను గూర్చి యించుకయుఁ దలపోయక శాస్త్రవ్యాసంగములతోడను విద్వత్పండితగోష్ఠులతోడను కాలమును వెళ్లఁబుచ్చుచు రామదేవుఁడు స్వరాజ్యసంరక్షణమునం దేమఱి యుండెను. ఈతని రాజ్యమునకు దిగువను ప్రతాపరుద్రునిరాజ్య ముండుటచేత నీతఁడును ఉత్తరహిందూస్థానమునందు జరగుచున్న చర్యలను పరికింపక మౌనధారణము వహించి తన్నుఁ గట్టుకొనఁ ద్రాళ్లు తానే తెచ్చుకొన్నవాఁ డయ్యెను. మహమ్మదీయులవలన తనకు నపకృతి కలుగు నన్నతలంపు లేనివాఁ డగుటచేత సరిహద్దున నుండు దుర్గములను బలపఱుచుకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపక రాజధానీదుర్గమును మాత్రమె బలపఱుచుకొని యుండెను. అధికప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన వీరు లయిన సేనానాయకు లనేకు లీతనిరాజ్యమునం దుండిరి. అప్పుడు జలాలుద్దీ నను ఖిల్జీవంశస్థుఁడు ఢిల్లీసింహాసన మాక్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈతఁడు వృద్ధుఁ డగుటవలన రక్తమును బ్రసరింపఁ జేయుటయందు వాంఛలేనివాఁడుగ నుండెను. అయినను నిరక్షరకుక్షియు, క్రూరుఁడు నైన యీతని సోదరపుత్త్రుఁడు అల్లాఉద్దీను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు బుందేలుఖండు (Bundelkhand) మాళవదేశములపై దండయాత్ర వెడలి వానిని జయించి యింకను మహాయుద్ధములను జేయ నభిలాష కలిగియుండెను.

అల్లాఉద్దీను దక్కను దండయాత్ర.

ఇతఁ డెనుబదివేల యాశ్వికసైన్యముతో గంగాతీరమునందలి కరా యను ప్రదేశమునుండి బయలుదేఱి విదర్భదేశము మీఁదుగా వచ్చి యాకస్మికముగా దేవగిరిని సమీపించెను. అప్పుడు రామదేవుని సైన్యము రాజధానీ

నగరమున బహుస్వల్పసంఖ్య కలదిగ నుండెను. సైన్యమును సమకూర్చుకొని యెదుర్కొనుటకు నైన నవకాశము చిక్క దయ్యెను. మఱికొంద ఱీతఁడు రాజధానీనగరమున లేఁ డని చెప్పెదరు. ఏది నిజ మైనను అల్లాఉద్దీను దండెత్తి వచ్చె నన్నమాట విన్నతోడనే యెట్లెట్లో నాలుగువేలసైన్యమును ప్రోగుచేసికొని మహమ్మదీయసైన్యాధిపతికిని దేవగిరి దుర్గమునకును నడుమ నిలిచి శత్రువుల నడ్డగింప బ్రయత్నించెను గాని విశేషకాల మట్లెదుర్కొని పోరాడుటవలనఁ బ్రమాదము గల దని యెఱింగి యిప్పటికి భోజనపదార్థములచే దుర్గము నింపఁబడియె నని తెలిసికొన్నవాఁ డగుటవలన వెంటనే వెనుకకు మరలి దేవగిరిదుర్గములోఁ బ్రవేశించెను. అంతట మహమ్మదీయులు పట్టణము నంతను దోఁచుకొని కోటను ముట్టడించిరి. 'ఇంతియ గాక అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తిసైన్య మింకను వెనుకనే యున్న దనియు, ఈ వచ్చిన సైన్యము దానిలో నొకభాగ మనియు వదంతి కలుగఁజేసెను. రామదేవుఁడు మూర్ఖముగా నెదుర్కొనుటవలన లేశమాత్రమును బ్రయోజనము లే దని యూహించి సంధికై ప్రయత్నము చేసెను. అల్లాఉద్దీను తనసైన్యముయొక్క బలహీనతను దాను బాగుగా నెఱింగినవాఁడు గావున విశేషముగా సువర్ణము నొసంగినయెడ ముట్టడిని విడిచిపెట్టి పోదు నని తెలియఁజేసెను. ఇంతలో రామచంద్రదేవుని కొడుకు శంకరదేవుఁడు కొంతసైన్యమును గూర్చుకొని తండ్రికి సహాయపడుటకై వచ్చుచుండెను. దానిం గనిపట్టి వేయిసైనికుల దుర్గముకడ నుంచి అల్లాఉద్దీను తక్కినసైన్యముతో శంకరదేవుని నెదుర్కొని పోరెను గాని హిందువులసంఖ్య యధికముగా నుండుటచేత మహమ్మదీయులు నిలువ లేక వెనుకకు మరలుచుండిరి. ఇంతలో కోటను ముట్టడించి యున్న సైనికులు వచ్చి కలిసికొనిరి. ఈసైన్యమును జూచి హిందువులు ఢిల్లీనగరమునుండి క్రొత్తగ సైన్యము వచ్చిన దని భయపడి పలాయను లైరి. రామచంద్రదేవుఁడు సంధి చేసికొనఁగోరఁగా మహమ్మదీయసేనాపతి యెక్కువధనమును

గోరెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మొదలగు హిందూరాజులు పంపిన సైన్యములు దేవగిరికి వచ్చుచుండెను కాని యింతలో నదివఱకు కోటలోఁ ద్రోయఁబడిన బస్తాలు ధాన్యపుబస్తాలు గాక ఉప్పుబస్తా లని తెలిసికొనఁబడియెను. భోజన పదార్థములు గూడ చాలకయుండెను. ఈ హేతువుచేత రామదేవుఁడు సంధి చేసికొనుట తప్ప దయ్యెను. అప్పుడు ౬౦౦ మణుగుల ముత్యములను వేయి వెండినాణెములును రెండువిలువగల నగలును ౪౦౦౦ పట్టుపీతాంబరములును బహుమానముగ నిచ్చుటయే గాక కొంతదేశము నొసంగి ప్రతిసంవత్సరము కప్పము చెల్లించుటకు నొడంబడినందున నా మహమ్మదీయసేనాపతి ముట్టడి విడిచిపెట్టి ఢిల్లీనగరమునకు మరలి పోయెను.

అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి యగుట.

అల్లాఉద్దీను ఢిల్లీకి మరలిపోయిన తరువాత వృద్ధుడై డెబ్బదియేండ్లు వయస్సు నిండిన పెద్దతండ్రిని జంపించి క్రీ. శ. ౧౨౯౬ వ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కెను. ముల్తానునకు సైన్యమును బంపి జిలాలుద్దీనుకొడుకులను జయించెను. సింధుదేశమునుండి మంగోలియాజాతివారిని దఱుమఁగొట్టెను. అధికసైన్యములను బంపి సురాష్ట్రము లేక ఘూర్జరమును కైవశముఁ జేసికొనియెను. ఇచ్చటనే మలిక్‌కాఫూర్ అనువానిని బానిసగఁ బట్టుకొని పోయెను. ఇతఁడే తరువాత అల్లాఉద్దీను సైన్యమున కధ్యక్షుఁడై ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. మంగోలియాజాతివార సేనలు దాడివెడలివచ్చి ఢిల్లీనగరమును సమీపింపఁగా వారలతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారిని పాఱఁద్రోలెను. ఈవిజయముతో నుప్పొంగినవాఁడై భరతఖండమున నేకమతము నేకసామ్రాజ్యము నెలకొలుపవలయు నని యూహించెను గానిహిందూదేశమున మతముతోఁ బ్రసక్తి కలుగఁజేసికొనుట ధారుణీశ్వరుల కపాయకర మని తెలిసికొని యేకమతస్థాపన మనుదానిని విడిచిపెట్టెను. మంగోలియాజాతివారివలన నింక నపాయము లేదని తెలిసికొన్న తరువాత తనదృష్టిప్రసారమును దక్షిణహిందూస్థానము

వైపునకుఁ బఱపెను. అల్లాఉద్దీను విద్యావిహీనుండును క్రూరుఁడును విషయాసక్తుఁడు నైనను మంచిసమర్థుఁడు గనుక నేర్పరు లయిన చారులను బంపి త్రిలింగదేశము నేలుచున్న ప్రతాపరుద్రుని రాజ్యాంగబలముయొక్క శక్తిని రాజ్యతంత్రరహస్యములను దెలిసికొని త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును ఢిల్లీసామ్రాజ్యమును గలుపుకొనవలయు నని సంకల్పించెను. ఇట్టి సంకల్పమును నెఱవేర్పఁగల సమర్థుఁడు తన కడ నున్న బానిసవాఁడగు మలిక్‌కాఫూర్ కన్నమతి యొక్కఁడు లేఁడని యాతని సైన్యాధ్యక్షుని గావించి త్రిలింగసామ్రాజ్యమును జయింపఁ బంపి రాజపుత్రసింహమును చితోడ్‌గడమున కధిపతియు నగు భీమసింహునిరాణి పద్మిని నపహరింపఁ గోరి తమకంబుతోఁ దాను చితోడ్‌గడముపైకి దండెత్తి పోయెను.

మలిక్‌కాఫూర్ ప్రథమదండయాత్ర.

బానిసవాఁడయ్యును మలిక్‌కాఫూర్ శౌర్యసాహసాది గుణవిశేషంబులచే మేటియోధుఁ డనిపించుకొని ఢిల్లీచక్రవర్తి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై సైన్యాధ్యక్షుపదవిని వహించి ప్రచండశాసనుఁడై యాసేతుహిమాలయ మేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా రాజ్య మేలవలయు నని యువ్విళ్లూరుచున్నవాఁ డగుటచేత పదివేలగుఱ్ఱపుదళముతోడను నలుబదివేల పదాతివర్గముతోడను త్రిలింగదేశముపై దండెత్తి వచ్చెను. ఇయ్యది క్రీ. శ. ౧౩౦౩ వ సంవత్సరాంతమున జరిగెను. క్రీ. శ. ౧౨౯౪ గవ సంవత్సరమున జయింపఁబడినది మొదలుకొని దేవగిరి నేలు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తితో మైత్రి కలిగియుండెను గావునఁ దురుష్కసైన్యము లాతని రాజ్యమునకు నే విధమైన నష్టమును గలిగింపనందున రామదేవుఁడు తురుష్క సైన్యమునకుఁ దోడ్పడియెను. మహమ్మదీయులు తనదేశముపై దండెత్తి వచ్చుచున్నారనెడు భయంకరమైన వార్త చారులవలన విని ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి భయకంపితుఁడు గాక మంత్రిసామంతవర్గముతోడ నాలోచించి యాకాత్రీయ

సైన్యము నెదుర్కొనుటకై లక్షసైన్యమును బంపెను. ఈ సైన్యమున కంతకును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సోదరుఁడగు అన్నమదేవుఁ డధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అశ్వసైన్యమున కధిపతి యైన మాచయసాహిణియు గజసాహిణి మేచయనాయఁడు నీతనికిఁ దోడుగా నుండిరి. ఇంకను కమ్మసేనానులు వెలమసేనానులు పెక్కండ్ర సాహాయ్యముతో అన్నమదేవుఁడు మలిక్ కాఫుర్ నెదుర్కొన గోదావరీతీరమువఱకుఁ బోయి రేవుల నన్నిటిని గాఁచుకొని యుండెను. మలిక్ కాఫుర్ ఆంధ్రదేశమును బ్రవేశించినతోడనే దేవాలయంబులఁ గూలం ద్రోయుచు, పల్లెలను పట్టణములను దోఁచుకొని తగులంబెట్టుచు భూమియు నాకాశము నొక్కటే జ్వాలఁగా నగ్నిఁ బ్రవహింపఁజేయుచు వచ్చుచుండఁ బ్రజలు భీతావహులై స్వస్థలములను విడనాడి యరణ్యప్రాంతములకుఁ బాఱి పోవుచుండిరి. ఇట్లు సాధువులు నిరపరాధులు నగు ప్రజలను సంక్షోభ పెట్టుచు మలిక్ కాఫుర్ గోదావరీనదివఱకు వచ్చెను. అప్పు డుభయసైన్యములకును ఘోరమైన యుద్ధము ప్రారంభ మయ్యెను. మహమ్మదీయ సైనికులు గోదావరిని దాటి రావలయు నని యెన్నెన్నో ప్రయత్నములను గావించి భగ్నమనోరథు లైరి. అనన్యసామాన్య క్షాత్త్రతేజంబు వహించి విక్రమ సింహంబులవలె విజృంభించి మొక్కవోని పౌరుషముతోడ శాత్రవవీరుల మార్కొని హిందూవీరవరాగ్రణులు పోరాడి శాత్రవులచే సయితము పలు ప్రకారంబులఁ గొనియాడఁబడుచుండిరి. ఉభయపక్షములలోను వేలకొలది సైనికులు రణభూమికిఁ దమ ప్రాణంబు లర్పించి స్వామిభక్తిని బ్రకటించిరి. మహమ్మదీయులు గోదావరీనదిని దాటి రాలేకపోవుటయే గాక తమస్థానంబుల సుస్థిరచిత్తులై నిలువం జాలక పోయిరి. హిందువులు గోదావరీనదిని దాటి వచ్చి పైఁబడఁగా శత్రువులయొక్క మధ్యభాగము విచ్చిపోయెను. అంతట హిందూరాహుత్తులు శత్రువులం దఱిమిరి. ఒకభాగ మిట్లు పాఱినతోడనే తక్కిన మహమ్మదీయసేనానులు కూడ సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁ

జాలక వెనుదీసిరి. హిందూసైనికులు వారిని సరిహద్దులను దాటువఱకుఁ దఱుముచునే యుండిరి. ఈదండయాత్రయందు మహమ్మదీయసైన్యము విశేషముగా నష్ట మయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ సంపూర్ణముగా పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బాఱిపోవలసినవాఁ డయ్యెను. హిందువులవలన గలిగినఁ పరాభవమె మలిక్ కాఫుర్ హృదయమునకు శూలమై నాటి యెప్పటికైనను బగతీర్చుకొనవలయునన్న సంకల్ప మాతనికి బుట్టించెను. అట్టియుద్యమునకై మలిక్ కాఫుర్ నిరీక్షించుచుండెను.

మలిక్ కాఫుర్ ద్వితీయదండయాత్ర.

ఇట్లాంధ్రులు విజయము గాంచుటయును, మహమ్మదీయులు పరాజితులగుటయును నత్యాశ్చర్యమును జెంది సేవణదేశమును బాలించు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పముగట్టుట మానుకొనియెను. ఇయ్యది ఢిల్లీచక్రవర్తి యాగ్రహమునకుఁ బాత్రుని గావించెను. మహారాష్ట్ర త్రిలింగదేశములను జయించుటకై అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి ముప్పదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి మలిక్ కాఫురును క్రీ. శ. ౧౩౦౭ వ సంవత్సరము మార్చినెలలో మరలఁ బంపెను. ఇట్టి మహాసైన్యముతోడ మలిక్ కాఫుర్ దేవగిరికి వచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడింపఁగానే యామహాసైన్యము నెదిరించుట కష్ట మని రామచంద్రదేవుఁడు వానికి లోఁబడియెను. అంతట మలిక్ కాఫుర్ సంతోషితస్వాంతుఁడై రామచంద్రదేవుని ఢిల్లీకిఁ బంపించి తా నాదేశమును విడిచి యేకశిలానగరముపై దండెత్తివచ్చెను. ఈరెండవసారియు మహమ్మదీయులకు నాంధ్రులకు మహాఘోరాహవము వాటిల్లెను. ఈయుద్ధమునందు ఆంధ్రభటులు వేనవేలు హతమైరి. కాని విజయము మరల నాంధ్రులకే సంప్రాప్త మయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ పరాభూతుఁడై ఢిల్లీకిఁ బాఱిపోయెను. ఆఱుమాసములకుఁ బిమ్మట రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిచే సర్వసత్కారములను బొంది చెఱనుండి విముక్తిఁ గాంచెను. నాటనుండి ఢిల్లీచక్రవర్తికి విశ్వాసపూ

ర్వకముగాఁ గప్పము చెల్లించుచుండెను. ఇట్లు తాను తురుష్కులచే జయింపఁబడి ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండఁగాఁ దన ప్రతిపక్షియైన ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వతంత్రుఁడై యుంట రామదేవునకు మనం బెరియించుచుండెను. అసూయా తత్పరుఁడై రామదేవుఁడట్లు మహమ్మదీయులతోడఁ గుట్రలు చేసి వా రాంధ్రదేశముపై దండెత్తి వచ్చునటులఁ బ్రోత్సహించెను. రెండు తడవ లాంధ్రులతోఁ బోరాడి యోడిపోతినవాఁ డగుటచేత మలిక్ కాఫుర్ చక్రవర్తి యనుజ్ఞగైకొని నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళము తోడను లక్షకాల్బలముతోడను బుందేలుఖండము మార్గము మీఁదుగా బయలుదేరి వచ్చి దేవగిరిలోఁ గొంతకాలము నివసించి రామచంద్రదేవుఁ డొనరించిన యాతిథ్యము నంగీకరించి తనసైన్యమునకుఁ గావలసిన పదార్థముల నన్నిటిని నతఁడే సమకూర్పఁగాఁ గృతజ్ఞతావందనపూర్వకముగ గ్రహించి యచ్చటనుండి బయలువెడలి యాంధ్రదేశమును బ్రవేశించెను. ఈ తృతీయదండయాత్ర క్రీ. శ. ౧౩౦౯ ద వ సంవత్సరాంతమున సలుపఁబడినది.

మహమ్మదీయుల తృతీయదండయాత్ర.

మరల మలిక్ కాఫుర్ మహాసైన్యముతో దండెత్తి వచ్చుచున్నాఁడను వార్త వ్యాపించినతోడనే దేశమున నొక మహాసంక్షోభము జనించెను. మహమ్మదీయులు తమ పూన్కిని విడువక యిట్లు పలుమాఱు దాడివెడలి వచ్చుటవలన హిందువుల ధైర్యకంచుకము సడలుచుండెను. అయినను ప్రతాపరుద్రుని సేనానులు రణశూరు లగుటచేత నించుకయుం జలింపక చక్రవర్తి యాజ్ఞను విశ్వాసపూర్వకముగాఁ దల నిడికొని తమతమ నియమిత స్థానంబులను విడువక ప్రాణంబులర్పింపవలసినను వెనుదీయక శౌర్యాగ్నిఁ బ్రజ్వలింపఁ జేయుచు శత్రువుల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడిరి. మహమ్మదీయులకు గుఱ్ఱపుదళ మధికముగా నుండుటచేతను సరిహద్దుల మార్గములందు హిందువులు సుస్థిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడఁజాలక దారి యిచ్చుటచేతను మహమ్మదీయ సేనాధిపతికి మార్గము సులభసాధ్య మయ్యెను. శాత్రవసైన్యంబులు సరిహద్దుకోటల నాక్రమించుకొని గోదావరివఱకు రాఁగ హిందువుల కాందోళన మెక్కువయ్యెను. ప్రసిద్ధులయిన సేనాను లందఱును రాజధానీదుర్గమును బ్రవేశించిరి. వేలకొలది రాచవారు, కమ్మవారు, వెలమవారు, రెడ్లు, వంటరులు మానమును గోలుపోవుటకన్నఁ బ్రాణమును గోల్పోవుటయే శ్రేష్ఠమని రణభూమికిఁ దమ ప్రాణంబు లర్పించి శాశ్వతమైన యశంబును సంపాదించిరి. శత్రువులు మార్గమధ్యమున వాణీకవిదేవునిచే సంరక్షింపఁబడుచున్న సర్బర దుర్గమును ముట్టడించి యగ్నిహోత్రమును దాకొలిపి ప్రజ్వలింపఁజేసిరి. వాణీకవిదేవుని వీరభటులు స్త్రీశిశుసమేతముగా నా యగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని వీరస్వర్గమును జూఱగొనిరి. అగ్నిహోత్రము పాల్పడక బ్రదికి బైలపడిన వీరభటులు ప్రాణ మున్నంత దనుక శత్రువీరులతో ఖడ్గయుద్ధములు చేసి నేలఁగూలిరి. సర్బరదుర్గము మహమ్మదీయుల యధీన మాయెనని అమీరు ఖుస్రూ యను చరిత్రకారుఁడు వ్రాయుచున్నాఁడు. ఇట్లు మహమ్మదీయులు హిందువులతో బాహుయుద్ధము జేయుచుఁ ద్రోచుకొని వచ్చుచుండ హిందూసేనాను లెల్లరును మరలి యేకశిలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. శాత్రవు లోరుగంటి దుర్గమును ముట్టడించిరి. తురుష్కసైన్యము లోరుగంటి కోట చుట్టును నివాసస్థానము లేర్పఱచుకొనిరి. మట్టికోట వెలుపలి ప్రాకారము యొక్క చుట్టుకొలత పండ్రెండువేల యైదువందల నలువదియాఱు గజము లుండె నని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

ఈయోరుగంటి కోటగోడ మట్టితోఁ జేయఁబడి యుక్కుబల్లెముతోఁ బొడిచినప్పటికైన నొక్క పెల్లయినను రాలకుండునట్టిదిగా నుండె నని యా చరిత్రకారులే వ్రాసియున్నారు. తురుష్కసైన్యము లనేకభాగములుగ విభాగింపఁబడి యొక్కొక్కభాగము పండ్రెండువందల గజముల స్థలము చొప్పన నాక్రమించుకొని ప్రాకారము చుట్టును విడిసియుండిరి. ఈప్రకారముగా

నేకశిలానగరదుర్గము చుట్టును సెంతమాత్రమును తెఱపి లేక యుండ మహమ్మదీయభటు లాక్రమించుకొని యుండిరి. "క్వాజానసీరుల్ ముల్కు-సీ రాజిద్దౌలత్" అనువాని నధికారము క్రింద నీసైన్య ముంపఁబడియెను. ఒకనాటి రాత్రి కోటలోనుండి వినాయకదేవుఁ డనెడు సేనాపతి యొకఁడు మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి కత్తాబేగు అను మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతి పైబడియెను. ఉభయసైన్యముల కప్పుడు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. హిందువుల మూఁడువేల గుఱ్ఱపు దళము సైన్యాధిపతితోఁగూడ నాశన మయ్యెను. మహమ్మదీయభటులు పిశాచములవలె సుస్థిర చిత్తులై నిలువంబడి యుద్ధముచేసిరి. ఇట్లు కొన్ని దినములు జరుగునప్పటికి మహమ్మదీయసేనానులు విజృంభించి శత్రువులు తమపై గురిపించు నగ్నిహోత్రములోఁ బడు మిడతలవలె మ్రగ్గుచున్నను భీతచిత్తులు గాక అప్రతిమానప్రతాపముతో వీరరసము మూర్తీభవించి వదో యన నాయగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని "హుజ్జాహుజ్, ఖుజ్జాఖుజ్" అను ధ్వనులు మిన్నుముట్టుచుండఁ దెంపరులై పోయి కోటకు వెలుపలి ప్రాకారముగా నున్న మట్టిగోడ నాక్రమించుకొనిరి. అక్కడినుండి చూడ వారలకు రాతికోట గానిపించుచుండెను. ఇంతవఱకు వచ్చిన తరువాత సంధిచేసికొనకుండుట నీతి కాదనియు నపాయకర మనియు నిశ్చయించి మంత్రివర్గముతో నాలోచించి ప్రతాపరుద్రుండు రహస్యముగా మలిక్ కాఫురునకు సందేశమును బంపెను. ఎట్లయినను ప్రతాపరుద్రుఁడు లోఁబడినదే చాలు నని మలిక్ కాఫుర్ సంతోషించెను. తాను లోఁబడినందునకు గుర్తుగాఁ దన సువర్ణప్రతిమను వారికిఁ బంపి యనేకరత్నాభరణములను ధనము నొసంగె నఁట! అంతట మలిక్ కాఫుర్ ముట్టడి మాని ధనభారమును వహించిన వేయిఱొంటెలతోడ క్రీ. శ. ౧౩౧౦ వ సంవత్సరము మార్చినెల ౧౬వ తేదిని ఢిల్లీకిఁ బయనమై పోయెనని అతిశయోక్తిగా అమీరుఖుస్రూ యను మహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

ప్రతాపరుద్రుఁడు

శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మహమ్మదీయులతో నైన యుద్ధమువలన నధికనష్టమును బొందినవాఁడు గావున మరలధనమును సంపాదించి రాజ్యమును బాగుపఱచుకొనవలసి యుండెను. అదియునుగాక తనరాజ్యమునకు దక్షిణపుసరిహద్దులలో నుండుమండలేశ్వరులు స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నములు సలుపుచుండుటవలన వారలను శిక్షించి సరిహద్దులను గాపాడవలసియుండెను. మఱియును మతాభినిరతి కలవాఁడు గావున మార్గమధ్యమున నుండు శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁ బోయి మల్లికార్జునస్వామిని సందర్శింపఁ గోరి ప్రతాపరుద్రుఁడు ముందుగాఁ ద్రిపురాంతమునకును పిమ్మట శ్రీశైలమునకును బోయి యాక్షేత్రములకు ననేకభూదానములను గావించెను. అచ్చటనుండి ప్రతాపరుద్రుఁడు బత్తులుదేటి కొచ్చెర్లకోటదుర్గమునకుఁ బోయి యచ్చట కొంతకాలము నివసించెను. ఆకాలములోఁ దన వేటకాండ్రగు ఇరికప్ప, కేతినాయఁడను వారికి నచ్చట నొకప్రదేశమున నడవి నఱికి గ్రామమును గట్టవలసిన దని యుత్తరువు చేసెను. దీనినే దుప్పిపాడు లేక దూపాడు అని జనులు వ్యవహరించుచున్నారు. దీని చుట్టునుండు దేశమును దూపాడుసీమ యని పేరు పెట్టి అనుమకొండ నివాసియైన శ్రీనాథరాజున కిచ్చెను. అతఁ డొకభవనమును గట్టుకొని యాసీమను బరిపాలించుచుండెను. కళ్యాణపురమునుండి సిరిసింగళ మహాదేవుఁ డను నతఁడు తన మేనమామ కూఁతురైన సింగళదేవితోఁగూడ లేచి వచ్చి ప్రతాపరుద్రుని నాశ్రయించినందువలన నతనికి నందికోటకూరుసీమ నొసంగెను. అతఁ డా యరణ్యప్రాంతమును జక్కఁపఱచి గ్రామములను గట్టించి తనచరిత్రముతో సంబంధించిన నామములనే వానికిఁ బెట్టె నఁట! అతఁడు పాలుత్రాఁగిన ప్రదేశమునకుఁ బాలమూఱి యనియు, అతఁడు శత్రువుల

తోడఁ బోరాడునప్పుడు కంఠహారమును విడిచిపెట్టిన స్థలమునకు వనమాల పాడనియు, అలుగులతోఁ దాను పోరాడిన స్థలమునకు అలుగులూ రనియు నామములు కలిగె నని జనులు చెప్పకొందురు. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యా కాలముననే కందనోలిసీమను విడెముకొమ్మరాజునకు నొసంగెను. ఈమండలేశ్వరునకు నాగరాజు అను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు మంత్రిగ నుండి యనేక గ్రామములను నిర్మించి దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శా. శ. ౧౨౩౨వ సంవత్సరములో (౧౩౧౦) నీతని పేరిటి దానశాసనములు ముద్దనూరు, కాల్వ, దామగట్ల, మల్యాల, అనుప్రదేశములందు గానఁబడుచున్నవి.

జుట్టయలంక గొంకారెడ్డి.

ములికినాఁడు, పొత్తపినాఁడు, గండికోటసీమలలో నివసించియున్న త్రిపురాంతక కాంబదేవుల బంధువయిన మల్లరాజు మొదలగువారు కొందఱు వడ్డెరాజులతోఁ గలిసి తిరుగఁబడి స్వతంత్రు లగుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు చతురంగబలసమేతుఁడై పోయి వారిని నోడించి యాదేశములకుఁ దనపుత్త్రుఁ డయిన జుట్టయలంక గొంకారెడ్డిగారిని నధిపతిని గావించెను. ఇతని శాసనములు కొన్ని ములికినాటి సీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అందు చెరనూరి శాసనములో నిట్లున్నది.

“స్వస్తిశక వర్షంబులు ౧౨౩౫ (౧౩౧౩) అగునేటి ప్రమాదీచ సంవత్సర శ్రావణ శు ౧౨ బుధవారమునాడు స్వస్తిశ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతీయ ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజు కుమారుఁడు మూర్లోక గండమూర్తి ముకుఁద కుంత తీర్ణ త్రిప్రతిజ్ఞ పరశుబిరుదాంక రుద్రబిరుద బ్రహ్మరాక్షస గండికోట దుర్గవిభాళ మల్లదేవర గొండుగండ స్వయంభూనాథ దేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధక మహారాయ కంఠకాలనాయకుండైన జుట్టయలంక గారు” జుట్టయ ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁ డని యాశాసనములోని సంస్కృతశ్లోకములలోఁ గూడఁ

చెప్పఁబడినది. ఈజుట్టయ గొంకారెడ్డి ప్రతాపరుద్రున కౌరసపుత్త్రుఁడై నదియు, మఱియొక పుత్త్రుఁడైనదియు, భావిపరిశోధనమువలనఁ దెలిసికొనవలసియున్నది. ఎట్టిపుత్త్రుఁడైనను క్రీస్తుశకము ౧౩౧౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున ములికినాడు గండికోటసీమలను బరిపాలనము సేయుచుండె నని యాప్రదేశములోని వాని శాసనములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి.

ప్రతాపరుద్రుఁడు పాండ్యరాజులను జయించుట.

మహమ్మదీయులు ప్రతాపరుద్రునిపై దండెత్తి వచ్చినా రనియు, ప్రతాపరుద్రుఁడు శత్రువులతోఁ బోరాడలేక సంధిచేసికొన్నాఁ డనియు విన్నతోడనే పూర్వవైరమును మనస్సునందుంచుకొన్న వీరపాండ్య విక్రమపాండ్యసుందరపాండ్య కులశేఖరపాండ్య పరాక్రమపాండ్యులను నీయైదుగురు పాండ్యరాజులు కాంచీపురమును ముట్టడించి చోడరాజైన మనుమగండ గోపాలుని నచటి నుండి పాఱఁద్రోలి యాపట్టణ మాక్రమించుకొనిరి. మనుమగండ గోపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ గప్పము చెల్లించు సామంతప్రభువు గావున ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి పక్షమున నతని మహామంత్రులలో నొకఁడును, ప్రతినిధి పాలకుఁడును సైన్యాధ్యక్షుఁడు నగు ముప్పిడి నాయకుఁడను క్షమ్మసేనాని పద్మనాయక వీరుఁడైన రేచెర్ల యెఱ్ఱదాచానాయని పాండ్యుల మీఁదికిఁ బంపించెను. ఎఱ్ఱదాచానాయఁడు కాంచీపురసామీప్యమునఁ బాండ్యులతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారలను జయించి గజతురగచ్ఛత్రచామరాందోళికాదులు పెక్కులు గ్రహించుటయు గాక శిరోభూషణ మగు నఱచేతి వెడల్పుగల యొకగొప్పపచ్చను ఒకస్వర్ణమయసింహాసనమును దీసికొని వచ్చి తాను దెచ్చిన ధనకనకవస్తువాహనాదులు నమూల్యరత్నాదులును ప్రతాపరుద్రునకు సమర్పించెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మెచ్చి వానికి “పంచ

పాండ్యదళవిభాల" "కంచికవాటచూరకార" అనుబిరుదముల నొసంగె నట! ఇతఁడు పాండ్యరాజును జయించినట్లు సింగభూపాలీయము నను గ్రంథమునందలి యీక్రింది శ్లోకమువలనం గూడ దెలియుచున్నది.

> శ్లో. యస్యాసిధారామార్గేణ దుర్గేణాపి రణాఙ్గణే
> పాండ్యరాజగజానీకా జ్జయలక్ష్మీ రుపాగతా.
> ఖడ్గనారాయణే తస్మిన్ భవతి శ్రీ రతిస్థిరా
> భూ రభూ త్కారిణీ వశ్యా దుష్టరాజగజాంకుశా."

మఱియు శ్రీవేంకటగిరివారి వంశావళియందు.

> "చ. వెలయఁ బ్రతాపరుద్రవిభు వీరభటావళి చూడ నాజిలో
> బలమునఁ గుంత మందుకొని చయ్యన వచ్చి గజంబు నూర్చి దో
> ర్బల మధికంబుగా నెగడఁ బైకొని తా జయలక్ష్మి చేకొనన్
> గలిచెను బాండ్యరాజగజకేసరి దాచయశౌరి పాండ్యులన్."

అని వ్రాయఁబడిన పద్యమువలనను రేచెర్లదాచానాయఁడు పాండ్యులను జయించె ననుట ధ్రువపడుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుని పేరిటిశాసన మొకటి తిరుచునాపల్లెలో జంబుకేశ్వరాలయములో నుండుటచేత నీదండయాత్రలోఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు కూడ నుండెనేమో యని సందియము కలుగుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వయముగా దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర చేసినను చేయక పోయినను ఇతఁడు సైన్యముల నంపి పాండ్యులను జయించినది వాస్తవము నకు సందియము లేదు.

ముప్పిడినాయకుఁడు రవివర్మను జయించుట.

విక్రమసింహపురాధిపతి యైన నల్లసిద్ధిరాజునకు జ్యేష్ఠకుమారుఁ డైన మనుమగండ గోపాలదేవ చోడ మహారాజు కాకతీయ సైన్యాధిపతుల సాహాయ్యముతోఁ గాంచీపురమును మరల స్వాధీనము చేసికొని పరిపాలనము

సేయుచుండఁగాఁ బరాభూతు లయిన పాండ్యరాజకుమారులను దోడుచేసికొని కేరళదేశాధీశ్వరుం డైన రవివర్మ క్రీ. శ. ౧౩౧౩-౧౪-వ సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమును రెండవమాఱు ముట్టడించి మనుమగండగోపాలునిఁ బాఱఁద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొని కాంచీపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఈవృత్తాంతమును విని ప్రతాపరుద్రుని మహాప్రధానులలో నొక్కఁ డగు ముప్పిడినాయకుఁడు దాక్షిణాత్యులను కాంచీపురమునుండి తఱుమగొట్టుటకై నియోగింపఁబడియెను. ఈముప్పిడినాయకుని తండ్రి నాగినాయఁ డనియు, తల్లి గంగసానమ్మ యనియు, కందుకూరు సీమలోని గుడ్లూరు నీలకంఠేశ్వర స్వామివారి యాలయసమీపమునం బడి యున్న యొక శిలాశాసనముం బట్టి దెలియుచున్నది. ఈసీమయం దితని దానశాసనము లనేకములు గలవు. ఈకమ్మసేనాధిపతి యైన ముప్పిడినాయకుఁడు కాంచీపురమును ముట్టడించి పాండ్యకేరళులతోడ ఘోరయుద్ధము చేసి రవివర్మ యాదిగాఁ గల రాజకుమారవర్గమును బాఱఁద్రోలి కాంచీపురమునం బ్రవేశించి మానవీరుని పట్టాభిషిక్తుని గావించెను. శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మనుమగండగోపాలదేవ చోడమహారాజే మానవీరుఁ డని పేర్కొనం బడియె నని తోఁచుచున్నది. కాంచీపురము కొంతకాలమునుండి విక్రమసింహ (నెల్లూరు) పురాధిపతు లయిన తెలుఁగుచోడులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండుటచేత మానవీరుఁడు తెలుఁగు చోడులలోని వాఁడుగానే పరిగణింపఁ బడవలయును. ముప్పిడినాయకుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౧౬ వ సంవత్సరము జూను నెల ౧౧వ తేదిని మానవీరునికి పట్టబంధమును గావించి సింహాసన మెక్కించి ౧౫ వ తేదిని కాంచీపురములో నున్నట్టి అరుళాల పెరుమాళ్ల దేవాలయమునకు దానధర్మములను గావించి శాసనము వ్రాయించెను. పెయ్యూర్ కొట్టమునాటిలో "అయిగచేరి" గుమ్మడిపూఁడి పాలెములతో పెయ్యూరు గ్రామమువలనను, కచ్చియూరు నాటిలోని పాండైసాక్కై మను గ్రామమువలనను వచ్చెడి

సంవత్సరపాదాయము ౧౦౦౨ గాడగోపాల మాడలలోను ౨౪౦ మాడలు వేగవతీనదికి దక్షిణపుటొడ్డున నొక పుష్పోద్యానవనమును నిర్మించి నానావిధ ఫలపుష్పజాతి వృక్షములను నాటుటకును, దాని సంరక్షణముచేసెడి నౌకరుల జీతముకొఱకును, ౩౬౦ మాడలు దేవుని నిత్యకైంకర్యాదుల కొఱకును, ౩౭౨ మండపము లాదిగాఁ గట్టడములకొఱకును వినియోగించు నిమిత్తము దానశాసనమును లిఖించెను. ఈ శాసనమునుబట్టి కాంచీపురము గూడ నాంధ్రసామ్రాజ్యమునఁ జేరియున్నదని విస్పష్టమగుచున్నది. 1

అల్లా ఉద్దీను మరణము, ఢిల్లీలో అల్లకల్లోలములు,

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రలు ముగించి దేశమున శాంతి నెలకొలిపి రామరాజ్యముగ నాంధ్రసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుఁడైన మలిక్ కాఫురు నెడ పక్షపాతమును జూపుచు మిక్కిలి యనురాగము గలిగి యుండుటచేత నీతనియెడ ననేకుల కసూయ జనించెను. చక్రవర్తికిని వాని భార్యాపుత్త్రాదులకును బలవద్విరోధ మేర్పడియెను. మలిక్ కాఫుర్ వారలనుబట్టి చెఱలోఁ బెట్టెను. ఘూర్జరము చక్రవర్తియధికారమును దిరస్కరించెను. చితోడ్‌గడ మను రాజపుత్త్రసంస్థానము స్వాతంత్ర్యము నొందెను. దేవగిరిలో రామచంద్రదేవుఁడు వాని కుమారుఁడు శంకరదేవుఁడు మరణమునొందిన తరువాత రామదేవుని యల్లుఁడగు హరిపాలదేవుఁడు మహారాష్ట్రమునుండి తురుష్కులను దఱిమెను. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి మరలఁ బుంజుకొని బలవంతుఁడై తనతో సమానుఁడై యొప్పుచుండెను. ఈసమాచారములను విని ఢిల్లీచక్రవర్తి దుఃఖముతోఁ గ్రుంగి చేయునది లేక వ్యాధిగ్రస్తుఁడై యుండ విషప్రయోగ

1. Epigraphia Indica, Vol. VII. No. 18. Arulala perumal Inscription of the Time of Prataparudra.

మును జేసి మలిక్ కాఫుర్ తనప్రభువును జంపించె నని చెప్పుదురు. అల్లాఉద్దీను క్రీ. శ. ౧౩౧౬ లో జనిపోయెను. అల్లాఉద్దీను చనిపోయినతోడనే యతని పెద్దకుమారుని కన్నుల నూడఁబెఱికి వానిఁ జెఱ నుంచి యాతని తమ్ముఁడై దేడ్లవాఁడొకఁడుండఁగా వానికిఁ బట్టము గట్టి తానే పరిపాలనము సేయఁ బ్రారంభించెను. కాని వాని పరిపాలన మొల్లక వాని సేవకులే వానిని మట్టుపెట్టిరి. అల్లాఉద్దీనుని నాలుగవకుమారుఁడు ముబారిక్ అనువాఁడు క్రూరుఁడై తనసోదరుల నందఱను జంపి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు ౧౩౧౮ వ సంవత్సరమున మహారాష్ట్రదేశముపై దండెత్తివచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడించి హరిపాలదేవునిఁ బట్టికొని మహాక్రూరుఁడై బ్రదికియుండఁగానే వాని చర్మమొలిపించి చంపించి యారాజ్యమును దనసామ్రాజ్యములోఁ గలుపుకొనియెను. ఢిల్లీనగరమునఁ బ్రవేశింపఁగానే ఖుస్రూ యను వాని సేనాధిపతి యానీచునిఁ దల నఱికివైచి తాను రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. ఈ ఖుస్రూ యనువాఁడు ప్రచ్ఛన్న వేషముతోఁ నున్న హిందు వగుటచేతఁ దురుష్కుల ద్వేషింప నారంభించెను.

అతని యనుయాయు లందఱును ఢిల్లీనగరములోని మసీదులలో విగ్రహములను బ్రతిష్ఠింపసాగిరి. ఢిల్లీనగర మంతయు నల్లకల్లోలముగా నుండెను. ఆసమయమునఁ బంజాబుదేశమునకు సుబాదారుగా నున్న గజీబేగుతుఘ్లఖ్ అనువాఁడు వచ్చి ఖుస్రూను జంపి ఢిల్లీస్వాధీనముఁ జేసికొని గ్యాసుద్దీను అను పేరు పెట్టుకొని రాజ్యపరిపాలనముచేయఁ బ్రారంభించెను.

భాషాభివృద్ధి.

ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యాబాల్యకవితార సజ్ఞుఁడును, విద్వద్గోష్ఠీప్రియుండును నగుటచేతఁ దనయాస్థానమున విద్వన్మహాకవుల ననేకులను నిలిపి పోషింపుచువచ్చెను. అట్టివారిలో విద్యానాథ మహాకవి యగ్రగణ్యుండని చెప్పందగును. అమ్మహాకవి ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణం బను నలంకార

శాస్త్రము రచించి యాచక్రవర్తి కంకితము చేసెను. రుద్రభట్టను మఱియొక విద్వత్కవి సంస్కృత కర్ణాటభాషలయందుఁ బెక్కుగ్రంథములను రచించెను. త్రిపురాంతకకవి సంస్కృతాంధ్రముల ననేకగ్రంథములను రచించెను. ఇతఁడు ప్రేమాభిరామ మను వీధినాటకమును సంస్కృతమున రచింప దానిని శ్రీనాథమహాకవి వల్లభామాత్యుని పేరితోఁ దెనిఁగించి క్రీడాభిరామ మని పేరు పెట్టెను. ఈగ్రంథమునుండి యనేకపద్యముల నుదాహరించియే యున్నాను. ఇతనికాలమున మారనకవి మార్కండేయపురాణమును రచించి యితని మంత్రులలో నొక్కఁడగు గన్నమంత్రికి నంకితము చేసెను. భాస్కరకవి దళగతులను రామాయణమును రచించి యితని సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు సాహిణిమారుని కంకితము చేసెను. మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమును రచించి నండూరిగుండనామాత్యుని కంకితము చేసెను. శివదేవయ్య యను ప్రధాని మంత్రి శివతత్త్వరసాయన మను గ్రంథమును రచించెను. ఇంకను శైవు లనేకులు శైవగ్రంథములను రచించి యుండిరి. కావున నీచక్రవర్తి పరిపాలనకాలమున సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెండును వర్ధిల్లిన వని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

పరిపాలన వివరణము.

ఈతని ప్రభుత్వకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము రాష్ట్రములుగను, విషయములుగను, నాడులుగను, సీమలుగను విభాగింపఁబడి నియమితాధికారులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. ఆకాలమున డెబ్బదిరెండు నియోగములు (Departments.) గల వనియు, వానిని విచారించు నధికారులు గలరనియు గంగయ సాహిణింగూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. దానింబట్టియే పరిపాలనము పగడుగా నుండె నని తేటపడఁగలదుఁ. రాజప్రతినిధులు, మండలాధికారులు, సైన్యాధిపతు లొకచోటనుండి మఱియొకచోటికి మార్పఁబడుచుండిరని వారిశాసనములు వేర్వేఱుకాలముల

వేఱువేఱు దేశములందు గానంబడుటయె యిందునకు నిదర్శనముగాఁ జెప్పవచ్చును. రాజకీయాధికారు లెల్లరును శాఖాభేదములచేతను మతభేదములచేతను వేఱుపడియున్నను చక్రవర్తియాజ్ఞ సుగ్రీవాజ్ఞగా శిరమున వహింపఁబడుచుండెను. చక్కనిబాట లేర్పడియెను. వాణిజ్యము విదేశములతోడ దినదినప్రవర్ధమానమై యతిశయించుచుండెను. వేయు నేల? ఈతనిపాలనమున నాంధ్రుల ప్రతిభావిశేషము విదేశములందు వేనోళ్లఁ గొనియాడఁబడుచు ఢిల్లీచక్రవర్తులకు పక్కలోని బల్లెమై నిదుర పట్టనీయక భయంకరమై యొప్పుచుండెను.

ఇతరప్రసిద్ధ సేనానాయకులు.

కలియుగవీరభద్రుఁ డని బిరుదు గాంచిన దేవరినాయనింగారు పల్నాటియందును, సోమయ వెంకయసాహిణింగారు వెలనాటియందును, కామయ బొప్పనింగారు కమ్మనాటియందును, పోతయసాహిణింగారు పాకనాటియందును ప్రతాపరుద్రుని కడపటికాలమున నధికారపదవులను వహించి ప్రసిద్ధికెక్కియుండిరి. వీరిశాసనము లాయానాడులలోఁ గనుపట్టుచున్నది.

రాజ్యవిస్తారము.

తూర్పున సముద్రముహద్దుగా దక్షిణమునఁ గాంచీపురముఁ జేర్చుకొని యుత్తరమునఁ గళింగదేశములోని సింహాచలపర్యంతమును పశ్చిమంబునఁ గల్యాణకటకమువఱకును ప్రతాపరుద్రుని సామ్రాజ్యము విస్తరించియుండెనని చెప్పవచ్చును. అనఁగా నిప్పటి నిజాము రాజ్యములోఁ బదింటఁ దొమ్మిదిభాగములును, విశాఖపట్టణముజిల్లాలోని సింహాచలమునకు దిగువభాగమును, గోదావరి, కృష్ణ, గుంటూరు, నెల్లూరు, చెంగలుపట్టు, చిత్తూరు, కడప, అనంతపురము జిల్లాలోని యుత్తరభాగము, బళ్లారిజిల్లాలోని పశ్చిమభాగము, కందనూలుజిల్లాయును చేరియున్న వని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పఁదగును.

ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల నోడించుట.

గ్యాస్ ఉద్దీన్ తుఘ్లక్ ఢిల్లీనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైన వెనుక మంగోలియాజాతివా రయిన మొగలులవలననే యుపద్రవముఁ గలుగకుండ సరిహద్దుప్రాంతముల సైన్యములను నిలిపి చక్కనికట్టుబాటుల నేర్పఱచి తన దృష్టినంతయు దక్షిణాపథము వంకకుఁ ద్రిప్పెను. తనకుఁ బ్రక్కలో బల్లెముగా నుండిన ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క పరాక్రమమును గూర్చినకథలు ఢిల్లీచక్రవర్తికి వినవచ్చుచుండెను. ఎందఱెందఱో రాజులా యాంధ్రచక్రవర్తియెడ ననసూయామాత్సర్యగ్రస్తులై యున్నారని గూడ నాతఁడు దెలిసికొనియెను. ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమున నుండు సేనాపతులలో పద్మనాయకులకును దక్షిణశాఖలవారలకును వైషమ్యములు వెలసియున్నవనియు నిది దండయాత్రకు ననుకూలసమయ మనియు నేకశిలానగరమునుండియు, దేవగిరినుండియు ప్రతాపరుద్రుని శత్రువులవలన సమాచారము లంపఁబడెనని కూడ వదంతులు గలవు. ఇంతకన్న మంచిసమయము దొరకదని ఢిల్లీచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౩౨౨ వ సంవత్సరమున తన జ్యేష్ఠకుమారుఁడైన అలూఫ్ఖానుని బదివేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్బలము నిచ్చి యాంధ్రదేశము మీఁదికిఁ బంపెను. ఈయలూఫ్ఖానునియొక్క నిజమైన నామము మలిక్ఫకీరుద్దీన్ జూనా యని. ఈదండయాత్రలో అలూఫ్ఖానుని వెంబడించి వచ్చిన సైన్యములు చెందేరి, బుదావూన్, మాల్వా యను ప్రదేశములం బ్రసిద్ధకెక్కినవై యున్నవి. ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన సైన్యముతోడ శత్రుదేశములఁ గొల్లగొనుచు నాంధ్రదేశముఁ బ్రవేశించినతోడనే ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యించుకయుఁ జలింపక యాంధ్రసామ్రాజ్యమున మిక్కిలి పేరుమోసిన సేనానులవీరుల నెదుర్కొనఁ బంపెను. అప్పు డుభయపక్షములవారికిని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళముకంటెను దురుష్కుల గుఱ్ఱపుదళము బలాఢ్యమైనదియు నధికసంఖ్య కలదియు నగుటచేత తుట్టతుదకు నాంధ్రులు బట్ట

బయలు శత్రువరుల నెదుర్కొనుటకంటె దుర్గములోనుండి యెదిరించుట యుక్తమని తలంచి వెనుకకు మరలి యేకశిలానగరదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. మహమ్మదీయు లుత్సాహపూరితులై యేకశిలానగరదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఇట్లు మాసములకొలఁది ముట్టడి సాగించిమహమ్మదీయులు తెంపఱులైపోరాడ నాంధ్రపురుషసింహులును ప్రాణంబులు తృణప్రాయంబులుగా నెంచి శాత్రవులు సయితము వేనోళ్లఁ గీర్తించునటుల నద్భుతపరాక్రమమును జూపి యుద్ధము సేయుచుండిరి. ఉభయపక్షములయందును వేలకొలఁది సైనికులు నాశనమైరి. ఉభయపక్షములను సేనాపతు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. దుర్గముమాత్రము శత్రువులయాధీనము కాలేదు. మహమ్మదీయ సైనికుల కుత్సాహము తగ్గెను. వేలకొలఁదిసైన్యము నాశనమైనను కోటగోడ యవంత బెల్లయిన నూడిపడక దృఢముగానుండెను. అక్కాలము మండువేసవికాల మగుటచేత ప్రచండములయిన వేడిగాడ్పులు వీవఁదొడంగెను. అనేకులు వడ గొట్టువడి ప్రాణములఁ గోల్పోవుచుండిరి. కలరా మున్నగు వ్యాధులు శత్రువులఁ బీడింపఁ దొడంగెను. మహమ్మదీయ సైనికులకుఁ బిఱికితనము హెచ్చి ముట్టడిమాని స్వదేశమునకు మరలిపోవఁ దలంపుగలిగెను. తురుష్కస్కంధావారమున భీత్యావహము లగు వదంతులు వ్యాపింపఁ జేయబడుచుండెను. అయిదాఱు నెలలనుండి ఢిల్లీసమాచారములు తెలియకుండుటచేత అలూఫ్ఖాను మిత్రులును, డెమాస్కస్ పురవాసియైన షెకుజడా యను నాతఁడును, ఓబీ దను ప్రసిద్ధకవిశిఖామణియును, ఢిల్లీచక్రవర్తియైన గ్యాస్ఉద్దీనుతుఘ్లక్ మరణముఁ జెందెననియు, ఢిల్లీనగరమున విప్లవము సంభవించెననియు వదంతులు పుట్టించిరి. అంతటితోఁ దృప్తినొందక ముద్రాధికారియైన మలిక్కాఫర్, మఱియొక యధికారియైన మలిక్తుగ్గె యనువారల కడకుఁబోయి ఢిల్లీ సమాచారములఁ జెప్పిరి. మఱియు సింహాసనమునకై తనకుంగల హక్కును వారు నిరాకరింపవచ్చునని సంశయించుచు అలూఫ్ఖాను తమ్మును విడిచిపోవ నిశ్చ

యించినవాఁడని చెప్పిరి. ఈయసత్యవాక్యములను విశ్వసించి యాసేనాధిపతులు తమతమ యనుచరులతో నారాత్రియే స్కంధావారమును విడిచి తొలఁగి పోయిరి. ఇట్లు తనవారు కొందఱు తన్ను విడిచిపోవుటచేత అలూఫ్‌ఖాను ముట్టడి మానుకొని దేవగిరికిఁ బాఱిపోయెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళము వెంబడించివచ్చి పైఁబడి వేలకొలఁది శత్రుసైన్యంబును నఱికివైచెను. అలూఫ్‌ఖాను దేవగిరి చేరిన తరువాత ఢిల్లీసమాచారములను గూర్చిన వదంతులు వట్టివని తెలిసికొని మిక్కిలి దుఃఖించెను. చెదరిపోయిన సైనికులఁ జేర్చుకొనుటకుఁ బ్రయత్నించుచుండెను. అలూఫుఖాను విడిచిపోయిన మహమ్మదీయ సేనాధిపతులు మార్గమధ్యమున నాంధ్రులచే మార్కొనఁబడి యనేకులుసంహరింపఁబడిరి. ఆంధ్రసైనికులు శత్రువులయొక్క యేనుఁగులను గుఱ్ఱములను, ఒంటెలను సర్వస్వమును సంగ్రహించుకొని పోయిరి. మలిక్ తైమూరు తుగ్గీను అను మహమ్మదీయ సేనాపతు లిరువురు ప్రాణములం గోల్పోయిరి. మొదటివాఁడొక యాంధ్రసైన్యాధిపతిచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడి యాచెఱలోనే మృతినొందెను. రెండవవాఁడు నఱికి వేయఁబడియెను. "మల్లిక్ గుల్ ఆఫీఘన్, మల్లిక్ కాఫుర్" అను వారలనిరువురను తమసైనికులే చెఱఁగొని, దేవగిరికిఁ దీసికొని పోయిరి. అప్పుడు వీరలదుష్ట ప్రవర్తనమునుగూర్చి విచారణజరిగి నేరము చేసిన వారిని కనిపట్టి వారిని ఢిల్లీనగరమునకుఁ బంపించిరి. ఈ యధికారులు ఢిల్లీనగరము ప్రవేశించినతోడనే బాదుషా "పరిహాసమునకై బ్రదికియుండఁగానే నన్ను పాతిపెట్టినారు గనుక బ్రదికియుండఁగానే వీరిని నేను పాతిపెట్టించుచున్నా"నని చెప్పి యాయధికారుల నందఱను ప్రాణములతోఁ బాతిపెట్టించెను.

అలూఫుఖాను దేవగిరినుండి ఢిల్లీనగరమును జేరునప్పటికి నతనితోఁ గూడ నున్నది మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముమాత్రమే. ఇట్టి మహాపరాభవము నకుఁ జక్రవర్తియు, వానితోపాటు మహమ్మదీయ ప్రపంచమును మిక్కిలిగ

దుఃఖించిరి. ఇట్టి పరిభవమును దురుష్కులంతకుఁ బూర్వమెన్నఁడనుభవించి యుండలేదు.

తురుష్కుల కడపటిదండయాత్ర.

ఇట్టి పరిభవమును భరియింపఁజాలక చక్రవర్తి యాగ్రహ మహోదగ్రుఁడై యెట్లయినఁ బగదీర్చుకోవలయునని సంకల్పించి రెండుమాసములలో సైన్యమును సమకూర్చించి అలూఫుఖానునే మరల నాంధ్రదేశముమీఁదికిఁ నంపించెను. ఇంతత్వరలో తురుష్కులు మరలదాడివెడలివత్తురని యాంధ్రులు తలంచి సిద్ధముగనుండలేదు. ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు గొందఱింతవఱకే యుద్ధమున మరణమునొంది యుండుటచేత సైన్యములోఁ గ్రొత్తమార్పులను జేయవలసి యుండెను. అట్టిమార్పులు చేసికొనుట కవకాశము లేకపోయినది. కాలము మీఱి వచ్చినప్పు డెవ్వరును జేయునది యుండదు. కాకతీయ సామ్రాజ్యము భగ్నమగుకాలము సంభవించెను. ఈశ్వరాజ్ఞ నెవ్వరు గడవనేర్తురు? కమ్మవారికిని పద్మనాయక వెలమలకును అంతః కలహములు మెండయ్యెను. అయినను నెల్లశాఖలవారును స్వామిభక్తి పరాయణులై యొప్పియుండిరి. మొఱకులగు తురకలు ధైర్యసాహసములు ముప్పిరి గొన బీడరు (విదర్భపురము) దుర్గమును ముట్టడించి కైవశము చేసికొని క్రమముగా రాజధానీనగరమును ముట్టడించిరి. పూర్వమువలెనే యాంధ్రులు మొక్కవోని పౌరుషముతోఁ దురుష్కులను మార్కొని ఘోరసంగ్రామమును గావించిరి. మహమ్మదీయులు పెక్కుదినములు ముట్టడివేసి చలముపట్టి సాధించి గోడ బ్రద్దలుచేసికొనిపోయి 'హుజ్జాహుజ్ ఖుజ్జాఖుజ్' అను భీకరధ్వని సెలంగ నాంధ్రవీరులతోఁ బిశాచములరీతి హోరాహోరిఁ బోరాడి యొట్టకేలకు సంకుల సమరంబునఁ బ్రతాపరుద్రునిం బట్టుకొనిరి. అతని విడిపింప పద్మనాయకులు, కమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, రాచవారు ప్రయత్నించి

కొంద ఱెందఱో పోరాడిరి గాని యందఱును రణభూమికి దేహములర్పించుకొని వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనవలసినవా రయిరి. రాజ్యలక్ష్మి కాకతీయులను విడనాడిపోయెను. దైవబలము లేని వట్టిపౌరుషముతో నేమి ప్రయోజనము. శత్రువులు ప్రతాపరుద్రుని కుటుంబ సహితముగా కదర్ ఖాన్, ఖ్వాజాహాజీ అను వారి వెంట డిల్లీనగరమునకుఁ బంపెననియు, అచ్చటివారు పరమానందమగ్నులై మహోత్సవము గావించిరనియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు కొందఱు వ్రాసియున్నారు. కాని యదియంతగా విశ్వసింపఁదగినదిగాఁ గనఁబడదు. ఏకశిలానగరము మహమ్మదీయుల వశమయ్యెను. అమ్మహానగరమునకు సులతానుపురమని అలూఫఖాను పేరుపెట్టెను. ప్రతాపరుద్రుని చెఱనుండి డిల్లీచక్రవర్తి విడిపించెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియుండలేదు. గాని హిందువులగాథలుమాత్రము ప్రతాపరుద్రుఁడు కారాగృహవిముక్తుఁడై వచ్చి గోదావరీతీరమునఁ దపస్సు చేసి కొనుచుండి మరణముఁ జెందెనని చెప్పుచున్నవి. ఈతని కారావిమోచనమును గూర్చి యొకచిత్రమైన కథ కలదు. ప్రతాపరుద్రుని బ్రాహ్మణ మంత్రియగు యుగంధరుఁడను వాఁడు పిచ్చివాని వేషమును ధరించి డిల్లీనగరమున విహరించుచు చక్రవర్తిని మాయఁ జేసి ప్రతాపరుద్రుని విడిపించుకొని వచ్చెనని చెప్పుదురు. కాని యిదియును విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు. ఎందులకన మారనకవి తన మార్కండేయపురాణమునఁ గృతిపతియైన నాగయగన్నమంత్రిని నీతికి యుగంధరునివంటి వాఁడని యభివర్ణించి యుండెను. కనుక యుగంధరుఁ డనువాఁ డెవ్వఁడో ప్రతాపరుద్రునకుఁ బూర్వమునందే ప్రసిద్ధికలిగి యుండవలయును. కాఁబట్టి యీకథ కవికల్పనమై యుండును. ప్రతాపరుద్రుని సేనానాయకులలో నొక్కఁడగు రేచెర్లసింగమనాయని పుత్రుఁడు అనపోతానాయఁడు క్రీ. శ [illegible] భవ సంవత్సరములో అయ్యనవ్రోలు దేవస్థానములో వ్రాయించిన [illegible]సనములో "రాయబందీవిమోచక" యను బిరుదము వహించినటులు

చెప్పఁబడి యున్నది. ఇతఁడు రాయబందీవిమోచకుఁడని చెప్పుట కాధారమేమియును లేదు. ఆకాలమునను నీతఁడు రాయనిరాజ్య మాక్రమించుకొని పరిపాలించుచున్నవాఁడు. కనుక నితఁడు తన తండ్రియైన సింగమనాయఁడు వహించిన "రాయబందీవిమోచక" యను బిరుదమును అనపోతానాయఁడు వహించియుండును. కాఁబట్టి రేచెర్లసింగమనాయఁడు, అతని సోదరులగు పద్మనాయక వీరులు ప్రతాపరుద్రుని డిల్లీకిఁ బంపుటకుఁ బూర్వమె శత్రువులను జయించి చెఱనుండి విడిపించి యుండవచ్చును. అట్లు కాదేని డిల్లీచక్రవర్తిచేతఁ బడినప్రతాపరుద్రుఁడు బ్రతికి యెట్లు వచ్చును? ప్రతాపరుద్రుని యంతటి వాని చెఱనుండి విడిపించునంతటి యుదారచిత్తుఁడగునేని డిల్లీచక్రవర్తి ప్రతాపరుద్రుని మరల రాజ్యమున కభిషిక్తునిఁ గావించియే యుండును. అట్లు జరిగియుండలేదు. కనుక మేము వ్రాసినదే నిజమైయుండవలయును. ప్రతాపరుద్రుఁడు రేచెర్లసింగమనాయఁడు మొదలగు వారివలన చెఱనుండి విముక్తుఁడైనను ఏకశిలానగరము తురుష్కులయధీనమగుటచేత గోదావరీతీరమున నెక్కడనో నివసించియుండి యత్యల్పకాలములోనే స్వర్గస్థుఁడై యుండునని మేము తలంచుచున్నాము.

ప్రతాపరుద్రుఁడు మరణము నొందిన వెనుక నాంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమై ఏసేనాధిపుని స్వాధీనమం దుండినభాగమున కాసేనాధిపుఁడే ప్రభు వని ప్రకటించి యాభాగమును బరిపాలనముజేయుట సంభవించెను. ప్రతాపరుద్రుని ధనాగారాధ్యక్షులగు హరియప్ప, బుక్కప్ప, (హరిహరరాజు, బుక్కరాజు) అనువారు లానెగొందికిఁబోయి తరువాత విజయనగర సామ్రాజ్యస్థాపకులైరి. రేచెర్లవా రయిన పద్మనాయకులు మహమ్మదీయులతో నేకశిలానగర ప్రాంతదేశమునఁ బెనఁగులాడు చుండిరి. కందుకూరు మొదలుకొని రాజమహేంద్రవరమువఱకును గలదేశమును పంటమహాన్వయు

లైన రెడ్లువశము చేసికొని పరిపాలింపసాగిరి. ఆంధ్రకర్ణాటను లేకమై క్రీ. శ. ౧౩౪౪ వ సంవత్సరమున మహమ్మదీయులను దఱిమి యేకశిలానగర ప్రాంత ప్రదేశమాక్రమించుకొనువఱకు స్వల్పకాల మాదేశము మహమ్మదీయులచేతనే పరిపాలింపఁబడుచుండెనని తేటపడుచున్నది.

ఇటుతరువాతి వృత్తాంత మాంధ్రులచరిత్రములోని మూఁడవభాగమున సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

రెండవ భాగము

సమాప్తము.

ప్రకటనలు.

సావిత్రి.

హిందూదేశ స్త్రీలకు మహోపయోగమగునట్లుగా కాకినాడయందు శ్రీమతి పులుగుర్త లక్ష్మీనరసమాంబగారిచేఁ బ్రకటింపఁబడుచున్న మాసపత్రిక. ఇందు దేశాభివృద్ధికొఱకుఁ బాటుపడు విద్యావతులజీవితములు, పటములు, పాతివ్రత్యము, సతీధర్మములు, గృహనిర్వాహకత్వము, శిశుపోషణము, చరిత్రాత్మకమైన స్త్రీలజీవితములు, పద్యగ్రంథములు, ప్రహసనములు, ఉపన్యాసములు, పాటలు మున్నగు పలువిషయము లిందుఁ బ్రచురింపఁబడుచుండును. విద్యాధికులగు స్త్రీలు, పురుషులుగూడ నీపత్రికకుపవిలేఖకులుగనున్నారు. విద్య నేర్చుకొనుచున్న చిన్నబాలికలకును, విద్యావతులగు స్త్రీలకును తక్కినవారెల్లరకు నుపయోగించువిషయము లిందనేకము లుండును. దీనిని ప్రతివారు చదువగోరి స్వల్పమగు చందా యేర్పరుపఁబడినది. సంవత్సరమునకు పోస్టుఖర్చులతో రు. 1-0-0 మాత్రమే

స్వయంసాహాయ్యము.

(ద్వితీయముద్రణము.)

యంత్రనిర్మాణముననేమి, శాస్త్రశోధనమునందేమి, మఱియితర ఘనకార్యమునందునేమి బాల్యమునుండి విసుగువిరామములులేక పడ[illegible] ఇడుములఁబడి స్వయంసాహాయ్యముననే మహోన్నతికివచ్చి ఆచంద్రార్కముగ కీర్తి సంపాదించిన సుప్రసిద్ధులగు పాశ్చాత్య మహాపురుషుల జీవితములందు క్రోడీకరింపఁబడి యున్నవి.

స్వయంసాహాయ్యమనెట్టిదో తెలియక పరుల ననవరతముఁ బీడించు మన కీగ్రంథమువలనెన్నియో నూతన విషయములుబోధపడి ఆదర్శముగా గలవు. ఈగ్రంథపఠనమువలన స్వతంత్రజీవనోపాయములెన్నింటినో తెలిసికొని స్వకాయకష్టమువలన సుఖింపఁగలము.

ఇయ్యది 'సెల్ఫ్ హెల్ప్' అను నాంగ్లేయ గ్రంథమననుసరించి సుప్రసిద్ధులగు శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారిచే మృదుమధురమై మనోహరముగ రచింపఁబడినది. వెలతపాఖర్చులుగాక రు. 0-

వలయువారీక్రింది చిరునామాకు వ్రాయవచ్చును.

మేనేజరు. విజ్ఞానచంద్రికా బుక్కుడిపో
చింతాద్రిపేట మద్రాసు

అపూర్వము! అచ్చులోనున్నది!! హాస్యరసప్రధానము!!!

చంద్రరేఖావిలాపము.

కూచిమంచి జగ్గకవిప్రణీతము.

సుప్రసిద్ధమై, సలక్షణమై, చరిత్రాత్మకమై, నీతిబోధకమై, శృంగారరసప్రధానమై విలసిల్లునిట్టి కావ్యప్రబంధమాంధ్రమునలేదు. "ఈకృతికి సమముగాఁ గృతి నేనరులును జెప్పఁజాలరిది బిరుదము' అని కవియే దీనినిగూర్చి వ్రాసికొనియున్నాఁడు. గనుక వేఱే ప్రశంసింపఁబనిలేదు. గ్రంథకర్త సుభద్రాపరిణయాద్యనేక కావ్యములు రచించిన సుప్రసిద్ధుఁడు; విశేషించిజగద్విఖ్యాతుఁడగు తిమ్మకవిసార్వభౌముని తమ్ముఁడు. ఇందు అసభ్యభాగములు పథంగము కాకుండసవరించి సీ. పీ. బ్రౌన్ దొరగారియమూల్యపీఠికతో గూడ దీని నీజూలై నెలలో ప్రచురించెదము. అంచెకూలిగాక ప్రతికి దీని వెల రు 1-0-0. పది ప్రతులను కొనువారికొకటి యుచితముగా నీయఁబడును. కావలసినవారుముందే రిజష్టరు చేయించుకొనుట మంచిది.

మాయొద్ద నీక్రిందిగ్రంథములుకూడ వెలకుదొరకును.

1. నీతికథాసంగ్రహము	రు. 0-4-0
2. అపూర్వసంఘసంస్కరణము. (అచ్చులోన్నది.)	0-2-0
3. కవిత్వోపాయము.	0-1-0

గ్రంథసంపాదకుడు: కాళ్లకూరి గోపాలరావు 4 ఆచారప్పన్ లేన్ జార్జిటౌన్, మద్రాసు.

"విస్మృత కవులు"

ఈ పేరిటఁ గ్రిందఁ జెప్పఁబడిన గ్రంథములు ప్రచురింపఁ బడియున్నవి. ఇవియన్నియుఁ బ్రాచీనకావ్యములు, మనోహరములైనవి.

1. కుమారసంభవము. నన్నెచోడ ప్రణీతము.	1-0-0
2. నీతిశాస్త్రముక్తావళి - భద్రభూపాలప్రణీతము.	0-5-0
3. పగతత్త్వరసాయనము ఫణిభట్టప్రణీతము.	0-12-0
4. ప్రబంధమణిభూషణము.	0-12-0
5. తిరువాయిమొళి - ద్విపదకావ్యము.	0-8-0
6. త్రిపురాంతకోదాహరణము రావిపాటిత్రిపురాంతక విరచితము.	0-4-0
7. శ్రీరంగమహాత్త్వము భైరవకవి విరచితము.	1-0-0

మా. రామకృష్ణకవి, ఎం.ఏ.

చైనాబజారువీధి, చెన్నపట్టణము.

ఉచితము! **Free!!** వెలలేదు!!!

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల.

అనుబంధ గ్రంథములు.

రంగరాయ జీవితము.

పృథ్వీరాయుని అంతము.

నన్నయభట్టారకుఁడు.

ఈమూఁడు గ్రంథములు

క్రొత్తగాచేరు చందాదారులకును, ఒకక్రొత్తచందాదారుని జేర్చు ప్రతివానికిని ఉచితముగా నీయఁబడును. ఇతరులకు వెలయిచ్చినను దొరుకవు. కొద్ది ప్రతులేయున్నవి. త్వరపడుడు.

మేనేజరు - విజ్ఞానచంద్రిక

చింతాద్రిపేట - మద్రాసు.

కుమారసంభవము.

(అబ్బురపు ప్రబంధము)

ఇది నన్నెచోడకవిరాజవిరచితము. శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవి, ఎం. ఏ గారిచే సంపాదితము. ఇందలి వర్ణనలు, భావములు, శైలి యపూర్వములు. ఈకవి తొమ్మిదవశతాబ్దమందనఁగా నన్నయభట్టారకునకు పూర్వమందలి వాఁడని సంపాదకుల యభిప్రాయము. వెల రు 1—0—0

సత్యవిజయము.

శ్రీసత్యహరిశ్చంద్రునిచరిత్రను వర్ణించెడి అచ్చతెలుగు ప్రౌఢకావ్యము. పండితులు, పత్రికాధిపతు లనేకులు దీనిని మెచ్చుకొని యున్నారు. శ్రీయుత ఐ. పార్థసారథిశ్రేష్ఠిగారిచే రచింపఁబడినది. వెల రు 0—12—0లు.

ఈ గ్రంథకర్తచే రచింపఁబడిన యితర గ్రంథములు.

కుమారనీతిరత్నావళి	...	...	0—1—0
కుమారశతకము	...	...	0—0—6
నమ్మాళ్వారుచరిత్ర	...	...	0—0—6

చిరునామా:—

విజ్ఞానచంద్రికా బుక్కుడిపో

చింతాద్రిపేట మద్రాసు.

598

598

END OF
TITLE